

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

გიორგი ღავითაშვილი

სასამართლო ორგანიზაცია
და პროცესი
ქართულ ჩვეულებით
სამართალში

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა

თბილისი 2004

ნაშრომი ეხება სასამართლო ორგანიზაციისა და პროცესის საკითხებს ქართულ ჩვეულებით სამართალში. იგი ეყრდნობა XIX-XX საუკუნეების ეთნოგრაფიულ მონაცემებს, მათ შორის გამოუქვეყნებელ საარქივო მასალებს. საკითხი შესწავლილია საქართველოს ცალკეული კუთხეების მიხედვით.

განკუთვნილია იურიდიული ფაკულტეტის სტუდენტებისა და ასპირანტებისათვის, ასევე ქართული ჩვეულებითი სამართლით დაინტერესებულ მკითხველთათვის.

რედაქტორი	პროფ. ბესარიონ ზოიძე
რეცენზენტები:	პროფ. ვალერიან მეტრეველი
	დოც. ბესარიონ სეხნიაიძე

წიგნი იბეჭდება ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის სამეცნიერო საბჭოს რეკომენდაციით.

- © თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2004
- © გ. დავითაშვილი

შესავალი

წინამდებარე ნაშრომში განვიხილავთ სასამართლო ორგანიზაციისა და პროცესის საკითხებს ქართული ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით. ჩვენ ძირითადად ვეყრდნობით XIX საუკუნის II ნახევარსა და XX საუკუნეში სხვადასხვა ავტორთა მიერ მოპოვებულ და დაფიქსირებულ ეთნოგრაფიულ მონაცემებს და გვსურს წარმოვაჩინოთ სასამართლოთა სისტემა და სასამართლო პროცესის ძირითადი ასპექტები იმ სახით, რა სახითაც მათ საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მცხოვრებნი აფიქსირებენ როგორც ძველი ზეპირგადმოცემების საფუძველზე, ასევე თვითმხილველნი. ეს მასალები ძირითადად ასახავს XIX-XX საუკუნეების ვითარებას, ან ცოტა უფრო ადრეულსაც. ცალსახად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ XIX-XX საუკუნეებში საქართველოს ყველა კუთხეში რაღაც სახით მაინც შემორჩა ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედი სასამართლო დაწესებულებები. ძირითადად ესაა სამედიატორო სასამართლოები და სახალხო თვითმმართველობის ორგანოები, რომლებსაც, სხვა ფუნქციებთან ერთად, სასამართლო ფუნქციებიც გააჩნდათ. ზოგან ეს ინსტიტუტები დღესაც აგრძელებენ საქმიანობას, ცხადია, არა ისეთი ინტენსივობით როგორც ძველად, მაგრამ მაინც. ასე რომ, ჩვენ წარმოვაჩენთ ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედ სასამართლოთა სისტემის იმ სურათს, რომელიც მისი განვითარების ბოლო ეტაპზე ჩამოყალიბდა.

ნაშრომში სასამართლო ორგანიზაციისა და პროცესის საკითხებს ქართული ჩვეულებითი სამართლის მონაცემების მიხედვით ჩვენ განვიხილავთ საქართველოს ცალკეული კუთხეების მიხედვით. მთიან რეგიონებში ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედი სასამართლოები უფრო ინტენსიურად მოქმედებდნენ, ზოლო ზოგან — ბოლო წლებამდეც კი. ამიტომ ამ კუთხეებში დაფიქსირებული მასალები შედარებით სრულყოფილი და მრავალფეროვანია. ზოგიერთ კუთხეში კი, სადაც სახელმწიფო ხელისუფლება საკმაოდ ზღუდავდა ჩვეულებითი სამართლის მოქმედებას და შესაბამისად მის საფუძველზე მოქმედ სასამართლოთა საქმიანობას, ცხადია, მასალებიც, ამ კუთხეებთან დაკავშირებით, უფრო მწირია და შედარებით არასრულყოფილი (ეს ძირითადად ბარის რეგიონებს ეხება). თუმცა ამ კუთხეებში გარკვეული სურათის შექმნა მაინც შესაძლებელია, თანაც აღსანიშნავია, რომ

თავის დროზე, როდესაც შესაძლებელი იყო საქართველოს ყველა კუთხეში მეტ-ნაკლებად სრულყოფილი მასალების შეკრება, ქართულ ჩვეულებით სამართალს არასათანადო ყურადღება მიექცა, რის გამოც დღეს ზოგიერთი საკითხის სრულყოფილად წარმოჩენა ფაქტობრივად შეუძლებელია, რის გამოც გვიხდება ვარაუდებისა და ჰიპოთეზების გამოთქმა და შედარებების გამოყენება.

სანამ ჩვენს ხელთ არსებული ეთნოგრაფიული მასალის საფუძველზე ჩამოვყალიბებდეთ და გავაანალიზებდეთ სასამართლო ორგანიზაციისა და პროცესის საკითხებს, მოკლედ გვინდა შევხვთ იმას, თუ როგორაა წარმოჩენილი ქართული სამართლის წიგნებში, იურიდიული ზასიათის დოკუმენტებში ის სასამართლო დაწესებულებები თუ სასამართლო ფუნქციების მატარებელი ორგანოები და პირები, რომლებიც XIX-XX საუკუნის ქართული ჩვეულებითი სამართლის მასალებით ფიქსირდება. უპირველეს ყოვლისა, შევხვთ სამედიატორო სასამართლოს, როგორც უძველეს სასამართლო დაწესებულებას.

თავიდანვე აღვნიშნავთ, რომ სამედიატორო სასამართლოს ქვეშ კგულისხმობთ მხოლოდ და მხოლოდ მოდავე მხარეთა მიერ, მათი სურვილით, ერთი კონკრეტული საკითხის გადასაწყვეტად ჩამოყალიბებულ სასამართლოს, რომლის წევრებსაც მხარეები ან ცალ-ცალკე ირჩევენ, ან ერთად, ურთიერთშეთანხმებით და რომლებიც შუამავლობად და მომრიგებლებად გვევლინებიან.

სამედიატორო სასამართლო საქართველოში ჯერ კიდევ უძველეს ხანაში, წინასახელმწიფოებრივ სტადიაზე ჩნდება (მისი მოქმედება ყველაზე ინტენსიური სახით საქართველოს იმ რეგიონებს შემორჩა, სადაც საკმაოდ დიდხანს იქნა შენარჩუნებული თემური ურთიერთობები). მის შესახებ ცნობები წერილობით წყაროებში უხვად მოგვეპოვება. სამეცნიერო ლიტერატურაში სამედიატორო სასამართლო აღნიშნული წყაროების, წერილობითი დოკუმენტების მიხედვით საკმაოდ სრულყოფილადაა შესწავლილი, ამიტომ ჩვენ ამ საკითხს ძალზე მოკლედ მიმოვიხილავთ.

დადგენილია, რომ ძველ საქართველოში საქმის გამრჩევი მედიატორი მოსამართლის აღმნიშვნელი ძირითადი ტერმინია „ბჭე“, VIII-XVIII საუკუნეებში ტერმინები „ბჭე“, „მსაჯული“ და „მოსამართლე“ ერთნაირი მნიშვნელობით იხმარებოდა, არ ჰქონდა მნიშვნელობა იმას, თუ ვინ არჩევდა საქმეს – მოდავეთა მიერ ამორჩეული პირი, ე.ი. სამედიატორო სასამართლო თუ მოხელე-მოსამართლე. XVIII საუკუნიდან

ქართლ-კახეთში „ბჭე“, მხოლოდ ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით, მხარეთა მიერ ამორჩეული მოსამართლის აღმნიშვნელი ტერმინია, იმერეთის სამეფოში კი „ბჭე“ ეწოდება საქმის გამრჩევ ყოველ პირს¹. მ. კეკელიას დაკვირვებით, სიტყვა „მედიატორს“ XIX საუკუნის დამდეგამდე ქართული სინამდვილე არ იცნობს. ამ სიტყვას მხოლოდ 1802 წლიდან ვხვდებით. ტერმინ „ბჭეს“ შეუსისხლზორცებია უცხოური წარმოშობის ტერმინი მედიატორი და ჩამოყალიბდა „ბჭე-მედიატორი“, რომელიც ორი ტერმინით გამოხატული ერთი შინაარსის მქონე სასამართლო ინსტიტუტია. ბჭე-მედიატორი ეს იგივე შუამავალი – მომრიგებელი პირია, მხარეების მიერ ამორჩეული ბჭე-შუაყაცია. ტერმინი „ბჭე“ „შუაყაცის“ ნაცვლად დამკვიდრებულა.² ნ. ზიზანაშვილი სწორედ შუაყაცობას ასახელებს სასამართლოს უძველეს ფორმად, რომლის მიზანიც მხარეთა მორიგებაა და რომელიც თითქმის ყველა ხალხს სცოდნია. მხოლოდ შემდეგ ჩნდება ხელისუფლების მიერ დანიშნული ბჭე.³ ამრიგად, საქართველოში მხარეთა მიერ ფორმირებული სასამართლოს ანუ სამედიატორო სასამართლოს მოსამართლე საქართველოში იწოდებოდა შუაყაცად, ბჭედ, მედიატორად. როგორც აღვნიშნეთ, მედიატორ-მოსამართლის აღმნიშვნელ ძირითად ტერმინად „ბჭე“ ითვლება, დამკვიდრებული ტერმინი იყო „ბჭე-მედიატორიც“. დ. ჩუბინაშვილის განმარტებითაც „ბჭე“ სწორედ მედიატორ-მოსამართლეა, რომელსაც მხარეები ირჩევენ მათ შორის დავის გადასაწყვეტად. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონშიც ბჭე არის „სადაო საქმის განსახილველად ამორჩეული მოსამართლე-მედიატორი“. თუმცა, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურასა და წერილობით წყაროებში ჩანს, ბჭე არა მხოლოდ მხარეთა მიერ არჩეულ მედიატორს ნიშნავდა საქართველოში, არამედ საერთოდ მოსამართლეს, მსაჯულს. ამიტომ, როგორც ივ. სურგულაძე აღნიშნავს, ბჭის ორმაგი შინაარსის გამო წყაროების მიხედვით რთულდება ამ ორი გაგების ერთმანეთისგან გარჩევა.⁴

¹ მ. კეკელია, დავის გამრჩევ პირთა სახელწოდებისათვის ძველ ქართულ მწერლობაში (V-XII), „მაცნე, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია“, 1972, № 2, მისივე, ტერმინ „ბჭის“ შინაარსისათვის ქართული სამართლის წიგნებში“, იქვე, 1973, № 4.

² მ. კეკელია, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ, ტ. 1, თბ., 1970, გვ. 243-244.

³ ნ. ზიზანაშვილი (ურბნელი), ათაბაგი ბეჟა და აღბუღა და მისი სამართალი, ტფ., 1890, გვ. 270.

⁴ ივ. სურგულაძე, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, თბ., 1952, გვ. 354.

მხარეთა მიერ ბჭეთა, მოსამართლეთა არჩევის შესახებ ცნობებს ე.წ. „მამასახლისობის ეპოქაში“ გვაწვდის თეიმურაზ ბატონიშვილი.⁵ ბჭე-მედიატორთა ინსტიტუტი, ცხადია, „მამასახლისობის ეპოქის“ შემდეგაც გვხვდება საქართველოში, მიუხედავად ხელისუფლების მიერ დანიშნული მოხელე-მოსამართლის ინსტიტუტის ჩამოყალიბებისა. წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი XX საუკუნის ბოლომდე ვერ შემორჩებოდა. განსაკუთრებით ეს მთიან რეგიონებს ეხება, სადაც სახელმწიფო ხელისუფლების გავლენა სუსტი, ხშირ შემთხვევაში კი მხოლოდ ფორმალური იყო, თუმცა სხვა რეგიონებისთვისაც ბჭე-მედიატორთა ინსტიტუტი უცხო არ ყოფილა.

გარკვეული მინიშნებები სამედიატორო სასამართლოს შესახებ გვხვდება ბექა-ალბუღას სამართლის წიგნსა და ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში.

ი. დოლიძე ბექა-ალბუღას სამართლის წიგნის ერთ-ერთ წყაროდ, ადათობრივი სამართლის, კანონმდებლობის, საეკლესიო სამართლის გვერდით, ასახელებს სასამართლო პრაქტიკასაც. მისი დაკვირვებით, ბექა-ალბუღას სამართლის წიგნში სასამართლო პრაქტიკის გამოყენების საქმეში დიდი როლი შეასრულა შუაკაცთა და ბჭეთა სასამართლომ. შუაკაცთა სასამართლოში მეცნიერი სწორედ სამედიატორო სასამართლოს გულისხმობს. მისი მითითებით, შუაკაცთა მომრიგებელი სასამართლო ადათობრივი სამართლის ნორმებით ხელმძღვანელობდა. მოდავე მხარეები შუაკაცებად ანუ მედიატორებად მსცოვან ადამიანებს ირჩევდნენ, რომლებიც კარგად იცნობდნენ ძველ წესებს. მათ მოვალეობას მოდავე მხარეთა შერიგება წარმოადგენდა, რითაც ზღვარი ედებოდა შურისძიებას.

ბექა-ალბუღას სამართლიდან ჩანს, რომ შუაკაცთა, მედიატორთა სასამართლოს საკმაოდ მნიშვნელოვანი როლი ჰქონდა მიკუთვნებულში.⁶ მაგალითად, სამართლის წიგნის მე-9 მუხლით, თუ მსუბუქი ჭრილობა იქნება მიყენებული, რომელიც დაზარალებულს არაფერს დაუშავებს და მას არაფერი დააჩნდება, მხარეები შუაკაცებმა უნდა მოარიგონ, — „საპატიოთა კაცთა შუა შემოსვლითა — შეტყვევებით მოიყვანენ — დააურეგებინონ, ვითარცა მართებდეს“.⁷

⁵ თეიმურაზ ბატონიშვილი, ისტორია დაწვებითგან ივერიისა, ესე იგი გიორგიისა, რომელ არს სრულიად საქართველოსა, სანკტ-პეტერბურგი, 1848, გვ. 50.

⁶ ი. დოლიძე, ძველი ქართული სამართალი, თბ., 1953, გვ. 122-123.

⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედაქციით, ტ. 1, თბ., 1963, გვ. 428.

„საპატიო კაცთა შუა შემოსვლაში“ აქ სწორედ შუაკაცები, მედიატორ-მოსამართლეები უნდა იგულისხმებოდეს, რომელნიც მხარეებმა საპატიო კაცთაგან უნდა შეარჩიონ.

საინტერესოა სამართლის წიგნის მე-13 მუხლი. აქ ჩანს, რომ შუაკაცებმა (მედიატორებმა) შეიძლება არა მხოლოდ მსუბუქი საქმეები განიხილონ. ამ მუხლში ლაპარაკია იმაზე, რომ ოჯახზე თავდასხმისას მისი აკლების ან შერცხვენის მიზნით, თუ ამას არ მოჰყვა ადამიანის მკვლელობა, დამნაშავემ დაზარალებულს ოჯახის აკლებისა და შერცხვენისათვის სისხლის ნახევარი უნდა დაუურვოს, თუმცა „თუ უმცროსთა დასჯერდეს კაცთა შუა შემოსვლითა არცარა საკვირველ ესეა,“⁸ ე.ი. თუ საქმეს სამედიატორო სასამართლო განიხილავდა (ეს კი მხარეთა ურთიერთშეთანხმებით მოხდებოდა), მისი გადაწყვეტილებით, დაზარალებული შესაძლოა უფრო ნაკლებ გადასახადსაც დასჯერებოდა, თუ, რა თქმა უნდა, შუაკაცები მას ამაზე დაიყოლიებდნენ. ეს ჩვეულებრივი მოვლენაა საქართველოში, როდესაც საქმეს სამედიატორო სასამართლო ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე განიხილავს. განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ ასეთ მოვლენას სამედიატორო სასამართლოს პრაქტიკიდან ჩვენ ვხვდებით ხევსურულ სინამდვილეში. მედიატორთა მთავარი მიზანი მხარეთა შერიგებაა და მათ მიერ გადასახადის შემცირებას შესაძლოა სწორედ ამ მოტივით ჰქონდა ადგილი. ხევსურეთში ვხვდებით კონკრეტულ ფაქტებს, როდესაც მედიატორები ამცირებენ მოცემული დანაშაულისათვის დადგენილ გადასახადს დამნაშავეს გადახდისუნარიანობის გათვალისწინებით, ხოლო შემდეგ ითანხმებენ დაზარალებულს დასჯერებოდა ამ გადაწყვეტილებას, და თუ ეს მოხდებოდა, მედიატორები აღწევდნენ მხარეთა საბოლოო შერიგებას. ასეთი პრაქტიკა, როგორც ჩანს, სამცხე-საათაბაგოშიც არსებულა და კანონმდებელი იწონებს კიდევ მას. ასეთი რამ სამედიატორო სასამართლოსათვის დამახასიათებელ ჩვეულებრივ მოვლენას უნდა წარმოადგენდეს, რაც ამ ინსტიტუტის ბუნებიდან გამომდინარეობს.

ძეგლის 52-ე მუხლის მიხედვითაც არის გათვალისწინებული სადავო საქმის განხილვა შუაკაცების მეშვეობით. როდესაც პირუტყვი დააზიანებს ყანას, ვენახს, ბოსტანს ან სხვა რაიმე ადგილს, გადახდა იმის მიხედვით უნდა მოხდეს, როგორც ამას მეზობლები შეაფასებენ,

⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, იდოლიძის რედაქციით, ტ. I, თბ., 1963, გვ. 429.

შუაკაცებად ასეთ შემთხვევაში სწორედ მეზობლებს იხმობენ⁹. ასევე 83-ე მუხლის მიხედვით, შუაკაცები (მეღიატორები) მონაწილეობენ სამოქალაქო დავების გადაწყვეტისას, რომლებიც წარმოიშობა სესხის ხელშეკრულების უზრუნველსაყოფად მამულის დაგირავებისას¹⁰. აქ ვკითხულობთ: „პატრონს ყმათა შუა თუ რა საბატონყმო სამდურავი და საცილობელი შემოვიდეს, მართლითა და უთნევარითა შუათა ბრჭობით მოეწყვნენ, მოეზავენ, არა საკვირველია, ამაღ რომე ცათა და ქვეყანისა შემოქმედსაცა და ეზომ უნდოსა ადამიანსა შუა დასხმულნი მოძღვარნი და მეცნიერნი კაცნი შეაზავენ“¹¹.

ამ მუხლში საუბარია იმაზე, რომ, თუ სხვადასხვა სოციალურ საფეხურზე მდგარ პირთა შორის იქნება „საბატონყმო სამდურავი და საცილობელი“, მათი შერიგება, დაზავება შესაძლოა მოხდეს შუაკაცთა (მეღიატორთა) მეშვეობით, შუაკაცებად კი არჩეულნი უნდა იყვნენ სამართლიანი და უთნევარი ანუ პირუთნელი ადამიანები.

ძეგლის 39-ე მუხლში კარგად ჩანს, რომ შუაკაცთა (სამეღიატორო სასამართლოს) ძირითადი მიზანი მხარეთა შორის ზეავის ანუ მტრობის, ქიშპის მოშლაა. კერძოდ, ამ მუხლით, თუ დანიშნულ საცოლეს სხვა მოიტაცებს, უმჯობესი იქნება მხარეებმა აირჩიონ შუაკაცები, რომლებიც მოარიგებენ მხარეებს: „თუ უღირს, სჯობს, ორთავე მოყვარენი კაცნი შემოასხნენ შუა და ქალისა ქმარმან მისაცემელითა რათმე გული დაუმზოს, და ზეავი მოშალოს შუაკაცმან“¹².

როგორც ვხედავთ, სამცხე-საათაბაგოში, ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნის შედგენის პერიოდში შუაკაცთა (მეღიატორთა) მიერ სადავო საქმეთა გადაწყვეტა, მხარეთა მორიგებაში მონაწილეობა, შუამავლობა, გავრცელებულ, ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენდა. რა თქმა უნდა, შუაკაცთა ინსტიტუტი კანონმდებელთა მიერ დაწესებული სიახლე არ არის. იგი ჩვეულებითი სამართლის ინსტიტუტი იყო და ისევე როგორც მთელ საქართველოში, სამცხე-საათაბაგოშიც დავის მოგვარებისა და მხარეთა მორიგების მნიშვნელოვან მექანიზმს წარმოადგენდა. თუმცა აღსანიშნავია, რომ კანონმდებლობაში მხოლოდ შედარებით მსუბუქი საქმეების, სამოქალაქო დავების გადაწყვეტისას უშვებენ მეღია-

⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, ი. ლოლიძის რედაქციით, ტ.1, თბ., 1963, გვ. 444.

¹⁰ იქვე, გვ. 457.

¹¹ იქვე, გვ. 458.

¹² იქვე, გვ. 439.

ტორთა, შუაკაცთა მონაწილეობას დავის მოგვარებაში, თუ, რა თქმა უნდა, მხარეთა ურთიერთთანხმობას ექნება ადგილი შუაკაცთა მეშვეობით მორიგებისა, ჩვენ მიერ ბოლოს მითითებული მუხლის მიხედვით შუაკაცთა მონაწილეობა გათვალისწინებულია ისეთი ქმედებისათვის, რომელიც დასაურევებელსაც კი არაფერს ითვალისწინებს. საფიქრებელია, რომ სხვა შემთხვევებშიც შეიძლება მომხდარიყო მხარეთა ურთიერთთანხმობით შუაკაცთა არჩევა, მაგრამ ეს ძეგლში არ აისახა. ბეჭადბუდას სამართლის წიგნი ხომ, ფეოდალური ხანის სხვა ძეგლების მსგავსად, კაზუისტურია და მხოლოდ იმ შემთხვევებს ითვალისწინებს, რაც მოცემულ ეპოქაში გავრცელებული იყო ძეგლის მოქმედების არეალში. ამიტომ ძეგლით გაუთვალისწინებელი სხვა სამოქალაქო დავები თუ სხვა, შედარებით მსუბუქი კატეგორიის საქმეებიც შესაძლოა მედიატორებს გაერჩიათ. სწორედ ამას უნდა ითვალისწინებდეს კანონმდებელი, როდესაც სამართალშემოქმედებით უფლებასაც კი ანიჭებს შუაკაცებსა თუ ბჭეებს (ბჭეში ძეგლის მიხედვით ხელისუფლების წარმომადგენელი მოსამართლე იგულისხმება). ძეგლის მიხედვით, ცხოვრებაში „მრავალგვარანი საქმენი არიან“ და ასეთი საქმეების განხილვისას მოსამართლეებმა უნდა დაადგინონ საქმის ვითარება და თა-ვიანთი შეხედულებით შესაბამისი სასჯელიც განსაზღვრონ.¹³

შუაკაცთა მონაწილეობით ზიანის ანაზღაურება ძეგლის მიხედვით 92-ე მუხლითაცაა გათვალისწინებული. ამ მუხლში საუბარია დეკეულის პონაზე. თუ ვინმე სხვის დაკარგულს იპოვის, მაგრამ არ გაუმხელს ამას, ეს ითვლება ქურდობის მსგავს მოქმედებად – „მპარაობისა რამე მაგიერი საქმე იქნების“. მაგრამ თუ ნაპოვნი პირუტყვი, რომელიც არ გამოაჩინა მპოვნელმა, გახდება, გაუარესდება, ან თუ ნაპოვნი ნივთია და იგი გაცვდება ან გაქირავდება, „კაცთა დახედვითა იგიცა უზლოს უსიტყვოდ“.¹⁴ ე.ი. აქ იგულისხმება, რომ მიყენებული ზიანის ოდენობა თვით შუაკაცებმა უნდა დაადგინონ და ამას მხარეები უსიტყვოდ უნდა დამორჩილდნენ და აანაზღაურონ ზიანი.

შუაკაცი მოხსენიებულია ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის რამდენიმე მუხლშიც. კერძოდ, 188-ე მუხლის მიხედვით, პირუტყვის მიერ მიყენებული წანახელის შესახებ შუაკაცებმა უნდა იმსჯელონ, და მათ მიერ მიღებული გადაწყვეტილების საფუძველზე უნდა მოხდეს მიყ-

¹³ ი. დოლიძე, დასახ. ნაშრ., გვ 174-175.

¹⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, გვ. 461.

ენებული ზიანის ანაზღაურება, ხოლო 190-ე მუხლით, „თუ სახმარი ნერგი ან მოუჭრას, ან მოუკაფოს, შუასკაცთ გასინჯვით და დაფასებით როგორც თქუან და ღირდეს, ისრე პასუხი გასცეს“. ე.ი. აქაც შუაქაცები შეაფასებენ მიყენებულ ზარალს და მოხდება მისი ანაზღაურება.¹⁵ აქაც, როგორც ჩანს, მედიატორთა მონაწილეობას შედარებით მსუბუქ საქმეებზე ვხვდებით.

საინტერესოა, რომ ივ. სურგულაძე ვახტანგის სამართლის წიგნის 215-ე მუხლში ნახსენებ ბჭეს განიხილავს როგორც შუამავალ-მედიატორს. მისი თქმით, ამ მუხლში კანონმდებელი ბჭის საქმიანობას მოსამართლის საქმიანობისაგან განსხვავებულად წარმოაჩენს.¹⁶ ეს მცირე მინიშნებებიც მიუთითებს, რომ ბჭე-მედიატორთა ინსტიტუტი ვახტანგის ეპოქაშიც მოქმედებდა.

ამ ინსტიტუტს გვერდი ვერ აუარა დავით ბატონიშვილმაც. „სამართალი ბატონიშვილის დავითისა“, რომელიც კანონპროექტის სახით არსებობდა, ითვალისწინებს სპეციალურ მე-9 მუხლს. რომელიც იწოდება „ბჭის გამორჩევისათვის“. ბჭედ იწოდება არა მხოლოდ მხარეთა მიერ არჩეული მსაჯული. აქ აღნიშნულია: „ყოველსა წელიწადსა კზამს გამორჩევა ბჭისა, ნებითა მეფისათა, რომლისა მიერცა ისჯებოდნენ მსოფლიურნი სამართალნი და რომელიცა ვერ ძალ-ედვას, მაშინ მოახსენოს უპირველესსა სამსაჯულოსა და უკეთუ გამოირჩიონ მოდავეთა-ცა ბჭეჲ, აქუსთ სამართალი. გარნა შეუჯერებელნი სამართლისანი დაისჯებიან მდგმობისამებრ საქმისა ჯურუმითა და ანუ რამთაჲ საქმითა“.¹⁷ ცხადია, რომ მოდავეთა მიერ ბჭეთა გამორჩევაში სამედიატორო სასამართლო იგულისხმება და დავით ბატონიშვილს ეს საქართველოში არსებული პრაქტიკიდან აქვს აღებული, თუმცა აქ იგი ძალზე ზოგადად ეხება სამედიატორო სასამართლოს საკითხს და უბრალოდ აფიქსირებს მის არსებობას. როგორც დავინახეთ, აქვე დავით ბატონიშვილი საუბრობს ბჭეზე, რომელსაც მხარეები კი არ ირჩევენ კონკრეტული საქმის გადასაწყვეტად, არამედ ბჭეზე, რომელსაც ყოველწლიურად ირჩევენ მეფის ნებით, თანხმობით და იგი ერთი წლის განმავლობაში ახორციელებს მოსამართლის ფუნქციებს, ე.ი. გარკვეული ვადით

¹⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. 1, გვ. 528.

¹⁶ ივ. სურგულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 346-347.

¹⁷ სამართალი ბატონიშვილის დავითისა, ტექსტი გამოცემა და გამოკლევა დაურთო დავით ფურცელაძემ, თბ., 1964, გვ. 12-13.

არჩეული მუდმივმოქმედი მოსამართლეა. თუ იგი ვერ შეძლებდა საქმის გარჩევას, მაშინ უნდა მიემართა „უპირველეს სამსაჯულოსათვის“, რომელიც მეფის სასამართლოა (მდივანბეგის სასამართლო) და ზემდგომ ინსტანციას წარმოადგენდა ბჭის სასამართლოს მიმართ. ბჭეთა გადაწყვეტილების შეუსრულებლობა მხარეთა მიერ (იგულისხმება მხარეთა მიერ არჩეული ბჭეებიც) იწვევს სათანადო სასჯელს.

უფრო დაწერილებით განიხილავს დავით ბატონიშვილი ბჭისა და მედიატორის საკითხს თავის უფრო გვიანდელ შრომაში „საქართველოს სამართლისა და კანონმცოდნეობის მიმოხილვა“. აღნიშნული შრომის მიხედვით, ბჭისა და მედიატორის საკითხი განხილული აქვს ივანე სურგულაძეს,¹⁸ ამიტომ ჩვენ ამ საკითხს ძალზე მოკლედ შევეხებით.

ავტორი ამ ნაშრომში ერთმანეთისაგან მიჯნავს მედიატორსა და ბჭეს. დავით ბატონიშვილი აღნიშნავს, რომ ყველა სოფელი ყოველწლიურად თავისი რიგებიდან ირჩევს ორ ან სამ მოსამართლეს, რომლებიც ბჭედ იწოდებიან. ეს არჩევანი უნდა დაამტკიცოს მოურავმა და მემამულემ, ისინი განიხილავენ საოჯახო დავებს და უმნიშვნელო სამამულო დავებს. მათი განაჩენი უსიტყვოდ უნდა აღსრულდეს.¹⁹ ე.ი. დავით ბატონიშვილი აქ ბჭეს უწოდებს სოფლის მიერ ერთი წლით არჩეულ მოსამართლეს, რომელიც გარკვეული კატეგორიის საქმეებს განიხილავს და არა მედიატორს. მან, ცხადია, მაშინაც შეიძლება განიხილოს მის განსჯადობას მიკუთვნებული საკითხები, როცა მხოლოდ ერთი მხარე მიმართავს მას საქმის გასარჩევად, განსხვავებით მედიატორთაგან. დავით ბატონიშვილი ცალკე ეხება მედიატორობის ინსტიტუტს და გამოყოფს მასთან დაკავშირებულ საკითხთა წრეს სათაურით „სამედიატორო სასამართლო“ (მუხ. 185-ე, 186-ე, 187-ე, 188-ე, 189-ე, 190-ე, 191-ე). აქ აღნიშნულია, რომ სამედიატორო სასამართლო უმეტესწილად იქმნება სამოქალაქო ხასიათის საკითხთა გადასაჭრელად, მედიატორთა არჩევა თვით მოდავეთა მიერ ხდება, თუმცა ორივე მხარის ურთიერთთანხმობით. მედიატორად არჩეულნი დებენ ფიცს, რომ პირუთვნელად გაარჩევენ საქმეს. მას შემდეგ, რაც მედიატორები სრული შემადგენლობით შეიკრიბებიან, ორივე მოდავე

¹⁸ ივ. სურგულაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 354-357.

¹⁹ დავით ბაგრატიონი, საქართველოს სამართლისა და კანონმცოდნეობის მიმოხილვა. აკ. როგავას რედაქციითა და გამოკლეებით, თბ., 1959, მუხ. 254-ე, 255-ე, 256-ე, 257-ე, 258-ე, გვ. 265-266.

მხარესთან ერთად, განიხილავენ დოკუმენტებს, ანგარიშებსა და სხვა საბუთებს, კკითხავენ მხარეების მიერ დასახელებულ მოწმეებს (ჩვენი აზრით, აქ ნათლად ჩანს საბრალდებო პროცესისათვის დამახასიათებელი მომენტები). ყოველივე ამის საფუძველზე, სამედიატორო სასამართლოს გამოაქვს საბოლოო განაჩენი, თავისი გადაწყვეტილების შესახებ ამცნობს მხარეებს და გადასცემს მოურავს სისრულეში მოსაყვანად. სამედიატორო სასამართლოს გადაწყვეტილება საბოლოოა და გასაჩივრებას არ ექვემდებარება, თუმცა იქვე დავით ბატონიშვილი მიუთითებს, რომ, თუმცა სამედიატორო სასამართლოს გადაწყვეტილება აპელაციას არ ექვემდებარება, მაინც ყოფილა შემთხვევები, როდესაც მედიატორთა განაჩენით უკმაყოფილების შემთხვევაში საქმე გადაჰყონდათ სამეფო სასამართლოში და ზანდაზან მეფე ნიშნავდა მის ნდობით აღჭურვილ ორ ან სამ პირს, რომლებიც ამ საქმეს მეფის სახელით არჩევდნენ.²⁰

საუბრობს რა თავადაზნაურთა განსაკუთრებულ უპირატესობებზე, დავით ბატონიშვილი აღნიშნავს, რომ თავადაზნაურობას აქვს უფლება, აირჩიოს მედიატორები თავისი საქმეების განსახილველად (მუხ. 241-ე)²¹, ასევე ქალაქის მოსახლეობასა და ვაჭრებზე საუბრისას, აღნიშნავს, რომ ანგარიშსწორებისა და გაყოფისას მათ ენიჭებათ უფლება, თავიანთი წრიდან ამოირჩიონ მედიატორები (მუხ. 919-ე).²²

ამ მონაცემების მიხედვით მართლაც კარგად ჩანს, რომ მოცემულ ნაშრომში დავით ბატონიშვილი ტერმინში „ბჭე“ და „მედიატორი“ განსხვავებულ მნიშვნელობას დებს. სამედიატორო სასამართლო, ეს ტრადიციულად მხარეთა მიერ არჩეული, მხოლოდ ერთი კონკრეტული საქმის განსახილველად ფორმირებული სასამართლოა, ზოლო ბჭე კი, ეს არის სოფლის მიერ ყოველწლიურად არჩეული მსაჯული, რომელიც ერთი წლის განმავლობაში ასრულებს მოსამართლის ფუნქციებს, ე.ი. ფაქტობრივად ერთი წლით არჩეული სოფლის მუდმივმოქმედი მოსამართლეა. სამედიატორო სასამართლო კი, ცხადია, მხოლოდ მაშინ შეიქმნება, თუ მხარეთა ურთიერთთანხმობა იქნება. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ დავით ბატონიშვილის მიხედვით,

²⁰ დავით ბაგრატიონი, საქართველოს სამართლისა და კანონმდებლობის მიმოხილვა, ა. როგაეას რედაქციითა და გამოკლევით, თბ., 1959, გვ. 254-255.

²¹ იქვე, გვ. 262.

²² იქვე, გვ. 376.

სამოქალაქო ხასიათის დავებს არჩევენ.²³

ფაქტობრივად, იმდროინდელი რეალობის ასახვას წარმოადგენს ბჭე-მედიატორობის ინსტიტუტის წარმოჩენა XIX საუკუნის დასაწყისში შექმნილ ძეგლში – „საქართველოს ჩვეულებითი სჯულში“. ამ ძეგლის მე-60 მუხლში კვითხულობთ: „ორთა მოდავეთაგან საქართველოსა შინა არა აღმორჩეულ არს შეკრულების ხელწერილით ბჭენი, არამედ უწერილოდ. ესრეთ ორნი მოდავენი ვინც იქნებოდნენ, ურთიერთის თანხმობით გამოირჩეოდნენ ორს, სამს, ექვსსაც ბჭეს და მეტს კი აღარ, ანუ მეფის ბრძანებით, ანუ სადაურნიც იქნებოდნენ მოდავენი, მუნებურის მოხელის ბრძანებით და ისე გარდასწყვეტდნენ მათს სადაოს, დაუწერდნენ გარდაწყვეტილობის განაჩენს ორსავე მხარეს.

და თუ ვინ იცის, რომელიმე მათგანი მოჩივარი იჩივლებდა მეფეთა ანუ მოხელეთა თანა, ასე რომ მედიატორთაგან უსამართლო დამემართაო, გაშინჯევდნენ მათს გარდაწყვეტილობის განაჩენს, უკეთუ მართლად ამოჩნდებოდა მოჩივარი, მათს გარდაწყვეტილობას მოშლიდნენ და მოჩივარს კანონიერს კმაყოფას მისცემდნენ და კანონიერად იქნებოდა გარდაწყვეტილი, განაჩენსაც დაამტკიცებდნენ, და მას ტყუილის მოჩივარსაც ჯარიმის გარდახდევინებით დასჯიდნენ.

და როდესაც გაიხსნა რუსეთის მმართველობა, აღმორჩევა წარმოებს მედიატორთა მოჩივართ კეთილნებობით თვინიერ მართებულობის გარეშითა. მისცემენ მედიატორთ შეკრულებას ხელის წერილს და დაამოწმებენ სასამართლოსაც“.²⁴

როგორც ჩანს, სამედიატორო სასამართლოს გადაწყვეტილება შეიძლება გასაჩივრებულყოფი მეფესთან ან მოხელესთან (მხედველობაშია იმ რეგიონის მოხელე, საიდანაც მოდავენი იქნებოდნენ), რომელთაც შეეძლოთ მედიატორთა მიერ მიღებული გადაწყვეტილების შეცვლა. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ რუსული მმართველობის შემოღების შემდეგ, გარკვეულწილად შეიცვალა სამედიატორო სასამართლოს ჩატარების პროცედურა. რუსული მმართველობის შემოღებამდე ბჭეთა არჩევა მხარეთა მიერ არ ხდებოდა „შეკრულების ხელწერილით“, ხოლო რუსული მმართველობის შემოღების შემდეგ, მხარეთა მიერ არჩეულ

²³ აღსანიშნავია, რომ ივ. სურგულაძე ყურადღებას აქცევს იმ გარემოებას, რომ დავით ბატონიშვილის შრომის მიხედვით, მედიატორთა არჩევის უფლება თავადების, აზნაურებისა და მსხვილი ვაჭრების პრივილეგიაა (ივ. სურგულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 356).

²⁴ ი. დოლიძე, საქართველოს ჩვეულებითი სჯული, თბ., 1969, გვ. 72-73.

მედიატორებს მხარეები აძლევდნენ „შეკრულების ხელწერილს“, რასაც სასამართლოც დაამოწმებდა. „შეკრულების ხელწერილი“ გულისხმობს, რომ მხარეები მათ მიერვე ამორჩეულ მედიატორებს აძლევდნენ ხელწერილს, რომელიც მოწმდებოდა ადგილობრივი ოფიციალური სასამართლოს მიერ, რომლის ძალითაც მხარეები კისრულობდნენ ვალდებულებას, დამორჩილებოდნენ მედიატორთა მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებას (ეს პროცედურული ცვლილება კარგად ჩანს სასამართლო ხასიათის დოკუმენტებში, რომლებშიც აღწერილია მედიატორთა განჩინებანი).

XVIII საუკუნის მიწურულისა და XIX საუკუნის დასაწყისის ძეგლებიდან კარგად ჩანს სამედიატორო სასამართლოს მოქმედება ჩვენს ქვეყანაში, ძირითადად სამოქალაქო ხასიათის საქმეების განხილვისას. ძეგლებში არის მინიშნება, რომ სამედიატორო სასამართლოს განაჩენი საბოლოოა და გასაჩივრებას არ ექვემდებარება, თუმცა ასევე ჩანს ტენდენცია იმისა, რომ ხელისუფლება მიისწრაფვის სამედიატორო სასამართლო საკუთარი იურისდიქციის ფარგლებში მოაქციოს. მაგალითად, დავით ბატონიშვილი თავის „მიმოხილვაში“ მიუთითებს რომ, თუმცა სამედიატორო სასამართლოს გადაწყვეტილება საბოლოოა და აპელაციას არ ექვემდებარება, ყოფილა შემთხვევები, როდესაც მედიატორთა განაჩენი გასაჩივრებულა სამეფო სასამართლოში და მეფეს დაუნიშნავს რამდენიმე პირი, რომელთაც ეს საქმეები გაურჩევიათ, ხოლო „საქართველოს ჩვეულებით სჯულში“ კი პირდაპირ არის მითითებული, რომ მეფე ან მოცემული რეგიონის მოხელე განიხილავდა მედიატორთა გასაჩივრებულ გადაწყვეტილებას და შეეძლო ამ გადაწყვეტილების მოშლა.²⁵ ამ თვალსაზრისით ძალზე ნიშანდობლივია XVIII საუკუნის II ნახევარში ლევან და ვახტანგ ბატონიშვილების მიერ შედგენილი „განჩინება ბარისა და მთიურთა ადგილთა“, რომელიც მთიულეთში ვრცელდებოდა. ამ ძეგლის მიხედვით, კანონმდებელი ბატონიშვილები ცდილობენ, აშკარად შეზღუდონ სამედიატორო სასამართლოს საქმიანობა და იგი თავიანთ იურისდიქციას დაუქვემდებარონ. ძეგლის პირველივე მუხლით იკრძალება ბატონიშვილთა უნებართვოდ თვით მხარეების მიერ ამორჩეული ბჭეების მეშვეობით მორიგება,

²⁵ საკარაულოა, რომ სამედიატორო სასამართლოს გადაწყვეტილების გასაჩივრებას მეფესთან ან მოხელესთან ძირითადად მაშინ ეწებოდა ადგილი, როდესაც მხარეების მიერ მედიატორთა არჩევა მოხდებოდა მეფის ან მოხელის ბრძანებით, როგორც ეს „საქართველოს ჩვეულებით სჯულთა“ გათვალისწინებული.

ხოლო უნებართვოდ დასმულ ბჭეებს ბატონიშვილები ავად მოჰყრობით ემუქრებიან.²⁶ ცხადია, მთიულეთში მხარეები თავისი შეხედულებით, ოფიციალური ხელისუფლების წარმომადგენლების ნებართვის გარეშე ირჩევდნენ მედიატორებს, რომლებიც სხვადასხვა სახის დავას არჩევდნენ და მოდავეებს არიგებდნენ, თუმცა ხელისუფლება ბატონიშვილთა სახით ცდილობს არ დაუშვას მათი მხრიდან არასანქცირებული მოქმედებანი დანაშაულისა თუ სხვადასხვა დავების შემთხვევაში, კერძოდ, კრძალავს შურისძიებას და მათი ნებართვის გარეშე სამედიატორო სასამართლოს საქმიანობას (მეფის ან მოხელის მხრიდან მედიატორთა არჩევის ნებართვა, როგორც ვნახეთ, დაფიქსირებულია „საქართველოს ჩვეულებით სჯულშიც“).

ყოველივე ზემოთქმული ცხადყოფს, რომ სამედიატორო სასამართლო საქართველოში არა მარტო მთაში, ბარშიც საკმაოდ გავრცელებული ინსტიტუტი იყო, ხოლო ი. დოლიძის დაკვირვებით, სამედიატორო სასამართლოს მოქმედება საქართველოში რუსული მმართველობის დამყარების შემდეგ უფრო ინტენსიური გამხდარა. აი, რას წერს ი. დოლიძე: „რუსული მმართველობის დამყარების შედეგად სასამართლო წარმოებაშიც რუსული ენა დამკვიდრდა, რაც მოსახლეობის უდიდეს უმრავლესობას არ ესმოდა. ამიტომ ისინი იძულებულნი იყვნენ სამედიატორო სასამართლოსთვის მიემართათ, რომელსაც მოდავე მხარეები თავიანთი ნება-სურვილით ირჩევდნენ. სადავო საქმეთა დიდი ნაწილი ამ სასამართლოების მეშვეობით წყდებოდა. სამედიატორო სასამართლოებში სამართალწარმოების ერთიანი წესები და პრაქტიკა არ არსებობდა, არც განჩინებათა სანიმუშო ფორმები იყო შემუშავებული და დადგენილი, რამაც დასცა სამართალწარმოების დონე.“²⁷

ყველაზე უკეთ სამედიატორო სასამართლოს საქმიანობას ასახავს სასამართლო ხასიათის დოკუმენტები, სადაც კონკრეტულ საქმეებზე მედიატორთა განჩინებებია გადმოცემული. სამწუხაროდ, ზშირად საბუთის მიხედვით ძნელი დასადგენია მასში სამედიატორო თუ სხვა სახის სასამართლოს რა განაჩენებზეა საუბარი. ამასთან დაკავშირებით, მ.კეკელია სამართლიანად აღნიშნავს: „ბჭე-მედიატორთა სასამართლოს შესახებ პირველადი სასამართლო ხასიათის მასალები მცირ-

²⁶ ი. ფუტყარაძე, ქართველ მთიულთა სამართლის ისტორიისათვის, თბ., 1964, გვ. 53.

²⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედაქციით, ტ. VI, თბ., 1977, გვ. 6.

ელად მოგვეპოვება. თუ პირდაპირ არ წერია საბუთში, რომ ისინი მხარეებმა ამოარჩიეს საქმის გასარჩევადო, უამისოდ ძნელდება იმის გარკვევა, სასამართლო ფუნქციის არამატარებელი პირნი, რომლებიც ცალკეულ შემთხვევაში მოსამართლეობდნენ, ბჭე-მედიატორებს წარმოადგენდნენ, თუ იმ „მოქალაქეთა“ კატეგორიას, რომლებსაც მუდამ ჰქონდათ მინიჭებული სასამართლო ფუნქცია, ან, ცალკეულ შემთხვევაში ევალეზოდათ საქმის გარჩევა სათანადო უფლებამოსილი პირისაგან“.²⁸

მედიატორთა სასამართლოს რამდენიმე განაჩენი სანიმუშოდ გამოაქვეყნეს ი. დოლიძემ²⁹ და ნ. ბერძენიშვილმა³⁰ (ეს დოკუმენტები უმთავრესად აღმოსავლეთ საქართველოს ეხება და არა მის მთიანეთს). სამედიატორო სასამართლოს არაერთი განაჩენი ინახება არქივებში, სხვადასხვა რაიონების მხარეთმცოდნეობის მუზეუმებში, ოჯახებში და სხვა. ჩვენ არ ვაპირებთ ამ დოკუმენტების დაწვრილებით განხილვას, მხოლოდ ძალზე ზოგადად დავახასიათებთ მათ. ამ დოკუმენტების მიხედვით (ისე როგორც ეს სამართლის ძეგლებშიც ჩანს) სამედიატორო სასამართლო ძირითადად განიხილავს სამოქალაქო ხასიათის დავებს (ისე როგორც ეს სამართლის ძეგლებშიც ჩანს), კერძოდ, ოჯახის გაყრისას ქონების განაწილებასთან დაკავშირებულ დავებს, დავებს ვალდებულებათა შეუსრულებლობისას, დავებს სანიმუშო სამართლიდან (ძირითადად ყმის ან მამულის საკუთრებაზე). მ. კეკელიას მონაცემებით, XVIII საუკუნის II ნახევრიდან (საქართველოს რუსეთის შემადგენლობაში შესვლის წინა პერიოდიდან) სამედიატორო სასამართლო მხოლოდ სამოქალაქო დავებს განიხილავდა, თუმცა უნდა ითქვას, რომ ამ დოკუმენტებში არის მინიშნებანი იმის შესახებ, რომ უფრო ადრეულ პერიოდში შესაძლოა სამედიატორო სასამართლოს მკვლევლობის საქმეც განეხილა და მასზე გადაწყვეტილება მიეღო, თუმცა ეს მინიშნებები გამონაკ-

²⁸ მ. კეკელია, დავის გამჩრეე პირთა სახელწოდებისათვის ძველ ქართულ მწერლობაში, გვ. 249.

²⁹ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედაქციით, ტ. VI, თბ., 1974, საბუთი № 343, ტ. V, თბ., 1977, საბუთები №№ 166, 167, 169, 174, 179, 180, 183, 187, 194, 195, 196, 198, 199, 201, 216, 217, 221, 231, 232, 234, 237, 238, 240.

³⁰ იხ. დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, ტ. I, თბ., 1940, საბუთი № 78, ტ. II, თბ., 1953, საბუთები №№ 384, 388 და სხვა; ასევე, მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, ტ. II, თბ., 1953, საბუთები №№ 275, 291.

ლის შემთხვევებში გვხვდება³¹ (აქ საუბარია ბარის რეგიონებზე, სადაც სახელმწიფო ხელისუფლება გავლენით სარგებლობს, თორემ ზოგიერთ მთის რეგიონში მკვლელობისა და სხვა სასისხლო საქმეებზე სამედიატორო სასამართლო XX საუკუნის ბოლოსაც გამართულა).

ახლა ორიოდ სიტყვა იმის შესახებ, თუ ძირითადად რა პროცესუალურ საკითხებზეა გამახვილებული ყურადღება სამედიატორო სასამართლოთა განაჩენებში. ყველა ამ დოკუმენტში თვით მედიატორები მიუთითებენ, რომ ისინი (ჩამოთვლილია მათი სახელები და გვარები) სადავო საკითხის გასარჩევად აირჩიეს მოდავე მხარეებმა (მითითებულნი არიან მოდავე მხარეები). ხშირად მედიატორები აღნიშნავენ, რომ მხარეებმა „შუაგად დაგვსხესო“, ზოგიერთ საბუთში ხაზგასმულია, რომ მხარეებმა მედიატორები „თავიანთი ნებით“, ან „თავიანთის კეთილი ნებით“, „თავიანთი ნებაყოფლობით“ აირჩიეს საქმის განსახილველად. ეს სამედიატორო სასამართლოსთვის დამახასიათებელი მოვლენაა, როდესაც მედიატორ-მოსამართლეთა არჩევა ხდება უშუალოდ მოდავე მხარეების მიერ. არაერთ საბუთში, რომლებიც აღმოსავლეთ საქართველოს რუსეთის იმპერიაში შესვლის შემდგომ პერიოდშია შექმნილი, მითითებულია, რომ მედიატორები სთხოვენ

³¹ მაგალითად, შეიძლება მოვიყვანოთ 1676 წლის 3 დეკემბრით დათარიღებული დოკუმენტი, რომელშიც არის მინიშნება, რომ სამედიატორო სასამართლოს შესაძლოა მკვლელობის საქმე განეხილა. ეს დოკუმენტი არის ხელწერილი, რომელსაც დაზარალებული მხარე (მკლულის ძმები) აძლევს დამნაშავე მხარეს, რითაც აღასტურებს, რომ მან უკვე მიიღო თავისი ძმის „სისხლი“, ე.ი. დამნაშავე მხარემ დაზარალებულს გადაუხადა აღნიშნული მკვლელობისათვის დადგენილი გარკვეული გადასახადი სრული ოდენობით. ამ დოკუმენტში დაზარალებულები წერენ, რომ ისინი თავიანთ ძმის სისხლს წამოეღვენენ დამნაშავე მხარეს და მოუთითებენ, რომ ორი პიროვნება „შუა შემოგვივიდეს და იმათის შუამავლობით გარდავიწყვიტეთ და ავიღეთ ჩვენი ძმის სისხლი, რათა ჩვენი გული შესუკრდებოდეს, აღარ დარჩა რა ჩვენსა და თქვენს შორის სადაო და საყარყაშო“ (დოკუმენტი საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, ტ. 1, თბ., 1940, გვ. 53). აქ შუა შემოსულ პირებში, რომელთა შუამავლობითაც მოხდა ღვიის გადაწყვეტა და დამნაშავე მხარისათვის კომპოზიციის დაკისრება, სწორედ მედიატორები უნდა იგულისხმებოდნენ, რომლებიც მხარეთა ურთიერთთანხმობით შეუდგებოდნენ შუამავლობასა და მხარეთა შორიგებას. სამწუხაროდ, დოკუმენტში ზუსტად არ ჩანს, რომ შუამავალი-მოსამართლეები თვით მხარეების მიერ იქნენ არჩეულნი, თუმცა დოკუმენტიდან მოყვანილი ციტატა გვაფიქრებინებს, რომ სწორედ სამედიატორო სასამართლოსთან გვაქვს საქმე, რომელიც მკვლელობის საქმეს განიხილავს. აქ არ ჩანს, რომ შუამავალი მოსამართლეები მეფის ან რომელიმე მოხელისა თუ პირის მიერ არის დანიშნული, არც სამეფო მოსამართლეებთან გვაქვს საქმე. (ერთი შუამავალი მოურავია, მეორე მღვდელი). ეს პიროვნებები შუამავლობას მხოლოდ მხარეთა თანხმობით თუ გასწევდნენ. ეს დოკუმენტი, ჩვენი აზრით, გვიჩვენებს, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ბარშიც იყო გამოარჩეული, რომ მხარეთა ურთიერთთანხმობის შემთხვევაში, სამედიატორო სასამართლოს XVII საუკუნის II ნახევრისათვის სასისხლო საქმეებიც გაერჩია.

მხარეებს ხელწერილს იმის თაობაზე, რომ ეს უკანასკნელნი დასჯერდებიან მედიატორთა მიერ გამოტანილ განჩინებას და უსიტყვოდ აღასრულებენ მას. დოკუმენტებში აღნიშნულია, რომ მხარეებმა ეს ხელწერილი მართლაც მისცეს მედიატორებს ფიცითა და ბეჭდით. მედიატორებიც მხოლოდ ამ ხელწერილის მიღების შემდეგ იწყებენ საქმის განხილვას. ზოგიერთ საბუთში ეხვდებით ასეთ ჩანაწერს, რომ მხარეები „... პირობისა წერილითა შეკრნენ“, „შეიკრნენ ჩვენთან წერილისა მოცემითა“, „ხელშეკრულების წიგნი მოგვცეს“, „მოგვცეს მტკიცე შეკრულობის ხელწერილი“. ის, რომ ეს „შეკრულობის ხელწერილი“ ოფიციალურ სასამართლო დაწესებულებებში მოწმდებოდა, ამის შესახებ ზოგიერთ დოკუმენტში პირდაპირაა მითითებული. მაგალითისთვის რამდენიმე საბუთს მოვიყვანო: „თავადმა პოლკოვნიკმა და კაპალერმა ქსნის ერისთავმა შანშემ და გოგაშვილმა უთრუთმა თავეთის კეთილის ნებით აღგვირჩიეს მედიატორედ თავის შორის სამს კომლის სადაოს გლეხთა ზედან და მოგვცეს მტკიცე შეკრულობის ხელწერილი, რომელიც არის გორის უეზდის სუდსა შინა დამოწმებული. ვითარცა იმათი ხელწერილი ცხადყოფს, რასაც ჩვენ გარდავსწყევტო, იმას უნდა დასჯერდნენ და თუ რომელმანმე ვითარმე წინააღმდეგობით უარყოს იმის სიტყვა და საჩივარი, ყოველს სასამართლოსა შინა შეუწყნარებელი უნდა იყოს“.³² მეორე საბუთი: „1815 წელსა, მაისის 21 დღესა მე, ქვემო ამისა ხელის მომწერელი, აღმომირჩიეს თავეთის კეთილის ნებით ბჭედ უფალმან მაიორმა თავადმან დავით ციციანოვმან და ცხინვალელმან იოსებ მურადაშვილმან, რომელნიც შეიკრნენ ხელის-წერილით, ჩემთან და მომცემ იგი დამოწმებული გორის უეზდის სასამართლოში, რაიც მე მათ ურთიერთისადმი ქონებულისა ანგარიშითა უსაჯო, დაწესებულ ვყო, ორნივე იგი კერძო უნდა კმა იყოფებოდნენ და დასარღვევად მისსა არღარა ექმნებოდესთ ადგილი რომელსამე სასამართლოსა შინა საჩივრის შეტანის“.³³ ამ საბუთში კარგად ჩანს, რომ ე.წ. „შეკრულობის ხელწერილი“ დაუმოწმებია გორის უეზდის სასამართლოს. აქვე პირდაპირაა მითითებული, თუ რა იურიდიული შედეგი მოჰყვება მხარეთა მიერ ამ „შეკრულობის ხელწერილის“ მიცემას. კერძოდ ის, რომ სამედიატორო სასამართლოს განჩინება საბოლოოა და გასაჩივრებას არ

³² ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედაქციით, ტ. VII, თბ., 1977, გვ. 479.

³³ 5. ბერძენიშვილი, მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის, წიგნი II, თბ., 1953, გვ. 209. იგივე დოკუმენტი იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VI, გვ. 469.

ექვემდებარება. მხარეები, რომელთაც აღნიშნული ხელწერილი მისცეს მოსამართლეებს, ვალდებული არიან დაემორჩილონ მათ მიერვე არჩეული მედიატორების გადაწყვეტილებას და მის შესაცვლელად ველ-არ მიმართავენ სხვა რომელიმე სასამართლო დაწესებულებას.

საილუსტრაციოდ კიდევ ერთ საბუთს მოვიტანთ: „... ჩვენ ქვემოთ ხელისმომწერელნი თავიანთ ლაპარაკის გამოსაძიებლად მედიატორად აღმოგვარჩიეს და მოგვცეს ხელწერილი, რომელ რაც ჩვენმა გონებამ დაგვანახოს, ამათ სამართალ უსაჯოთ, და რომელმანც ჩვენგან გადაჭრილს სამართალს უარჰყოს და სხვას ალაგს ჩივილი მოინდომოს, იმისი სიტყვა ყოველ სასამართლოში შეუწყნარებელ იყოს“.³⁴

სამედიატორო სასამართლოთა განჩინებებში აღწერილია, თუ კონკრეტულად როგორ ხდებოდა მედიატორთა მიერ საქმის არსებითი განხილვა. მედიატორები პირველ პირში საუბრობენ და აღნიშნავენ, რომ საქმის ვითარების გასარკვევად დაჰკითხავდნენ მხარეებს, მოსთხოვდნენ მათ სათანადო საბუთებს, ანგარიშებს, თამასუქებსა და სხვა წერილობით დოკუმენტებს, საჭიროებისას დაჰკითხავდნენ მოწმეებსაც, დააკისრებდნენ ფიცს რომელიმე მხარეს იმის გასარკვევად, თუ ვის ეკუთვნის ესა თუ ის ქონება. როდესაც სხვა საშუალებით ამის დადგენა შეუძლებელი იქნებოდა, დაათვალიერებდნენ სადავო ადგილს (როგორც ეხედავთ, მედიატორები სასამართლო მტკიცებულებებად იყენებდნენ წერილობით დოკუმენტებს, მოწმის ჩვენებას, ფიცს). საქმის არსებითი განხილვის შედეგად მიღებული ინფორმაციის საფუძველზე გამოჰქონდათ განჩენი (დოკუმენტებში არ ჩანს ზუსტად, თუ როგორ ხდებოდა განჩინების ირგვლივ მსჯელობა, როგორ წყდებოდა საქმე აზრთა სხვადასხვაობისას და სხვა. მ. კეკელია ერთგან მიუთითებს, რომ შესაძლოა ბჭე-მედიატორებს ვერ მოერიგებიანთ მხარეები. მას მოჰყავს ერთ-ერთი საბუთი, სადაც აღნიშნულია, რომ მოდავე მხარეებს ბევრჯერ აურჩევიათ მედიატორები, მაგრამ საქმე მათ ვერ გადაუწყვეტიათ.³⁵ როგორც ჩანს, შესაძლებელი იყო, რომ მხარეთა მიერ არჩეულ მედიატორთა ერთ შემადგენლობას ვერ გადაეწყვიტა საქმე და აერჩიათ სხვა მედიატორები.

საბუთებში სრულად აღიწერებოდა მედიატორთა მიერ გამოტანილი განჩინების შინაარსი. მაგალითად, რა წესით მოხდა ქონების გაყოფა,

³⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VI, საბუთი № 194, გვ. 378.

³⁵ მ. კეკელია, დასახ. ნაშრ., გვ. 251.

ვის რა ქონება ერგო და რატომ, რა ოდენობით და სხვა. საბუთის ბოლოს აუცილებლად გეხვდება მითითება, რომ მხარეებმა განჩინება იყაბულებს, რაც ნიშნავს, რომ მედიატორებმა მიაღწიეს მიზანს და მხარეები მოარიგეს. მედიატორებად ირჩევდნენ როგორც საერო, ისე სასულიერო პირებს. როგორც მ. კეკელია მიუთითებს, ბჭე-მედიატორთა სასამართლოები მეტად შინაურულად, ცხოვრებისეულ გარემოებათა გათვალისწინებითა და ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე წყვეტდნენ დავებს.³⁶

მედიატორთა განჩინებას, ცხადია, თვით მედიატორები აწერდნენ ხელს. შესაძლოა, მედიატორთა არჩევა მხარეების მიერ მომხდარიყო თანამდებობის პირის (როგორც საერო, ისე სასულიერო) თანხმობით. მოვიტანთ ერთ დოკუმენტს, რომელიც ივ. სურგულაძემ გამოიყენა სამედიატორო სასამართლოზე მსჯელობისას. დოკუმენტი 1789 წლითაა დათარიღებული. მასში კკითხულობთ: „მისის სიმაღლის დედოფლისათვის მოეხსენებინათ აბაზაძეს, ბერუკაშვილებსა და ზაალის შვილებს. ამდენი ხანი არის თქვენცა და მოსამართლეთაც თავს გაწყენთო და ჩვენი სამართალი არ გადაწყდაო, და ახლა ასე ვარჩიეთო, რომ ორ-ორი კაცი გამოვარჩიოთ, ოთხნი კაცნი დავსხათ, ჩვენი ლაპარაკი იმათ მოისმინონ და სამართლით უშფოთველად მოგვარიგონ. მის სიმაღლეს დედოფალს ბრძანება მიეცა, თუ მშვიდობიანად ეცდებით მორიგებას, დიახ კარგი იქნებაო, ამ ორთავ მხარემ ზაალის შვილებმან მე ბეგთაბეგის შვილი მდივანი ბეგთაბეგ და გაბაშვილი ზაზა გამოგვირჩიეს, და ბერუკაშვილებმან მე თურქისტანიშვილი იოანე და მღვდელი შიო აღმოგვირჩიეს...“.³⁷ აქ, როგორც ვხედავთ, მხარეებს ჯერ მეფის სასამართლოსთვის მიუმართავეთ, მაგრამ დავის გადაწყვეტას საშეელი არ დაადგა და ამის შემდეგ მიუმართავეთ დედოფლისთვის, რომ დავას მათ მიერ არჩეული სამედიატორო სასამართლოს მეშვეობით გადაწყვეტდნენ, რაზედაც დედოფლის დასტური მიუღიათ.³⁸ მედიატორთა ამ განჩინებას ხელს აწერენ მედიატორები, ხოლო მას ამტკიცებენ მეფე, დედოფალი, კათალიკოსი და ბატონიშვილები. ისინი ადასტურებენ, რომ მედიატორთა განჩინება საბოლოოა. მათ მიერ განჩინების დამტკიცება, როგორც მ. კეკელია მიუთითებს, იმით უნდა იყოს განპირობებული, რომ მეფის მოსამართლეებმა ეს საქმე რამდენჯერმე უშედეგოდ განიხილეს, ხოლო

³⁶ მ. კეკელია, დასახ. ნაშრ., გვ. 251.

³⁷ ივ. სურგულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 351.

³⁸ იქვე.

მედიატორთა განჩინება უკვე დავის დამთავრებას ნიშნავდა.³⁹ სხვა დოკუმენტში, რომელიც 1805 წლის თებერვლითაა დათარიღებული, ჩანს, რომ თანხმობას მედიატორთა არჩევაზე იძლევა საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი ანტონი, რომელსაც მოდავეები მიმართავენ და სთხოვენ, რომ მათი დავა თვითონ განიხილოს ან მხარეები საკუთარი ნებით დასხამენ შუაგაცებს, რათა მათ გადაწყვიტონ ეს დავა. მისი უწმინდესობა თანხმობას აძლევს მხარეებს, საკუთარი ნებით ამოერჩია შუაგაცები, იგივე მედიატორ-მოსამართლეები.⁴⁰

პირველ დოკუმენტში, რომელიც ჩვენ მოვიტანეთ, ჩანს რომ დედოფლის თანხმობით მხარეები ცალ-ცალკე ირჩევენ მედიატორებს. ერთი მხარე ირჩევს ორ მედიატორს, მეორეც აძღვნიევს. უნდა ითქვას, რომ უმრავლესი დოკუმენტების მიხედვით, მხარეები მედიატორებს ირჩევენ არა ცალ-ცალკე, არამედ ერთად, ურთიერთშეთანხმებით. ყოველ შემთხვევაში კონკრეტულად არ არის მითითებული, თუ რომელი მხარე რომელ მედიატორს ირჩევს. საბუთებში, რომლებიც დასავლეთ საქართველოს ეხება, უფრო ხშირად ჩანს, რომ თითოეული მხარე ირჩევს თანაბარი რაოდენობის მედიატორს, ხოლო ისინი ურთიერთშეთანხმებით კიდევ ერთ უფროს მედიატორს.

დოკუმენტური მასალა, რომელიც მედიატორთა განჩინებების სახითაა წარმოდგენილი, გვიჩვენებს, რომ საქართველოში (ძირითადად ისინი ბარის რეგიონებს ეხება) სამედიატორო სასამართლოების ორგანიზაცია და მედიატორთა მიერ განხორციელებული სასამართლო პროცესი ძალზე მარტივია. აღსანიშნავია, რომ ეთნოგრაფიული მასალით ყველაფერი ის, რაც დოკუმენტებშია გადმოცემული, სრულად ფიქსირდება. XX საუკუნის ბოლოს მცხოვრებ მოხუც ინფორმატორებსაც კი ახსოვდათ ძალზე კარგად სამედიატორო სასამართლოსთან დაკავშირებული მრავალი ნიუანსი, მათ შორის მხარეთა მიერ მედიატორთათვის ოფიციალურ სასამართლოში დასამოწმებელი ხელწერილის მიცემა იმის შესახებ, რომ დაემორჩილებიან მედიატორთა გადაწყვეტილებას. არაფერს ვამბობთ მედიატორთა არჩევის წესზე, მათ მიერ საქმის არსებითი განხილვის დეტალებზე, იმაზე, თუ რა საქმეებს განიხილავდნენ მედიატორები და სხვა. თანაც ეთნოგრაფიულ მასალებში მოცემულია სამედიატორო სასამართლოსთან დაკავშირებული ზოგიერთი ისეთი დეტალი,

³⁹ პ. კეკელია, დასახ. ნაშრ., გვ. 240.

⁴⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VI, საბუთი № 179, გვ. 342.

რასაც დოკუმენტებში ვერ ვხვდებით. კერძოდ, ვის ირჩევდნენ მედიატორებად (მეზობლებს, ნათესავებსა თუ სხვა პირებს), როგორ პიროვნებებს და სხვა. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა, თუ როგორაა წარმოჩენილი სამედიატორო სასამართლოს საქმიანობა ბარის რეგიონებში ეთნოგრაფიული მასალის შესაბამისად, როგორ შემორჩა იგი XX საუკუნის ინფორმატორთა მეხსიერებას, რაც, რა თქმა უნდა, გაამდიდრებს ჩვენს წარმოდგენას სამედიატორო სასამართლოს საქმიანობის შესახებ XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის პირველ ნახევარში.

ცხადია, საქართველოში სამედიატორო სასამართლოს შემეცნების თვალსაზრისით უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება ამ ინსტიტუტის შესწავლას საქართველოს მთიანეთში, განსაკუთრებით კი სვანეთსა და ხევსურეთში. აქ სამედიატორო სასამართლოს შესწავლის ძირითადი წყარო ეთნოგრაფიული მასალაა. მედიატორთა განაჩენები აქ, როგორც წესი, არ იწერებოდა. სვანეთში კი არის შემორჩენილი პირობის ხელწერილები, რომლის ძალითაც მხარეები კისრულობენ ვალდებულებას, აღასრულონ მედიატორთა მიერ მიღებული გადაწყვეტილება, თუმცა ეს, ჩვენი აზრით, უფრო რუსულის გავლენა უნდა იყოს, რადგანაც სვანეთში მოქმედებს სამედიატორო სასამართლოს განაჩენის უცილობლად აღსრულების ბევრად უფრო ძლიერი მექანიზმი – ე.წ. „ერთგულების ფიცი“, რომლის დარღვევაც სვანეთში აბსოლუტურად წარმოუდგენელია. მ. კეკელია სამართლიანად მიუთითებს, რომ სასამართლო პროცესი სამედიატორო სასამართლოში მიმდინარეობდა ზეპირად და განაჩენ-გადაწყვეტილებათა წერილობითი გაფორმება სავალდებულო არ იყო,⁴¹ თუმცა მხარეთა ნებით ეს შესაძლოა მომხდარიყო.

საქართველოს მთიანეთში (ძირითადად სვანეთსა და ხევსურეთში), განსხვავებით ბარის რეგიონებისაგან, სამედიატორო სასამართლო ბევრად მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა და მხარეთა მორიგების უმთავრესი მექანიზმი იყო როგორც სასისხლო, ისე სამოქალაქო საქმეებზე. სამედიატორო სასამართლო ამ კუთხეებში, როგორც ორგანიზაციული, ისე პროცესუალური თვალსაზრისით, უფრო მრავალფეროვანია, ვიდრე ბარში. აქ უამრავი დეტალი, ნიუანსია, რომლებსაც მხოლოდ ეთნოგრაფიულ მასალებში ვხვდებით. სამედიატორო სასამართლო აქ უძველესი სახითაა წარმოდგენილი და მისი შესწავლით ჩვენ გვექმნება გარკვეული შთაბეჭდილება იმის შესახებ, თუ რა სახით ყალიბდება ეს ინსტიტუ-

⁴¹ მ. კეკელია, დასახ. ნაშრ., გვ. 252.

ტი თავისი განვითარების ადრეულ სტადიაზე.

XIX-XX საუკუნის ეთნოგრაფიული მასალით ფიქსირდება ასევე სახალხო კრების მიერ, სხვა ფუნქციებთან ერთად, სასამართლო ფუნქციების შესრულებაც. ცნობილია, რომ სახალხო კრება ასევე უძველესი სოციალური ინსტიტუტია და ჯერ კიდევ წინასახელმწიფოებრივ ხანაში ყალიბდება. ეს ინსტიტუტი საქართველოშიც რომ უძველესი პერიოდიდან ასრულებდა სასამართლო ფუნქციებს, კარგად ჩანს თეიმურაზ ბატონიშვილთან. იგი მამასახლისობის ეპოქის აღწერისას აღნიშნავს, რომ „ვერა ძალ-ედვათ მამასახლისთა თავით თვისით გარდახდევინებაი დამნაშავეთა ღირსთა დასჯისათა, ვიდრემდის არა წარიდგინებოდნენ იგინი საზოგადოსა ერისა შეკრებილებისა შინა. დამნაშავენი წარიდგინებოდნენ მუნ ყოველნივე; განიკითხებოდნენ ერისაგან და ვინცა მათგანი აღმოსჩნდებოდა ღირსად დასჯისა, მაშინ გარდახდევინებდნენ მათ“.⁴² ამასთან დაკავშირებით, ალ. ვაჩიშვილი აღნიშნავს, რომ თეიმურაზ ბატონიშვილი იძლევა ძველი საქართველოს განვითარების იმ საფეხურის სურათს, სადაც სასამართლო ფუნქციებს ჯერ კიდევ ხალხის კრება ასრულებს. იგი გამოდის სამსჯავრო ორგანოს როლში, მას ეკუთვნის დამნაშავეთა გასამართლებისა და სასჯელის შეფარდების უფლება. აღნიშნული წესი მოგვაგონებს ტაციტუსის დროს გერმანელთა საზოგადოებრივ წყობილებას.⁴³ მსგავსად ამისა, სახალხო კრების მიერ უშუალოდ მართლმსაჯულების განხორციელება ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე საქართველოში XIX-XX საუკუნეებშიც ფიქსირდება, რაც ადგილობრივი სახალხო თვითმმართველობის ერთ-ერთ გამოხატულებას წარმოადგენდა. სახალხო კრება, როგორც იურიდიული დაწესებულება, საქართველოში ბოლო დრომდე შემორჩა და სხვა ფუნქციებთან ერთად, მართლმსაჯულების განხორციელებით ცალკეული სოფლის, თემის, თემთა კავშირის, ხეობის ინტერესებს გამოხატავდა და იცავდა. ეთნოგრაფიული მასალებით XIX-XX საუკუნეებში ფიქსირდება ასევე საზოგადოების სახალხო კრებაზე არჩეული პირების მიერ, სამეურნეო თუ ადმინისტრაციული ფუნქციების განხორციელებასთან ერთად, სასამართლო ფუნქციების განხორციელებაც. სოფლის ყრილობის მიერ ყოველწლიურად ორი თუ სამი

⁴² თეიმურაზ ბატონიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 49.

⁴³ ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, ტ. II, თბ., 1948, გვ. 19.

ბჭის არჩევის შესახებ ცნობას, როგორც სამედიატორო სასამართლოზე საუბრისას დაეინახეთ, დავით ბატონიშვილის „საქართველოს სამართლისა და კანონმდებლობის მიმოხილვაში“ ეხვდებით. ეს არჩევანი კი მოურავს ან მემამულეს უნდა დაემტკიცებინა და მათ მხოლოდ საოჯახო და უმნიშვნელო სამოქალაქო დავების გადაწყვეტის უფლება ჰქონდათ. როგორც ჩანს, საქართველოში იყო ტრადიცია, სოფლის მიერ მოსამართლეების (ბჭეების) გარკვეული ვადით არჩევისა. საინტერესოა, რომ XX საუკუნის II ნახევარში მცხოვრებ მოხუცებულებსაც კი კარგად ახსოვდათ, ძირითადად მეფის რუსეთის პერიოდში სოფლის მიერ რამდენიმე თავკაცის არჩევა გარკვეული ვადით, რომლებიც სხვადასხვა სასოფლო საქმეს აგვარებდნენ და საერთო საქმის ორგანიზებას ეწოდნენ, საჭიროებისას კი მოსამართლის ფუნქციებსაც ასრულებდნენ. სავარაუდოა, რომ ისინი ოფიციალური ხელისუფლების (რუსული მმართველობის) სანქციით მოქმედებდნენ თავიანთი საქმიანობის განხორციელებისას, ერთგვარი შუამავლებიც იყვნენ ხელისუფლებასა და სოფლის მცხოვრებლებს შორისაც, მაგრამ როგორც მასალებით ირკვევა, ისინი სასამართლო ფუნქციების განხორციელებისას ჩვეულებითი სამართლის ნორმებს ეყრდნობოდნენ და ხშირად შინაურულად არიგებდნენ სხვადასხვა საოჯახო თუ სამოქალაქო დავებს, ასევე საჭიროებისას ორგანიზაციას უკეთებდნენ ზალხის შეკრებას და სოფლის წინააღმდეგ მიმართული ქმედების ჩამდენთა გასამართლებასა და დასჯას, ასევე სასჯელის აღსრულებას. შესაძლოა, სოფლის ყრილობას ერთი კონკრეტული საქმის განხილვისას მოსამართლედ რამდენიმე პირი აერჩია. სამწუხაროდ, მასალები სოფლის მიერ არჩეული პირების სასამართლო საქმიანობის შესახებ ძალზე მწირი, არასრულყოფილი და ზედაპირულია. ინფორმატორების ცნობები ამ საკითხზე ხშირად წინააღმდეგობრივიცაა, თუმცა, არსებული მონაცემების მიხედვით, ჩვენ მაინც შევეცდებით მიმოვიხილოთ აღნიშნული საკითხი.

ეთნოგრაფიული მასალებით, სასამართლო ფუნქციების განმახორციელებლად ჩანან ასევე სოფლის თავკაცებიც, უხუცესები, რომლებიც არავის მიერ არჩეულნი არ ყოფილან, თუმცა, უდიდესი ავტორიტეტის წყალობით, ხშირად აგვარებდნენ სხვადასხვა სასოფლო საქმეებს, (მათ შორის სოფლის ყრილობის ორგანიზებისა და მის მიერ მართლმსაჯულების განხორციელების თვალსაზრისით), ასევე მოდავეებიც მიმართავდნენ მათ როგორც უხუცეს, სამართლიან და გონიერ

ხალხს, მათი დავის გადასაწყვეტად. აღსანიშნავია, რომ მოდავე მხარეები მედიატორედ უმთავრესად სოფლის თავკაცებს, სოფელში თავისი პატიოსნებით, სამართლიანობით, გონიერებით ცნობილ უზუცესებს იწვევდნენ. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, ისინი ოჯახების მორიგებლებადაც გვევლინებოდნენ. უნდა ითქვას, რომ იურიდიული ხასიათის ზოგიერთ საბუთში მოხსენიებული „უფროსი კაცი“, „სოფლის კაცი“ სწორედ ეთნოგრაფიულ მასალებში დაფიქსირებული სოფლის თავკაცთა იდენტურნი არიან. „უფროს კაცთა“ თუ „სოფლის კაცთა“ სასამართლო ფუნქციებს შეეხო მ.კეკელია. მას მოჰყავს XVIII საუკუნის დასასრულის რამდენიმე საბუთი, რომლებითაც დასტურდება მათ მიერ სასამართლო ფუნქციების განხორციელება.⁴⁴ მ. კეკელიას განმარტებით, ესენი იყვნენ სწორედ სოფლის სამართლიანი და ავტორიტეტული პირები, რომლებსაც არავითარი თანამდებობა არ ჰქონდათ და თავიანთ პრაქტიკულ საქმიანობაში სწორედ საკუთარ ავტორიტეტს ეყარებოდნენ, რაც განსაზღვრავდა კიდევ მათ სასამართლო ფუნქციას. მათ ზოგჯერ წერილობითი განაჩენიც გამოჰქონდათ, რასაც სცნობდა როგორც ადგილობრივი, ისე ცენტრალური ხელისუფლება.⁴⁵ თუ რა სახით შემორჩა ხალხის მეხსიერებას სოფლის თავკაცთა სასამართლო საქმიანობა XIX საუკუნის II ნახევარსა და XX საუკუნეში, ჩვენ ამის თაობაზეც გავამახვილებთ ყურადღებას.

ახლა კი უშუალოდ შევხვით განსახილველ თემას და, უპირველეს ყოვლისა, გავანალიზოთ, თუ როგორი იყო ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედი სასამართლოების, სასამართლო ფუნქციის მატარებელი ცალკეული პირების საქმიანობა, სასამართლო პროცესი XIX-XX საუკუნეებში ჩვენს ხელთ არსებული ეთნოგრაფიული მასალებით, საქართველოს ცალკეული კუთხეების მიხედვით.

⁴⁴ მ. კეკელია, დასახ. ნაშრ., გვ. 252-257.

⁴⁵ იქვე, გვ. 253.

თავი I. სასაგარეო ორგანიზაცია და პროცესი ქართულ ჩვეულებით სამართალში საქართველოს ცალკეული კუთხეების მიხედვით

ჩვენს ხელთ არსებული ეთნოგრაფიული მასალა საშუალებას გვაძლევს შეტყობოთ სისრულით შევსებით სასაგარეო ორგანიზაციისა და პროცესის საკითხებს საქართველოს თითქმის ყველა კუთხის ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით. ჩვენ ძირითადად ვყვართ XIX საუკუნის შუა ხანებიდან დაწყებული, მთელი XX საუკუნის განმავლობაში დაფიქსირებულ სხვადასხვა ავტორთა მონაცემებს როგორც გამოქვეყნებულს, ისე ჯერ კიდევ გამოუქვეყნებელს. ვიყენებთ შესაბამის სამეცნიერო ლიტერატურასაც. ჩვენ, ცხადია, ყველა ამ ავტორს სათანადო ადგილას მიუვითებთ. მხოლოდ განსაკუთრებით გვინდა გამოვყოთ ზოგიერთი ის საარქივო მასალა, რომელსაც ჩვენ ვყვართ ძირითადი და რომლის გარეშეც შეუძლებელი იქნებოდა ამ ნაშრომის შექმნა.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა გამოვყოთ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის, საქართველოს სულიერი კულტურის ეთნოგრაფიული შესწავლის განყოფილებაში დაცული საარქივო მასალები. მხედველობაში გვაქვს ალ. ოიაურის, მ. კედელაძის, სტ. მენთეშაშვილის, ა. დავითიანის მიერ დაფიქსირებული უნიკალური მასალა; ასევე უდიდესი სამასხური გავიწია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული ეროვნული ტრადიციების კვლევის სამეცნიერო-საკოორდინაციო ცენტრის „ქართული ჩვეულებითი სამართლის შემსწავლელი ლაბორატორიის“ თანამშრომელთა მიერ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში 1986-1992 წლებში საველე-ეთნოგრაფიული ექსპედიციების შედეგად შეკრებილმა ქართული ჩვეულებითი სამართლის მასალებმა. მხედველობაში გვაქვს მ. კეკელიას, ჯ. მერაბიშვილის, დ. ჯალაბაძის, ო. ზოიძის, გ. დავითაშვილის მასალები. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ლაბორატორიის დამაარსებლისა და ხელმძღვანელის, პროფესორ მიხეილ კეკელიას მიერ ჩაწერილი უნიკალური მასალა. იგი ჯერ კიდევ ლაბორატორიის შექმნამდე დიდი ხნით ადრე დამოუკიდებლად აგროვებდა ქართული ჩვეულებითი სამართლის მასალებს და ფაქტობრივად საფუძველი ჩაუყარა ამ დარგის მეცნიერულ-ოურიდიულ შესწავლას (ჩვენ გამოყენებული გვაქვს მ. კეკელიას მიერ XX საუკუნის 60-იანი წლებიდან 90-იანი წლების დასაწყისამდე შეგროვილი მასალა). „ქართული ჩვეულებითი სამართლის შემსწავლელი ლაბორატორიის“ თანამშრომელთა მიერ შეკრებილი მასალა იმითაცაა მნიშვნელოვანი, რომ იგი შეკრებილია მეცნიერ-იურისტების მიერ და მათში ყურადღება გამახვილებულია ისეთ ოურიდიულ დეტალებზე, რომლებსაც სხვა პროფესიის მკვლევართა მიერ შეკრებილ მასალებში ვერ ვხვდებით.

განსახილველ საკითხებზე საუბარს სვანეთით დავიწყებთ.

§1. სვანეთი

სვანეთთან დაკავშირებით ჩვენ ძირითადად შევეხებით ბალსზემო სვანეთის სასამართლო ორგანოთა სისტემას. უნდა ითქვას, რომ სვანური სასამართლო დაწესებულებანი თავის საკმინაობაში რაიმე შეზღუდვას არ განიცდიდნენ. სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოები რაიმე რეალურ გავლენას მათზე ვერ ახდენდნენ, რუსული მმართველობის დამყარების შემდეგაც კი სვანეთში ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედი ადგილობრივი სასამართლო ორგანოები წყვეტდნენ ყოველგვარ დავებს სწორედ სვანური ხალხური სამართლის ნორმების შესაბამისად. აქ რუსულ სასამართლოებს არავენ მიმართავდა და რუსული ადმინისტრაცია იძულებული იყო შერიგებოდა ადგილობრივი სვანური სასამართლოების ფაქტობრივად შეუზღუდავ მოქმედებას.¹

სასამართლო ორგანოთა შორის უპირველესად თვითმმართველობის ორგანოებს შეეხებით. ბალსზემო სვანეთში არსებულმა თვითმმართველობამ საკმაოდ დიდხანს შეინარჩუნა თავისი ძალა და გავლენა. იგი, როგორც იურიდიული დაწესებულება, უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებდა სვანთა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და მთელი ბალსზემო სვანეთის ერთგვარი სუვერენიტეტის გამოსატულებას წარმოადგენდა. აქ ყველა ძირითად ტერიტორიულ ერთეულს თავისი თვითმმართველობის ორგანო გააჩნდა, რომელიც მოცემულ ტერიტორიულ ერთეულში უმაღლესი ხელისუფლების მატარებელი იყო და, სხვა ფუნქციებთან ერთად, სასამართლო ფუნქციებსაც ახორციელებდა.

ბალსზემო სვანეთში ხალხური თვითმმართველობის უმაღლეს ორგანოს წარმოადგენდა „სრულიად სვანეთის თემთა საკავშირო ყრილობა“. ბალსზემო სვანეთი შედგებოდა თერთმეტი სასოფლო თემისაგან (ლატალი, ლენჯერი, მესტია, მულახი, მუჟალი, წვირმი, ჰადიში, იფარი, კალა, უშგული). სწორედ ეს თემები ქმნიდნენ „ერთობილ სვანეთის ხევს“, ანუ „ხევ ბედნიერს“.² ამრიგად, ბალსზემო სვანეთი თერთმე-

¹ ვ. გაბლიანი წერს: „... სვანეთის 1853 წ. რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის შემდეგ იწყება მთავრობის მიერ ენერგიული მუშაობა სვანეთის სამართლის წესების ახალი სახელმწიფოებრივი კანონებით და წესებით შეცვლისათვის. მაგრამ პირველნი იმდენად გასაკლდევებლნი გამოდგნენ, რომ ყოველგვარმა მეცადინეობამ 70 წლის განმავლობაში უნაყოფოდ ჩაიარა და არამცთუ ოდნე ვერ შეარყია ისინი, არამედ მალე სვანურმა ადამებმა შთანთქეს ახალი კანონების მნიშვნელობა“ (ვ. გაბლიანი, თავისუფალი სვანეთი, თბ., 1927, გვ. 92).

² ტერმინი ხვეი სვანეთში ეიწრო და ფართო მნიშვნელობითაა დადასტურებული. პირველი — ერთ ხვეში მდებარე სოფელთა გაერთიანებას გულისხმობს, ხოლო მეორე, მთელი სვანეთის გაერთიანების გამოხატულება (რ. ბარაძე, ალ. რობაქიძე, სვანეთის სოფელი ძველად. თბ., 1964, გვ. 65).

ტი თემის გაერთიანებას წარმოადგენდა და თავისი უმაღლესი წარმომადგენლობითი სახელისუფლო ორგანო გააჩნდა ხევის (ხეებელნიერის) ყრილობის, კრების სახით. ბეს. ნიჟარაძესთან ჩანს, რომ ამ კრებას ესწრებოდნენ ბალსზემო სვანეთის თითოეული თემის (საზოგადოების) წარმომადგენლობითი დელეგაციები, რომელშიც შედიოდა რამდენიმე დეპუტატი თემიდან, ზოლო თითოეული თემის დელეგაციას თემის მახვეში (უფროსი) ხელმძღვანელობდა. განსაკუთრებულ შემთხვევაში კი, ყრილობაზე კომლიდან თითო კაცი უნდა შეკრებილიყო.³

აქ კარგად ჩანს, რომ ბალსზემო სვანეთის საერთო საქმეებს ძირითადად განაგებდა კრება, რომლის წევრებიც იყვნენ თითოეული თემის მიერ არჩეული დეპუტატები და თემთა მახვეები (რ. ხარაძე ამ კრებას ხევის საბჭოს უწოდებს), ზოლო განსაკუთრებულ შემთხვევაში, არჩეული პირების მიერ საგანგებოდ მოიწვეოდა განსაკუთრებული შემადგენლობის კრება, რომელსაც თითოეული ოჯახიდან თითო კაცი, ოჯახის უფროსი (ქორა მახვეში) უნდა დასწრებოდა. ეს საერთო კრება, რ. ხარაძის მიხედვით, ამტკიცებდა საბჭოს მიერ დასახულ ღონისძიებებს და მათ შესრულებას ფიცის ქვეშ ოჯახის წარმომადგენლებს ავალებდა.⁴ სახალხო კრება განსაზღვრულ ადგილას იკრიბებოდა (ესაა სოფელი „ლალავერი“, მდებარე ახლანდელ სათავადო სვანეთში, ლახ-

³ ბეს. ნიჟარაძე, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, I, თბ., 1962, გვ. 89.

⁴ რ. ხარაძე, სახალხო მმართველობის სისტემა სვანეთში, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, VI, 1953, გვ. 169. რ. ხარაძე თემის წარმომადგენელ დეპუტატებს უწოდებს „ლუთიმ მარალს“. მისი აზრით, ეს იგივე სვანურ საისტორიო ძეგლებში, კერძოდ კი, XIII-XV საუკუნეების ხაზარბაღთა მინაწერებში მოხსენიებული „ჩენილინი“. ლუთიმ მარალნი თვით ირჩევენ თავიანთ ხელმძღვანელს „ლუთიმ მარალ თხუიშს“ (რ. ხარაძე, იქვე, გვ. 168, 169). რ. ხარაძის მტკიცებით, „ლუთიმ მარალს“ შეკრება სისტემატურ ხასიათს ატარებდა, ზოლო საერთო, სახეო შეკრება (ხეობ) სამ წელიწადში ერთხელ ტარდებოდა. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ სხვა ავტორების მითითებით, სრულიად სვანეთის სახეო ყრილობა საქორებისას იკრიბებოდა. ჩვენი აზრით, სრულიად ბუნებრივია სახეო საბჭოს მიერ მიღებული გადაწყვეტილებებისა და დასახული ღონისძიებების დასამტკიცებლად და ფიცის დასაღებად, რომ უცილობლად აღსარებულენ მათ, სრულიად სვანეთის თემთა საკავშირეო ყრილობა, თითოეული ოჯახის უფროსის შემადგენლობით სამ წელიწადში ერთხელ შეკრებილიყო, როგორც ეს რ. ხარაძესთან ჩანს. ამ ღონისძიებათა და გადაწყვეტილებათა მთელს ბალსზემო სვანეთში გატარება, სწორედ ოჯახის უფროსების მუშევრებით მოხდებოდა, რომელთაც შესაბამისი ფიცი დაეღეს. მაგრამ სრულიად შესაძლებელია, თუნდაც ამ სამი წლის განმავლობაში, აუცილებელი გამხდარიყო მთელი ბალსზემო სვანეთის შეკრება, რაიმე კონკრეტული, უცებ წამოჭრილ საკითხთან დაკავშირებით, ამიტომ ზოგიერთი სხვა ავტორის მზიზნება, რომ აღნიშნული ყრილობა საქორებისამებრ მოიწვეოდა, ასევე სრულიად ბუნებრივია. სწორედ საქორებისამებრ, კონკრეტული სიტუაციიდან გამომდინარე, ჩატარდა კალამი 1875 წელს ყრილობა იმის გამო, რომ ქუთაისის ეპიკ-გუბერნატორის წინააღმდეგ ბოიკოტის მიზნების გაზომვისა და პირუტყვის ღირებულების შესახებ. ყრილობას სასტიკი უარი განუცხადებია ამაზე და თავისი გადაწყვეტილებით ფიცით დაუდასტურებია. ე.ი. თუ მოხდებოდა ისეთი მნიშვნელოვანი რამ, რასთან დაკავშირებითაც აუცილებელი იყო ყრილობის მოწვევა ოჯახიდან თითო წარმომადგენლის მონაწილეობით, უხადია, ყრილობა საქორებიდან გამომდინარე მოიწვეოდა, ზოლო ხევის საბჭოს გადაწყვეტილებათა დასამტკიცებლად და შესაბამისი ფიცის მისაცემად ოჯახის უფროსთა შეკრება ყრილობაზე, როგორც ჩანს, სამ წელიწადში ერთხელ ხდებოდა.

ამულასა და ფარის საზოგადოების შუა, იფარის საზოგადოებაში მდებარე მინდორი, ე.წ. „სვიმონ“, სოფელი უშვული, ასევე კალის თემის სოფლები — ხე, ლალხორი).⁵

სრულიად სვანეთის საკავშირო ყრილობა, საერთო კრება განიხილავდა მხოლოდ იმ საქმეებს, რომლებიც მთელ ხეობას ეხებოდა. ის იღებდა გადაწყვეტილებას, როდესაც ხეობას რომელიმე თავადიშვილის გვარეულობა დაპყრობით ემუქრებოდა, გარეშე მტერი საფრთხეს უქმნიდა სვანეთს, ან მთელი ხეობა აპირებდა თავდასხმას რომელიმე მეზობელ ხალხზე. ასევე განიხილავდა საკითხებს, რომლებიც ეხებოდა ზავის დადებას, ხევის შიგნით საზოგადოებრივი წესრიგის დამყარებას, ეკლესიის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულის აღკვეთას, რელიგიური ადათ-ჩვევების დაცვას, ხევის მოღალატეთა დასჯას, მთელი სვანეთისათვის საერთო კანონების შემუშავებას, როცა ამას სვანეთის საერთო ინტერესები მოითხოვდა და სხვ.⁶

როგორც ვხედავთ, სრულიად სვანეთის საერთო-საკავშირო ყრილობა ახორციელებდა საკანონმდებლო, მმართველობით და სასამართლო ფუნქციებს. ყრილობის ყველა გადაწყვეტილება, დადგენილება, რა ხასიათისაც არ უნდა ყოფილიყო იგი, მთელი ბალსზემო სვანეთისათვის სავალდებულო იყო და კანონის ძალა გააჩნდა. ეს ყრილობა ბალსზემო სვანეთის უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოს წარმოადგენდა, თუმცა ცალკეულ თემთა საშინაო საქმეებში არ ერეოდა (თემი დამოუკიდებელ ერთეულს წარმოადგენდა). ყრილობაზე მიღებული ყველა გადაწყვეტილება ფიცით მტკიცდებოდა. რ. ხარაძე აღნიშნავს, რომ მთელი „ერთობილ“ სვანეთის ხევის ფიცის დასადებ გამაერთიანებელ ცენტრად მიჩნეული იყო კალის თემის ლაგურკას ეკლესია, თვით სოფელი ხე, სადაც ეს ეკლესია მდებარეობს.⁷

„ერთობილ სვანეთის ხევის ყრილობის“ განსახილველი საკითხების ჩამოთვლისას გამოჩნდა, რომ ყრილობა სასამართლო ფუნქციების მატარებელიც იყო. ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით იგი ასამართლებდა და სჯიდა მთელი ხევის მოღალატეებს (და არა ცალკეულ თემთა მოღალატეებს), მათ, ვინც ხელს უწყობდა მთელი ხეობის მტრებს და დამორჩილების მსურველთ, ვინც არ შეასრულებდა ყრილობის გადა-

⁵ ხეს. ნიჟარაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 88. ეს ყრილობა სათავადო სვანეთის ტერიტორიაზე ალბათ მაშინ იმართებოდა, როდესაც იგი „ხევ ბუღნიერის“, თავისუფალი სვანეთის შემადგენლობაში შედიოდა. ვ. გაბლიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 71. რ. ხარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 170.

⁶ ბ. ნიჟარაძე. იქვე, გვ. 89; ვ. გაბლიანი, იქვე; ღ. დავითელიანი, სვანეთის ჩვეულებითი სამართალი, ხელნაწერი, თბ., 1974-1975, გვ. 100.

⁷ რ. ხარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 170. რ. ხარაძე აღწერს, თუ როგორ ხდებოდა ერთობილ სვანეთის ხევის შეკრება და როგორ ტარდებოდა ფიცის დადების ცერემონიალი.

წყვეტილებებს, ასევე ეკლესიის ხელმყოფთ. საერთოდ, ეკლესიის გაძარცვა, მისი ქონების ხელყოფა სვანეთში უმძიმეს საჯარო ხასიათის დანაშაულად ითვლებოდა და დანაშაუვს სახალხო კრება ასამართლებდა. ძირითადად ამ ხასიათის დანაშაულებებს თემის ყრილობა განიხილავდა. რაც შეეხება ერთობილ სვანეთის ხევის ყრილობას, დ. დავითულიანის განმარტებით, იგი განიხილავდა მხოლოდ შალიანზე ხელყოფას, რომელიც სვანეთში ყველაზე ძლიერ ეკლესიადაა მიჩნეული და ამიტომ მისი ხელყოფისას მთელი ხევის ყრილობა იკრიბებოდა.⁸ ცხადია, აქ ავტორი გულისხმობს უკვე ნახსენებ კალის თემის ლაგურკას, ანუ წმინდა კვირიკესა და ივლიტას ეკლესიას „შალანად“ წოდებულს. ეს სახელი იმიტომ ჰქვია ამ ეკლესიას, რომ მასში დღემდეა ხატი, რომელიც შალიანის ანუ შავლიანის სახელთანაა დაკავშირებული. გ. გასვიანი მიუთითებს, რომ შალიანი ანუ შავლიანი იყო უძლიერესი სვანი, რომელმაც ხსენებული ხატი ნიძლავეში მოუგო აფხაზეთის მეფეს.⁹

შალიანის ხატზე დაფიციება სვანეთში ყველაზე ძლიერ ფიცად ითვლებოდა. მის წინაშე ტყუილად დაფიცებას ვერც ერთი სვანი ვერ გაბედავდა. მის მიმართ სვანებს განსაკუთრებული კრძალვა და მოწიწება ჰქონდათ. მის წინაშე ფიცი ყველაზე ძლიერ ფიცად ითვლებოდა და, აქედან გამომდინარე, სრულიად ბუნებრივია, რომ ლაგურკას ეკლესია, სადაც შალიანის ხატი იმყოფება, მთელი სვანეთის ხევის ფიცის დასადები ცენტრი იყო და ამ ეკლესიის ხელყოფა არა მხოლოდ კალის თემის (რომლის ტერიტორიაზეც ეკლესიაა), არამედ მთელი სვანეთის წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულად ითვლებოდა და ამიტომ ამ დანაშაულს მთელი სვანეთის სახვეო ყრილობა განიხილავდა.

ყრილობას, როგორც სასამართლო ორგანოს, შესაძლოა სასჯელად გამოეყენებინა სიკდილით დასჯა, ხეიდან აყრა-გადასახლება, ე.ი. გაძევება.¹⁰

აღსანიშნავია, რომ ერთობილ სვანეთის ხევის საერთო ყრილობის მიერ სასამართლო ფუნქციების განხორციელება კარგად ჩანს XIII-XVI საუკუნეების სვანურ წერილობით ძეგლებშიც, კერძოდ, ზემო სვანეთში

⁸ დ. დავითულიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 100.

⁹ ერთი ძველი გადმოცემით, აფხაზეთის ერთ-ერთმა მეფემ სატახტო ქალაქ ქუთაისში (გვეუთის მოსაობად) ასი სვანი მიიწვია. ერთ-ერთმა მათგანმა – შალიანი – მეფეს შესთავაზა, რომ შინდორს მარტო თვითონ მოთიბავდა იმ დროში, რაშიც ასი კაცი. როდესაც შალიანი პირობა შეასრულა, მეფემ აკითხა, სამაგიეროდ რა სურდა. შალიანმა ხსენებული ხატის ჩუქება მოსთხოვა, რაც მეფემ უყოყმანოდ შეასრულა. ამის შემდეგ შალიანი მოგებული ხატი სვანეთში წაასვენა და იქ ხალხმა მისი სახელობის ეკლესია ააშენა. გ. გასვიანი, ნარკვევები შუა საუკუნეების სვანეთის ისტორიიდან, თბ., 1991, გვ. 211.

¹⁰ დ. დავითულიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 100.

დაცული ადრისა და მესტიის ოთხთავების აშეებზე XIII-XVI საუკუნეებში გაკეთებულ მინაწერებში, რომლებიც პ. ინგოროყვამ გამოისცა.¹¹ მ. კეკელიას განმარტებით, ამ ძეგლებში გამოქვეყნებული საკანონმდებლო, სასამართლო და კერძო ხასიათის საბუთები არეგულირებენ როგორც „სრულიად სვანეთის ხევის (მთელი სვანეთის), ისე ცალკეულ ხევთა და თემთა და თვით თემის შიგნით ცალკეულ პირთა შორის ცხოვრების მიერ წამოჭრილ საჭირობო საკითხებს. ეს ნორმები შემდგომ საუკუნეებშიც ინარჩუნებენ სავალდებულო ძალას, იმ ტერიტორიულ ერთეულებში, რომელთა წინაპრების მიერაც სათემო კრებაზე იყო ისინი მიღებული“.¹²

ამ მინაწერებში არა მარტო „ერთობილ სვანეთის ხევის საერთო ყრილობის“, არამედ ცალკეულ თემთა ყრილობების სასამართლო ფუნქციებიც იკვეთება და ჩანს ის სასჯელები, რომელთაც ისინი დამნაშავეებს უფარდებდნენ. სასჯელებს ძირითადად ყრილობათა მიერ მიღებული ზოგადი ხასიათის საკანონმდებლო ნორმებში ეხედებით. ეს სასჯელებია: სიკვდილით დასჯა, გაძევება, სახლის დაწვა და სხვა. ისინი აღნიშნული ძეგლების მიხედვით განხილული აქვს მ. კეკელიას. ამ ძეგლების განხილვა ჩვენი კვლევის ობიექტს არ წარმოადგენს. ჩვენ მათ იმიტომ ვეხებით, რომ მხოლოდ დავაფიქსიროთ სახალხო კრებათა მიერ სასამართლო ფუნქციის განხორციელების ფაქტი წერილობითი დოკუმენტების საფუძველზე, აგრეთვე ის, რომ სახალხო კრებები ამ ფუნქციებს უძველესი დროიდან ასრულებდნენ.¹³

¹¹ პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები, თბ., 1941. ცნობილია, რომ ყრილობათა მიერ მიღებული გადაწყვეტილებანი სასულიერო წიგნების, მათ შორის ოთხთავთა აშეებზე იწერებოდა, რაც საუკეთესო საშუალება იყო, რომ ეს გადაწყვეტილებანი უსიტყვოდ შესრულებულიყო. ეს მინაწერები სვანეთში საუკუნეების მანძილზე უღიდესი სიფრთხილით ინახებოდა და მათ ჩვენამდე მოაღწიეს.

¹² მ. კეკელია, ზემო სვანეთის საზოგადოებრივი წყობილებისა და სამართლის საკითხები ადრისა და მესტიის ოთხთავების მიხედვით, თსუ შრომები, ტ. 138, 1971, გვ. 177-178; იგივე საკითხებზე გ. გასკვიანიც საუბრობს (გ. გასკვიანი, დასავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისტორიიდან, თბ., 1973, გვ. 186-187).

¹³ მაგალითად, სრულიად სვანეთის საერთო კრების მიერ მიღებული საკანონმდებლო ნორმის სანქცია ითვალისწინებს ეკლესიის გატეხვის, კაცის მოკვლის, შეპყრობის, სახლის გატეხვის, ცხენის ქრლობის ან ხეის ინტერესების საწინააღმდეგო სხვა მოქმედებათა სიკვდილით დასჯას (საბუთი № 1), ასევე XIV საუკუნის ბოლოსა და XV საუკუნის დასაწყისში სეტის თემის მიერ მიღებული „ქვეყნის სამაგრობელი“ (საერთოდ, ხევის ყრილობის მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებას „სამაგრობელი“ ეწოდებოდა, რომელიც ფიქტით მტკიცდებოდა, რათა ეკლას ერთ პირს აქებოდა), თემის საწინააღმდეგო მოქმედების განუსაზღვრლობასთან დაკავშირებით აღგენს დამნაშაუის სიკვდილით დასჯას (საბუთი № 31), საბუთებში ხელების გამოყვანას, როგორც სასჯელს, კერძოდ, ხევის ინტერესების მოლაპარაკის მიმართ (საბუთი № 33, 34), ხოლო სახლის დაწვას — როგორც სასჯელს, „ძველები“ შემდეგ შემთხვევაში ითვალისწინებს: ხეში უცხო კაცის მოყვანისა და მისი დაზარალებით ცხენის მოპარვის, ეიმეს სახლის დაწვის ან სხვა დანაშაულში მისი გამოყენებისათვის (საბუთი № 54), ხევის მიერ მიღებული კანონის შეუსრულებლობისათვის (საბუთი № 123) (მ. კეკელია, დასახ. ნაშრ., გვ. 179-180).

ბაღსზემო სვანეთში სასამართლო ფუნქციებს უფრო ინტენსიურად ასრულებდა თემის ყრილობა. ამ საკითხზე ყველაზე სრულყოფილ ცნობებს გვაწვდის ბეს. ნიჟარაძე. ცნობილია, რომ რამდენიმე სოფლის კავშირი შეადგენდა ერთ საზოგადოებას, თემს. ბეს. ნიჟარაძე მას უწოდებს „აბუსად“.¹⁴ თითოეულ თემს ჰქონდა თავისი სახალხო ყრილობა, რომელსაც „ლუზორ“, ანუ „ლეხორ“ ეწოდებოდა,¹⁵ ყრილობას ხელმძღვანელობდა ხალხის მიერ არჩეული თემის მახვში, თემის უფროსი. საჭიროებისას სწორედ მისი გადაწყვეტილებით ინიშნებოდა თემის ყრილობა, რომელსაც ყველა ოჯახიდან თითო კუდოსანი უნდა დასწრებოდა, ხოლო თუ რომელიმე სოფელს მტერი დაესხმებოდა და ჯოგებს წაართმევდა, მაშინ ვისაც იარაღის ალება შეეძლო, ყველა გამოვიდოდა მტრის წინააღმდეგ. თემის ყრილობას შეიძლება ქალიც დასწრებოდა, თუ ოჯახიდან მამაკაცი რაიმე მიზეზით ვერ ესწრებოდა, ან თუ რომელიმე ოჯახში ქალს მამაკაცზე მეტი ავტორიტეტი ჰქონდა, როგორც ჭკვიანსა და საქმის მცოდნეს.¹⁶ ხალხი საყვირის ხმაზე იგებდა, რომ ყრილობა იყო დანიშნული. თემის ყრილობა თემის უმაღლეს სახელისუფლებო ორგანოს წარმოადგენდა. იგი არც ერთ სხვა ორგანოს არ ემორჩილებოდა, არაეის წინაშე არ იყო პასუხისმგებელი და მისი გადაწყვეტილება საბოლოო იყო. თემის ყრილობის შესაკრებად თითოეულ თემში სპეციალური ადგილი იყო გამოყოფილი, ჩვეულებრივ თემის შუაში.¹⁷

თემის ყრილობას საკანონმდებლო, მმართველობითი, სამეურნეო ფუნქციები გააჩნდა. მის მიერ მიღებული გადაწყვეტილება თემის თითოეული წევრისათვის სავალდებულო იყო. ყველას ერთი პირი უნდა ჰქონოდა და თემის პირის გამტეხს თვით თემი მკაცრად სჯიდა. თემის ყრილობა ორგანიზაციას უწევდა საერთო-სათემო საქმეს, კერძოდ, წყვეტდა სამტროდ წასვლას სხვა ქვეყნებში, მათი დაბეგვრისა და შერიგების საკითხებს, კავშირის შეკერას სხვა საზოგადოებასთან, ასევე ოჯახებს შორის გაანაწილებდა გადასახადს, თუ ამის საჭიროება იქნებოდა (მაგალითად, თუ საზოგადოების რომელიმე წევრი თემის საერთო გარეშე მტერს მოკლავდა, მაშინ მთელი საზოგადოება ვალდებული იყო ეზღო მოკლულის ჭირისუფლებისათვის „სისხლი“ (წორ) – ყოველ მეკომურს ერთობლივად და თანასწორად; აგრეთვე თუ საზოგა-

¹⁴ ბეს. ნიჟარაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 85.

¹⁵ იქვე.

¹⁶ ვხ. გაბლიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 63; ბეს. ნიჟარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ., 85.

¹⁷ ვხ. გაბლიანი, იქვე, გვ. 62.

ლო საქმის გამო საზოგადოების წევრთაგანი იქნებოდა დატყვევებული, საზოგადოება იძლეოდა „სახსარს“ და თვითონ საზოგადოება იღებდა „სახსარს“ (გამოსასყიდს) დატყვევებული საზოგადო მტრისაგან, თუ ეს უკანასკნელი იქნებოდა დატყვევებული).¹⁸

თემის ყრილობა განიხილავდა ხალხისათვის საჭირობო საკითხებს, გზებისა და ხიდების მშენებლობის, ეკლესიის შეკეთების და სხვა, გამოჰქონდა დადგენილება მგზავრთა მიმოსვლასთან დაკავშირებით, მისი ნებართვის გარეშე იკრძალებოდა უცხო ქვეყანაში გადასვლა, რათა რაიმე სენი არ შემოეტანათ, ასევე ადგენდა ნიხრს პურზე, ქერზე, არაყზე, ხარზე, ცხენზე, ღორზე, ცხვარზე, თხაზე, ძროხაზე და სხვა.¹⁹

თემის მიერ არჩეული მახეში უნდა ყოფილიყო ხანში შესული, მამაცი, გამოცდილი, პატიოსანი, გონიერი კაცი, მას საკმაოდ დიდი ძალაუფლება ჰქონდა. მას ყოველგვარ საქმეზე მიუწვდებოდა ხელი, თუმცა ყრილობის გადაწყვეტილებას აუცილებლად უნდა დამორჩილებოდა, იგი ყრილობის დაუკითხავად არაფერს ითავებდა და იკისრებდა. ნებისმიერ საზოგადოებრივ საქმეში მახეში ჯერ გამოცდილ კაცებს დაეკითხებოდა, შემდეგ ამ მოთათბირების საფუძველზე მიღებულ გადაწყვეტილებას წარუდგენდა ყრილობას. იგი ყრილობას მოახსენებდა განსახილველი საქმის გარემოებებს, საკუთარ შეხედულებასაც გამოთქვამდა და ყრილობას ამ საქმეზე თავის დადგენილებას შესთავაზებდა. ყრილობა განიხილავდა საქმის გარემოებებს, მახეშის წინადადებას და დიდი განსჯის, აწონ-დაწონვის შემდეგ ან დაამტკიცებდა მახეშის დადგენილებას, ან თუ არ მოეწონებოდა, მთლიანად ან ნაწილობრივ შეცვლიდა მას.²⁰ თემის ყრილობა, ისევე როგორც „ერთობილ სვანეთის ხევის ყრილობა“, გადაწყვეტილებას ხმების უბრალო უმრავლესობით იღებდა და მისი საქმიანობის უმნიშვნელოვანესი სეგმენტი იყო სასამართლო ფუნქციის განხორციელება. თემის ყრილობა განიხილავდა მხოლოდ თემის შიგნით მომხდარ საჯარო ხასიათის დანაშაულებებს, რომლებიც მთელი თემის ინტერესს ხელყოფდნენ.

თემის ყრილობა, უპირველეს ყოვლისა, განუხრელად იცავდა მის თავისუფლებას, რის გამოც ასამართლებდა და მკაცრად სჯიდა თემის მოღალატეებს, თემის პირის გამტეხთ. მაგალითად, თუ დამნაშავე, პირადი

¹⁸ ბეს. ნიფარაძე, იქვე, გვ. 87.

¹⁹ ვ. გაბლიანი, იქვე, გვ. 68-69; Д. Бакрадзе, С ванетия, Записки Кавказского отделения императорского русского географического общества, Кн., VI, 1864, стр. 55.

²⁰ ბ. ნიფარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 92.

სარგებლობის მიღების მიზნით, რომელიმე თავადს ხელს შეუწყობდა თავის თემში გაბატონებულიყო, ან მტერს დაეხმარებოდა თემის წინააღმდეგ, თემის ყრილობას შესაძლოა ქვეყნის მოღალატე – „ვერი მუქლენი“ სიკვდილით დაესაჯა.²¹ თემის ყრილობა განიხილავდა ეკლესიის გამარცხის საქმესაც და დამნაშავეს ასევე სიკვდილით სჯიდა. ამ დანაშაულთა ჩადენის შემთხვევაში თემის ყრილობა თუ რაიმე შემამსუბუქებელ გარემოებას დაინახავდა, დამნაშავეს სიკვდილით დასჯას შეუცვლიდა ოჯახიანად აყრით და საზოგადოებიდან განდევნიდა.²² ბესნიყარაძე აღნიშნავს, რომ ამ მკაცრ სასჯელებს თემი იშვიათად მიმართავდა და მისი თანამედროვენი (XIX საუკუნის ბოლოს მცხოვრებნი) არ მოსწრებინან საზოგადოების მიერ ვინმეს სიკვდილით დასჯას, თუმცა ზეპირგადმოცემით აბსოლუტური შემაჯავებელი სიკვდილით დასჯისა. იფარის საზოგადოების მცხოვრებ გვერდულ გულბანს შემოუხიზნებია აზნაური გვარად დევდორიანი, რომელსაც იფარლების ბატონობა სურდა. გულბანის ბოროტგანზრახვა გაუგია საზოგადოებას და დამნაშავე სიკვდილით დაუსჯია – იგი წვეტიან ანძაზე ჩამოუცვამთ. უშგულის საზოგადოებაში კი სიკვდილით დაუსჯიათ ორი ძმა რატიანი, რომელთაც ადგილობრივი ეკლესია გაუძარცვავთ. ისინი ეკლესიიდან გამოტანილი შუბით გამოუფატრავთ²³ სხვა ავტორთა ცნობით, უშგულელებმა სიკვდილით დასაჯეს ასევე ბალყარელი თავადი დევთგერ მურზაყულოვი (ორ თანმხლებ პირთან ერთად), რომელთაც გამარცხეს უშგულის წმინდა ბარბარეს ეკლესია. მძარცველები შეუპყრიათ, მოუწვევიათ თემის ყრილობა. ყრილობას სასიკვდილო განაჩენი გამოუტანია დამნაშავეთათვის და სამივე მძარცველი ჩაუქოლავთ.²⁴ საინტერესოა, რომ დღევანდელი დღის გადმოცემით, სოფელ კალაში 1937 წელს მომხდარა ეკლესიის გამარცხვა, სოფელმა მეორე დღესვე შეიპყრო დამნაშავეები, გზის შესაყარზე საფლავი გათხარეს და ორივე დამნაშავე ქვებით ჩაქოლეს.²⁵

თემის ყრილობა ადგილობრივ ქურდებსაც სჯიდა, იმას, ვინც სისტიმატურად ქურდობდა. ქურდი ორმაგად უნაზღაურებდა ნაქურდალს დაზარალებულს და, გარდა ამისა, საზოგადოების სასარგებლოდ უწევდა ჯარიმის (ჰიბარ) გადახდა. თუ რამდენი უნდა ყოფილიყო „ჰიბარის“ ოდენობა, ამას

²¹ ბესნიყარაძე, იქვე, გვ. 85-86; ვ. გაბლიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 65.

²² ბესნიყარაძე, იქვე, გვ. 86.

²³ იქვე.

²⁴ დ. დავითიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 107; ვ. გაბლიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 24.

²⁵ დ. დავითიშვილი, იქვე, გვ. 110.

ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში ყრილობა ადგენდა თავისი შეხედულებ-ისამებრ და ქურდის ქონებრივი მდგომარეობიდან გამომდინარე. მაგალი-თად, ცხერის მოპარვისათვის საზოგადოება შეიძლება ერთ შემთხვევაში ჯარიმად ერთ ძროხასაც დასჯერდებოდა, ხოლო სხვა შემთხვევაში, იმავე დანაშაულისათვის ქურდს სამ ხარსაც წაართმევდა.²⁶

საერთოდ, კიბარს საურავის სახით იხდიდა სოფლისა თუ თემის სასარგე-ბლოდ ის ოჯახი, რომელიც საზოგადოების მიერ დადგენილ წესებს დაარღვევდა და ამით საზოგადოების წევრებს ზიანს მიაყენებდა.²⁷

თემის ყრილობა ჯარიმას ახდენინებდა საზოგადოების ყველა იმ წევრს, რომელიც მამაპაპურ წესსა და რიგს დაარღვევდა: ეინც მელ-ოგინე ქალს დანიშნულ ვადაზე ადრე (მშობიარობიდან ერთ თვემდე) გამოიყვანდა სახლიდან, ხოლო თვიური ავადმყოფობის შემდეგ ერთი კვირის გასვლამდე ქალს სხვებთან ერთად ამყოფებდა, ან უქმე ღლეებ-ში იმუშავებდა და სხვა.²⁸ ზოგჯერ ოჯახი იძულებული იყო უქმე შეგნებულად გაეტეხა. მაშინ მას ჯარიმა (კიბარ) წინასწარ უნდა გადაეხადა.²⁹

თემის ყრილობის სასამართლო იურისდიქციას მიეკუთვნებოდა სა-სულიერო პირთა მიერ ჩადენილი სამართალდარღვევანიც. თემის ყრი-ლობას შეეძლო სასულიერო პირისთვის „ბაპისთვის“ სამუდამოდ ჩამო-ერთვა სასულიერო ღირსება, თუ იგი ვინმეს მოკლავდა ან დაჭრიდა, დროებით, თუ სასულიერო პირი მრუშობას ჩაიდენდა, ხოლო სიმთვრალ-

²⁶ ბესნიყარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 87. ავტორი თავისი ნაშრომის სქოლიოში მოუთითებს, რომ ყრილობის ეს უფლება კვლავ დაცულია და მოჰყავს 1880 წელს კალის საზოგადოებაში მომხდარი შემთხვევა: ერთმა პირმა, მიქელ მარგველანმა მეზობლის ცხვარი მოიპარა, ზალხმა ეს გაიგო და შეიკრიბა ყრილობა. ზალხი მიადგა ქურდს, წაართვა ერთი ხარი და ორი ცხვარი; ორი ცხვარი მოპარული ცხერის პატრონს მისცა ყრილობამ, ხოლო ხარი თვით მოიხმარა — დაკლა და შეკვამ (ბესნიყარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 87). აქ კარგად ჩანს, რომ ადგილი აქვს სახალხო ყრილობის მხრიდან დანაშაულის (მოცემულ შემთხვევაში ქურდის) „დაზრევას“, რასაც საქართველოს სხვა კუთხეებშიც ვხვდებით. ამ მაგალითში კარგად ჩანს, რომ ზალხის მართლშეგნებაში ქურდობა უკვე გარკვეულწილად საჯარო სამართალდარღვევად აღიქმება, რაზედაც მეტყველებს ის, რომ ქურდი (ძირითადად გამოუსწორებელი ქურდი) გარკვეულ გადასახადს კიბარის სახით იხდის საზოგადოების სასარგებლოდ. კიბარი აქ სწორედ საჯარო ხასიათის სახდელად გვევლინება.

²⁷ რ.ზარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 193. კიბარის გადახდა სეანთში, კერძოდ, უშგულის თემში რ. ზარაძეს დაფიქსირებული აქვს კერძო სამართალდარღვევაში შემთხვევაშიც. ეთკათ, თემის შიგნით მკვლელობისას, საკუთარი თემის წევრისთვის უმიზეზოდ შეურაცხყოფის მიყენებისას, სათიბის თუ ყანის გაუფუჭებისას (რ.ზარაძე, იქვე, გვ. 195). ეს მეტყველებს იმაზე, რომ ცალკეული პირის მიმართ ჩადენილი დანაშაული ზოგიერთ შემთხვევაში მთელი საზოგადოების წინააღმდეგ მიმართულ ქმედებადც განიხილებოდა, თუნდაც ერთ კონკრეტულ თემში. სხვა თემებთან დაკავშირებით, ასეთი მონაცემები არ გავაჩნია, ამიტომ ვერაფერს ვიტყვით.

²⁸ ბესნიყარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 88; ფეგაბლიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 69.

²⁹ რ.ზარაძე, იქვე, გვ. 194-195.

ისათვის ჯარიმას ახდევინებდა.³⁰

თემის ყრილობა იხილავდა ასევე თემის ფარგლებში მომხდარ ზნეობის წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულებებს, კერძოდ, თუ გაუთხოვარი ქალი ისიძეებდა და ბუშს გააჩნდა, მაშინ ყრილობა ქალიშვილის მშობლებს, ხოლო თუ ისინი არ ჰყავდა, მასზე ზედამხედველ („ყურისმგებელ“) ახლო ნათესაებს ჯარიმად ჩამოართმევდა ერთ დღიურ ყანას ან მის შესაბამის სათიბს, ტყეს, ხოლო მეძაე ქალსა და მის ბუშს ეკრძალებოდა ნაკურთხ მიწაში დამარხვა, საყდრებში მისვლა და დასწრება სახალხო და რელიგიურ დღესასწაულზე.³¹ თემის ყრილობა ჯარიმით სჯიდა ასევე ნათესაობისა და ნათელ-მირონის გამტეხთ.³²

თემის ყრილობა, როგორც აღვნიშნეთ, თავისი გადაწყვეტილებით კრძალავდა ნებართვის გარეშე უცხო ქვეყანაში წასვლას, რათა სვანეთში სხვა კუთხეებიდან რაიმე სენი არ შემოეტანა. თუ ვინმე ამ წესს დაარღვევდა, ყრილობა მას სჯიდა და ჰიბარს ახდევინებდა.³³

თემის ყრილობა, როგორც სასამართლო დაწესებულება, სხვა ხასიათის საქმეებსაც განიხილავდა, რაც მიზნად ისახავდა თემის ერთიანობის, თავისუფლების, საზოგადოებრივი წესრიგის შენარჩუნების, თემის საერთო საკუთრების დაცვასა და სხვა.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, შესაძლოა დავასკვნათ, რომ ზევისა და თემის ყრილობა, როგორც სასამართლო ორგანო, განიხილავდა მთელი ზევისა თუ თემის ღალატის, ეკლესიის გაძარცვის საქმეებს, სასულიერო პირთა მიერ ჩადენილ დანაშაულებებს, მამა-პაპათა მიერ დადგენილი წესისა და რიგის დამრღვევ დანაშაულებებს, ქურდობის საქმეებს, ზნეობის, ასევე საზოგადოებრივი უსაფრთხოებისა და წესრიგის საწინააღმდეგოდ მიმართულ ქმედებებსა და სხვა, ხოლო სასჯელად აკისრებდა სიკვდილით დასჯას, გაძევებას, ჯარიმასა (ჰიბარ) და სასულიერო პირის მღვდლობიდან განკვეთას.

როგორც აღვნიშნეთ, თემი სოფლების გაერთიანებას წარმოადგენდა. სოფელი თემის შემადგენელი ერთეული იყო. სვანეთის თითოეულ სოფელსაც გააჩნდა თავისი თვითმმართველობა, ხოლო მისი უმაღლესი ორგანო იყო სოფლის ყრილობა ანუ „სოფლობ“. ეგ. გაბიანი არასწორად მიიჩნევს ბეს.ნიჟარაძის მოსაზრებას, რომ „სოფლობ“ თემში

³⁰ ბეს. ნიჟარაძე, დასახ.ნაშრ., გვ.88.

³¹ იქვე.

³² იქვე.

³³ ეგ. გაბიანი, დასახ.ნაშრ., გვ.68-69.

შემაჯალი ყველა სოფლის საერთო ყრილობას ნიშნავდა. მისი განმარტებით, „სოფლობ“ მხოლოდ ერთი სოფლის ყრილობაა.³⁴ ეგ.გაბლიანის გადმოცემით, სოფლის ყრილობას კომლიდან თითო კაცი ესწრებოდა, ყრილობა ეკლესიის მახლობლად ტარდებოდა დანიშნულ დღეს. იგი ირჩევდა სოფლის მახვშს და იღებდა სოფლისათვის მნიშვნელოვან დადგენილებებს ცხოვრების მოწესრიგებისათვის. სოფლის ყრილობის მიღებული გადაწყვეტილებანი სოფლის მცხოვრებთათვის სავალდებულო იყო, ხოლო მათი ცხოვრებაში გატარება ეკისრებოდა სოფლის ყრილობის მიერ არჩეულ სოფლის მახვშს და ყოველი გვარიდან მის დასახმარებლად დანიშნულ თითო კაცს.³⁵ სავარაუდოა, რომ სოფლის ყრილობაც ასრულებდა გარკვეულ სასამართლო ფუნქციებს და განიხილავდა იმ სამართალდარღვევებს, რომლებიც მხოლოდ ამ მოცემული სოფლის ინტერესებს ხელყოფდა.

საინტერესოა, რომ სვანეთში ერთობილი სვანეთის ხევის, თემისა და სოფლის გარდა, რომელთაც თავისი თვითმმართველობის ორგანოები ჰქონდათ სასამართლო ფუნქციებით, ფიქსირდება კიდევ სხვა ტერიტორიულ-მეზობლური გაერთიანებანი. მაგალითად, ბალსზემო სვანეთში უღვირ-ლასკარის სახელწოდებით გაერთიანებული იყო რამდენიმე თემი: მულახ-მუჟალი, წვირმი, იფარი, უშგული და კალა. უღვირ-ლასკარს თავისი მახვში ჰყავდა. ამ თემთა კავშირს ერთგულებისა და ერთობის ფიცი ჰქონდა მიღებული, რაც უმთავრესად გაერთიანებულ ლაშქრობასა და თავის დაცვას გულისხმობდა.³⁶ ბალსზემო სვანეთში მეზობელ თემთა გაერთიანების გარდა, გვხვდება ერთი თემის შიგნით ცალკე ჯგუფების სახით წარმოდგენილი მეზობელ სოფელთა გაერთიანებანი კალის თემის მაგალითზე, რომლებიც „ლაკრანის“ სახელითაა ცნობილი. კალაში არსებული შვიდი სოფელი სამ ლაკრანად იყო გაერთიანებული (ერთში სამი სოფელი იყო, დანარჩენ ორში – ორ-ორი). ლაკრანის გაერთიანება ძირითადად რელიგიურ დღესასწაულებთან დაკავშირებით ჩანს. ასევე ლაკრანის წევრებს ერთმანეთთან მთელი რიგი ურთიერთვალდებულებანი აკავშირებდა. მაგალითად, ქერიე-ობოლთათვის ლაკრანს თავისი ხარჯით ყანა უნდა მოეხნა და მოემკო, სათიბი მოეთიბა, ტყე მოეჭრა და თავისი ხარებით თივა და შემა შინ მიეზიდა. ლაკრანის შიგნით თუ ვინმე გარდაიცვლებოდა, ლაკრანში

³⁴ ეგ. გაბლიანი, დასახ.ნაშრ., გვ. 62.

³⁵ იქვე, გვ. 62-63.

³⁶ რ.ხარაძე, ტერიტორიულ-მეზობლური გაერთიანებანი სვანეთში, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XII-XIII, 1963, გვ. 387.

მუშაობა წყდებოდა. ლაქრანის წევრები მიცვალებულის დასაფლავებამდე მის სახლში ქუდმოხდილები იყვნენ და დასაფლავებასთან დაკავშირებულ ყველა წესის შესრულებაში მონაწილეობას იღებდნენ. ამასთან, გარდა საერთო სათემო საკრებულოებისა, გარკვეული ფუნქციების შემცველი იყო ცალკეული ლაქრანის კრებაც. ასე მაგალითად, ლაქრანი წყვეტდა მთაში საქონლის გადაყვანისა და მწყემსობის ორგანიზაციის საკითხს, არიგებდა ყანების დაკეტვისა და თიბვის საქმეს.³⁷ რ.ხარაძე ლაქრანის კრების გარკვეულ სასამართლო ფუნქციებზეც საუბრობს, თუმცა ძალზე ზოგადად, კერძოდ, იგი მიუთითებს, რომ ვინც სოფლობას მოშლიდა, საზოგადოების მშვიდ ცხოვრებას ხელს შეუშლიდა, იმას ლაქრანის საერთო კრება სჯიდა და ბეგარას ადებდა.³⁸ რ. ხარაძე ლაქრანის სახალხო კრების სასამართლო ფუნქციებთან დაკავშირებით, მხოლოდ ამ ცნობით იფარგლება. როგორც ჩანს, ლაქრანის საერთო კრება ლაქრანის საერთო ინტერესების ხელმყოფს, საერთო საქმისაგან განდგომილს, საზოგადოებრივი სიმშვიდის დამრღვევს სჯიდა, ხოლო დამნაშავეს ბეგარას აკისრებდა, თუმცა რა ოდენობით და რა სახით, რ.ხარაძესთან არ ჩანს.

ბალსზემო სვანეთში დაფიქსირებული ლაქრანების მსგავსი გაერთიანება ბალსქვემო სვანეთშიცაა დაფიქსირებული, კერძოდ, ეცერში არსებული „სიკვობი“, ასევე ვზვდებით თითოეული სოფლის შიგნით არსებულ მეზობლურ გაერთიანებას „ლასკარსაც“. XIV-XV საუკუნეების სასულიერო წიგნების მინაწერებში ჩანს კონკრეტული ლასკარის წევრთა შორის დადებული პირობები, რომლის მიხედვითაც ლასკარის წევრებს ერთმანეთისათვის უნდა ეშველათ, აღმოეჩინათ ყოველგვარი დახმარება, მათ შორის არ უნდა ჰქონოდა ადგილი მოტყუებასა და ღალატს, წინააღმდეგ შემთხვევაში დამნაშავეს ლასკარი მოკვებდა. როგორც ჩანს, კრებას შეეძლო ლასკარის წევრთა შორის დადებული პირობის დარღვევისას და ლასკარის საერთო ინტერესების ღალატისას, დამნაშავე ლასკარიდან მოეკვეთა და გაესახლებინა.³⁹

რაც შეეხება ქვემო სვანეთს, რ. ხარაძის მიერ მოპოვებული მასალების მიხედვით, აქ ლასკარი წარმოადგენდა რამდენიმე ახლომდებარე სოფლის გაერთიანებას, რომლებიც გარკვეულ დღეებში საერთო პურობას იხდიდნენ და თავის კავშირს ამით იცავდნენ. გარდა მეზობლად მდებარე

³⁷ რ. ხარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 390, 392.

³⁸ იქვე, გვ. 392.

³⁹ იქვე, გვ. 394-396.

სოფლების კავშირისა, ლასკარი თითოეული სოფლის ცალკეული უბნების მცხოვრებთა გაერთიანებასაც წარმოადგენდა. რ.ხარაძე მიუთითებს, რომ ლასკარის წევრთა შეკრებისას პურობისა და ლოცვის გარდა, უფროსი კაცები სოფლის მოღალატეებისა და ხელის შემშლელთ დარისხავდნენ, ასევე წყევლიდნენ ქურდობის ჩამდნენ, ყანის გამფუჭებელს, სოფლის პირის გამტეხს, უქმის გამტეხსა და სხვა,⁴⁰ ე.ი. გარკვეულ რელიგიურ სანქციებს იყენებდნენ. თუ ლასკარი უფრო მკვეთრად გამოირჩეოდა თავისი რელიგიური ხასიათის მქონე ფუნქციებით, ყოველდღიური საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ცხოვრების მართვა-გამგეობაში თავს იჩენდა სოფლის შიგნით არსებული „ლანყავი“ (ხეცურული საფიზნოს, მოხვეური ერობისა და თუშური საანჯმოს ანალოგი). ლანყავის უფლებები ქვემო სვანეთში უფრო თვალსაჩინო იყო უკანასკნელ ხანამდე, ვიდრე ეს, მაგალითად, ბალსზემო სვანეთისთვისაა დამახასიათებელი. ქვემო სვანეთის სოფლებში ლანყავი უბნების მიხედვით ეწყობოდა. იგი ყოველდღიურად იხილადა თავისი თითოეული წევრის მოქმედებას, აძლედა სათანადო რჩევა-დარიგებას და აფრთხილებდა თავის წევრს სოფლის პირი არ გაეტეხა. პირის გამტეხნი ისჯებოდნენ საურავის გადახდით, რაც სოფელსავე ხმარდებოდა.⁴¹

ამრიგად, რ. ხარაძის მონაცემებზე დაყრდნობით, სვანეთში ფიქსირდება შემდეგი ტერიტორიული გაერთიანებანი: თემების გაერთიანება (უღვირ ლასკარის სახით), თემში შემავალი სოფლებისა (ბალსზემო სვანეთში ლაკრანის, ბალსქვემო სვანეთში — სიკვობის და ქვემო სვანეთში — ლასკარის სახით) და სოფლის შიგნით უახლოესი მეზობელი ოჯახების გაერთიანება (ბალსზემო და ბალსქვემო სვანეთში ლასკარის სახით). რ. ხარაძის განმარტებით, ამ გაერთიანებათა საშუალებით ზორციელდებოდა სახალხო მმართველობის რთული სისტემა სვანეთში.⁴² თითოეულ ამ გაერთიანებას თავისი გამაერთიანებელი ცენტრი გააჩნდა, სადაც მათი წევრების შეკრება იმართებოდა და საკითხებიც ხმის უმრავლესობით წყდებოდა.

ჩვენი საკვლევი თემის შინაარსიდან გამომდინარე, რ. ხარაძის ზემოთ მოყვანილი მონაცემები საინტერესოა იმდენად, რამდენადაც ამ მასალების მიხედვით, არცთუ გამოკვეთილი სახით, მაგრამ მაინც ჩანს ამ ტერიტორიულ-მეზობლური გაერთიანებების წევრთა კრების მიერ სასამართ-

⁴⁰ რ. ხარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 398.

⁴¹ იქვე, გვ. 400-401; რ.ხარაძე, ალ. რობაქიძე, სვანეთის სოფ. ძეგლად, თბ., 1964, გვ. 88.

⁴² რ. ხარაძე, ტერიტორიულ-მეზობლური გაერთიანებანი სვანეთში, მსე, XII-XIII, 1963,

ლო ფუნქციების განხორციელება, მის მიერ დამნაშავეის დასჯის შესაძლებლობა. თუმცა, ჩვენი აზრით, საკვლევ პერიოდში მმართველობისა და სასამართლო ფუნქციების განმახორციელებელი, საჯარო სამართალდარღვევათა განმხილველი ძირითადი ორგანოები ბალსზემო სვანეთში თემის, სოფლისა და განსაზღვრულ შემთხვევებში „ერთობილ სვანეთის ზევის“ თვითმმართველობის ორგანოები იყო. ქვემო სვანეთში, მსგავსად ბალსქემო სვანეთისა, მათი სამთავროებად გახდომის დროიდან, რ.ხარაძის განმარტებით, ოფიციალური წარმომადგენლის დანიშვნის შემდეგ, თემის (სოფლის) ყრილობის მნიშვნელობა სუსტდებოდა და კნინდებოდა, მოხელეები ზღუდავდნენ კრების იმ სახით მსვლელობას, როგორც ეს მანამდე არსებობდა, რის გამოც ქვემო სვანეთში წინა პლანზე გამოდის ლანყავი, რომელიც უფრო თავისუფალ შეკრებას წარმოადგენდა და რომლის გარკვეულ სასამართლო ფუნქციებსაც რ.ხარაძე წარმოაჩენს.⁴³

სვანეთში გარკვეული სასამართლო ფუნქციები პქონდა ტერიტორიული ერთეულების თვითმმართველობის ორგანოთა მიერ არჩეულ თანამდებობის პირებსაც. „ლუთიშ მარეთა“-ს შესახებ ჩვენ ზევით გვქონდა საუბარი, ახლა კი მხოლოდ მახვშის სასამართლო ფუნქციებზე შევჩერდებით.

საერთოდ, მახვშის როლი სვანეთის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში უდიდესი იყო. იგი ყოველგვარ საქმეში ერეოდა, მათ შორის სისხლისა და სამოქალაქო სამართლის საქმეებშიც. ბესნიყარაძე აღნიშნავს, რომ როგორც საზოგადო, ისე კერძო საქმეებში მახვშს პირველი ადგილი ეკავა. მისი ერთ-ერთი უმთავრესი ფუნქცია იყო მშვიდობიანობის დაცვა საზოგადოების წევრთა შორის, დაპირისპირებულ მხარეთა მორიგება. განსაკუთრებული როლი ენიჭებოდა მახვშს მაშინ, როდესაც მისი საზოგადოების ორ საგვარეულოს შორის მკვლელობის შედეგად მტრობა ჩამოვარდებოდა („სისხლი ჰსდუღდა“). ასეთ დროს მახვში დღე და ღამ მათ ოჯახებში დადიოდა, იგი ცდილობდა რჩევითა და შეგონებით მხარეებს შორის მშვიდობიანობა ჩამოეღო.⁴⁴ თუ მისი შრომა უნაყოფოდ ჩაივლიდა, მაშინ მახვში მოიწვევდა საზოგადოების ყრილობას, რომლის დადგენილების თანახმად, მხარეები უნდა შერიგებულიყვნენ. მთელი საზოგადოების ნების წინააღმდეგ წასვლას ვერავინ გაბედავდა. როდესაც დაპირისპირებულ მხარეებს მორიგებაზე დაიყოლიებდნენ,

⁴³ რ. ხარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 400-401.

⁴⁴ ბესნიყარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 93.

მას შემდეგ ხდებოდა მედიატორთა არჩევა.⁴⁵

როგორც ვხედავთ, მახეშს ძალზე მნიშვნელოვანი ფუნქცია ჰქონდა საქმის სასამართლო წესით განხილვამდე. იგი ძალზე აქტიურად ცდილობდა დაპირისპირებული მხარეები, მოსისხლეები სამედიატორო სასამართლოს მეშვეობით მორიგებაზე დაეყოლიებინა და საჭიროების შემთხვევაში საზოგადოების ყრილობის ავტორიტეტიც გამოეყენებინა. შემდგომ შესაძლოა მახეში თვითონაც ყოფილიყო მედიატორთა შორის, ბ.ნიჟარაძის თქმით, მედიატორთა თავმჯდომარე.

სევანურ სინამდვილეში უმნიშვნელოვანეს სასამართლო დაწესებულებას წარმოადგენდა სამედიატორო სასამართლო, რომელიც მკვლელობის, დაჭრა-დასახიჩრებისა და სხვა უმძიმეს საქმეებს განიხილავდა. ჩვენ ამ ინსტიტუტს ცალკე ნაშრომი მიუძღვენით⁴⁶ და ამიტომ მასზე აღარ შევეჩერებით.

სამედიატორო სასამართლო დაპირისპირებულ მხარეთა, მოსისხლეთა შერიგების ძირითადი და უმნიშვნელოვანესი მექანიზმი იყო. თუმცა სამედიატორო სასამართლოს გარდა არსებობდა მხარეთა მორიგების სხვა ფორმებიც. მაგალითად: დაზარალებულის სახლში შეძლოდა „ლუფხვილებით“, ანდა „ულუფხვილოდ“, ფიცით მორიგება. მორიგების ბოლო ორი ფორმა უფრო მცირემნიშვნელობის საქმეებზე გამოიყენებოდა. შერიგების ამ ფორმებზე საკმაოდ დაწვრილებით საუბრობს ბეს.ნიჟარაძე და ჩვენ ძირითადად მის ინფორმაციას დავეყრდნობით, როგორც ყველაზე ძველსა და სრულყოფილს. ჯერ შევეხებით დაზარალებულის მისვლას დამნაშავესთან „ლუფხვილებით“. სევანური ტერმინი „ლუფხვილი“ ნიშნავს დაზარალებული მხარის მიერ პერსონალურად ამორჩეულ თანამოფიცარს. იგი ფაქტობრივად ძველ ქართულ სამართალში ცნობილი „შეგდებული“ თანამოფიცრის იდენტურია. „ლუფხვილების“ რაოდენობა შეიძლება ერთიდან ოცამდე ყოფილიყო, იმისდა მიხედვით, თუ რამდენად მძიმე იყო დანაშაული. თუ დამნაშავე შეუთვლიდა დაზარალებულს „ლუფხვილებით“ შემირიგდო, უკანასკნელი უარს არ ეტყოდა, მით უმეტეს, თუ სამაგიეროს გადახდა არ ჰქონდა ჩაფიქრებული. ლუფხვილებით მორიგების დროსაც ორივე მხარის თანხმობა იყო საჭირო (ისევე როგორც სამედიატორო სასამართლოს მეშვეობით მორიგებისას). დამნაშავე მხოლოდ მაშინ თანხმდებოდა ლუფხვილებით გარიგებას, როდესაც სრულიად უმიზეზოდ მიაყენებდა დაზარალებულს ზიანს. ლუფხვილებს დაზარალებული დაასახ-

⁴⁵ ბეს. ნიჟარაძე, დასახ.ნაშრ., გვ.93, ევ. გაბლიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 83.

⁴⁶ იხ. გ.დავითაშვილი, სამედიატორო სასამართლო სევანთში, თბ., 2002.

ელედა, ხოლო მათი დათანხმება, მონაწილეობა მიეღოთ მხარეთა მორიგე-
ბაში, დამნაშავეს საქმე იყო. მათ გასამრჯელო მორევებზე (მედიატორე-
ბზე) მეტი ეძლეოდათ და მხოლოდ დამნაშავესაგან (თითო ლუფხვილის
თითო „აცსიში“, რაც ექვს მანეთს უდრიდა ნიკოლოზის ფულის კურ-
სით). როდესაც „ლუფხვილები“ არჩეულნი იქნებოდნენ, ისინი მომჩივნის
(დაზარალებულის) სარჩელს მოისმენდნენ და შემდეგ მახვშის წინამძღოლო-
ბით მივიდოდნენ დამნაშავეს სახლში. ლუფხვილების მისვლისთანავე, დამ-
ნაშავე დროებით სახლს უთმობდა მათ, თვითონ კი თუ მეორე სახლი
ჰქონდა, იქ გადავიდოდა, თუ არადა დროებით მეზობელთან შეაფარებდა
თავს. მისი ოჯახიდან წასვლის შემდეგ იწყებოდა მოციქულობა მორიგე-
ბის მიზნით დამნაშავესა და ლუფხვილებს შორის მახვშისა და სხვა
გარეშე პირების მონაწილეობით. ლუფხვილები მოციქულების პირით შეუთე-
ლიდნენ დამნაშავეს, თვითონ განესაზღვრა საზღაურის ოდენობა, რომელიც
მას, მის მიერ ჩადენილი დანაშაულის სიმძიმიდან გამომდინარე, უნდა
გადაეხადა დაზარალებულისათვის. დამნაშავეს წინასწარ ექნებოდა მოფიქრე-
ბული საზღაურის ოდენობა და მაშინვე შეუთელიდა ლუფხვილებს. მო-
ციქულები პასუხს ლუფხვილებს გადასცემდნენ. თუ მათი აზრით, მეტი
ერგებოდა დაზარალებულს, ისევ დააბრუნებდნენ მოციქულებს დამნაშავესთან
და შეუთელიდნენ, რომ მას კიდევ რაიმე დაემატებინა. დამნაშავე უსათ-
უოდ რაიმეს მიუმატებდა და ამას მოციქულები ლუფხვილებს გადასცემ-
დნენ. ასე გაგრძელდებოდა მანამ, სანამ არ შეთანხმდებოდნენ საზღაურის
ოდენობაზე; ამის შემდეგ დამნაშავე თავის ოჯახში შევიდოდა, ლუფხ-
ვილები კი დაზარალებულს შეატყობინებდნენ, რომ შეთანხმება მიღწეულია
და მას ეკლესიასთან დაიბარებდნენ. დაზარალებული მივიდოდა ეკლესია-
ში, იქვე ლუფხვილები მიიყვანდნენ დამნაშავეს. თავდაპირველად ლუფხვილე-
ბი დაზარალებულს მისცემდნენ ტოლობისა და თანასწორობის ფიცს, კერ-
ძოდ, შეჰფიცავდნენ: „ამა და ამ ხატის მადლმა, რომ ჩვენც ამას დავსჯერ-
დებოდით (ნიეთიერი გადასახადი), რასაც შენ გირჩენთ“. შემდეგ დაზარალე-
ბულს მიაღებინებდნენ ერთგულების ფიცს დამნაშავეს მიმართ, ბოლოს კი
მახვში გამოუცხადებდა დაზარალებულს, თუ რა ოდენობის საზღაური
უნდა გადაეხადა მისთვის დამნაშავეს.⁴⁷

აღნიშნულ პროცედურას ბევრი საერთო აქვს სამედიატორო სასა-
მართლოსთან. ლუფხვილები აქ ფაქტობრივად მედიატორთა ფუნქცი-
ებს ასრულებენ და ამ შემთხვევაში მოსამართლეებად გვევლინებიან.

⁴⁷ ბესნიკაძე, დასახ.ნაშრ., გვ. 101-103.

ა. წულუკიანი სამართლიანად შენიშნავს, რომ ეს სახეშეცვლილი ბჭე-მედიატორობაა, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ მედიატორებს მხარეები ირჩევენ თანაბარი რაოდენობით, ხოლო აქ კი ლუფხვილებს მხოლოდ დაზარალებული ასახელებს.⁴⁸

როგორც დავინახეთ, სახლში შეძლოა დაზარალებულისა „ლუფხვილებით“ ხდებოდა მაშინ, როდესაც დამნაშავე ცნობილი იყო და არ უარყოფდა მის მიერ დანაშაულის ჩადენას, თანაც დამნაშავეს დაზარალებულისადმი ვნების მიყენების არავითარი მოტივი, მიზეზი არ გააჩნდა. ლუფხვილებს ირჩევდა დაზარალებული, თუმცა მათი დათანხმება დამნაშავის საქმე იყო. ლუფხვილების მეშვეობით მორიგებაზე, ცხადია, ორივე მხარე უნდა დათანხმებულიყო. დამნაშავის სახლში მისულ ლუფხვილებს უკვე მოსმენილი ჰქონდათ დაზარალებულის ჩვენება, სახლში მისვლის შემდეგ კი მოციქულთა მეშვეობით, დამნაშავის პოზიციასაც შეიტყობდნენ და საზღაურის იმ ოდენობას, რომლის გადახდაც დამნაშავეს დაზარალებულისათვის მიზანშეწონილად მიაჩნდა. როგორც ჩანს, ლუფხვილებს საკუთარი აზრი ჰქონდათ ჩამოყალიბებული საზღაურის ოდენობაზე და თუ დამნაშავის შემოთავაზებას საკმარისად არ მიიჩნევდნენ, მას საზღაურის ოდენობას გაადიდებინებდნენ. როცა საბოლოო გადაწყვეტილებას მიიღებდნენ, ლუფხვილები ეკლესიასთან მიიყვანდნენ მხარეებს, თვითონაც მივიდოდნენ და მოხდებოდა ფიცის ცერემონიალის ჩატარება. აღწერილი პროცედურის უმნიშვნელოვანესი ელემენტი იყო ლუფხვილების მიერ დაზარალებულისადმი მიცემული ტოლობის ფიცი, რომლის გარეშე ვერც სამედიატორო სასამართლოს მიერ განხორციელებული საქმის წარმოება მოიაზრება, რადგანაც ეს ფიცი ობიექტური მართლმსაჯულების განხორციელების მთავარი გარანტიაა. ამ ფიცს მოსამართლეები, მოცემულ შემთხვევაში ლუფხვილები იძლეოდნენ დაზარალებულის წინაშე, რომ მის მდგომარეობაში ჩააყენებდნენ საკუთარ თავს და ისე გამოიტანდნენ გადაწყვეტილებას, ე.ი. ისეთ გადაწყვეტილებას მიიღებდნენ, რომელსაც თვითონაც დასჯერდებოდნენ დაზარალებულის მდგომარეობაში რომ ყოფილიყვნენ. ამ ფიცის შიშით ლუფხვილები უსამართლო გადაწყვეტილების მიღებას ვერ გაბედავდნენ. ამ ფიცის გამო დაზარალებულს იმედი ჰქონდა, რომ იგი მის წინააღმდეგ ჩადენილი დანაშაულის ადეკვატურ საზღაურს მიიღებდა და მას ლუფხვილები შეცდომაში არ შეიყვანდნენ. გამოტანილი

⁴⁸ ა.წულუკიანი. სვანური ბჭე-მედიატორული სასამართლო, ჟურნ. „სახელმწიფო და სამართალი“, 1990, № 9, გვ. 71.

განაჩენის სამართლიანობაში დარწმუნებული დაზარალებული უკვე თამაზად აძლევდა დამნაშავეს, ე.წ. ერთგულების ფიცს, რომლითაც იგი ადასტურებდა, რომ უსიტყვოდ ადასრულებდა განაჩენს, ერთგული იქნებოდა მისი და საბოლოოდ შეურიგდებოდა დამნაშავეს, სამუდამოდ შეწყვეტდა მასთან ყოველგვარ მტრობას (სავარაუდოა, რომ ერთგულების ფიცს დამნაშავეც დებდა). სახლში შეძლოა დაზარალებულისა „ლუფხვილებით“ საქმის გარჩევისა და მხარეთა მორიგების მეტად ეფექტური წესი უნდა ყოფილიყო, სადაც მოსამართლეებად მხოლოდ დაზარალებულის მიერ შერჩეული ლუფხვილები გვევლინებიან. მ. კეკელიას დაკვირვებით, ბესნიჭარაძე არ მიუთითებს, თუ სევანეთის რომელ კუთხეში იყო გამოყენებული საქმის გარჩევის ასეთი წესი. აღსანიშნავია, რომ თავისი სევანეთში ყოფნისას მ. კეკელიამ ეს წესი ბალსზემო სევანეთის მხოლოდ ერთ თემში, კერძოდ, უშგულში დააფიქსირა.⁴⁹

ლუფხვილების სასამართლო საქმიანობასთან დაკავშირებით, დასკვნის სახით გვინდა შევნიშნოთ, რომ ისინი საქმის განხილვას სევანეთში ჩამოყალიბებული პროცესუალური პრინციპების საფუძველზე ახდენდნენ. ისევე, როგორც სამედიატორო სასამართლოს მოსამართლენი, ანუ „მორგები“, ლუფხვილებიც ჯერ მხარეების პოზიციას გაარკვევდნენ, შემდეგ გადაწყვეტილებას გამოიტანდნენ, შემდეგ მოხდებოდა ტოლობისა (მოსამართლეთა) და ერთგულების (მხარეთა) ფიცის ცერემონიალის ჩატარება, რასაც მოჰყვებოდა განაჩენის გამოცხადება მხარეთათვის და განაჩენის აღსრულება.

სახლში შეძლოა დაზარალებულისა „ულუფხვილოდ“, შედარებით მცირე მნიშვნელობის საქმეებზე ხდებოდა. დამნაშავე მხარე დაზარალებულს მახვშის პირით შეუთვლიდა, რომ მას სახლიკაცების მის სახლში მობრძანება ეკადრა, ხოლო თუ ისინი არ ჰყავდა, სხვა ნათესავები მიეყვანა. ასეთი მიწვევა ნიშანი იყო იმისა, რომ დამნაშავე დაზარალებულს ჩადენილი დანაშაულის შესაბამის საზღაურს მისცემდა და სახლიდან გულნაკლულს არ გაუშვებდა. დაზარალებული იშვიათად იტყოდა უარს ასეთ თხოვნაზე. იგი თავის სახლიკაცებთან, საზოგადოების მახვშის წინამძღოლობით მივიდოდა დამნაშავეს ოჯახში. დამნაშავე პურ-მარილით დახვდებოდა მათ. ჭამის დაწყებამდე დამნაშავე არცერთ საკვს კათხით მივიდოდა მახვშთან და დაზარალებულთან და მათ წინაშე დაიჩოქებდა. იგი აღიარებდა და მოინანიებდა მის მიერ ჩადენილ დანაშაულს, შემდეგ დასახელებდა საჩუქარს, საზღაურს, რომლის მიცემაც თვითონ ჰქონდა

⁴⁹ მ. კეკელია, სევანეთის სულხან-საბას – ბესარიონ ნიჭარაძის – დაკვირვებები სევანურ ჩვეულებით სამართალზე, კრ. „ქართული ჩვეულებითი სამართალი“, 1988, გვ. 90.

გადაწყვეტილი დაზარალებულისთვის და ბოლოს მოთხოვდა შერიგებას. თუ დაზარალებულსა და მის მომყოლ სახლიკაცებს საზღაური ეცოტავე-ბოდათ, დაზარალებული სასმისს ხელს არ მოჰკიდებდა, ეს იმის ნიშანი იყო, რომ დაზარალებული მხარე საზღაურის მომატებას ითხოვდა. დამ-ნაშავეს მეტი გზა არ ჰქონდა, საზღაური უნდა მოემატებინა, რადგან სახლში მიპატიჟების შემდეგ დაზარალებულის მორიგების გარეშე გაშ-ვება მეორე დანაშაული იყო. ეს დაზარალებულის სასაცილოდ აგდებას ნიშნავდა, რაც ძნელი გასაბელი იყო. უფრო ხშირად დამნაშავე თავიდანვე შეაძლევდა დაზარალებულს უხვ საზღაურს, რაზედაც იგი უკვე უარს ვეღარ იტყოდა, მით უმეტეს, მახვში არ მისცემდა მას უფლებას, ყოველ-გვარ ზღვარს გადასცდომოდა და უსაფუძვლოდ მოეთხოვა მეტისმეტად დიდი საზღაური. როცა დაზარალებული დათანხმდებოდა საზღაურის ოდე-ნობას, იგი დაჩოქილ დამნაშავეს ფეხზე ადგომის ნებას მისცემდა. ორივე დაცლიდა არყით საესე კათხებს, გადაკონდინენ ერთმანეთს და სუფრას მიუსხდებოდნენ. მათ სხვებიც შეუერთდებოდნენ და იწყებდნენ ჭამა-სმას, ამის შემდეგ დამნაშავე დაზარალებულს საზღაურს სახლში გაატანდა. თუ საზღაურად ყანა ან სათიბი იყო გათვალისწინებული, მას დათქმულ ღროს, როცა შესაძლებლობა იქნებოდა, დაზარალებულს მოუზომავენ. მეორე დღეს მახვში ეკლესიასთან მიიყვანდა ორივე მხარეს და ერთ-გულების ფიცს მაღლებინებდა ერთმანეთის მიმართ, რაც საბოლოოდ წყვეტდა მხარეთა შორის მტრობას.³⁰ საერთოდ, ერთგულების ფიცი დაპირისპირე-ბულ მხარეთა მორიგების, მტრობის შეწყვეტის საუკეთესო საშუალებას წარმოადგენდა.

არამედიატორული წესით მხარეთა მორიგება შესაძლოა მომხდარიყო განმწმენდი ფიციითაც, რაზედაც ორივე მხარე უნდა ყოფილიყო თანაზ-მა. ბეს. ნიჟარაძის მიხედვით, იგი გამოიყენებოდა ორ შემთხვევაში: 1. როდესაც დავა იყო მცირე ფასის მამულზე (მიჯნაზე) ან მოძრავ ქონებაზე. ამ ღროს ერთ-ერთი მხარე დაიფიცებდა ან მარტო, ან ერთ, ან რამდენიმე კაცთან, თანამოფიცართან ერთად, რომ სადავო მამული თუ ქონება მისია. 2. როდესაც ვინმეს დასწამებდნენ ქურდობას ან სხვისთვის იდუმალ ენის მიტანას. ამ შემთხვევაშიც ეჭვმიტანილი ფიცით იმართლებდა თავს.³¹

³⁰ ბეს. ნიჟარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 103-104.

³¹ იქვე, გვ. 105.

§ 2. ქართლ-კახეთი

ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედი სასამართლო ორგანოების შესახებ მონაცემები ქართლის სინამდვილეშიც გვხვდება. ამ თვალსაზრისით ფასდაუდებელია თედო ჟორდანიას ვაჟის გიორგი ჟორდანიას ნაშრომები, რომლებიც მან ქართლის ჩვეულებითი სამართალს მიუძღვნა. ამ მიმართულებით მუშაობა მას ჯერ კიდევ მოსკოვის უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე სწავლისას (1905-1911 წწ.) დაუწყო. ერთ-ერთი ნაშრომი მან მიუძღვნა სახალხო სასამართლოებს ქართლში.¹ თავიდან უნდა აღვნიშნოთ, რომ გ. ჟორდანია სახალხო სასამართლოებს უწოდებს სწორედ ჩვეულებითი, ხალხური სამართლის პრინციპების მიხედვით მოქმედ სასამართლოებს, რომელთაც ფესვები ქართლის ისტორიაში აქვთ გადგმული და შესისხლხორცებულია ქართლელი კაცის მართლშეგნებასთან. ქართლელები სწორედ მათ თვლიან ნამდვილ, ჭეშმარიტ სასამართლოებად, ხოლო რუსული მთავრობის მიერ შექმნილი სასამართლოები მათ სახალხო არ მიაჩნიათ. ამ სასამართლოებს კი ხალხი ირჩევდა, მაგრამ მოსამართლე იმას აკეთებდა, რასაც მამასახლისი და მწერალი მონიღომებდა, მიუხედავად იმისა, რომ „დებულებით სახალხო სასამართლოების შესახებ“, მათ საქმის გარჩევა ჩვეულებების მიხედვით შეეძლოთ.²

გ. ჟორდანია სახალხო სასამართლოთაგან პირველ რიგში განიხილავს „ამორჩეული კაცების“ ინსტიტუტს. ეს იყო ადმინისტრაციული სასამართლო ორგანო, რომელიც ჩვეულებრივ თორმეტი კაცისაგან შედგებოდა და რომელსაც თითოეული სოფელი ერთი წლის ვადით ირჩევდა. იგი ახორციელებდა მართლმსაჯულებას და თავისი გადაწყვეტილებანი სისრულეში თვითონ მოჰყავდა. სამართალდამრღვევს აკისრებდა ქონებრივ საზღაურს (ჩვეულებრივ ნატურალურს), მაგალითად, საზოგადოებრივი სამუშაოებისათვის თავის არიდებისათვის, სხვადასხვა სახის უზნეო მოქმედებათა ჩადენისათვის და სხვა.³ ეს იყო მუდმივმოქმედი, არჩევითი დაწესებულება, რომელიც მისი ამრჩევი სოფლის ყოველგვარ მიმდინარე საქმეებს განაგებდა. ამიტომ იგი არა მარტო სასამართლო, არამედ

¹ იხ. Г. Ф. Жордания, Народно-уголовные суды Карталии, газ. „Закавказье“, 1911, №№ 253, 257, 258, 260.

² გ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., „Закавказье“, 1911, № 257.

³ იქვე.

ადმინისტრაციულ ორგანოსაც წარმოადგენდა. როგორც სასამართლო ორგანო, იგი განსხვავდებოდა სოფლის ყრილობისაგან იმით, რომ შედგებოდა სოფლის არა ყველა მცხოვრებისაგან, მეორე მხრივ კი, სამედიატორო სასამართლოსაგან, რომლისგან განსხვავებით იგი თავის გადაწყვეტილებას იღებდა თუნდაც ერთი მხარის თხოვნის საფუძველზე და თვითონვე აღასრულებდა მას. აღსანიშნავია რომ, როდესაც გ. ჟორდანიამ ქართლში მონაცემები ჩაიწერა ადგილობრივი ჩვეულებითი სამართლის შესახებ, კერძოდ კი, სახალხო სასამართლოებზე, აღნიშნული „ამორჩეული კაცების“ სასამართლო, შემდგარი თორმეტი წევრისაგან, უკვე აღარსად იყო შემორჩენილი (ყოველ შემთხვევაში წმინდა სახით), თუმცა მისი არსებობისა და საქმიანობის შესახებ ყველგან ძალიან კარგად ახსოვდათ. იგი თურმე აღდგა რევოლუციის პერიოდში (XX საუკუნის დასაწყისში, 1905 წლიდან, რა თქმა უნდა, არსებული ვითარების შესაბამისი ფორმით, მაშინ, როდესაც რევოლუციური აღმავლობის პერიოდში სახელმწიფო ხელისუფლების გავლენა შესუსტდა), თუმცა სწრაფად შეწყვიტა თავისი მოქმედება სახელმწიფო ხელისუფლების მხრიდან რეპრესიების შედეგად.⁴

როგორც ჩანს, ქართლში რუსულმა ადმინისტრაციამ მაინც შეზღუდა და ფაქტობრივად გააუქმა ამორჩეულ კაცთა სასამართლო, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, გ. ჟორდანიას მიერ ნაშრომის დაწერის დროს უკვე აღარ მოქმედებდა, თუმცა მაშინ ინფორმაციის დაფიქსირება მის შესახებ ჯერ კიდევ შესაძლებელი იყო.

სხვა ფუნქციებთან ერთად, სასამართლო ფუნქციის განმახორციელებლად ქართლში გვევლინება სოფლის სახალხო ყრილობა. მისი საქმიანობა, ასე თუ ისე, ჩვეულებითი სამართლით იყო რეგლამენტირებული. გ. ჟორდანიას დაკვირვებით, ზუსტად არ იყო განსაზღვრული, თუ რა შემთხვევები უნდა განეხილა სახალხო ყრილობას. ზოგადი წესი შემდეგში მდგომარეობდა: სახალხო ყრილობა იკრიბებოდა ყველა იმ შემთხვევაში, როცა მოხდებოდა ისეთი რამ, რაც ყველას ინტერესს შეეხებოდა და ხელყოფდა მას. მაგალითად, როცა ადგილი ჰქონდა სოფლის საერთო ქონების ხელყოფას, უკანონო ექსპლოატაციას (მოხვნას, ტყის ჭრას), საზოგადოებრივი სამუშაოსაგან თავის არიდებას, ზნეობრივი ნორმების დარღვევას. ამ და სხვა მსგავს შემთხვევებში ფაქტობრივად მთელი სოფელი მიემართებოდა დამნაშავეის სახლისაკენ. იქვე, ადგ-

⁴ გ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., „Заквказье“, 1911, № 257.

ილზე ასამართლებდა და მსჯავრდების შემთხვევაში (რაც უფრო ხშირად ხდებოდა) დაუყოვნებლივ სჯიდა მას ამა თუ იმ სასჯელით. თუ დამნაშავე მიიტაცებდა საერთო საკუთრებაში არსებულ მიწის ნაკვეთს, მას გაუნადგურებდნენ ნათესებს მიტაცებულ მიწაზე; თუ თავს აარიდებდა საზოგადოებრივ სამუშაოებს, აკისრებდნენ განსაზღვრული ფულადი თანხის გადახდას (თითოეული გაცდენილი დღის ორმაგი ან სამმაგი ოდენობით). თუ გადახდის საშუალება არ ჰქონდა, დამნაშავეს ხალხის ბრბო იქვე, ყოველგვარი გაფრთხილების გარეშე, წაართმევდა გირაოდ რაიმე ქონებას, რომელსაც იქვე მიჰყიდდა რომელიმე მდიდარ თანასოფელელს – შეძლებულ გლეხს, კულაკს ან მდიდარ მეღუჭნეს. დამნაშავეს მათგან უნდა გამოესყიდა თავისი დაგირავებული ქონება. მიღებული თანხით, ამ ღონისძიებაში მონაწილე ყველა პირი იქვე იქეფებდა.⁵

სოფლის მოსახლეობის განსაკუთრებულ აღმფრთხილებასა და განრისხებას იწვევდა ზნეობრივი ნორმების დარღვევა თანასოფელელის მიერ, რასაც გამაწილებელი სასჯელები მოჰყვებოდა (შეჩვენება, ვირზე შესმა და სხვა). როგორც კი ცნობილი გახდებოდა უზნეო საქციელის ჩადენის შესახებ, მთელი სოფელი, დიდთან-პატარიანად გაემართებოდა დამნაშავეს სახლში, გამოათრევდა მას ეზოში და იქვე იწყებდა მის აბუჩად აგდებას. შემდეგ კი მას ვირზე უკუღმა დასვამდნენ, ხელში ვირის კუდს დააკავებინებდნენ და მთელ სოფელში ჩამოატარებდნენ. უკან ხალხი მიჰყვებოდა, აყენებდა შეურაცხყოფას, დასცინოდა და ტალახს ესროდა. სადაც ტალახი, ტლაპო იყო, იქ მიჰყავდათ ვირი და მთელი პროცესია ჩერდებოდა, რათა, რაც შეიძლება მეტი ტალახი მოეცხოთ დამნაშავესათვის.⁶

გ. ჟორდანიას მასალებში არის მინიშნება იმის თაობაზე, რომ სოფლის ყრილობა ქურდობის შემთხვევაშიც ახორციელებდა მართლმსაჯულებას და ქურდს რაიმე გამაწილებელ სასჯელს აკისრებდა. ავტორი წერს, რომ ხშირად ხდებოდა ქურდის ჩამოტარება ნაქურდლით ხელში სოფელში, სოფლის ირგვლივ, თანაც ქურდს აიძულებდნენ ეყვირა, რომ ის ქურდი იყო, ან ნახშირს უსვამდნენ და ასე ჩამოატარებდნენ მთელ სოფელში.⁷ ჩვენი აზრით, გადაწყვეტილება ქურდის ასეთი გამაწილებელი სასჯელით დასჯის შესახებ სოფლის ყრილობას უნდა

⁵ გ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., „Закавказье“, 1911, № 257.

⁶ იქვე, № 260.

⁷ იქვე.

მიელო, ცხადია, სოფლის თავკაცების თაოსნობითა და მათი წინადადებით. ეს პირდაპირ არ ჩანს გ. ჟორდანიას მასალებში, მაგრამ, ჩვენი აზრით, საქართველოს სხვა კუთხეების გამოცდილების გათვალისწინებით, ეს ასე უნდა ყოფილიყო.

თუ როგორ, რა მექანიზმის გამოყენებით ხდებოდა უზნეო საქციელის ჩამდენის დასჯა, კარგად ჩანს ერთი კონკრეტული ფაქტის აღწერიდან, რომელსაც თიანეთში ჰქონდა ადგილი. 1876 წელს ქვრივმა მელანია კაკალაშვილმა დაბადა მკვდარი ბავშვი დავით დავილოვთან მრუშობის შედეგად. მათ სულიერი ნათესაობაც ჰქონდათ (მელანიას შვილმა მონათლა დ. დავილოვის ძმის შვილები). ამ ფაქტთან დაკავშირებით, ჩატარდა სოფლის კრება და მან მიიღო გადაწყვეტილება დაესაჯა მელანია გამაწბილებელი სასჯელით. ამისათვის აირჩიეს 18 კაცი, რომელთაც სოფლის უხუცესი აღთუნაშვილი მეთაურობდა. მშობიარობის შემდეგ მწოლიარე ავადმყოფი მელანია გამოიყვანეს სახლიდან, ამოსვარეს ტალახში, შესვეს ვირზე და სოფლის ქუჩებში ჩამოატარეს. შემდეგ ფული აიღეს ჯარიმის სახით დავით დავილოვის მამისა და მელანიასაგან, რაც სოფლის საჭიროებას მოხმარდა.⁸

გაზეთი „დროება“ თავის კორესპონდენციაში 1883 წლის 20 მაისს წერდა, რომ მრუშობისათვის, ბოზობისათვის ქალსაც და კაცსაც სასტიკად სჯიდნენ, შეიყრებოდა მთელი სოფელი, ჯერ სულ შემურავდნენ, მერე პირუკულმა შესვამდნენ ვირზე, ჩამოატარებდნენ მთელ სოფელს და თავზე ლაფს ასხამდნენ. ასეთი სასჯელი რუსული კანონმდებლობით სასტიკად იკრძალებოდა, მაგრამ თითქმის ყოველ წელიწადს საქართველოს რომელიმე კუთხეში მაინც ხდებოდა ამ სასჯელის გამოყენება. გაზეთს შემდეგ მოჰყავს ერთი შემთხვევა ქართლის სინამდვილიდან: ამ ორი წლის წინ სოფელ ნორიოში ამ სოფლის მცხოვრებს სოლომონ ტაკაშვილს უნდოდა ძალად შეეარდნოდა ღამე მამნიაშვილის ცოლს, როდესაც ქმარი შინ არ იქნებოდა. მამნიაშვილმა მაშინ მიასწრო, როდესაც ტაკაშვილი კარებს ამტკრევდა. ამას მოჰყვა ჩხუბი და ერთმანეთი კინაღამ დახოცეს. მეორე დღეს მამნიაშვილმა სოფლის ყრილობაზე იჩივლა თავისი ოჯახის გაუპატიურების გამო და მოითხოვა ტაკაშვილის დასჯა. ამ საქმეზე სოფელმა განაჩენი მიიღო. განაჩენში აღნიშნულია, რომ ამა და ამ წელს, სოფელ ნორიოს საზოგადოებამ ჩაატარა სოფლის ყრილობა და ძველი ჩვეულების თანახ-

⁸ გაზ. „Тифлисский вестник“, 1880, № 41.

მად გამოიტანა განაჩენი. განაჩენში დაწერილებითაა აღწერილი რაც მოხდა. ე.ი. რაც სოფლის ყრილობამ დაადგინა თვითმხილველი მოწმეების გამოკითხვით, რომელნიც მამნიაშვილის საშველად მივიდნენ. სოფლის ყრილობამ დამნაშავეს გადაუწყვიტა პირზე მურის წასმა და თავსლაფის დასხმა, რათა აღარავის გაემეორებინა მსგავსი რამ. ამ განაჩენს ხელი მოაწერა ორასთოთხმეტმა კაცმა.⁹

ეს ორი კორესპონდენცია ცალსახად ადასტურებს, რომ ქართლში სოფლის ყრილობა უზნეო საქციელის ჩამდენთა მიმართ მართლმსაჯულებას უშუალოდ ახორციელებდა და გარკვეულწილად ავსებდა იმ ზარევეს, რომელიც გ. ჟორდანიას მასალებშია. პირველ მაგალითში კარგად ჩანს, რომ გადაწყვეტილებას მრუშობის ჩამდენის მიმართ უშუალოდ იღებს სოფლის ყრილობა. იგი განსაზღვრავს სასჯელის სახეს და იღებს ზომებს მისი აღსრულებისთვისაც. კერძოდ, იმისათვის, რომ განაჩენი სისრულეში ყოფილიყო მოყვანილი. სოფლის ყრილობამ აირჩია 18 კაცი, სოფლის თავკაცის მეთაურობით, რომელთაც მართლაც აღასრულებს სოფლის ყრილობის მიერ გამოტანილი განაჩენი. მეორე მაგალითში აღსანიშნავია ის, რომ აქ სოფლის ყრილობას საჩივრით მიმართავს დაზარალებული და სოფლის ყრილობაზე უშუალოდ ხდება ამ საჩივრის განხილვა: დაზარალებული მამნიაშვილისა და მისი მეუღლის დაკითხვა, თვითმხილველი მოწმეების დაკითხვა და მხოლოდ საკითხის სრულყოფილად გარკვევის შემდეგ სოფლის ყრილობას გამოაქვს განაჩენი, რომელსაც 214 კაცი, ე.ი. ფაქტობრივად მთელი სოფელი აწერს ხელს. სამწუხაროდ, აქ არ ჩანს, თუ რა მოიმოქმედა სოფელმა განაჩენის სისრულეში მოსაყვანად. არ არის გამორიცხული, რომ აქაც აერჩიათ რამდენიმე კაცი, რომელიც, ცხადია, სოფლის თავკაცის ხელმძღვანელობით აღასრულებდა განაჩენს. გ. ჟორდანიას მიხედვით, როგორც ირკვევა, სასჯელის აღსრულებაში მთელი სოფელი, დიდთა და პატარაც იღებს მონაწილეობას. მთელი სოფელი, დიდიან-პატარიანად მონაწილეობას მიიღებდა მხოლოდ დამნაშავეისათვის თავსლაფის დასხმაში, მაგრამ მისი სახლიდან გამოყვანა, ვირზე შესმა, გამურვა, სოფელში ჩამოტარება, სოფლის მიერ დანიშნულ რამდენიმე პირს უნდა განეხორციელებინა თავკაცის ხელმძღვანელობით, როგორც ეს თიანეთში მომხდარ შემთხვევაშია აღწერილი. ჩვენი აზრით, სრულიად შესაძლებელია ასეთი სასჯელები დამნაშავეთათვის, საქართველოს სხვა კუთხეე-

⁹ გაზ. „დროება“, 1883, № 93.

ბის მსგავსად, სოფლის ყრილობის მიერ არჩეულ უზუცესებსაც გადა-
ეწვევითათ. ნბერულაჲა ზოგადად საუბრობს, რომ საქართველოში სწორედ
ისინი არჩევენდნ სხეადასხეა საქმეებს, დაჰკითხვენდნ მხარეებს, მოწ-
მეებს, აწონ-დაწონდნენ ყველაფერს და გამოჰქონდათ განაჩენი, მა-
გალითად, დამნაშავეისათვის თავსლაფის დასხმის შესახებ, რასაც სოფელი
ეთანხმებოდა.¹⁰

ცხადია, ქართლის ყველა სოფელში იქნებოდნენ ისეთი ავტორიტეტ-
ული მოზუცები, რომლებიც თავკაცობდნენ სოფელში და სოფლის ყრი-
ლობის მიერ რაიმე სამართლებრივი საკითხის განხილვისას, სწორედ
ისინი ჩაატარებდნენ სათანადო პროცესუალურ მოქმედებებს, როგორ-
იცაა მხარეებისა თუ მოწმეების დაკითხვა და სხვ. და სოფლის ყრი-
ლობას კონკრეტულ განაჩენს შესთავაზებდნენ, რასაც ყრილობა დაა-
დასტურებდა ან უარყოფდა. წარმოუდგენელია სოფლის ყრილობაზე
დამსწრე ასობით ადამიანს ერთობლივად ეწარმოებინა საქმის გარჩევა,
მოწმეების დაკითხვა და ა.შ. საფიქრებელია, რომ ისინი თავკაცებს
მიანდობდნენ, აცდიდნენ საკითხის გადაწყვეტას, მათი ცოდნის, ავ-
ტორიტეტისა და გამოცდილების გათვალისწინებით.

ჩვენ უკვე აღენიშნეთ, რომ გ.ჟორდანიას მიხედვით, ძველად ქართლ-
ში გარკვეულ სასამართლო ფუნქციებს ახორციელებდა სოფლის ყრი-
ლობის მიერ არჩეული თორმეტი მოსამართლე. როგორც ჩანს, სოფლის
ყრილობას მართლმსაჯულების ფუნქცია (მთლიანად თუ ნაწილობრივ,
დღეს ძნელი სათქმელია) დელეგირებული ჰქონდა ამ ორგანოსადმი,
რომელსაც ადმინისტრაციული ფუნქციებიც გააჩნდა, რადგანაც ყრი-
ლობა, ცხადია, ყველა კონკრეტული საკითხის გადასაწყვეტად ვერ
შეიკრიბებოდა. გ. ჟორდანიას მიხედვით ჩანს, რომ „ამორჩეულ კაცთა“
სასამართლო და სოფლის ყრილობა ერთგვაროვან საქმეებს განიხილა-
და (საზოგადოებრივი საქმისათვის თავის არიდება, უზნეო საქციელის
ჩადენა და სხვა). ჩენი აზრით, ძველად, როდესაც „ამორჩეულ კაცთა“
სასამართლო ჯერ კიდევ არსებობდა, ამ საქმეებს ძირითადად იგი განიხ-
ილავდა (თუმცა, საფიქრებელია, კონკრეტულ უმნიშვნელოვანეს შემთხ-
ვევაში უშუალოდ სოფლის ყრილობას განეხილა საქმე, სავარაუდოდ

¹⁰ 6. ბერულაჲა, საჯარო შერცხვენა-გაჰირდვის ერთი წესი ძველ საქართველოში, გაზ.
„სტალინის დროში“ (ჩხოროწყუ), 1960, 27 ოქტომბერი, გაზ. „საბჭოთა სენაეთი“, 1966,
18 იანვარი. ყოველივე ეს კარგად გამოჩნდა საქართველოს ზოგიერთ სხვა ეთნოხსიან დაკავშირებით
დაფიქსირებულ მასალებში.

სოფლის თავკაცებისა და იმ თორმეტი „ამორჩეული კაცის“ მონაწილეობითაც, რომლებიც პროცესუალური მოქმედებების ჩატარებაში უშუალოდ მიიღებდნენ მონაწილეობას) და როგორც გ. ჟორდანია წერს, გამოტანილ განაჩენს თვითონ აღასრულებდა. საეარაუდოა, რომ როდესაც სახელმწიფო ხელისუფლების გავლენით „ამორჩეულ კაცთა“ სასამართლომ შეწყვიტა არსებობა, ზემოაღნიშნულ საქმეებს ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით უკვე მხოლოდ სოფლის ყრილობა განიხილავდა და სასჯელსაც ის აწესებდა, რაც ბუნებრივია, სოფლის ავტორიტეტული, გონიერი, ხანში შესული ხალხის, სოფლის თავკაცების თაოსნობით უნდა მომხდარიყო.

გ. ჟორდანია აღნიშნავს, რომ გამაწილებელი სასჯელის ნაცვლად, სოფელს შესაძლოა, უზნეო საქციელის ჩამდენისა თუ ქურდის მიმართ გამოეყენებინა ქონების ჩამორთმევა, ე.წ. „დარბევა“, რაც საქართველოს არაერთ კუთხეში ჩანს. ავტორს ბავშვობიდანვე ჩაჩენია მეხსიერებაში ერთი შემთხვევა, კერძოდ, გორის მაზრის ერთ-ერთ სოფელში ხალხმა მრუშობაში დამნაშავეს წაართვა წყვილი ხარი და 10 კოკა (45 ფუთი) ღვინო და ამ „ლონისძიების“ მონაწილეებმა შემდეგ ერთად მოაწყვეს გრანდიოზული ქეიფი¹¹. ქურდობა ქართულ ჩვეულებით სამართალში, საერთოდ, კერძო-სამართლებრივ დარღვევად ითვლებოდა, მაგრამ, როგორც ჩანს, ქურდობის გახშირებასთან დაკავშირებით, უკვე საზოგადოება იღებს გარკვეულ ზომებს ქურდობის მიმართ და გარკვეულ საჯარო სასჯელებსაც (მაგალითად, ჯარიმას) აკისრებს მათ, რასაც უკვე პრევენტული დატვირთვაც ეძლევა. გ. ჟორდანია ასევე მიუთითებს, რომ სახალხო ყრილობის სასამართლო საქმიანობა ყოველთვის ასე აგრესიული არ არის. თითქმის ყველა კვირა დღეს იკრიბებიან ძირითადად ეკლესიასთან ახლოს, განიხილავენ მიმდინარე საკითხებს, არჩევენ სისხლის სამართლის საქმეებს, თუმცა რაიმე რეგლამენტაციაზე საუბარი არ შეიძლება. ყველას შეუძლია ნებისმიერი წინადადების წამოყენება და თუ უმრავლესობა მხარს დაუჭერს, მაშინვე სრულდება კრების მონაწილეთა მიერ.¹²

სოფლის ყრილობის მიერ უზნეო საქციელის ჩამდენის მიმართ გამაწილებელი სასჯელების გამოყენება – თავისლათის დასხმა ვირზე

¹¹ გ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ. „Заквазье“ 1911, № 260.

¹² იქვე, № 257.

შესმით, ქართლში საკმაოდ დიდხანს შემორჩა, აქვე უნდა ითქვას, რომ უკიდურეს შემთხვევაში სოფლის ყრილობას შეიძლება გამოეცანა განაჩენი დამნაშავეის ჩაქოლებისა თუ მოკვეთა-გაძევების შესახებ (მოკვეთილ-გაძევებულის შემორიგება ისევ სოფლის ყრილობის პრე-როგატივა იყო). ცხადია, ეს განაჩენიც სოფლის ყრილობას საქმის არსებითი განხილვის შედეგად გამოაქონდა.

საინტერესოა, რომ სოფლის ყრილობისა და თავკაცების მიერ სასამართლო ფუნქციების შესრულება კარგად ჩანს მ. კეკელიას მიერ 1985 წელს ქსნის ხეობაში ჩაწერილ მასალებშიც. ჩვეულებითი სამართლის აქაურ ნორმებს გარკვეული თავისებურებანი, ცხადია, ახასიათებს, მაგრამ მათი ძირითადი პრინციპები იგივეა, რაც მთელ ქართლში. აღსანიშნავია, რომ XX საუკუნის ბოლოს ქსნის ხეობაში მცხოვრებ მოხუცებსაც კი კარგად ახსოვდათ სოფლის ყრილობის გადაწყვეტილებით დამნაშავეთა დასჯა, კერძოდ, გაძევება, სიმბოლური ჩაქოლვა, გამაწილებელი სასჯელების მისჯა, დარბევა და სხვა. მასალების მიხედვით, სოფლის ყრილობა საქმეებს სოფლის თავკაცების ხელმძღვანელობით არჩევდა, რაც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო ქართლისათვის. ინფორმატორები კონკრეტულ ფაქტებს იხსენებენ, როდესაც სოფელმა დასაჯა თანასოფელელი მისი ინტერესების საწინააღმდეგო ქმედებისათვის, უზნეო საქციელისათვის, საერთო საქმის უგულვებელყოფისათვის, უქმის გატეხვისათვის და სხვა. მოხუცი ინფორმატორები მომსწრენი არიან, რომ ახლობელთან სქესობრივი კავშირის დამყარებისა თუ მისი მცდელობისათვის, სოფელს გაუძევებია დამნაშავე,¹³ უკუღმა ვირზე შეუსვამს და სოფელში ჩამოუტარებია,¹⁴ ქალი გაუკრავთ კედელზე ჯაჭვებით, ხოლო სოფლის მცხოვრებნი მიდიოდნენ და აფურთხებდნენ მას.¹⁵ ასევე შეიძლება მომხდარიყო სიმბოლური ჩაქოლვა, რასაც გამაწილებელი სასჯელის მნიშვნელობა ჰქონდა და უნამუსო ქალისა თუ კაცის შერცხვენას ისახავდა მიზნად. ამ სიმბოლურ ჩაქოლვას ქსნის ხეობაში „საქოლავი ციხის აგებას“ ეძახდნენ. თავკაცების ინიციატივით შეიკრიბებოდა სოფელი და შარავზაზე, სადაც ხალხი იყრიდა თავს, ერთი პიროვნება დააწყობდა ერთმანეთზე რამდენიმე

¹³ მ. კეკელია, მასალები ქსნის ხეობის ჩვეულებით სამართალზე, უნოგრაფიული რეკული, 1985, გვ. 8-9.

¹⁴ იქვე, გვ. 27,68.

¹⁵ იქვე, გვ. 9-10.

ქვას და იტყოდა: „ჩაიქოლოს ესა და ეს პირი (იტყოდა სახელს) ამა და ამ სამარცხვინო საქციელის ჩადენისათვის, ეს იყო მისი „საქოლავი ციხე“ და სხვ. ამის შემდეგ პირველი მიაგდებდა ქვას უკვე დაწყობილ ქვებზე, შემდეგ ყველა იქ მყოფი ამას გაიმეორებდა და მიაგდებდა ქვას. ეს „საქოლავი ციხე“ წლობით იდგა და გამელელს შეახსენებდა, რომ ამა და ამ პირმა სამარცხვინო საქციელი ჩაიდინა.¹⁶ საკმაოდ ხშირად ვხვდებით უზნეო საქციელის ჩადენისათვის მთელ საქართველოში და მათ შორის ქართლში კარგად ცნობილ „დარბევას“. ქსნის ხეობაში თურმე დამნაშავეს წაართმევდნენ მოზვერს, დეკეულს (შედარებით მცირე გადაცდომისათვის ცხვარს), შეიძლება მისი ოჯახიდან არაყიც წაეღოთ და შემდეგ სოფლის მცხოვრებლები ყოველივე ამით ერთად მოიღხენდნენ. ინფორმატორებს ახსოვთ კონკრეტული ფაქტები, როდესაც „დარბევა“ გამოყენებულ იქნა უქმის გამტეხისა და საერთო საქმის უგულებელმყოფელის მიმართ.¹⁷ საერთოდ, სოფლის თავშეყრას, სოფლის სახელით დამნაშავისათვის სასჯელის დაკისრებას ახდენდნენ სოფლის თავკაცები და ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი სასჯელის აღსრულება სწორედ მათ მიერ იყო ორგანიზებული. მაგალითად, მათ შესაძლოა, დაევალებინათ რამდენიმე პირისათვის, მისულიყვნენ დამნაშავის ოჯახში და „დაერბიათ“ იგი, ე.ი. წამოეყვანათ მისგან პირუტყვი, წამოეღოთ ღვინო თუ სხვა რამ. სოფლის თავკაცები ყველა სოფელში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ. თუ სოფელში მოხდებოდა მკვლელობა, დაჭრა ან სხვა ისეთი რამ, რაც ოჯახების დაპირისპირებას იწვევდა, მაშინ საქმეში ერეოდნენ სოფლის თავკაცები, რომლებიც ცდილობდნენ მხარეთა შერიგებას. ისინი სოფელში ცნობილნი იყვნენ თავისი პატიოსნებით, მიუდგომლობით და დიდი ავტორიტეტი ჰქონდათ. ინფორმატორები იხსენებენ კონკრეტულ შემთხვევებს, როდესაც თავკაცებს სოფელში მომხდარი მკვლელობა გაურჩევიათ. ერთ შემთხვევაში კი მათ მეზობლის მკვლელისთვის ჩამოურთმევიათ მთელი ქონება, რაც მას გააჩნდა და დაზარალებული მხარისათვის გადაუციათ. ინფორმატორებს ძირითადად ახსოვთ ის, რომ თავკაცები მკვლელს აკისრებდნენ საქონლის ან რაიმე ნივთების (განსაკუთრებით სპილენძის ქვების, რასაც დიდი ფასი ჰქონდა) გადაცემას დაზარალებულისადმი, ხოლო გადასახადის დაკისრებისას თვით დანაშაულის დეტალების გარდა, დამნაშავის ქონებრივ მდგომარეობასაც ითვალისწინებდნენ. სოფლის თავკაცები შესა-

¹⁶ მ. კეკელია, მასალები ქსნის ხეობის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეველი, 1985, გვ. 23, 45, 78.

¹⁷ იქვე, გვ. 8-9, 66-68, 78.

ძლოა თვითონ, თავისი ინიციატივით ჩაბმულიყვნენ საქმეში მხარეთა შერიგების მიზნით. შესაძლოა, დაზარალებულ მხარეს ეთხოვა მათთვის საქმეში ჩართვა და დაზარალებულებთან მისი შერიგება. თავკაცები, ცხადია, ორივე მხარეს გამოჰკითხავდნენ ხოლმე საქმის ვითარებას, ხოლო შემდეგ ცალკე მოილაპარაკებდნენ, თუ რისი გადახდა დაეკისრებინათ დამნაშავე მხარისათვის (თუ დეტალურად როგორ ხდებოდა საქმის გარჩევა, სამწუხაროდ, ინფორმატორებს აღარ ახსოვთ).¹⁸

ინფორმატორები მხარეთა შერიგებაში მონაწილე თავკაცებს ხშირად შუაგაცებად იხსენიებენ. ეს გასაგებიცაა იმდენად, რამდენადაც მოცემულ შემთხვევაში ისინი დაპირისპირებულ მხარეთა შორის შუაგაცების, მომრიგებლების როლს ასრულებდნენ, ხოლო გარკვეულ სასამართლო ფუნქციას (დამნაშავისადმი გარკვეული ოდენობის გადასახადის დაკისრება საქმის შინაარსის გარკვევის საფუძველზე) სწორედ მხარეთა შერიგების მიღწევის მიზნით ახორციელებდნენ. ცხადია, შუაგაცობას დამნაშავე მხარე ძირითადად სწორედ სოფლის თავკაცებს სთხოვდა, როგორც სოფელში ყველაზე ავტორიტეტულ პიროვნეებს. შუაგაცები ჩაერეოდნენ დაჭრის საქმეშიც (დამჭრელის თხოვნით) და დამჭრელს გარკვეულ მცირედ თანხას დააკისრებდნენ დაზარალებულის სასარგებლოდ (ძირითადად მეურნალობის საფასურსა და განაცდურს). სოფლის თავკაცები შედარებით წვრილმან სხვა საქმეებსაც არჩევდნენ (ჩხუბი, დავა მიწაზე, შეურაცხყოფა),¹⁹ ქურდობის შემთხვევაშიც შესაძლოა, დაზარალებულს მათთვის მიემართა.²⁰

საინტერესოა, რომ რამდენიმე ინფორმატორი აუფიქსირებს საქმის გარჩევის ფაქტს სახლის ბანზე. სოფლის თავკაცები რომელიმე სახლის ბანზე შეიკრიბებოდნენ და არჩევდნენ საქმეს. აქვე ხდებოდა მხარეთა დაკითხვა.²¹

ქსნის ხეობაში ვხვდებით ე.წ. „ხეობის კაცებსაც“, რომლებიც მთელ ქსნის ხეობაში იყვნენ ცნობილი და მათ მნიშვნელოვანი საქმეების გადასაწყვეტად იწვევდნენ ხოლმე.²² თუ მკვლელობა სხვადასხვა სოფლის წარმომადგენელთა შორის მოხდებოდა, მაშინ თავკაცები ორივე სოფლიდან ერეოდნენ და განიხილავდნენ დავას. ერთ-ერთი ინფორმა-

¹⁸ შ.კეკელია, მასალები ქსნის ხეობის ჩვეულებით სამართალზე, ჟონოგრაფიული რეგული, 1985, გვ.11-13, 16-17, 20, 43-44.

¹⁹ იქვე, გვ. 44, 57.

²⁰ იქვე, გვ. 38.

²¹ იქვე, გვ. 5, 20.

²² იქვე, გვ. 5.

ტორი იხსენებს კონკრეტულ შემთხვევას, როდესაც ქართველმა მოკლა ოსი ეროვნების პიროვნება. საქმეში ჩაერივნენ როგორც ქართული სოფლის თავკაცები, ისე მოხუცები ოსების მხრიდან. სწორედ ამ შუაგაცემამ (ასე უწოდებს მათ ინფორმატორი) გარკვეული გადასახადი დააკისრეს მკვლელს (შეკაზმული ცხენი უნაგირით, ორი ხარი, ასევე დაკრძალვისა და ქელების ხარჯები).²³ ასე რომ, შუაგაცემად, მოსამართლეებად ორივე მხარის სოფლის თავკაცები გვევლინებიან, რომლებიც ერთობლივად განიხილავენ დავას და იღებენ ზომებს მხარეთა მოსარიგებლად. ამ შემთხვევაში თავკაცები, რომლებიც მხარეთა წარმომადგენლებად გვევლინებიან, ჩვენი აზრით, ფაქტობრივად მედიატორთა ფუნქციას ასრულებენ.²⁴

ქართლის ანალოგიურად, კახეთის სოფლებშიც სახალხო ყრილობები ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე არეგულირებდნენ ურთიერთობებს და სჯიდნენ დამნაშავეებს. ქართლის მსგავსად, კახეთშიც სოფლის ყრილობა განიხილავდა ისეთ დანაშაულებებს, რომლებიც ხალხური მართლშეგნების მიხედვით, მიეკუთვნება საზოგადოებრივი ინტერესების ხელმყოფ დანაშაულებებს. კახეთშიც ევხედებით უზნეო საქციელის ჩამდენთა მიმართ გამაწილებელი სასჯელების გამოყენებას, ასევე ქონებრივი საზღაურის დაკისრებას.²⁵

XIX საუკუნის მეორე ნახევარსა და XX საუკუნის დასაწყისში ქართლ-კახეთის სინამდვილეში გვხვდება ცნობები სოფლის ყრილობის გადაწყვეტილებით დამნაშავის ჩაქოლების შესახებ.²⁶

²³ მ. კეკელია, მასალები ქსნის ზეობის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეული, 1985, გვ. 77-78.

²⁴ ჩვენი ვარაუდით, ზოგიერთ შემთხვევაში ინფორმატორები შუაგაცემის, სოფლის თავკაცების მიერ სასამართლო ფუნქციების განხორციელებისას ფაქტობრივად გულისხმობენ სამედიატორო სასამართლოს, თუმცა იმის გამო, რომ კარგად არ ახსოვთ ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედი სასამართლობის შესახებ მრავალი ნიუანსი, ძალზე სქემატური წარმოდგენა აქვთ მასზე.

²⁵ მაგალითად, 1905 წელს სოფელ ბოდბისხევში 500 კომლზე მეტს გამოეყენა სახლიდან ეინშე მარიამ კორდანაშვილის ქალი ბარბარე, რომელსაც ქმრისთვის თავი დაუწებებია და შეძევნა დაუწყია. იგი შეუსვამთ ვიზრუ და სოფელში კარდაკარ ჩამოუტარებიათ და ყველა ლაფს ასხამდა თავზე (ნაბერულავა, დასასანაშრ.).

²⁶ ელ. აღუენიძე აღნიშნავს, რომ ჩაქოლეა მომხდარა, მაგალითად, XIX საუკუნის 60-იან წლებში ზემო ქართლის სოფელ ჩაჩეთში, 1905 წელს – თელავში, 1918 წელს – ბაქურციხეში და ა.შ. (ელ. აღუენიძე, ჩაქოლეა, გაზ. „სოფლის ცხოვრება“, 1972, 20 ივლისი). გ. ჟორდანიას გაზეთ „ამირანზე“ დაყრდნობით საუბრობს ჩაქოლების ფაქტებზე სიღნაღში (1905 წელს). საგარეუოში (1908 წელს), (გაზ. „ამირანი“, 1908, № 501). ჩაქოლის ცალკეულ ფაქტებს შემდგომ პერიოდშიც აქვინა ადგილი, თუმცა საუკუნის დასასრულს მცხოვრებ ინფორმატორებს უფრო სიმბოლური ჩაქოლის მაგალითები ახსოვდათ, რაც კარგად გამოჩნდა 1985 წელს ქსნის ზეობაში ჩაწერილ მასალებში. ფაქტობრივი ჩაქოლეა, როგორც სიკვდილით დასჯის სახე, თანდათანობით სიმბოლური ჩაქოლეით შეიცვალა, თუმცა ფაქტობრივი ჩაქოლის ცალკეულ შემთხვევებს შეიძლება აქვინოდა ადგილი.

დ. ბოსტოლანაშვილი შენიშნავს, რომ სოფლის ყრილობა კახეთში ადმინისტრაციულ-სამეურნეო ფუნქციებს ახორციელებდა და მართლმ-საჯულების ფუნქციაც ჰქონდა. ე.ი. თავისი ადგილი ეკავა ჩვეულებითი სამართლის შესაბამისად მოქმედ სასამართლო ორგანოთა სისტემაში.²⁷

ამრიგად, მასალებიდან ირკვევა, რომ ქართლ-კახეთში სოფლის ყრილობა, როგორც სასამართლო ორგანო, განიხილავდა საჯარო ხასიათის სამართალდარღვევებს, რომლებიც მთელი სოფლის, საზოგადოების ინტერესს ხელყოფდნენ. ესენია: საზოგადოების ღალატი, საზოგადოებრივი საქმისადმი თავის არიდება, სხვადასხვა სახის უზნეო საქციელის ჩადენა: ბოზობა, მრუშობა, გაუპატიურება ან მისი მტდელობა და სხვა. ქურდობის შემთხვევაშიც არსებობდა ზემოქმედების ღონისძიებანი საზოგადოების მხრიდან, კერძოდ, ე.წ. „დარბევის“ სახით, რასაც საზოგადოების სასარგებლოდ ქურდისათვის გარკვეული ქონების ჩამორთმევა მოჰყვებოდა. სოფლის ყრილობა არ განიხილავდა კერძო-სამართლებრივი ხასიათის დანაშაულებებს, მაგალითად, მკვლელობას, დაჭრა-დასახიჩრებასა და სხვა სამართალდარღვევებს, თუმცა როგორც გ.ჟორდანიას მიუთითებს, იმ პერიოდისათვის, როდესაც იგი ქართლის ჩვეულებითი სამართლის საკითხებს იკვლევდა, ზოგან ხალხის მართლშეგნებაში უკვე იწყება მძიმე დანაშაულებების, პირველ რიგში კი მკვლელობის აღქმა როგორც საზოგადოების წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულისა.²⁸

²⁷ დ. ბოსტოლანაშვილი, სოფლის თვითმმართველობის საკითხისათვის XIX საუკუნის II ნახევრის კახეთში, „ოსო სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის კათედრის სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, მიძღვნილი უნივერსიტეტის დაარსების მე-80 წლისთავისადმი“, გვ. 25-26; დ. ბოსტოლანაშვილი მიუთითებს, რომ სოფლის ყრილობა („სოფლობა“) ირჩევდა სოფლის მოხელეებს, მათ შორის სოფლის მოსამართლეებს, რომლებიც ათ თუნაძედ ღირებულების სამოქალაქო სამართლის საქმეებს განიხილავდა და თუ სოფლის სასამართლო, ვერ შეარიგებდა მრავალ მხარეებს, მათ შეძლოთ მიემართათ მაზრის სასამართლოებისათვის (დ. ბოსტოლანაშვილი, დასახ. ნაშ., გვ. 26). ჩვენი აზრით, ავტორი აქ აღწერს რუსული მმართველობის მიერ შეზღუდულ ფარგლებში დაშვებულ თვითმმართველობას, ხოლო სოფლის სასამართლო, რომელზედაც აქ არის საუბარი, ეს ის სასამართლოა, რომლის ანალოგსაც ქართლში გ. ჟორდანიას არ უწოდებს ხაზალხო სასამართლოს და რომლის მოსამართლენი უსიტყვოდ ასრულებენ სოფლის მამასახლისისა და მწერლის მითითებებს. მიუხედავად ხალხის მიერ არჩევისა, ჩვენ ეს სასამართლო, გ. ჟორდანიას მსგავსად, რუსული მმართველობის შექმნილად მიგვაჩნია და არა ქართული ჩვეულებითი სამართლის პრინციპებით მოქმედად, მიუხედავად იმისა, რომ მას შეძლო გარკვეული საქმეები ჩვეულებების მიხედვით განეხილა. სავარაუდოა, რომ კახეთშიც იქნებოდა მეზობელი ქართლის მსგავსად, არჩევითი ორგანო – „არჩეულ კაცთა“ სასამართლოს ანალოგი, რომელიც თავის დროზე მნიშვნელოვან სასამართლო ფუნქციებს განახორციელებდა.

²⁸ Г. Жордания. Уголовно-правовой облик Капталинской деревни, Москва, 1908, საქართველოს ცენტრალური არქივი. გ.თ. ჟორდანიას პირადი ფონდი, 1913, გვ. 42.

ქართლ-კახეთში ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედ სასამართლოთაგან უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებდა სამედიატორო სასამართლო. მისი მოქმედება აქ საუკუნის დასაწყისშიც ფიქსირდება. გ. ჟორდანიას მას განიხილავს როგორც მოქმედ ინსტიტუტს. ცნობილია, რომ სამედიატორო სასამართლო მხოლოდ მხარეთა ურთიერთშეთანხმებით იქმნება ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში. იგი, ცხადია, არ არის მუდმივმოქმედი და მოცემული დავის გადაწყვეტის შემდეგ აღარ ფუნქციონირებს. მხარეები თანაბარი რაოდენობის მედიატორებს ირჩევენ. ქართლში უფროსი მედიატორი არ გვხვდება. ამ სასამართლოს გადაწყვეტილება თანაბრად სავალდებულო იყო ორივე მხარისათვის და სისრულეში მოიყვანებოდა თვით მოსამართლეთა მიერ. ამას გ. ჟორდანიას ქართლური სამედიატორო სასამართლოს თავისებურებად მიიჩნევდა, თუმცა, უნდა ითქვას, რომ იგივეს ვხვდებით საქართველოს სხვა კუთხეებშიც (სვანეთი, ხევსურეთი და სხვა) და ეს რაღაც განსაკუთრებულ თავისებურებად არ შეიძლება იქნეს მიჩნეული.

სამედიატორო სასამართლოს გადაწყვეტილების შესრულება გარანტირებული იყო მხარეთა ფიცით, რომლითაც ისინი მათ მიერვე არჩეული მედიატორების წინაშე პირობას დებდნენ, რომ დაემორჩილებოდნენ სამედიატორო სასამართლოს მიერ გამოტანილ განაჩენს. ფიცის ცერემონიალი საქმის გარჩევის დაწყებამდე ტარდებოდა.²⁹ გ. ჟორდანიას იქვე აყალიბებს იმ თავისებურებებს, რაც განასხვავებს სამედიატორო სასამართლოს ქართლში სხვა მის მიერ დახასიათებული სასამართლო ორგანოებისაგან. ამასთან დაკავშირებით, იგი აღნიშნავს: ჯერ ერთი, სამედიატორო სასამართლოს გადაწყვეტილება შეიძლება შედგეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ორივე მხარე შეთანხმდებოდა საკუთარი დავა სამედიატორო სასამართლოს მეშვეობით გადაეწყვიტა; მეორე, სამედიატორო სასამართლო იყო წმინდა სასამართლო დაწესებულება, მაშინ როცა, ზემოთ აღწერილი სხვა ორგანოები სასამართლო ფუნქციებს ადმინისტრაციულ ფუნქციებთან ერთად ახორციელებდნენ; მესამე, სამედიატორო სასამართლო განიხილავდა დავებს არა მხოლოდ თანასოფლელებს შორის, არამედ სხვადასხვა სოფლის მცხოვრებლებს შორისაც, მაშინ როცა, სოფლის ყრილობას შეეძლო მხოლოდ მოცემული სოფლის მცხ-

²⁹ Г. Ф. Жордания, Народно-уголовные суды Карталинских, газ. „Закавказье“, 1911, № 258.

ოვრების გასამართლება.³⁰ ეს განმასხვავებელი ნიშნები, რომლებზე-
დაც გ. ჟორდანია საუბრობს, დამახასიათებელია სამედიატორო სასა-
მართლოსათვის საქართველოს ნებისმიერ სხვა კუთხეშიც და სხვა
ქვეყნებშიც და გამოდინარეობს თვით ამ სასამართლო დაწესებულებათა
იურიდიული ბუნებიდან.

ქართლში, როგორც გ. ჟორდანიასთან ჩანს, სამედიატორო სასა-
მართლო ძირითადად განიხილავდა სამოქალაქო საქმეებსა და ქონე-
ბრივ დაევებს. თუმცა რუსული ხელისუფლებისაგან ფარულად, შესა-
ძლოა, სისხლის სამართლის საქმეებიც გაერჩია. მათ შორის მკვლელობის
საქმე, რომ არაფერი ეთქვათ სხვა ნაკლებად მძიმე დანაშაულებებზე,
ცხადია, თუ მხარეები შეთანხმდებოდნენ ამაზე. საილუსტრაციოდ გ.
ჟორდანიას მოჰყავს 1906 წლის 28 ივნისს გორის მაზრის ერთ-ერთ
სოფელში მომხდარი მკვლელობის ამბავი. მხარეებმა საქმის განხილ-
ვის დაწყებამდე ფიცით დაადასტურეს, რომ უსიტყვოდ აღასრულე-
ბენ მიღებულ გადაწყვეტილებას.³¹ ძალზე საინტერესოდ მიგვაჩნია
სამედიატორო სასამართლოს მიერ გამოტანილი განაჩენი ამ საქმეზე.
ამ განაჩენით მკვლელს დაეკისრა დაკრძალვისა და ერთი წლის გან-
მავლობაში ხალხური წესით გათვალისწინებული მიცვალებულის
მოგონებისათვის გათვალისწინებული ხარჯების გაღება, მოკლულის
მცირეწლოვანი შვილის სრული უზრუნველყოფა ტანსაცმლით, ფეხ-
საცმლითა და საჭმელ-სასმელით 17 წლის ასაკამდე, რის შემდეგაც
საკუთრებაში უნდა მიეცა ერთი დესეტინა სახნავე მიწა და ასევე
კვირაში ორი დღე უნდა ემუშავა მოკლულის ქვრივის სასარგებლოდ,
მის გარდაცვალებამდე ან ხელმეორედ გათხოვებამდე. ეს განაჩენი
ცალსახად გვიჩვენებს, რომ ხალხის მართლშეგნება მკვლელობას კერძო-
სამართლებრივ დარღვევად მიიჩნევს. რაიმე საჯარო ხასიათის სასჯელზე
აქ ლაპარაკიც ზედმეტია, სხვათა შორის, არც კომპოზიციაზეა საუბარი.
ყურადღება განაჩენში მთლიანად გამახვილებულია თანამედროვე გაგებით
სამოქალაქო-სამართლებრივ პასუხისმგებლობაზე, იმ ქონებრივი ზიანის
ანაზღაურებაზე, რომელიც ამ მკვლელობას მოჰყვა. მკვლელს დაეკისრა
ის ხარჯი, რომელიც მიცვალებულისათვის უნდა გაეწია მოკლულის
ოჯახს, მოკლულის კმაყოფაზე მყოფი პირის — მცირეწლოვანი შვი-
ლის რჩენა, მისი ყოველმხრივი მატერიალური უზრუნველყოფა სრულ-

³⁰ გ. ჟორდანია, დასახ.ნაშრ., გაზ. „Завтрак“, №288.

³¹ იქვე.

წლოვანებად, მანამ, სანამ თვითონ შეძლებდა დამოუკიდებელი მეურნეობის წარმოებას და სრულწლოვანების მიღწევის შემდეგ სახნავი მიწის ნაკვეთის გადაცემა საკუთრებაში და ქვრივის სასარგებლოდ კვირაში ორჯერ ფიზიკური შრომა, ე.ი. შესაძლებლობის ფარგლებში მოკლულის ოჯახის რჩენა. ხალხი თურმე ასეთ გადაწყვეტილებას დადებითად აფასებდა: „რა ხეირია ერთი დაობლებული ოჯახის ნაცვლად დაობლდეს ორი, ახლა კი მკვლელი ორ ოჯახზე მუშაობს“. ხალხის მიერ მკვლელობის აღქმა კერძო-სამართლებრივ დანაშაულად ამ ფრაზაშიც შესანიშნავად ჩანს. ხალხი უპირატესობას სწორედ ხალხური სასამართლოს გადაწყვეტილებას ანიჭებს, რადგან ამით მოკლულის ოჯახს მკვლელი ფაქტობრივად მზრუნველად მოუვლინა, რომელსაც მატერიალური უზრუნველყოფისა თუ ფიზიკური შრომის თვალსაზრისით, მოკლულის მაგივრობა უნდა გაეწია, ხოლო სახელმწიფო სასამართლომდე რომ მისულიყო საქმე, დამნაშავეს დასჯიდნენ და ორივე ოჯახი (მკვლელისაც და მოკლულისაც) მარჩენალის გარეშე დარჩებოდა.

არცთუ იშვიათად, სასამართლო ორგანოს როლს ასრულებს ერთი პიროვნება, ჩვეულებრივ მოხუცი, რომელსაც როგორც ავტორიტეტულ, სამართლიან და კეთილსინდისიერ პიროვნებას, ორივე მხარე ურთიერთთანხმობით ანდობს საქმის გადაწყვეტას. იგი ერთპიროვნულად წყვეტს მასზე მინდობილ საქმეს.³² იგი ფაქტობრივად მედიატორის ფუნქციას ასრულებს.

ქართლ-კახეთში მედიატორები მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ ოჯახის გაყოფის პროცესშიც. ქართლში ჩვეულებრივი მოვლენა იყო, როდესაც ოჯახის გაყოფის წინ ოჯახის წევრები (რომლებიც იყრიან) ირჩევდნენ მედიატორებს. თუ ვერ შეთანხმდებოდნენ მედიატორთა არჩევაში, მაშინ მათ სახალხო ყრილობა დაუნიშნავდა. მედიატორები ოჯახის გაყოფის პროცესში მსაჯულებად და ხელმძღვანელებად გვევლინებოდნენ. მოსახლეობის აზრით, მედიატორად შეიძლება ყოფილიყო მხოლოდ ის, ვინც კარგად იცოდა ადგილობრივი წესები და ჩვეულებები და გონიერი, პატიოსანი პიროვნების რეპუტაცია ჰქონდა. საუკეთესო მედიატორებად თურმე ითვლებოდნენ მარტყოფელი მედიატორები, რომელთაც სხვა სოფლებშიც კი იწვევდნენ ოჯახის გასაყოფად. ოჯახის გაყოფის წინ ყველა დაინტერესებული

³² გ. ჟორდანი, დასახ. ნაშრ., „Завкавказье“, 1911, № 258.

პირი ხელწერილს აძლევდა მედიატორებს, რომ მათი გადაწყვეტილება უსიტყვოდ იქნებოდა მიღებული მათ მიერ. გაყოფისას მედიატორები განსაზღვრავდნენ ოჯახის თითოეული წევრის მიერ შეტანილ წვლილს ქონების შეძენაში, რასაც ითვალისწინებდნენ გაყოფისას, ასევე იმას, თუ საერთო ქონების რომელი ნაწილი ერგება ოჯახის ამა თუ იმ წევრს.³³ როგორც ჩანს, მედიატორები არსებითად განიხილავდნენ საკითხს და შემდეგ იღებდნენ გადაწყვეტილებას.

მედიატორთა მონაწილეობა ოჯახის გაყოფაში კახეთშიც გვხვდება. ა.არღუთინსკის მითითებით, მედიატორები თავისი საქმიანობისათვის იღებდნენ გარკვეულ გასამრჯელოს. ზოგიერთ სოფელში თითოეული მედიატორი იღებდა დღეში მანეთს, სხვა სოფლებში კი, გაყოფის დამთავრების შემდეგ, იღებდნენ რაიმე საჩუქარს: ძროხას, ხარს ან ცხვარს ოჯახის ქონებრივი მდგომარეობის გათვალისწინებით. მედიატორები ოჯახის გაყოფას ახდენდნენ ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით, აღწერდნენ და აფასებდნენ ქონებას.³⁴

³³ С.В. Мачабели, Экономический быт государственных крестьян Тифлисского уезда Тифлисской губернии, „Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края“, том VII, Тифлис, 1887, стр. 204-205; ზისიკე, Экономический быт государственных крестьян Горийского уезда Тифлисской губернии, „Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края“, том VI, Тифлис, 1887, стр. 173.

³⁴ А.М. Аргутинский, Экономический быт государственных крестьян Сигнахского уезда Тифлисской губернии, „Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края“, том IV, Тифлис, 1886, стр. 219.

§ 3. აჭარა, მესხეთი

სახალხო თვითმმართველობის არსებით ელემენტებს აჭარაშიც ვხვდებით. სახალხო თვითმმართველობის განმახორციელებელ ძირითად ორგანოს აქ წარმოადგენდა „ოლქა“. სამეცნიერო ლიტერატურაში ჩანს, რომ „ოლქა“, „ოლქობა“ ეს სოფლის, თემის, მთელი მხარის საერთო ყრილობაა. ტერმინი „ოლქა“ თურქული წარმოშობისაა და სულხან-საბას განმარტებით, ქართული თემის შესატყვისია. აჭარაში „ოლქა“ სასოფლო თემის აღმნიშვნელია და თემის (სოფლის) ყრილობისაც.¹ აღსანიშნავია, რომ აჭარაში თემური ურთიერთობის ელემენტები საკმაოდ დიდხანს შემორჩა და ამიტომ არ უნდა გაგვიკვირდეს, რომ XIX საუკუნეში თემური საზოგადოებისათვის დამახასიათებელ ინსტიტუტებს ვხვდებით.² ცხადია, თურქული ტერმინი თემისა და თემის ყრილობის აღსანიშნავად აჭარაში თურქული მმართველობის დამყარებიდან მკვიდრდება. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ „ოლქობას“ თურქული მმართველობის დამყარებამდე აჭარლები „მოყრიანობას“ უწოდებდნენ, რაც აღნიშნული ინსტიტუტის ადგილობრივი (აჭარული) სახელწოდებაა.³ როგორც ჩანს, ჩვეულებით, ხალხურ სამართალზე დაფუძნებული სახალხო თვითმმართველობა აჭარაში უძველესი დროიდან მოქმედებდა და მან თურქული მმართველობის პერიოდშიც განაგრძო არსებობა, მხოლოდ განსხვავებული სახელწოდებით, მისი არსი კი იგივე დარჩა. „მოყრიანობას“, ანუ „ოლქობას“ აჭარაში მრავალგვარი ფუნქცია ჰქონდა. კერძოდ, ვლ. მგელაძე აღნიშნავს, რომ „ოლქობის“, როგორც ხალხური მმართველობის ინსტიტუტის კომპეტენციას შეადგენდა საკანონმდებლო, აღმასრულებელ-განმკარგულებელი უფლებები, აჭარის თემებს შორის და საქართველოს მეზობელ კუთხეებთან ურთიერთობის მოწესრიგება, გზებისა და ხიდების მშენებლობა, მეზობელი თემების დალაშქვრა და სხვა.⁴ „ოლქას“ სხვა მრავალი

¹ ელ. მგელაძე, ხალხური მმართველობის ისტორიიდან აჭარაში, „ლიტერატურული აჭარა“, 1964, № 3, გვ. 81; ზაჩიტაძე, მმართველობისა და თვითმმართველობის ფორმები აჭარაში, ბათუმი, 1978, გვ. 36.

² აღრობაძე აღნიშნავს, რომ ზემო აჭარაში დასახლების ძირითადი ერთეული ძველად იყო ზევი (თემი), რომელიც მცირერიცხოვანი დასახლებული პუნქტების ჯგუფს წარმოადგენდა, აღ. რობაქიძე, დასახლების მორფოლოგიის საკითხისათვის ზემო აჭარაში, ბათუმის სამეცნიერო-კულუფითო ინსტიტუტის „შრომები“, I, ბათუმი, 1960, გვ. 60.

³ ელ. მგელაძე, დასახნაშრ., იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 83-84.

საჭირობოროტო საკითხიც შეიძლება განეხილა. საქართველოს სხვა კუთხეების მსგავსად, თემის (სოფლის) ყრილობას სასამართლო ფუნქციებიც ჰქონდა და კონკრეტული საქმის, დავის განხილვისას იგი სასამართლო ორგანოს სახით გვევლინებოდა.

თურქეთის გაბატონებას აჭარაში, ცხადია, თურქული მმართველობისა და სასამართლო სისტემის დამკვიდრება მოჰყვა.⁵ მის პარალელურად აგრძელებდა მოქმედებას ჩვეულებითი სამართლის პრინციპების საფუძველზე მოქმედი თვითმმართველობისა და სასამართლო ორგანოები, მათ შორის — თემის (სოფლის) ყრილობა.

თურქული მმართველობის პირობებში „ოლქა“ არაფრით იყო შეზღუდული და აჭარის მოსახლეობა თავის საშინაო საქმეებს ფაქტობრივად დამოუკიდებლად ახორციელებდა. ე. ლისოვსკი აღნიშნავს, რომ აჭარის მოსახლეობამ კი მიიღო ისლამი, მაგრამ საშინაო საქმეებში დამოუკიდებლობას ინარჩუნებდა,⁶ ხოლო ა.ფრენკელის მიხედვით, აჭარელები სრულებით უგულებელყოფდნენ თურქებს კერძო საქმეებში.⁷ დროდარო მოსახლეობის მხრიდან წინააღმდეგობასაც ჰქონდა ადგილი, განსაკუთრებით XIX საუკუნის 30-იანი წლებიდან, რასაც თურქეთი რეპრესიებით პასუხობდა.⁸ ასეთ პირობებში გარეშე თუ შინაურ მტრებთან ბრძოლის მათგან იზიარებულ და ხელმძღვანელ ძალად იქცა სწორედ „ოლქა“.⁹ როდესაც „ოლქას“ შეეძლო იარაღის ძალითაც კი დაპირისპირებოდა თურქულ ხელისუფლებას, არ არის გასაკვირი, მას საჭიროების შემთხვევაში დამოუკიდებლად განეხორციელებინა სასამართლო ფუნქციებიც. ზ. ჩიტაძე სამართლიანად აღნიშნავს, რომ თურქული მმართველობის გვერდით, ზალხური თვითმმართველობის არსებობა იმაზე მეტყველებს, რომ თურქული მმართველობა აჭარაში არ იყო ყოვლისმომცველი და აჭარის მოსახლეობა საშინაო საქმეებში უგულებელყოფდა თურქულ ადმინისტრაციას.¹⁰ გიორგი ყაზბეგიც შესანიშნავად ხედავდა თურქული მმართველობის სისუსტეს.¹¹ ეს კი განაპირობებდა იმას, რომ ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედი სასამართ-

⁵ დაწერილებით იხ. ზ. ჩიტაძე, დასახ. ნაშრომი.

⁶ В.Я. Лисовский, Чорохский край, Тифлис, 1887, стр.31.

⁷ А.Френкель, Очерки Чурук-Су и Батума, Тифлис, 1870, стр.80.

⁸ აახვლედიანი, აჭარის საგმირო საისტორიო სიტყვიერება, ბათუმი, 1970, გვ. 93. მისივე ოლქა, ოლქობა, ლიტერატურული აჭარა, 1962, № 1, გვ. 77.

⁹ აახვლედიანი, იქვე.

¹⁰ ზ.ჩიტაძე, დასახ.ნაშრ., გვ. 428.

¹¹ გიორგი ყაზბეგი აჭარის შესახებ, ბათუმი, 1960, გვ. 84.

ლოები, მათ შორის „ოლქაც“ სრული მოცულობით ახორციელებდა მართლმსაჯულებას. ასე რომ, თურქული სასამართლო სისტემის შემოღებას აჭარაში არსებითად არ შეუვიწროებია ჩვეულებითი სამართალი და მის საფუძველზე მოქმედი სხვადასხვა სახის სასამართლოები.

სახელმწიფო და სააღაო სასამართლოების ურთიერთმიმართება აჭარაში შესწავლილი აქვს ოთარ ზოიძეს.¹² მათ კონკურენციაში აჭარის მოსახლეობა უპირატესობას ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედ სასამართლოებს ანიჭებდა. ო. ზოიძის განმარტებით, ამას რამდენიმე მიზეზი ჰქონდა. ჯერ ერთი, ენობრივი ბარიერი; მეორე, თურქულ სასამართლოებში, სადაც ყადი მოსამართლეობდა, გაბატონებული მექრთამეობა;¹³ მესამე ის, რომ სააღაო სასამართლო, რომელიც უძველესი დროიდან არსებობდა, ხალხის ყოფის ორგანული ნაწილი იყო, ხოლო ყადების სასამართლო დამპყრობელი აღმინისტრაციისა და თავსმოხვეული რელიგიის ნაწილს წარმოადგენდა, რაც ართულებდა მის დამკვიდრებას. ყურანისა და შარიათის ბევრი ნორმა ეწინააღმდეგებოდა ჩვეულებით სამართალს, ამ დროს აჭარლები უფრო თავიანთი სამართლებრივი ტრადიციებისადმი იყვნენ ერთგულნი; მეოთხე, შარიათისა და ყურანის სირთულე და ადათობრივი სამართლის სიმარტივე.¹⁴ ზემოთქმული არ ნიშნავს იმას, რომ ყადების სასამართლო ფუნქციადაკარგული იყო, ის მაინც საკმაოდ აქტიურთადაა მოქმედებდა.¹⁵ ჩვენთვის მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ თურქული მმართველობის პერიოდში და რუსული მმართველობის დროსაც სახალხო სასამართლოებს დიდი გავლენა ჰქონდათ. ისინი იხილავდნენ როგორც სისხლის სამართლის (მათ შორის მკვლელობის), ისე სამოქალაქო სამართლის საქმეებს. ო. ზოიძის თქმით, მხარეები საერთოდ ცდილობდნენ საქმე სახელმწიფო სასამართლომდე არ

¹² ო. ზოიძე. სასამართლო ორგანიზაცია აჭარაში ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით, ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები, საქართველოს ახალგაზრდა ორისტთა ასოციაციის „აღმანახი“. №14, 2000, გვ. 12-17.

¹³ აქ გავრცელებულ მექრთამეობასთან დაკავშირებით, ზახელდიანს მოჰყავს გადმოცემა, რომელსაც სხვადასხვა ავტორები იმუშებენ და ჩვენც მოვიყვანთ: „ყადისთვის ერთ მოძივანს ქრთამად ერთი ცული მიუტანია, მოპირდაპირე მხარეს ეს რომ გაუგია, დეკეული მოუყვანია მისთვის, სასამართლო პროცესზე თურმე ყადი ამკარად იცადა დეკეულის მიმყვანს, როცა ეს ცულის მოძივანს შეუნიშნავს, უფიქრია, ალბათ ყადს დავაიწყდიო და დაუძახია: „შენმა სამართალმა ცულოვით უნდა გაჭრას“. ყადმა კი თურმე მას ასე უპასუხა: „შენს ცულის ტარზე დეკეულმა გადააფუნა“ (ზახელდიანი, სახალხო განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან სამხრეთ საქართველოში, ბათუმი, 1956, გვ. 56).

¹⁴ ო. ზოიძე, ღასაბ.

მიეყვანათ, „თუ სადავო საქმეს სოფლის ხალხი ვერ გადაწყვეტდა, აი, მაშინ მიმართავდნენ ყალს“.¹⁶

ახლა კონკრეტულად შევეხოთ თემის (სოფლის) ყრილობის – „ოლქას“ ანუ „მოყრიანობის“ სასამართლო ფუნქციებს. იგი მართლმსაჯულებას ჩვეულებითი სამართლის ნორმების საფუძველზე ახორციელებდა.¹⁷ ოლქას ხელმძღვანელობდა უადრესად ავტორიტეტული კაცი. მას „წინაჲ კაცი“, „თავი კაცი“, „ოლქაბაში“ ერქვა.¹⁸ მას ოლქაზე ირჩევდნენ. იგი ხალხს მოახსენებდა, თუ რა საკითხზე უნდა ემსჯელათ მათ, რასაც მოჰყვებოდა ამ საკითხის ირგვლივ აზრის გამოთქმა. გადაწყვეტილება ხმათა უმრავლესობით მიიღებოდა და მას კანონის ძალა ჰქონდა.¹⁹ ოლქას ესწრებოდა ყველა სრულწლოვანი მამაკაცი (20 წლის ზევით), ხოლო ქალებს ამის უფლება არ ჰქონდათ.

ოლქა, მოყრიანობა სასამართლო ფუნქციის შესასრულებლად მხოლოდ საჭიროებისამებრ იკრიბებოდა, ცხადია, მხოლოდ ისეთი მნიშვნელოვანი დანაშაულის ჩადენისას, რომელიც მთელი საზოგადოების ინტერესს ზეყოფდა. მხედველობაშია საზოგადოების ღალატი, ქურდობის საქმე, ბოზობის შემთხვევა, ზოგადად რომ ვთქვათ, ოლქა სჯიდა ჩვეულებითი სამართლის ნორმების დამრღვევთ, ასამართლებდა დანაშაულის ჩამდენთ.²⁰ ოლქობის კომპეტენციაში შედიოდა ასევე გვარებს შორის წარმოშობილი ურთიერთობების მოწესრიგება, ტერიტორიული საკითხების, ტყის, საძოვრებისა და სათიბების თაობაზე ატეხილი დავების მოგვარება და სხვა.

ოლქა არ იყო შეზღუდული სასჯელის სახის განსაზღვრისას. მას სასიკვდილო განაჩენიც შეეძლო გამოეტანა და სხვა მძიმე სასჯელიც დაეკისრებინა დამნაშავისათვის. მაგალითად, ელ. მელაძე აღნიშნავს, რომ დამნაშავე ქალი ჯოჭოს თემის ოლქობას სიკვდილით დაუსჯია. ქვედა მარადიდში ჩაწერილი მასალით კი ბავშვის ქურდი მამაკაცი ოლქობის გადაწყვეტილებით ღელეში დაუხრჩვიათ. კინტრიშის ხეობაში „მოკვეთის“ ფაქტსაც ჰქონია ადგილი თემის წევრის მიერ ჩადენილი მძიმე დანაშაულისათვის. ოლქობა ხშირად მიმართავდა თემიდან დამნაშავე წევრის გაძევებასა თუ მოკვებას,²¹ იყენებდა გამაწბილებელ სასჯელებსაც.

¹⁶ ო. ზოიძე, დასახ. ნაშ., იქვე.

¹⁷ ა. ახვლედიანი, ოლქა, ოლქობა, „ლიტერატურული აჭარა“, № 1, გვ. 77.

¹⁸ ა. ახვლედიანი, აჭარის საგმირო საისტორიო სიტყვიერება, ბათუმი, 1970, გვ. 102.

¹⁹ ზ. ჩიტაძე, დასახ. ნაშ., გვ. 37, ელ. მელაძე, დასახ. ნაშ., გვ. 82.

²⁰ ო. ზოიძე, დასახ. ნაშ., გვ. 18.

²¹ ელ. მელაძე, დასახ. ნაშ., გვ. 83; ასევე იხ. თიშნაძე, 1964 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დღიური, ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების ხელნაწერთა ფონდი, ჩანაწერი № 5, საქმე № 17.

ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით ჩანს, რომ ყველაზე ხშირად ოლქა (მოყრინაობა) ასამართლებდა თემის ადამრწესების დამრღვევთ. ყველა ვალდებული იყო დაეცვა თემის ინტერესი, თემში დადგენილი საეალდებულო ნორმები, მათ დამრღვევს კი თემი სჯიდა. აქ, უპირველეს ყოვლისა, ვგულისხმობთ ზნეობრივი ნორმების უხეშად დამრღვევთ, რაც გამოიხატებოდა უკანონო სქესობრივ კავშირში, გაუპატიურებაში, მრუშობაში, ბოზობაში, მამათმავლობაში და სხვა. აღსანიშნავია, რომ უზნეო საქციელის ჩამდენთა გასამართლება სოფლის (თემის) ყრილობის მიერ აჭარაში კარგად ჩანს XX საუკუნის 80-90-იანი წლების მიჯნაზე ჩაწერილ მასალებშიც. ინფორმატორები ცალსახად აფიქსირებენ, რომ სოფლის ყრილობა, უპირველეს ყოვლისა, ასამართლებდა სქესობრივ სფეროში დანაშაულის ჩამდენთ.²² საზოგადოების ყრილობას პიროვნება ამ დანაშაულებისათვის შეიძლება ჩაექოლა კიდევ, აქ იგულისხმება როგორც ქალი, ისე კაცი. ერთ-ერთი ინფორმატორი ამბობს, რომ ბოზობისათვის კაცსაც და ქალსაც სოფელი გზაჯვარედინზე ჩაკირავდა გაღმა-გამოღმა²³ (ჩვენი აზრით, აშკარაა ანალოგია „კათალიკოსთა სამართლის“ 22-ე მუხლთან). იმავე ქმედებებისათვის საზოგადოების ყრილობის მიერ მოკვეთა-გაძევება ასევე კარგად ახსოვთ XX საუკუნის ბოლოს მცხოვრებ ინფორმატორებს. ერთ-ერთი მათგანის განმარტებით, უნამუსობისათვის აძევებდნენ ქალსაც და კაცსაც. გაძევებას „სოფლიდან განდევნას“ უწოდებდნენ,²⁴ მოკვეთას კი ინფორმატორები იხსენიებენ როგორც „ბოიკოტის გამოცხადებას“, „უნდობ-

²² მ. კეკელია, მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეველი, 1989, გვ. 45; გ. დავითაშვილი, მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე; ეთნოგრაფიული რეველი, 1989, გვ. 7; ო. ზოიძე, მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეველი, 1989-1990, გვ. 24-25; ო. ზოიძე, მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეველი, 1991, გვ. 37-38.

²³ ო. ზოიძე, მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეველი, 1991, გვ. 37-38; ინფორმატორები ჩაქოლვის აღსანიშნავად იყენებენ ტერმინს „ამოკირვა“. მისი შინაარსი იმაში მდგომარეობდა, რომ დანაშაულის ყელამდე ჩასემადნენ ამოთხრილ მიწაში, მიდიოდა მუელი სოფელი და აყრიდა ქვებს (ო. ზოიძე, მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეველი, 1989-1990, გვ. 32; გ. დავითაშვილი, მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეველი, 1989, გვ. 65). იგივეს აფიქსირებს ნ. მგელაძეც. მისი ინფორმატორის თქმით, ქალი რომ იბოზებდა, კაცსაც და ქალსაც დამარხავდნენ, თავს გამოუჩენდნენ და ქვებით მოკლავდნენ, ესაა ამოკირვა (ნ. მგელაძე, 1982 წლის აჭარის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დოკუმენტი, ნაჭრებშიშვილის სახელობის ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების ხელნაწერთა ფონდი, ანაწერი № 5, საქმე № 21, გვ. 29).

²⁴ მ. კეკელია, იქვე, გვ. 3. მერაბიშვილი, მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეველი, 1989, გვ. 14, 28.

ლობას“, ხშირად გვხვდება მოკვეთის შესატყვისი თურქული ტერმინი „რედი“ (ეს ტერმინი თურქულად „განდგომას“ ნიშნავს).²⁵

ჩაქოლვასა და მოკვეთა-გამეყვებას საზოგადოების ყრილობა საზოგადოების მოღალატეების, ქურდების დასასჯელადაც იყენებდა. ასეთ მძიმე სასჯელებს უფრო გამოუსწორებელი ქურდის მიმართ იყენებდნენ,²⁶ ან თუ ქურდობას მძიმე ფორმით ექნებოდა ადგილი.

ქურდის მიმართ საზოგადოების ყრილობა გამაწბილებელ სასჯელებსაც იყენებდა, კერძოდ, საქართველოს სხვა კუთხეებშიც საკმაოდ გავრცელებული ქურდისათვის — ნაქურდალის ზურგზე აკიდებასა და სოფელში ჩამოტარებას. მაგალითად, ერთმა პიროვნებამ სიმინდი მოიპარა, სოფელმა ეჭვი მიიტანა მასზე და გამოტეხა იგი. ქურდს ზურგზე აჰკიდეს ნაქურდალი სიმინდი და სახალხოდ, დილიდან საღამომდე სოფელში ატარეს.²⁷ საზოგადოების ყრილობა, იგივე „ოლქა“, „მოყრიანობა“ ძალზე აქტიურ მონაწილეობას იღებდა ქურდის აღმოჩენაშიც. აღსანიშნავია, რომ სოფელი ვალდებულიც იყო ქურდი გამოეკვლინა, წინააღმდეგ შემთხვევაში უნდა აენაზღაურებინა დაკარგულის ღირებულება. გახზე „დროებაში“ ვკითხულობთ, რომ აჭარაში დამკვიდრებული წესის თანახმად, მთელი სოფელი ვალდებული იყო მოენახა დამნაშავე. თუ რაიმე დაიკარგებოდა სოფელში, თვით ამ სოფლის მოსახლეობას უნდა ეპოვნა ქურდი, წინააღმდეგ შემთხვევაში მთელ სოფელს უნდა გადაეხადა დაკარგული ნივთისა თუ იარაღის საზღაური.²⁸ ოლქა რომ ქმედით ღონისძიებებს ატარებდა ქურდის გამოსავლენად, კარგად ჩანს ეთნოგრაფიულ მასალაში.²⁹ ქურდის ძებნის ღონისძიების ორგანიზაციას სოფლის თავკაცები ახდენდნენ, რომელთაც დაზარალებული მიმართავდა. თუ ქურდს ვერ გამოავლენდნენ, ხალხი დანაკარგის ღირებულებას უხდიდა დაზარალებულს, თუ შემდეგ გამოჩნდებოდა ქურდი, ცხადია, ზარალს მას აზღვევინებდნენ, ხალხს კი ფულს უკან დაუბრუნებდნენ.³⁰

სოფელი მაშინ ეძებდა ქურდს და ანაზღაურებდა ზარალს ქურდის

²⁵ ჯ. მერაბიშვილი, დასახ.ნაშრ., იქვე, გვ. 14-14.

²⁶ იქვე, გვ. 14,52; ო. ზოიძე, იქვე, 1989, გვ. 32, 35-36.

²⁷ გ. ირემაძე, მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეკუილი, 1989, გვ. 13.

²⁸ გაზ. „დროება“, 1879, №12.

²⁹ იხ. ე. მგელაძე, 1960 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დღიური, ბათუმის სამეცნიერო-კლდეით ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების არქივი, ჩანაწერი №5, საქმე №17, გვ. 37.

³⁰ ე. შამილაძე, ჩანაწერები მესაქონლეობაზე (ხულოსა და შუაქვეის რაიონებში), 1963, აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის ზელანაწერთა ფონდი, №480, გვ. 151.

ვერაზონის შემთხვევაში, როდესაც მის ტერიტორიაზე მოხდებოდა ქურდობა და ნაქურდალის კვალი სოფლიდან არ გავიდოდა, ან ნაქურდალის კვალს სხვა სოფლიდან ამ სოფელში მიიტანდნენ. ამ შემთხვევაში სოფლის კაცები შეიკრიბებოდნენ და ყველა კვალს გაჰყვებოდა. თუ ისინი კვალს სოფლის გარეთ გაიტანდნენ და სხვა სოფლამდე მიიტანდნენ, სოფელი პასუხისმგებლობისგან თავისუფლდებოდა, თუ არადა მათ ან ქურდი უნდა ეპოვნათ, ან დაზარალებულისათვის ზარალი აენაზღაურებინათ. ერთ-ერთი ინფორმატორი ამასთან დაკავშირებით ძალზე საინტერესო შემთხვევას გვიყვება აჭარის სინამდვილიდან. მახვილაურელ ოსმან ღუმბაძეს მოჰარეს ექვსი სული ძროხა. შეიკრიბნენ შარაბიძეები და მახვილაურელები (მეზობელი სოფლებია) და კვალი სხვა სოფელში მიიტანეს, ამ სოფლის მცხოვრებლებმა კიდევ სხვა სოფელში და ა.შ. ბოლოს კვალი სოფელ აგარაში მიიტანეს. აგარის თავკაცებმა აღიარეს, რომ კვალი მართლაც მათ სოფლამდე მიტანილი (ეს მათ თვით შეამოწმეს და უყოყმანოდ იკისრეს პასუხისმგებლობა), მეორე დღით პატრონმა თავისი პირუტყვი უკლებლივ ნახა საკუთარ ეზოში.³¹

აქ მოყვანილი წესები საქართველოს სხვა კუთხეებისთვისაც იყო დამახასიათებელი. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ეთნოგრაფიულ მასალებშიც კარგად ჩანს ნაქურდალის კვალის სოფლამდე მიტანის შემთხვევაში (თუ სოფელი კვალს სოფლიდან არ გაიტანდა) სოფლის პასუხისმგებლობა. კოლექტიური პასუხისმგებლობის პრინციპი საერთოდ დამახასიათებელია ჩვეულებითი სამართლისათვის. თემის, სოფლის, გვარის კოლექტიური პასუხისმგებლობა ჩვეულებრივი მოვლენაა არა მხოლოდ საქართველოსა თუ კავკასიის ზალხთა ჩვეულებითი სამართლისათვის. მას მსოფლიოს ზალხთა სამართალგანვითარების გარკვეულ ისტორიულ ეტაპზე ყველგან ვხვდებით, მათ შორის სოფლამდე ნაქურდალის კვალის მიტანის შემთხვევაში სოფლის მცხოვრებთა ერთობლივ პასუხისმგებლობას დაზარალებულის წინაშე.

ოლქას, მოყრიანობის სასამართლო საქმიანობა თუ თურქული მმართველობის პერიოდში შეუზღუდავი იყო, იგი მნიშვნელოვნად დაკნინდა რუსული მმართველობის დამყარების შემდეგ. იგი ხშირად უკვე ხელისუფლების ნებართვის გარეშე ვეღარ ბედავდა დამნაშავეს დასჯას.³² თუმცა,

³¹ ო. ზოიძე, მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეგული, 1988, გვ. 11-12.

³² ო. ზოიძე, სასამართლო ორგანიზაცია აჭარაში ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით, ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები, საქართველოს ახალგაზრდა იურისტთა ასოციაციის „აღმანახი“, № 14, 2000, გვ. 18.

უნდა ითქვას, რუსული ხელისუფლების დასტურით, უამისოდ (რასაც ასევე არცთუ იშვიათად უნდა ჰქონოდა ადგილი), სოფლის, თემის ყრილობა აჭარაში მაინც ახორციელებდა მართლმსაჯულებასა და დამნაშავეთა დასჯას (XX საუკუნის 80-90-იან წლებში მცხოვრებ აჭარელ ინფორმატორთა ცნობები საზოგადოების ყრილობის სასამართლო საქმიანობის შესახებ ძირითადად სწორედ რუსულ მმართველობასა და მის შემდგომ პერიოდს ეხება). საქართველოში მენშევიკების მმართველობისას შეინიშნება ოლქას, მოყრიანობის გააქტიურება, თუმცა საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ მკაცრად იზღუდება და შემდგომ სოფლის ყრილობის სასამართლო საქმიანობა (ჩვეულებით სამართალზე დაფუძნებული) თანდათანობით წყდება.³³

ცალკეული, თუმცა საკმაოდ მწირი მონაცემები სოფლის ყრილობის მიერ მართლმსაჯულების განხორციელების, დამნაშავეისათვის სასჯელის დაკისრებისა და შემდეგ მისი დასჯის შესახებ გვხვდება, მესხეთშიც. 1986 წელს მესხეთში ჩაწერილ მასალაში გამოჩნდა, რომ სოფლის სრულწლოვანი მცხოვრებნი იკრიბებოდნენ ერთ რომელიმე ოდაში. „ოდას შევიყაროთ“, — იტყოდნენ თურმე. ზაფხულობით კი, კარგ ამინდში ხალხი კალოზეც იკრიბებოდა, რომელიც რომელიმე გლეხს ეკუთვნოდა, სადმე ერდოზე შეკრებილნი მსჯელობდნენ სოფლის საქმეებზე, სხვადასხვა საჭირბოროტო საკითხზე, ხოლო თუ რაიმე დანაშაულებრივ ქმედებას ექნებოდა ადგილი, მაშინ მოხდებოდა მსჯელობა ამ ქმედების ირგვლივ სოფლის თავკაცთა თაოსნობით (სოფლის მოსახლეობის თავშეყრაც მათი ინიციატივით მოხდებოდა) და დამნაშავეისათვის გარკვეული სასჯელის შეფარდება.³⁴ მოხუც მესხ ინფორმატორთა განმარტებით, სოფელი სჯიდა სოფლის მოღალატეს, „თათრობის გზაზე დამდგომს“ (მესხეთში ქართველი მესხების „გათათრების“, გამუსულმანების საკითხი ცნობილია, რომ საკმაოდ პრობლემატური იყო და მესხეთის ქართული მოსახლეობის უარყოფით რეაქციას იწვევდა), ასევე პიროვნებას, რომელიც ახლობელთან დაამყარებდა სქესობრივ კავშირს, ხელყოფდა სოფლის საერთო საკუთრებას, ჩაიდნდა გაუპატიურებას, იჭურდებდა, ენატანიობით გადაჰყიდებდა ხალხს ერთმანეთს და სხვ., თუ დანაშაული მძიმე იქნებოდა, დამნაშავეს სოფლიდან აძევებდ-

³³ ო. ზოიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 19.

³⁴ ვ. მერაბიშვილი, მასალები მესხეთის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეკული, 1986, გვ. 19, 68-69.

ნენ; საქართველოს სხვა კუთხეების მსგავსად, აქაც ხშირად იყენებდნენ გამაწბილებელ სასჯელებს; მაგალითად, ქურდს, უზნეო საქციელის ჩამდენს საჯაროდ შეარცხვენდნენ,³⁵ ქურდს ასევე ნაქურდალს კისერზე ჩამოჰკიდებდნენ და სოფელ-სოფელ ატარებდნენ, ბოზ ქალს ვირზე სვამდნენ უკულმა და ასევე სოფელ-სოფელ ჩამოატარებდნენ და სხვა.³⁶ სისტემატური ქურდობისათვის დამნაშავეს აძევებდნენ კიდეც. ზოგიერთ ხანში შესულ მესხ ინფორმატორს გადმოცემით გაუგონია, რომ მძიმე დანაშაულის ჩადენისას ძველად ადგილი ჰქონდა ჩაქოლვას სოფლის გზაჯვარედინზე, საჯაროდ, თუმცა ამას 1986 წელს გამოკითხულ მოხუც ინფორმატორთაგან უკვე აღარავინ მოსწრებია, თუმცა ზოგიერთი მათგანი საუბრობს სიმბოლურ ჩაქოლვაზე, „ჩაიკრებაზე“, როდესაც დამნაშავეს გზაჯვარედინზე გაიყვანდნენ, ყველა იქ მყოფი მიაფურთხებდა ან კენჭს ესროდა.³⁷

მესხეთში ორიგინალურ სასჯელს წარმოადგენდა „სასოფლო მუშტის დაკერა“, რომელსაც სოფლის ინტერესების ხელმყოფს შეუფარდებდნენ. ინფორმატორები იხსენებენ კონკრეტულ შემთხვევებს, როცა ეს სასჯელი გამოიყენებოდა სოფლის საკუთრების ხელყოფისას, სოფლისათვის საზიანო ქმედებების გამო, ვინმეს შეურაცხყოფისათვის, რაიმე სამარცხვინო ქმედებისათვის. ამ სასჯელის შინაარსი ის იყო, რომ სოფლის ყრილობაზე შეკრებილნი სათითაოდ მივიდოდნენ დამნაშავესთან და დაარტყამდნენ მას ხელს, დარტყმა ძირითადად ტანის არეში ხდებოდა (მზარში, ბეჭებში), შეიძლება სილაც გაერთყათ.³⁸ ერთ-ერთი ინფორმატორი აღწერს კონკრეტულ შემთხვევას, როდესაც სოფლის მცხოვრებმა სოფლის საერთო საკუთრება ხელყო. მისი თქმით, კვირა დღეს ეკლესიიდან გამოსული ხალხი იქვე ერდოზე შეკრებილა ამ საკითხის განსახილველად. ზემოთ თურმე თავკაცები იდგნენ, ქვემოთ კი ხალხი იყო თავშეყრილი, თავკაცებს ხალხისთვის უკითხავს: „რა ვუყოთ ამასა“,

³⁵ საჯარო შერცხვნა იმაში გამოიხატებოდა, რომ საზოგადოების თითოეული წევრი მივიდოდა უზნეობის ჩამდენთან, შეაფურთხებდა და ეტყოდა: „შეგირცხვეს სახელი ასეთ საქციელისთვის“. (ჯ. მერაბიშვილი, საკვლე-ეთნოგრაფიული ექსპედიციის ანგარიში (ფშავი, მესხეთი, 1986), კრ. „ქართული ჩვეულებითი სამართალი“, 1988, გვ. 155).

³⁶ ჯ. მერაბიშვილი, მასალები მესხეთის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეგული, 1986, გვ. 13-14, 37-38, 71,80.

³⁷ ჯ. მერაბიშვილი, მასალები მესხეთის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეგული, 1986, გვ. 13-14; მ. კეკელია, მასალები მესხეთის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეგული № 1, 1986, გვ. 69.

³⁸ ჯ. მერაბიშვილი, იქვე, გვ. 68-69, მ. კეკელია, მასალები მესხეთის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეგული № 2, 1986, გვ. 12,14.

ხალხს უპასუხია: „სასოფლო მუშტი დავკრათ“. იქვე ყოფილა დამნაშავეც და სათითაოდ მისულან მასთან და მუშტი დაურტყამთ.³⁹ შესაძლოა გადაწყვეტილება სოფლის თავკაცებს მიეღოთ, ხოლო სოფელი დათანხმდებოდა ამას, ცხადია, სოფლის ყრილობა იმსჯელებდა მოცემულ საკითხზე და ისე მიიღებდა გადაწყვეტილებას.

ახლა დაეუბრუნდეთ აჭარას. ამ კუთხის სასამართლო ორგანოთა სისტემაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა სამედიატორო სასამართლოსაც. აჭარაში ტერმინი „სამედიატორო სასამართლო“ ან მისი შესატყვისი სხვა რაიმე ტერმინი ეთნორაფიული მასალით არ ფიქსირდება.⁴⁰

ო. ზოიძის განმარტებით, „მედიატორის“ ნაცვლად აჭარაში უბრალოდ ამბობდნენ: „ბერების მოყრა“ („ბერი“ – ხანდაზმული, ასაკოვანი მამაკაცი), „წინაა ხალხის შეყრა“, „წინაა კაცზე დაძახება“ და ა.შ.⁴¹ აჭარაში მედიატორის აღმნიშვნელ საინტერესო ტერმინს ეხვდებით თ. აჩუგბასთან. ოჯახის გაყრისას მხარეთა მიერ მოწვეულ მედიატორებს იგი იხსენიებს უხუცეს „გამრიგობად“.⁴² თუ გავითვალისწინებთ, რომ სამედიატორო სასამართლო იგივე მომრიგებელი სასამართლოა, ტერმინი „გამრიგე“ ზუსტად ასახავს ამ სასამართლოს წევრის დანიშნულებას და ტერმინ „მედიატორის“ შინაარსს. სამწუხაროდ, ჩვენ არ შეგვიძლია ვთქვათ, ოჯახის გაყოფის გარდა, სხვა საქმეებზე მოწვეული მედიატორების აღსანიშნავად თუ გამოიყენებოდა ეს ტერმინი.

აჭარაში სამედიატორო სასამართლო სამოქალაქო საქმეების განმხილველ სასამართლოდ გვევლინება. მასალების მიხედვით არ ჩანს მის მიერ სასისხლო საქმეების განხილვა. მედიატორთა მოწვევა ხშირად ჩანს მიწაზე დავისას და ოჯახის გაყოფის დროს წარმოქმნილი უთანხმოებისას.

³⁹ მ. კეკელია, მასალები მესხეთის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეგული №2, 1986, გვ. 22-23.

⁴⁰ ბათუმის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდში დაცულია ერთი აჭარული ოჯახის გაყოფის „მედიატორული განჩინება“ (საქმე № 748), ჭინების გაყოფა განხორციელდა გაყოფაში მონაწილე მხარეების მიერ არჩეული სამი მედიატორის მიერ და დოკუმენტში სწორედ ტერმინი „მედიატორებია“ ნახსენები. ო. ზოიძე ამ დოკუმენტთან დაკავშირებით სწორად მოუთითებს, რომ იგი საბჭოურ პერიოდს განეკუთვნება და წიგნიერების ნაყოფი უნდა იყოს, თანაც გურიის გაელენაც გასათვალისწინებელია, რადგანაც დოკუმენტი შედგენილია ჩოხატაურის რაიონში მცხოვრები აჭარლების მიერ (ო. ზოიძე, სასამართლო ორგანიზაცია აჭარაში ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით, ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები, საქართველოს ახალგაზრდა იურისტთა ასოციაციის „აღმანახი“, № 14, 2000, გვ. 19).

⁴¹ ო. ზოიძე, დასახ.ნაშრ., გვ. 17.

⁴² თ. აჩუგბა, ხალხური საოჯახო-სამართლებრივი ნორმები აჭარაში, „სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა“, X, 1983, გვ. 50.

მედიატორებს ორივე მოდავე მხარე თანაბრად ირჩევდა. მიწაზე დავისას მხარეებს (ეს მხარეები შეიძლება ყოფილიყვნენ კერძო პირებიც, სოფლებიც და თემებიც) შეიძლება აერჩიათ თითო, ორ-ორი, თუ სამ-სამი მედიატორი. მედიატორთა რაოდენობა მხარეთა შეთანხმებით დგინდებოდა.⁴³ მედიატორთა შორის შეთანხმების მიუღწევლობის შემთხვევაში საქმეში ერეოდა ბეგი, რომელიც საქმის გარჩევას ერთ ნეიტრალურ პირს ავალებდა, მაგალითად, ჯემალ ბეგ ხიმშიაშვილმა სოფელ უჩამბასა და სოფელ დანდალოს შორის გაჭიანურებული დავის გადაწყვეტა მიანდო რეშიტ-ალა ქათამაძეს.⁴⁴ მოდავე მხარეებს სრულიად შესაძლებელია ურთიერთშეთანხმებით დამოუკიდებლად კი არ აერჩიათ თავისი წარმომადგენელი მედიატორი თუ მედიატორები, არამედ საქმის განხილვა ორივე მხარის საერთო წარმომადგენლისათვის მიენდოთ.⁴⁵ ოჯახის გაყოფისას მედიატორთა მოწვევის ეს უკანასკნელი წესია უფრო საფიქრებელი. მედიატორთა მონაწილეობა ოჯახის გაყრისას აჭარაში ძირითადად მაშინ ხდებოდა, როდესაც გაყრის მონაწილეებს შორის უთანხმოება ჩამოვარდებოდა. მედიატორებად იწვევდნენ უხუცესს გამრიგეებს. ხანდახან კი მოწილეთა დედის ძმებს.⁴⁶ უხუცესების და მით უმეტეს, დედის ძმების მოწვევა გაყრაში მონაწილე მხარეთა საერთო შეთანხმებით უნდა მომხდარიყო. ეთნოგრაფიულ მასალებში ეხვედებით ოჯახის გაყრისას მედიატორად, ორი-სამი კარგი მეზობლის ან ახლობლის მოწვევას.⁴⁷ მედიატორები ჩვეულებითი სამართლის ნორმების დაცვით ახდენდნენ ოჯახის წევრებს შორის ქონების გაყოფას.

აჭარაში ფიქსირდება დავის გადაწყვეტა უშუალოდ მხარეების მიერ, სხვა პირთა ჩარევის გარეშე. რიგ შემთხვევებში მხარეები დამოუკიდებლად ახერხებდნენ შერიგებას. ეს შეიძლება საკმაოდ ორიგინალური ფორმითაც მომხდარიყო. მოვიყვანთ ერთ ასეთ შემთხვევას: „რაკვთაში ერთ კაცს მეზობელი მოუკლავს. როგორც კი მკვლელის მამამ გაიგო, საბელი კისერზე წააბა თავის შვილს და ასე ყელსაბლიანი მიუყვანა მოკლულის მამას: „ძალი მოგიყვანე, რაც გინდა ის უყავი, თუ გინდ

⁴³ ო. ზოიძე, დასახ. ნაშრ., იქვე.

⁴⁴ იქვე, გვ.18.

⁴⁵ იქვე.

⁴⁶ თ. არუბა, ოჯახი და საოჯახო ყოფა აჭარაში, თბ., 1990, გვ. 101-102.

⁴⁷ იხ. შამილაძე, ჩანაწერები ჭვანისა და მთრითის ხეობაში საოჯახო მეურნეობის შესახებ, 1958, ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების ხელნაწერთა ფონდი, ჩანაწერი № 5, საქმე № 5, გვ. 90; 5. ჩოჯაძე, ჩანაწერები, 1958, ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების ხელნაწერთა ფონდი, ჩანაწერი № 5, საქმე № 6, გვ. 33.

მოკალი“. ჭირისუფალს უთქვამს: „რახან ასე გააკეთე, მიპატიებია სისხლი, ასე ღარიგებულან (შერიგებულან). ეს ამბავი ნიკოლოზის დროს მომხდარა.“⁴⁸ კისერზე საბლის წაბმა ეს თავის დამცირების, მორჩილების, მონანიების ნიშანია.

აჭარაში სასამართლო ფუნქციებს „წინაიკაცებიც“ (სოფლის თავაკაციებიც) ასრულებდნენ. ისინი იყვნენ სოფლის მოწინავე ადამიანები, რომელთაც თავისი წესიერებით, პატიოსნებით, ჭკუა-გონებით, ხასიათის სიმტკიცით, მოუსყიდველობით თავი დაიმკვიდრეს სოფელში როგორც ავტორიტეტულმა პიროვნებებმა. როგორც სოფლის თავაკაცებს, მათ საკმაოდ ხშირად მიმართავდნენ სხვადასხვა დავის გადასაწყვეტად. ისინი არჩევის გარეშე წყვეტდნენ სამართლებრივ საკითხებს, ხოლო საზოგადოება აღიარებდა და ასრულებდა მათ გადაწყვეტილებებს. „წინაიკაცები“ კონკრეტულ საქმეზე შესაძლოა მედიატორებადაც აერჩიათ, თუმცა საქმეებს ისინი მედიატორად არჩევის გარეშეც იხილავდნენ როგორც სოფლის თავაკაციები. „წინაიკაცების“ სასამართლო საქმიანობაზე საუბრისას ჩვენ არ ვგულისხმობთ სამედიატორო სასამართლოს. დაზარალებულს მოწინააღმდეგე მხარესთან შეთანხმების გარეშეც შეეძლო მიემართა „წინაიკაცებისათვის“, რომელთა სამსახურო უფლებამოსილება საზოგადოების მიერ იყო აღიარებული, ხოლო მათი არჩევა მხარეებზე არ იყო დამოკიდებული.⁴⁹

„წინაიკაცები“ განიხილავდნენ სხვადასხვა სამეზობლო დავებს, ქურდობის შემთხვევებს. „წინაიკაცები“, რომელთაც საჩივრით მიმართავდა დაზარალებული, ორგანიზაციას უკეთებდნენ ქურდის მოძიებას და ნაქურდალისა თუ მისი ღირებულების დაბრუნებას. ო. ზოიძეს მოჰყავს ერთი კონკრეტული ფაქტი, როდესაც „წინაიკაცი“ ერთპიროვნულად სჯის დამნაშავეს, კერძოდ, მრუშობის გამო სოფლიდან გაძევებას მიუსჯის.⁵⁰ როგორც ჩანს, არ იყო გამორიცხული, „წინაიკაცებს“ განეხორციელებინათ მართლმსაჯულება ზნეობრივი დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში. არის მაგალითები, რომ კონკრეტულ საქმეზე „წინაიკაციები“ იღებენ გადაწყვეტილებას, რაც სოფელმა უნდა დამტკიცოს ან

⁴⁸ ო. ზოიძე, მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეკული, 1989-1990, გვ. 26.

⁴⁹ ო. ზოიძე, სასამართლო ორგანიზაცია აჭარაში ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები, საქართველოს ახალგაზრდა იურისტთა ასოციაციის „აღმანახი“, № 14, 2000, გვ. 20. ცნობილია, რომ სამედიატორო სასამართლო მხოლოდ მაშინ იქმნება, როდესაც ამაზე ორივე მხარის თანხმობა არსებობს, ხოლო მედიატორებს მხარეები ირჩევენ.

⁵⁰ იქვე.

უარყოს. მაგალითად, ერთ-ერთი ინფორმატორი მიუთითებს, რომ მოკვეთილი კაცი ჯერ სოფლის „წინააჰაყაცებს“ მიუგზავნიდა ნათესავეებს შერიგების თხოვნით. ისინი გადაწყვეტდნენ შერიგებას, და მერე თანხმობის მიღების მიზნით სოფელს შეყრიდნენ. სოფელი თუ უარს იტყოდა, „წინააჰაყაცი“ თავის თავზე იღებდნენ პასუხისმგებლობას (როგორც ჩანს, შემოსარიგებელი მოკვეთილის საქციელზე, – გ.დ.) და სოფელს მაინც დაითანხმებდნენ. წინააჰაყაცებს შესაძლოა საქმე ბეგის დავალებითაც გადაეწყვიტათ.⁵¹

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო „წინააჰაყაცების“ როლი დაპირისპირებულ მხარეთა შერიგების ანუ აჭარულად „დარიგების“ პროცესში. სწორედ „წინააჰაყაცი“ გვევლინებიან მომრიგებლებად მკვლელობის, დაჭრისა თუ სხვა დანაშაულთა ჩადენის შემთხვევაში, ძალზე იშვიათად მოხდებოდა მათ გარეშე მკვლელობის საქმეზე მხარეთა შერიგება. ისინი ან დამნაშავე მხარის თხოვნით, რომელიც, ცხადია, უფრო დაინტერესებულია შერიგების მიღწევაში, ან საკუთარი ინიციატივით მიდიან დაზარალებულ მხარესთან, რათა ისინი შერიგებაზე დაითანხმონ. ეთნოგრაფიული მასალებით ჩანს, რომ შერიგება გაადვილებული იყო იმ შემთხვევაში, როდესაც მკვლელობა „ყეზით“ ანუ „უნებურად“ (გაუფრთხილებლობით, შემთხვევით, განზრახვის გარეშე) მოხდა (ამ დროს შურისძიებას არ ჰქონდა ადგილი), ან როდესაც ორივე მხრიდან სისხლის აღების ნიადაგზე თანაბარი რაოდენობის მკვლელობა მოხდა.⁵² თუმცა აღსანიშნავია, რომ ამ შემთხვევებშიც მკვლელის მხარეს ყურადღება უნდა გამოეჩინა მოკლულის ოჯახისადმი, მიეგზავნა შუამავლები, „წინააჰაყაცი“, ეთხოვა პატიება, შერიგება და სხვა. წინააღმდეგ შემთხვევაში შესაძლებელია დაზარალებულებს ეფიქრათ, რომ არაფრად ჩაგვაგდესო და საპასუხო მკვლელობაზეც ეზრუნათ. შერიგება მაშინაც შედარებით გაადვილებული იყო, როდესაც მოკლულსაც რაღაც ბრალი მიუძღვოდა მკვლელის წინაშე (ვთქვათ, პირველმა მან ესროლა, დაჭრა ან სხვა რაიმე დაუშავა მკვლელს).⁵³ სხვა შემთხვევაში,

⁵¹ ო. ზოიძე, დასახ. ნაშრ., იქვე.

⁵² იხ. იბრაჰიმ აბაშიძე, სისხლის აღება და მასთან დაკავშირებული რელიგიური აჭარულთა ყოფა-ცხოვრებაში, აჭარის სახელმწიფო ბუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, № 455, გვ. 45. მ. კეკელია, მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეეული, 1989, გვ. 24; გ. დავითაშვილი, მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეეული, 1989, გვ. 3, 16, 20-22; ჯ. მერაბიშვილი, მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეეული, 1989, გვ. 9, 23, 31-32.

⁵³ მ. კეკელია, იქვე, გვ. 39-41, 56; ო. ზოიძე, მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეეული, 1988, გვ. 7.

როდესაც საპასუხო მკვლევლობას არ ექნებოდა ადგილი, შერიგება უაღრესად გართულებული იყო. მაშინვე დათანხმება შერიგებაზე ღიდ სირცხვილად ითვლებოდა, თუმცა არის კონკრეტული ფაქტები, როდესაც „წინადაცთა“ ძალისხმევით შერიგება ძალზე რთულ შემთხვევებშიც მიღწეულია⁵⁴ და ეს შესაძლოა წლების შემდეგ მომხდარიყო (ცხადია, ამ დროს მკვლელსაც უნდა ეჩვენებინა დაზარალებულისთვის, რომ ინანიებს მის მიერ მკვლევლობის ჩადენას, პატიებას ითხოვს და სხვა). ლ. ბოჭორიშვილი სამართლიანად მიუთითებს, რომ „დარიგებისათვის მნიშვნელობა არა აქვს იმას, სისხლი გასწორებული იყო თუ არა. იგი მხოლოდ ხელის შემწყობ პირობად გვევლინება მორიგებით საქმის დამთავრებისა“.⁵⁵

შერიგებისას შუამავალთა რაოდენობა არ ყოფილა წინასწარ დადგენილი. მათი რაოდენობა საქმის სირთულეზე იყო დამოკიდებული. რაც უფრო რთული იყო საქმე, მით მეტი მომრიგებელი იღებდა მხარეთა შერიგებაში მონაწილეობას, ხოლო რთულ საქმედ ითვლებოდა მკვლევლობა, დაჭრა, ქაღის გაუპატიურება.⁵⁶ მკვლევლობის შემთხვევაშიც შუამავალთა რაოდენობა კონკრეტულ საქმეზე იყო დამოკიდებული, გააჩნდა მკვლევლობის ხასიათს. რაც უფრო მეტ და კომპლექტურ პირებს გამოძებნიდნენ შუამავლების სახით (5-8-10 კაცამდე), მით მეტი იქნებოდა შერიგების შანსი.⁵⁷ შეიძლება ერთ „წინადაცს“ შეერიგებინა მხარეები, შესაძლოა მათი რაოდენობა 4,5,6,7 და მეტიც ყოფილიყო.

ამჯერად ჩვენს მიზანს არ წარმოადგენს, დაწერილებით განვიხილოთ შერიგების პროცესი აჭარაში, ეს საკითხი ამომწურავად შესწავლილი აქვს ო. ზოიძეს.⁵⁸ ჩვენ წარმოვაჩინეთ „წინადაცების“ როლი დაპირისპირებულ მხარეთა შერიგების საქმეში. იმდენად, რამდენადაც განვიხილავთ „წინადაცების“ მიერ მოსამართლის ფუნქციების განხორციელებას, საინტერესოა მხარეთა შერიგების დროს ასრულებდნენ თუ არა ისინი ამ ფუნქციასაც, თუ მხოლოდ შერიგებით შემოიფარგლებოდა მათი მისია. ო. ზოიძე თავის ნაშრომში აღნიშნავს, რომ აჭარაში შუამავლებს არ ჰქონდათ მოსამართლის ფუნქცია, ისინი მხოლოდ „დარიგებაზე“ ითანხმებდნენ მხარეებს,

⁵⁴ მ. კეკელია, იქვე, გვ. 56.

⁵⁵ ლ. ბოჭორიშვილი, აჭარაში 1974 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში, კრ. „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა“, IV, თბ., 1976, გვ. 154.

⁵⁶ იქვე.

⁵⁷ ი. აბაშიძე, იქვე, გვ. 48.

⁵⁸ ო. ზოიძე, შერიგების პროცესი აჭარაში, ხელნაწერი, ბათუმი, 1990.

რაც შეეხება „სისხლის ფარას“ (მკვლელობის საზღაურს), მისი ოდენობა წინასწარ არ იყო დადგენილი და მას შუამავლების მეშვეობით მხარეები განსაზღვრავდნენ, უფრო ხშირად კი ყოველგვარი კომპოზიციის გადახდის გარეშე რიგდებოდნენ.⁵⁹ ავტორის მსჯელობა ძირითადად სწორია. აჭარაში მართლაც არ იყო წინასწარ განსაზღვრული სისხლის ფასი (როგორც ამას სევანთსა და ხევსურეთში ვხვდებით), მისი ოდენობის დადგენა მხარეთა შორის შუამავალთა მეშვეობით მოლაპარაკების შედეგი იყო. ე.ი. ო. ზოიძის მიხედვით, „წინადაცებები“, როგორც შუამავლები კი არ განსაზღვრავდნენ კომპოზიციის ოდენობას, არამედ ხელს უწყობდნენ მხარეებს მის დადგენაში, ამიტომ მოსამართლის ფუნქციას არ ასრულებდნენ. უმრავლეს შემთხვევაში კი, მართლაც დაზარალებული მხარე უარს ამბობდა სისხლის საფასურის აღებაზე, რადგანაც ეს „სისხლის გაყიდვად მიაჩნდათ“ (განსაკუთრებით ფულის აღება), რაც დამამცირებლად ითვლებოდა. თუმცა უნდა ითქვას, რომ ეთნოგრაფიული მასალებით, ცალკეულ შემთხვევებში მაინც ფიქსირდება მკვლელობის საქმეზე მომრიგებელი „წინადაცებების“ მიერ მოსამართლის ფუნქციების შესრულება, რაც გამოიხატება მათ მიერ მკვლელისთვის კომპოზიციის გადახდის დაკისრებასა და მისი ოდენობის განსაზღვრაში. მაგალითად, სოფელ ჭახათის (ქობულეთის რაიონი) მკვიდრი ისმაილ მიქელაძე გვიყვება მკვლელობის კონკრეტულ საქმესთან დაკავშირებულ პერიპეტეიებს და აღნიშნავს, რომ მხარეთა შერიგებაში 6-7 სოფლის „წინადაცა“ იღებდა მონაწილეობას, რომელთაც დამნაშავე მხარეს გარკვეული თანხის გადახდა დაევალეს.⁶⁰ დაფიქსირებულია ფაქტები, რომ მკვლელსა და მის ოჯახს სახლ-კარი გაუყიდა და ფული მოკლულის ოჯახისათვის გადაუცია, ანდა მიწა მიუცია სისხლის საფასურად, მაგალითად, გობრონიძეებმა ინაშვილის ოჯახს მდინარე კინტრიშის ნაპირზე მდებარე ერთი ღესეტიწა მიწა გადასცეს, თავისი სასიზინდით.⁶¹ სისხლის ფასში შეიძლება მიეკათ ფული, „მიწა, საქონელი და სხვადასხვა ნივთი. „სისხლის ფასის“ გადახდა აჭარაში გვხვდება „ყეზად“ მკვლელობის შემთხვევაში. საეარაუდოა, რომ „ყეზად“ მკვლელობისას გარკვეული საზღაურის გადახდა წესად იყო მიღებული და დაზარალებული მხარე ძირითადად იღებდა მას, თუმცა ბუნებრივია, შეეძლო ეთქვა უარი (ჩვენი დაკვირვებით ჩვენს ხელთ არსებული ეთნოგრაფიული მო-

⁵⁹ ო. ზოიძე, შერიგების პროცესი აჭარაში, გვ. 17.

⁶⁰ შ. კაკელია, მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეგული, 1989, გვ.5.

⁶¹ შ. კაკელია, იქვე, გვ. 9-10.

ნაცემების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ეს გადასახადი უფრო ნაკლებია, ვიდრე განზრახ მკვლელობის დროს). მაგალითად, ერთ-ერთი ინფორმატორი აღნიშნავს: „მოკლულის ოჯახმა მოითხოვა გარკვეული თანხის გადახდა, როგორც ეს „ყეზად“ მკვლელობისას ხდებოდა“.⁶² სამწუხაროდ, აქ არ ჩანს, თუ რა ოდენობის თანხა გადაიხდა მკვლელმა და ვინ განსაზღვრა მისი ოდენობა, სხვა მასალებით ამჟღავნა ჩანს, რომ კონკრეტულ საქმეზე „ყეზად“ მკვლელობისას გადასახდელი საზღაურის ოდენობას „წინადაცემები“ ადგენენ. ერთ-ერთი ინფორმატორი მოგვითხრობს, რომ მისი მამა ყეზად მოკლა მგეობარმა და „წინადაცემმა“ დაზარალებულის სასარგებლოდ მკვლელს დააკისრეს უღელი ხარის, ხალიჩისა და ორი ქვეშაგებლის გადახდა.⁶³ მეორე ინფორმატორის გადმოცემით, სურმანიძემ „ყეზით“ მოკლა მახარაძე. „წინადაცემმა“ მკვლელს დააკისრეს ობლებისათვის მიეცა უღელი ხარი, ნოხები, ერთი წყვილი ლოგინი.⁶⁴

ეს შემთხვევები, ჩვენი აზრით, მიუთითებს, რომ კონკრეტულ სიტუაციაში „წინადაცემებს“ მკვლელობის საქმეზე მხარეთა მორიგებისას შეიძლება მოსამართლის ფუნქციაც შეესრულებინათ და მკვლელისათვის დაზარალებული მხარისადმი გადასაცემი საზღაურის სახეობა და ოდენობა განესაზღვრათ.

„წინადაცემების“ მიერ შერიგების პროცესში მონაწილეობის პარალელურად, მოსამართლის ფუნქციების შესრულების შესაძლებლობას ადასტურებს იბრაჰიმ აბაშიძეც, რომელმაც სპეციალურად შეისწავლა სისხლის აღების ინსტიტუტი აჭარაში და შესანიშნავი მასალა დაგვიტოვა ამ საკითხზე. იგი წერს: „მკვლელის ოჯახი ვალდებულია სისხლის საზღაური გაიღოს დაზარალებული ოჯახის სასარგებლოდ, რომლის სახესაც (ფული, საქონელი, მიწა) და ოდენობას ადგენენ მომრიგებლები“.⁶⁵ როგორც ცნობილია, მომრიგებლების როლს აჭარაში „წინადაცემები“ ასრულებდნენ. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ „წინადაცემები“ საჭიროების შემთხვევაში დაწვრილებით იზილავდნენ მომხდარ მკვლელობასა თუ დანაშაულთან დაკავშირებულ ყველა არსებით ნიუანსს: თუ რატომ მოხდა მკვლელობა, რა იყო ამის მიზეზი, მოტივი, რა

⁶² გ. დავითაშვილი, მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეკული, 1989, გვ. 51.

⁶³ მ. კეკელია, მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეკული, 1989, გვ. 51.

⁶⁴ ო. ზოიძე, მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეკული № 2, 1989, გვ. 68.

⁶⁵ ი. აბაშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 50.

ვითარებაში მოხდა ყველაფერი. ყოველივე ამის გარკვევა, ცხადია, უფრო ეფექტურს გახდიდა შუამავალთა შემრიგებლურ მისიას და დაეხმარებოდა მათ, საჭიროებისას ქმედების ადეკვატური საზღაური დაეკისრებინა მკვლელისათვის.⁶⁶ „წინააჰაყცები“ თავისი შემრიგებლური საქმიანობისათვის გასამრჯელოს არ იღებდნენ.

„წინააჰაყცების“ მსგავს ტერმინს მესხეთის არაერთ სოფელში ვხვდებით. კერძოდ, სოფლის თავაყცებს აქ „წინაპირებს“ უწოდებენ. ეს იმ პირთა აღმნიშვნელი ყველაზე გავრცელებული ტერმინია, რომლებიც მხარეებს შორის დავებს ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე წყვეტდნენ, თუმცა ეს ტერმინი ყველა მესხურ სოფელში არ გვხვდება.⁶⁷ წინაპირები იყვნენ სოფელში უდიდესი ავტორიტეტისა და სახელის მქონენი, რომლებიც სოფლის საჭირობო საკითხებს აგვარებდნენ. თავაყცების, იმავე წინაპირების როლს სოფლის ყრილობის სასამართლო საქმიანობასთან დაკავშირებით ჩვენ უკვე შევეხეთ: მათ ცალკეულ პირთა შორის კერძო ხასიათის დავების მოსაგვარებლადც მიმართავდნენ ხოლმე, როგორც ყველაზე ავტორიტეტულ პირებს. საკმაოდ ხშირად უხდებოდა „წინაპირებს“ სამეზობლო დავების გადაწყვეტა. ეს უმთავრესად ეხებოდა მიწაზე დავას. „წინაპირები“ მხარეთა დაკითხვითა თუ ადგილის დათვალიერებით წყვეტდნენ მას. შესაძლოა ფიციც გამოეყენებინათ. ასევე, როცა მეზობლის პირუტყვი ვინმეს ყანას დაუზიანებდა, აქაც, შესაძლოა „წინაპირებისათვის“ მიემართათ, რომლებიც ზარალს შეაფასებდნენ და პირუტყვის პატრონს დაზარალებულის სასარგებლოდ ზარალის ანაზღაურებას დააკისრებდნენ.⁶⁸ ეს ფუნქცია შესაძლოა მეზობლებსაც შეესრულებინათ მასალებ-

⁶⁶ საინტერესოა, რომ აჭარაში მომრიგებელი „წინააჰაყცები“ მიღწეული შერიგების გარანტიებაც გვეუბნებიან. ისინი სრულად აგებენ პასუხს რომელიმე მხარის მიერ შერიგების დარღვევის შემთხვევაში (ი. აბაშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 49, თუ რომელიმე მხარე პირს გატეხდა და მაინც მოკლავდა შემორიგებულ მტერს, ეს მოღალატე დამრიგებელ, ე.ი. შერიგებაში მონაწილე წინააჰაყცს უნდა მოეკლა. ერთერთ მათგანს აუცილებლად უნდა ეკისრა ეს საქმე (ო. ზოიძე, მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეეული № 1, 1989, გვ. 29. აგრეთვე მისივე მასალები აჭარულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეეული, 1988, გვ. 27). შეიძლება ისედაც მომხდარიყო, რომ პასუხი „წინააჰაყცებისთვის“ მოეთხოვათ. დაფიქსირებულია შემთხვევა, როდესაც შერიგების პირობის დარღვევის შემდეგ დაზარალებული მხარის წარმომადგენელი მიუვარდა ერთერთ დამრიგებელს (წინააჰაყცს) და მოკლა კიდეც იგი (ო. ზოიძე, შერიგების პროცესი აჭარაში, გვ. 41).

⁶⁷ მ. კეკელია, მასალები მესხეთის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეეული №1, 1986, გვ. 85; დ. ჯალაბაძე, მასალები მესხეთის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეეული, 1986, გვ. 43-44.

⁶⁸ მ. კეკელია, იქვე, გვ. 88, დ. ჯალაბაძე, იქვე, გვ. 66, 67-68, 87; ჯ. შერაბიშვილი, მასალები მესხეთის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეეული, 1986, გვ. 58-59.

ის მიხედვით, სოფლის თავკაცებს, „წინაპირებს“ ოჯახის გაყოფის დროსაც იწვევდნენ. ერთ-ერთი ინფორმატორი მათ მედიატორებადაც იხსენიებს. მიწის გაყოფისას მათ მიწის მზომავები მიჰყავდათ (ესენი იყვნენ სოფელში საეციალურად მიწის მზომავებად არჩეული პირები, ისინი მიწას რკინის ჯაჭვებით მიუზომავდნენ ხოლმე ოჯახის გაყოფაში მონაწილე პირებს).⁶⁹

სამოქალაქო ხასიათის დავების გადაწყვეტა ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე 1986 წელს ჩაწერილ მასალებში ასე თუ ისე ჩანს, ხოლო ისეთ მძიმე დანაშაულებებს, როგორიცაა მკვლელობა, დაჭრა-დასახიჩრება, ინფორმატორთა განმარტებით, ოფიციალური, სახელმწიფო სასამართლო განიხილავდა (მსუბუქი დაჭრა შესაძლოა შინაურულად მოგვარებულიყო). თუმცა დამნაშავე და დაზარალებული მხარეების შერიგება, ხალხური წესით მაინც ხდებოდა. ამ შერიგებას შუაგაციები ახდენდნენ. მათ ინფორმატორები მოიხსენიებენ როგორც „შუამავალს“, „მაშუალს“. ინფორმატორთა განმარტებით, წინასწარ არ იყო განსაზღვრული, თუ ვინ იქნებოდა შუამავალი, საჭიროების შემთხვევაში, ეს კონკრეტულ შემთხვევაზე იყო დამოკიდებული. შუაგაციის საქმიანობა მიმართული იყო მხარეთა შესარიგებლად, ესენი შეიძლება ყოფილიყვნენ მხარეთა მეზობლები, ნათესავები, შესაძლოა თავკაცებიც (წინაპირები), რომლებიც მკვლელობის ან დაჭრის შემდეგ მიდიოდნენ დაზარალებულის ოჯახში და ცდილობდნენ მათ დაყოლიებას შერიგებაზე. დაჭრის საქმეზე შესაძლოა დამნაშავე მხარეს დაზარალებულისათვის გადაეხადა მკურნალობის ხარჯი და განაცდური, რომლის ოდენობასაც შუამავლები ადგენდნენ, რომლებიც ამ თანხის ოდენობის განსაზღვრისას დაზარალებულის მიერ განცდილი დანაკარგის გარდა, ითვალისწინებდნენ დამნაშავე მხარის ქონებრივ მდგომარეობასაც, ე.ი. შუამავლებს, წინაპირებს დაჭრის შემთხვევაში მხარეთა შერიგებისას შესაძლოა გარკვეული ოდენობის გადასახადი დაეკისრებინათ დამნაშავე მხარისათვის, რითაც შეიძლება ითქვას, რომ სასამართლო ფუნქციებსაც ასრულებდნენ. ხოლო მკვლელობის დროს თუ ხდებოდა რაიმე „სისხლის საფასურის“ გადახდა, ამაზე ინფორმატორებს საკმაოდ ბუნდოვანი წარმოდგენა აქვთ. ინფორმატორთა უმრავლესობას არ გაუგია, რომ მკვლელს რაიმე გადასახადი დაჰკისრებოდა დაზარალებულის სასარგებლოდ. მათი თქმით, მკვლელს, დამჭრელს სახელმწიფო სასამართლო ასამართლებდა. მხოლოდ ზოგიერთი ინფორმატორი საუბრობს „სისხლის საფასურის შესახებ“, რომ იგი არ იყო წინასწარ დადგენილი და მისი

⁶⁹ ჯ. ჰერაბიშვილი, იქვე, დასახ. ნაშრ. გვ 53, 76.

ოდენობა დამოკიდებული იყო მკვლელობის მოტივზე, დაზნაშაგის ქონებაზე მდგომარეობაზე, ბრალის ფორმასა და სხვა ფაქტორებზე, თუმცა ისინი ვერ აკონკრეტებენ, თუ ვინ აღგენდა სისხლის საფასურს კონკრეტულ შემთხვევაში.⁷⁰ სრულიად შესაძლებელია, რომ ეს შუამავლები ყოფილიყვნენ, თუმცა ინფორმატორები არ მიუთითებენ მათზე. საერთოდ, ინფორმატორებიც კი ვერ იხსენებენ კონკრეტულ შემთხვევებს სისხლის საფასურის გადახდისა (ერთი გამონაკლისის გარდა), ერთი ინფორმატორის მითითებით კი, სისხლის საფასურის ოდენობა მხარეთა მორიგებით ღვინდებოდა.⁷¹ სავარაუდოა, რომ ინფორმატორს მხედველობაში აქვს შუამავლების მეშვეობით მხარეთა ურთიერთშეთანხმებით სისხლის საფასურის დაღვენა, რაც აჭარაშიც გვხვდება. ინფორმატორთა ცალკეული მინიშნებები, ჩვენი აზრით, მიუთითებს, რომ მესხეთში ძველად ცნობილი იყო სისხლის საფასურის გადახდა, ცალკეულ შემთხვევებში მაინც, რომლის ოდენობაც ყოველ კონკრეტულ საქმესთან დაკავშირებით ღვინდებოდა, თუ ვის მიერ, ეს ძნელი სათქმელია. ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემებიდან გამომდინარე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამას აკეთებდნენ ან შუამავლები, ან, შესაძლოა ეს მომხდარიყო მხარეთა მორიგებით.

შერიგების პროცესის განხორციელებისას შუამავლები არკვევდნენ, თუ რამ გამოიწვია დანაშაულის ჩადენა, განზრახ მოხდა იგი თუ გაუფრთხილებლობით, ეცნობოდნენ დანაშაულთან დაკავშირებულ სხვა არსებით დეტალებს, რაც ხელს უწყობდა შუამავლების მიერ შერიგების მიღწევას. ცხადია, გაუფრთხილებელი, შემთხვევითი მკვლელობისას შერიგება გაიოლებული იყო.⁷² შუამავალი თავის საქმიანობაში გასამრჯელოს არ იღებდა. მკვლელობის შემთხვევაში შუამავალთა ჩარევა საქმეში შერიგების მისაღწევად, ძირითადად მას შემდეგ ხდებოდა, რაც სახელმწიფო სასამართლო დაზნაშაგეს გაასამართლებდა. შუამავლები ეს ის ხალხი იყო, რომლებიც დაინტერესებულნი იყვნენ მხარეთა შერიგებით, ისინი ან დაზნაშაგე მხარის თხოვნით ემბეზრდნენ შერიგების პროცესში და დაზნაშაგის პირით შეუთვლიდნენ დაზარალებულ მხარეს უდიდეს სინანულს მომხდარის გამო და სთხოვდნენ შერიგებას, ან, შესაძლოა თავისი ინიციატივ-

⁷⁰ ბ. კეკელია, მასალები მესხეთის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეველი, №1, 1986, გვ. 6; ჯ. პერაბიშვილი, მასალები მესხეთის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეველი, 1986, გვ. 3.

⁷¹ ჯ. პერაბიშვილი, იქვე, გვ. 34.

⁷² ბ. კეკელია, იქვე, გვ. 44-45, 49, 60-61, 78, რეველი № 2, გვ. 10-11, ჯ. პერაბიშვილი, იქვე, გვ. 3-5, 33-35.

ითაც ჩარეულიყვნენ ამ საქმეში. ერთ-ერთ ინფორმატორს მიწაზე ჩხუბი მოსვლია მეზობელთან, რის გამოც ხანჯლებით დაჭრეს ერთმანეთი. ეს რომ გაიგეს მეზობლებმა, ჩადგნენ შუაში. შუამავლობა ხანდაზმულმა ხალხმა იკისრა. ისინი ჯერ ერთ მხარესთან მივიდნენ სახლში, გამოკითხეს მას საქმის ვითარება, ნახეს ჭრილობა, მერე მეორე ოჯახში წავიდნენ, იქაც გამოკითხეს მდგომარეობა, შემდეგ ჯერ ერთი მხარე მიიყვანეს მეორის ოჯახში, ხელი ჩამოართმევინეს ერთმანეთს, დასხდნენ სუფრასთან, მიირთვეს არაყი, შემდეგ წავიდნენ მეორესთან და ახლა იქ მიუსხდნენ სუფრას. ასე შერიგდნენ მოწინააღმდეგეები. იქვე ინფორმატორი აღნიშნავს, რომ შესაძლოა დამნაშავეისათვის დაეკისრებინათ რაიმე გადასახადი, ძირითადად ეს იყო მკურნალობის ხარჯი.⁷³ როგორც ვხედავთ, შუამავლები არსებითად შეისწავლიდნენ ხოლმე საქმეს, რაც ეხმარებოდა მათ მხარეთა შერიგებაში.

შედარებით მსუბუქ შემთხვევებში, სამოქალაქო დავებისას, ხელისუფლება შესაძლოა არც ჩარეულიყო საქმეში და მხარეებს სწორედ შუამავლები არიგებდნენ.

მესხეთთან დაკავშირებით დასკვნის სახით გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე ჩამოყალიბებული სასამართლო დაწესებულებებისა თუ გარკვეულ პირთა მიერ ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით სასამართლო ფუნქციების განხორციელების შესახებ მასალები უკიდურესად მწირია და არ გვაძლევს საშუალებას სრულყოფილად იქნეს მიმოხილული ეს საკითხი. აქ, როგორც ჩანს, ხელისუფლებამ მნიშვნელოვნად შეზღუდა ჩვეულებითი სამართლის მოქმედების სფერო, რაც იმაშიც გამოიხატა, რომ 1986 წელს ჩაწერილი ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით, იმ დროისათვის საკმაოდ ხანდაზმული ინფორმატორებიც კი, განსახილველ საკითხთან დაკავშირებით, არსებითს ბევრს ვერაფერს იხსენებენ და მითითებას აკეთებენ სახელმწიფო სასამართლო დაწესებულებებზე, ან რუსული მმართველობის დროს არსებული თანამდებობის პირთა სასამართლო საქმიანობაზე.

⁷³ მ. კეკელია, მასალები მესხეთის ჩვეულებითი სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეული №1, 1986, გვ. 66-67.

§4. რაჭა-ლეჩხუმი

აღსანიშნავია, რომ ჩვეულებითი სამართლის მოქმედება მთის რაჭაში უფრო ძალუმად შემორჩა, ვიდრე ლეჩხუმში. ეს კარგად ჩანს ჩვენს ხელთ არსებულ ეთნოგრაფიულ მასალაში, რომელიც ჩაწერილია 1951 (რაჭაშიც და ლეჩხუმშიც) - 1989 წლებში (ლეჩხუმში). ამ მასალებით ჯერ კიდევ ჩანს მთის რაჭაში სისხლის აღების ინსტიტუტის მოქმედება, მაშინ როდესაც, ლეჩხუმში ინფორმატორები უარყოფენ სისხლის აღების არსებობას (ეს 1951 - 1989 წლების მასალებშიც ჩანს). ახლა რაც შეეხება ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედ სასამართლო ორგანოებს.

რაჭა-ლეჩხუმში სასამართლო ორგანოს ფუნქციებს სოფლის (საზოგადოების) ყრილობა ასრულებს. აქ იგი ადმინისტრაციულ ფუნქციებთან ერთად, განიხილავდა დაახლოებით იმავე შინაარსის საქმეებს, იმავე დანაშაულებებს, რასაც სოფლის ყრილობა განიხილავდა საქართველოს სხვა კუთხეებშიც (აჭარა, ქართლ-კახეთი, იმერეთი, გურია, სამეგრელო), ე.ი. იმ საქმეებს, რომლებსაც საზოგადოება აღიქვამდა მისი საერთო ინტერესების შემლახველად (საზოგადოებრივი საქმისადმი თავის არიდება, უზნეო საქციელი, ქურდობა და სხვ.).

რაჭველი ინფორმატორები ზოგადად საუბრობენ, რომ მძიმე დანაშაულის ჩამდენს სოფელი, თემი მოიკვეთდა და გააძევებდა.¹ სხვა რაჭველი ინფორმატორები კონკრეტულ ფაქტებს გვიყვებიან სოფლის ყრილობის სასამართლო საქმიანობის შესახებ.

სოფელ ღარის ერთ-ერთი მცხოვრები აცხადებს, რომ თუ სოფლის საერთო საქმეს ვინმე განგებ გამოაკლდებოდა, მას სოფლის ყრილობა ჯარიმას ახდევინებდა. თუ იგი საკუთარი ნებით ჯარიმას არ გადაიხდიდა, არ მისცემდა ხალხს, ამ შემთხვევაში ხალხი ძალით წაართმევდა. ჯარიმის ოდენობა არ იყო წინასწარ განსაზღვრული და დამოკიდებული იყო იმაზე, თუ რამდენად დიდ და მნიშვნელოვან საქმეს გამოაკლდებოდა სოფლის მცხოვრები. დამნაშავეს სოფელი წაართმევდა ხარს, ცხვარს ან რაიმე სხვა ცხოველს, ან ღვინოს. საილუსტრაციოდ ინფორმატორს მოჰყავს შემთხვევა, როდესაც სოფელ ღარის კუთვნილი სა-

¹ მ. კელაძე, რაჭის მასალა, 1951, პირადი არქივი, ხელნაწერი, საქაღალდე M² 22, რეგული № 2 (სოფელი ირი), გვ. 3. მ. კელაძის საარქივო მასალები ინახება საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის საქართველოს სულიერი კულტურის ეთნოგრაფიული შესწავლის განყოფილებაში.

ძოვრებისა და სათიბის დაუფლება ოსებმა დაისახეს მიზნად და იქ რაჭველებს აღარ უშვებდნენ. ხალხმა თავი მოიყარა და ოსებთან საბრძოლველად გაემურა. ოსები შეშინდნენ და გაიქცნენ, ზოლო ღარის მცხოვრებლებმა თავისი უფლებები აღადგინეს მიწებზე. ოსების წინააღმდეგ საბრძოლველად წასულ ხალხთან ერთად არ ყოფილა მიხეილ ორდენიძე. მან განგებ არ მიიღო მონაწილეობა საერთო საქმეში. ამასთან დაკავშირებით, სოფლის მოსახლეობა შეიკრება, მივიდა ორდენიძის სახლში, იქიდან გამოიყვანა ხარი და იქვე დაკლა, ნიშნად იმისა, რომ ხალხთან ერთად ოსების წინააღმდეგ საბრძოლველად არ წავიდა. ინფორმატორი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ მიხეილ ორდენიძე ხალხმა იმიტომაც დასაჯა, რომ სხვა დროს ხალხის ღალატი არავის გაემეორებინა,² რაც მიუთითებს, რომ სასჯელის პრევენტული მნიშვნელობა ხალხური მართლშეგნებიდან მომდინარეობს. იმავე ინფორმატორს მეორე მაგალითიც მოჰყავს: სოფლის გზას შეკეტება ესაჭიროებოდა, სოფელში მცხოვრებ ყველა მამაკაცს უნდა მიეღო ამაში მონაწილეობა. გზის შეკეტებაში მონაწილეობა არ მიუღია დომენტი ჯელაძეს, მიუხედავად იმისა, რომ გაფრთხილებული იყო. გზის შეკეტების შემდეგ სოფელმა დომენტის ჯარიმა დააკისრა, რომლის გადახდაზეც უარი მიიღო. ამის საპასუხოდ სოფლის მცხოვრებლებმა ძალა იხმარეს, მის მარანში შევიდნენ და მის დაუკითხავად ღვინო გამოიტანეს და მეზობელ სახლში დალიეს.³

კიდევ ერთი რაჭველი ინფორმატორი ადასტურებს მსგავს შემთხვევას. აქაც საქმე გზის შეკეტებას ეხებოდა, რაშიც სოფლის ყველა მამაკაცს მონაწილეობა უნდა მიეღო, ან გზის შეკეტებლებს სურსათ-სანოვაგით უნდა გამასპინძლებოდა. ვინმე ბაქრაძემ არც ერთი მოვალეობა არ შეასრულა, ამის გამო სამუშაოს დამთავრების შემდეგ სოფლები მივიდნენ ბაქრაძის ოჯახში და ძალით ორი ფუთი სიმიინდი წაართვეს.⁴ სოფლის საერთო საქმისათვის თავის არიდება სოფლის პირის გატეხვად აღიქმებოდა და მას საქართველოში კარგად ცნობილი „ღარბევა“ მოჰყვებოდა. ასეთი სასჯელი სოფელს შეიძლება ქურდის მიმართაც გამოეყენებინა.⁵

სოფლის ყრილობის მიერ სასამართლო ფუნქციის განხორციელება კარგად ჩანს უზნეო საქციელის ჩამდენი პირის გასამართლებაში. საკ-

² მ. კელაძე, რაჭის მასალა, 1951, რეული № 5 (სოფლარი), გვ. 9-10.

³ იქვე, გვ. 10-11.

⁴ იქვე, გვ. 12-13.

⁵ იქვე, გვ. 7-8.

მაოდ საინტერესო ფაქტს ჰქონია ადგილი 1918 წელს სოფელ წედის-ში, სადაც დაფიქსირდა მრუშობის ფაქტი. სოფლის ყრილობას სამი დღე უმსჯელია, თუ რა სასჯელი დაეკისრებინა დამნაშავეთათვის. მათ თავდაპირველად ჩაქოლვას უპირებდნენ (როგორც ჩანს, სოფლის ყრილობას საჯარო ხასიათის მძიმე დანაშაულისათვის შეიძლება ჩაეჭოლა კიდევ დამნაშავე), შემდეგ, სხვადასხვა მიზეზის გამო, გადაწყვიტეს კიმოთე და ივლიტა (დამნაშავეები) გამაწბილებელი სასჯელით დაესაჯათ. ორივეს გახადეს ტანსაცმელი, ნახშირი, ტალახი და საქონლის ნაკელი წაუსვეს, ვირებზე შესვეს და სოფელ-სოფელ ჩამოატარეს. ამ ცერემონიალის შემდეგ კი ორივე სოფლიდან გააძევეს.⁶

ლენჩუშშიც კარგად ჩანს, რომ სოფლის ყრილობა სასამართლო ფუნქციებსაც ახორციელებდა, აძევებდა ან მოკვებდა საჯარო ხასიათის დანაშაულის ჩამდენს, ქურდებს, შედარებით მსუბუქი გადაცდომის ჩამდენს გაჰკიცხავდა ხოლმე.⁷

ჩაწერილია კონკრეტული ფაქტები სოფელ ორბელიდან ქურდის გაძევების შესახებ, რაც, შეიძლება გარკვეული ვადითაც მომხდარიყო (კონკრეტულ შემთხვევაში ორი წლით).⁸ 1989 წელს ლენჩუშში ჩაწერილ მასალაში საკმაოდ ხშირად მოკვეთის ინსტიტუტის აღსანიშნავად გვხვდება ტერმინი „ბოიკოტის“ გამოცხადება.⁹ ეს, გაძევებასთან ერთად, ის საჯარო სასჯელი იყო, რომლის შეფარდების უფლება სწორედ სოფლის ყრილობის პრეროგატივას წარმოადგენდა. არაერთი ლენჩუშელი ინფორმატორი ასახალებს იმ დანაშაულთა სახეებს, რომელთაც სოფლის ყრილობა იხილავდა და ზემოაღნიშნულ სასჯელებს უფარდებდა დამნაშავეებს, ესენია: ქურდობა, უზნეო საქციელი, გაუპატიურება, სოფლის პირის გატყუება, ე.ი. საერთო საქმის ღალატი, საერთო საქმისაგან თავის არიდება და სხვა.¹⁰

მეორე სახის სასამართლო დაწესებულება, რომელიც გამოკვეთილ

⁶ მ. კედელაძე, რაჭის მასალა, 1951, რეული № 6 (სოფ. წედისი), გვ. 1-3.

⁷ მ. კედელაძე, ლენჩუშის მასალა, 1951, პირადი არქივი, ხელნაწერი, საქალაქო M² 23 რეული № 7 (სოფელი ზუბი), გვ. 5; დ. ჯალაძე, მასალები ლენჩუშურ ჩვეულებით სამართალზე ეთნოგრაფიული რეული, 1989, გვ. 10-11; ჯ. მერაბიშვილი, მასალები ლენჩუშურ ჩვეულებით სამართალზე, 1989, გვ. 5.

⁸ ო. ზომბე, მასალები ლენჩუშურ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეული, 1989, გვ. 14, 20.

⁹ ჯ. მერაბიშვილი, მასალები ლენჩუშურ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეული, 1989, გვ. 19; გ. დავითაშვილი, მასალები ლენჩუშურ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეული, 1989, გვ. 41.

¹⁰ გ. დავითაშვილი, იქვე, ჯ. მერაბიშვილი, იქვე, გვ. 5.

სახით არსებობდა რაჭა-ლეჩხუმში, ესაა სამედიკატორო სასამართლო. ჩვეულებითი სამართლის პრინციპებზე დაყრდნობით მოქმედი ეს წმინდა სასამართლო დაწესებულება აქ საკმაოდ დიდხანს შემორჩა. რაჭველი და ლეჩხუმელი ინფორმატორები, რომელთა ცნობებსაც ჩვენ ვეყრდნობით, თვითონაც ხშირად ყოფილან მედიკატორები ამა თუ იმ საქმეზე.

მასალების მიხედვით ცალსახად ჩანს, რომ სამედიკატორო სასამართლო განიხილავდა სამოქალაქო ხასიათის დავებს. ლეჩხუმში ჩაწერილი მასალების მიხედვით, ადგილობრივი ინფორმატორები მედიკატორებს უმთავრესად შუაკაცებად მოიხსენიებენ, თუმცა ძალიან კარგად ესმით ტერმინ „მედიკატორის“ მნიშვნელობაც და ხშირად შუაკაცის ქვეშ სწორედ მედიკატორს გულისხმობენ.

სამედიკატორო სასამართლოს მიერ მართლმსაჯულების განხორციელების შესახებ ჩვენ რამდენიმე კონკრეტულ შემთხვევას მოვიყვანთ ჯერ ლეჩხუმის, ხოლო შემდეგ რაჭის სინამდვილიდან.

სოფელ ოყურეშში ეზოზე დავა ჰქონიათ გიორგი და გლახუა ყურაშვილებს. მათ ამ დავის გადასაწყვეტად სამი მედიკატორი აირჩიეს. ორივე მხარემ თითო მედიკატორი დაასახელა, ერთი მედიკატორი კი უფროს მედიკატორად იქნა არჩეული ორივე მხარის მიერ ურთიერთ შეთანხმებით. მხარეები და მედიკატორები შეიკრიბნენ მხარეთა ეზოში (სახლები მათ ერთად ჰქონდათ) და დაიწყეს მსჯელობა. თავდაპირველად მომჩივანს მოუსმინეს, შემდეგ მოპასუხეს. მათ მიერ ჩვენებების მიცემა და გადაწყვეტილების გამოტანა დაახლოებით 2-3 საათი გაგრძელდა. გადაწყვეტილებას ორივე მხარე დაეთანხმა და ისინი შერიგდნენ. იქვე დაიწერა განაჩენი და როგორც მედიკატორებმა, ისე მომჩივან-მოპასუხემ ხელი მოაწერეს. საერთო წესით, განაჩენის დედანი რჩებოდა მედიკატორებთან, ხოლო ასლები ეძლეოდა მხარეებს.¹¹ მიჯნაზე დავისას სამი მედიკატორი ჩანს სხვა შემთხვევასთან დაკავშირებითაც, რომელიც სოფელ ლარჩვალში მომხდარა: ივანე ხეცურიანისა და მელიტონ მეშველიანის მამულებს შორის პატარა ღელე იყო, რომელიც მათ შორის საზღვარს, მიჯნას წარმოადგენდა. ღელემ მიმართულება იცვალა და ხეცურიანის ყანაზე დაიწყო სიარული, რის შედეგადაც ხეცურიანის ყანის ნაწილი მეშველიანის მხარეს აღმოჩნდა. ხეცურიანმა ღელეს არგარიში არ გაუწია და თავისი ყანა მოითხოვა, მაგრამ მეშველიანმა უარი უთხრა და საზღვრად ისევ ღელე მიიჩნია. მათ შორის ამ დავას

¹¹ მ. კედელაძე, ლეჩხუმის მასალა, 1951, რეგული № 10 (სოფ. ოყურეში), გვ. 2-3.

მოკცვა სწორედ მედიატორების არჩევა (მათ შორის იყო ამ ამბის მთხრობელი საბა ბენიძე). მედიატორებმა ადგილობრივი დათვალიერების შემდეგ დაჰკითხეს მოწმეები, რომელთაც დაადასტურეს, რომ ღელემ მართლა შეიცვალა მიმართულება, რის გამოც ხეცურიანის ადგილი მეშველიანის მხარეს აღმოჩნდა. უშუალოდ ნანახისა და მოწმის ჩვენების საფუძველზე მედიატორებმა ძველი მიჯნა აღადგინეს. ე.ი. ხეცურიანის სასარგებლოდ გადაწყვიტეს საქმე. საქმის განხილვას სამი დღე დასჭირდა და ამ ხნის განმავლობაში მედიატორები ხეცურიანის სახლში იყვნენ თავმოყრილნი. გადაწყვეტილების მიღების შემდეგ მეშველიანმა მედიატორები თავის სახლში დაპატიჟა და მას იქ გააცნეს მისი შინაარსი. ბოლოს და ბოლოს იგი დათანხმდა გადაწყვეტილებას და მხარეები შეთანხმდნენ.¹²

მედიატორთა მონაწილეობა წანახელის გამო წარმოშობილ დავასთან დაკავშირებითაც ჩანს. მაგალითად, სოფელ ოყურეშში პავლე მამარდაშვილის ყანა გაუფუჭებია ნიკო მამარდაშვილის ხარებს. ზარალის განსაზღვრის მიზნით აირჩიეს მედიატორები. აქაც თითოეულმა მხარემ აირჩია თითო თავ-თავისი მედიატორი, ორივემ ერთად კი კიდევ ერთი. სამივე მედიატორი და მხარეები მივიდნენ შემთხვევის ადგილზე, სადაც ყანა იყო გაუფუჭებული, მედიატორებმა, ანუ შუაქაცებმა ოთხი ფუთი სიმინდის გადახდა გადაუწყვიტეს ხარების პატრონს, რომელსაც იგი დაეთანხმა. განაჩენი იქვე დაიწერა და ყველამ ხელი მოაწერა. ღელანი შუაქაცებმა დაიტოვეს, ასლები მომჩივან-მოპასუხეს მისცეს.¹³ შუაქაცები (მედიატორები) ლეჩხუმში საოჯახო დავებსაც წყვეტდნენ.¹⁴ ოჯახის გაყოფისას მედიატორთა არჩევა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. გაყრაში მონაწილე პირები ხშირად მედიატორებად ოჯახის ნათესაეებს, მოგვარეებს ირჩევდნენ.¹⁵

გრიგოლ ვაჩაძე სოფელ ნასპერიდან იხსენებს: ანდრია ვაჩაძის შვილები სამად გაიყარნენ და გაყრის დროს ყველას თავ-თავისი შუაქაცი ჰყავდა. მე კი საერთო შუაქაცი ვიყავი (გრიგოლ ვაჩაძე ანდრია ვაჩაძის ბიძაშვილი ყოფილა). შუაქაცებმა (მედიატორებმა) გაყრაში

¹² მ. კეღელაძე, ლეჩხუმის მასალა, 1951, რეული № 8 (სოფ. ლარჯალი), გვ. 4-6.

¹³ მ. კეღელაძე, იქვე, რეული № 10, გვ. 4-5.

¹⁴ მ. კეღელაძე, იქვე, რეული № 4, გვ. 3-4.

¹⁵ Д. П. Носович, Экономический быт государственных крестьян в Лечхумском уезде, Кутаисской губернии. „Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края“, том I, Тифлис, 1893, стр. 177.

მონაწილე თითოეულ ძმას გამოჰკითხეს აზრი, აგრეთვე მათ მშობლებსაც, შემდეგ მედიატორებმა საკუთარი აზრიც გამოთქვეს. ბოლოს მათი უძრავ-მოძრავი ქონების გაყოფის შესახებ გადაწყვეტილება გამოიტანეს, რომელიც ანდრია ვაჩაძის შვილებს აცნობეს. ეს პროცესი ერთ დღეს გაგრძელდა, მედიატორთა გადაწყვეტილებას ყველა დაეთანხმა.¹⁶

აღსანიშნავია, რომ სამოქალაქო სამართლის საქმეთა განხილვისას მხარეთა მიერ არჩეული მედიატორების მონაწილეობა კარგად ჩანს 1989 წელს ჩაწერილ ლეჩხუმურ მასალაშიც. ყველა ინფორმატორი ადასტურებს ოჯახის გაყოფისას მედიატორთა მონაწილეობას. ეს იმდენად გავრცელებული მოვლენა იყო, რომ ლეჩხუმელებს XX საუკუნის 80-იანი წლების ბოლოსაც ახსოვდათ.¹⁷ ზოგიერთი ინფორმატორი ასევე ადასტურებს მედიატორთა არჩევის შესაძლებლობას მიწაზე თუ სხვა ქონებაზე დავისას და სამოქალაქო საქმეების გადაწყვეტისას, ასევე უფროსი მედიატორის არჩევას ორივე მხარის ურთიერთშეთანხმებით¹⁸ (იგივე შემთხვევებში ინფორმატორების თქმით, საქმის გარჩევა „ამორჩეულ კაცთა“ მიერაც ხდებოდა).

მითითებული მაგალითებიდან კარგად ჩანს, რომ სამედიატორო სასამართლო ლეჩხუმში ძალზე მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა სამოქალაქო-სამართლებრივი ხასიათის დავების გადაწყვეტისას. თავისი ფუნქცია მან რუსული მმართველობის დროსაც შეინარჩუნა, მენშევიკების დროსაც და გარკვეულწილად საბჭოთა პერიოდშიც, განსაკუთრებით საწყის ეტაპზე. ირკვევა, რომ სამედიატორო სასამართლო ლეჩხუმში განიხილავდა ქონებრივ დავებს მეზობლებს შორის: მიწაზე, მიჯნაზე დავას, სხვა ქონებაზე დავებს, წანახეღის გამო წარმოშობილ ურთიერთობებს, ოჯახის წევრთა შორის დავებსა და სხვა, მედიატორები ახდენდნენ ოჯახის გაყოფას. მასალებში ჩანს მინიმუმ სამი მედიატორის მონაწილეობა. თითოხსნა ირჩეოდა ორი მოდგე მხარე ცალ-ცალკე, მესამე მედიატორი კი ორივე მხარის მიერ აირჩეოდა ურთიერთშეთანხმებით. ეს უკანასკნელი მხარეთა მიერ ცალ-ცალკე არჩეული მედიატორების ხელმძღვანელოდ ითვლებოდა. მას, სხვებთან შედარებით, ნეიტრალურ და ობიექტურობის

¹⁶ მ. კედლაძე, ლეჩხუმის მასალა, 1951, რეუელი № 9, გვ. 3-5.

¹⁷ დ. ჯალაბაძე, მასალები ლეჩხუმურ ჩეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეუელი, 1989, გვ. 26; ო. ზოიძე, მასალები ლეჩხუმურ ჩეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეუელი, 1989, გვ. 4, 16.

¹⁸ ო. ზოიძე, იქვე, გვ. 3; ჯ. მერაბიშვილი, მასალები ლეჩხუმურ ჩეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეუელი, 1989, გვ. 3.

დამცველ პირად აღიქვამდნენ. მისი როგორც უფროსი მედიატორის აღმნიშვნელი სპეციალური ტერმინი არ ფიქსირდება. კონკრეტულ საქმეზე მეტი მედიატორიც შეიძლება ყოფილიყო. ვთქვათ, ოჯახის გაყოფისას, უფროსი მედიატორის გარდა, გაყოფაში მონაწილე თითოეულ მხარეს თითო მედიატორი ჰყავდა არჩეული, ზოლო მათი რაოდენობა შეიძლება სამიც ყოფილიყო და მეტიც.

მედიატორები არსებითად განიხილავდნენ საქმეს, დაჰკითხავდნენ მხარეებსა და მოწმეებს (თუ ისინი სახეზე იყვნენ). თუ რაიმე საეჭვო იყო, შესაძლოა რომელიმე მხარე დაეფიცებინათ რაიმე ფაქტის დასამტკიცებლად. საჭიროების შემთხვევაში ხდებოდა შემთხვევის ადგილის დათვალიერებაც. ოჯახის გაყოფაში მონაწილე მედიატორებიც არსებითად შეისწავლიდნენ ვითარებას გაყრაში მონაწილეთა გამოკითხვით და წყვეტდნენ, თუ როგორ გაეყოთ როგორც უძრავი, ისე მოძრავი ქონება. ყოველ კონკრეტულ შემთხვევას რაღაც თავისებურება ჰქონდა და მედიატორები თითოეული ოჯახის გაყოფისას ინდივიდუალურ გადაწყვეტილებას იღებდნენ ოჯახის გაყოფაში მონაწილე მხარეების, ასევე მათი მშობლების ინტერესების გათვალისწინებით. ცხადია, მედიატორთა გადაწყვეტილება რეალურად განხორციელდებოდა, თუ ორივე მხარე დაეთანხმებოდა მას. თუ ლეჩხუმში რომელიმე მხარე არ დაეთანხმებოდა მედიატორთა გადაწყვეტილებას, მაშინ მედიატორები დაწერდნენ განაჩენს, მასში გამოხატავდნენ თავიანთ დამოკიდებულებას საქმისადმი, რაც მეფის რუსეთის მმართველობის არსებობისას გადაეცემოდა უკვე ოფიციალურ სასამართლო დაწესებულებებს.¹⁹ სავარაუდოა, რომ შემდგომ პერიოდებშიც, თუ მხარეები მედიატორთა გადაწყვეტილებას არ დაეთანხმებოდნენ, მაშინ ოფიციალური ხელისუფლების წარმომადგენლებს მიმართავდნენ ზოლმე.

იმავე საქმეებს განიხილავდა სამედიატორო სასამართლო რაჭაში, თუმცა აქ ამ დაწესებულების მოქმედებას გარკვეული თავისებურებანი ახასიათებდა განსხვავებით ლეჩხუმისაგან. საილუსტრაციოდ რამდენიმე კონკრეტულ მაგალითს დავასახელებთ. უპირველეს ყოვლისა, ძალზე გავრცელებული იყო მედიატორთა მონაწილეობა ოჯახის გაყოფაში.

ერთ-ერთი ინფორმატორი საკუთარი ოჯახის გაყრის შესახებ საუბრობს და აღნიშნავს, რომ ოთხ მძას თავ-თავისი შუაყაცი (მედიატორი) ჰყოლია არჩეული. მედიატორები მხარეთა ნათესავები იყვნენ, რომელთაც

¹⁹ მ. კეღელაძე, ლეჩხუმის მასალა, 1951, რეუული № 8, გვ 7; რეუული № 10, გვ 5.

მათი საერთო ქონება ოთხ ნაწილად გაყვეს.²⁰ მეორე ინფორმატორი სოფ. ირიდან მოგვითხრობს ძმები მაისურაძეების გაყრის ამბავს. თვითონ ინფორმატორი (გვარად მაისურაძე) კი შუაქაცი (მეღიატორი) ყოფილა ამ ოჯახის გაყოფისას. იგი მიუთითებს, რომ მეღიატორები აირჩიეს თვით მხარეებმა. ინფორმატორი აღნიშნავს, რომ წინათ შუაქაცებს ხატზე უნდა დაეფიცათ, რომ ისინი საქმეს სამართლიანად გადაწყვეტდნენ, თუმცა ამ დროისათვის დაფიცება წესად აღარ ყოფილა. იგი აგრეთვე მიუთითებს, რომ ძალზე ხშირად ყოფილა მეღიატორად სხვადასხვა ოჯახების გაყოფის დროს. ეს პროცესი შეიძლება რამდენიმე დღე გაგრძელებულიყო (3-6 დღე). საქმის განხილვის ხანგრძლივობა მის სირთულეზე იყო დამოკიდებული. მხარეები თავისი სურვილით მეღიატორებს აძლევდნენ გასამრჯელოდ თხას, ღორს, ცხვარს ან რაიმე ნივთს (მეღიატორთა განაცდური დღეების ასანაზღაურებლად), თუმცა ინფორმატორი იქვე მიუთითებს, რომ თვით მეღიატორებს გასამრჯელოს მოთხოვნის უფლება არ ჰქონდათ.²¹ იმავე ინფორმატორის განმარტებით, რაჭაში წანახედის დროსაც მეღიატორები მოჰყავდათ ზარალის შესაფასებლად, იგი კონკრეტულ მაგალითს უთითებს. თუმცა ამ შემთხვევაში ორივე მხარე ცალ-ცალკე კი არ ირჩევდა მეღიატორს, არამედ მათ ერთმანეთთან ურთიერთშეთანხმებით ამოირჩევდნენ.²²

ჩვენ მიერ მოყვანილ კონკრეტულ მაგალითებში ოჯახის გაყოფის შესახებ არ ჩანს უფროსი მეღიატორი, თუმცა რაჭაშიც შესაძლოა აერჩიათ იგი. მას მხარეები ურთიერთშეთანხმებით აირჩევდნენ, ცხადია, მხარეთა მიერ ცალ-ცალკე არჩეული მეღიატორების გარდა. უფროსი მეღიატორი სამართლიანობის გარანტი იყო და წარმართავდა საქმეს.

რაჭაში, ლეჩხუმისაგან განსხვავებით, არც ერთი ინფორმატორი არ აღნიშნავს, რომ თუ მხარეები არ დათანხმდებოდნენ მეღიატორთა გადაწყვეტილებას, საქმე ოფიციალურ სასამართლო ორგანოსათვის უნდა გადაეცათ მეღიატორებს. ინფორმატორთა განმარტებით, თუ მოხდებოდა ცალმხრივობის გამოჩენა მეღიატორთა მხრიდან და ისინი ხალხური ჩვეულებების დარღვევით გადაწყვეტდნენ საქმეს, მაშინ მეორედ აირჩევდნენ უკვე სხვა მეღიატორებს, შემდეგ მესამედ და ა. შ. რაჭველი ინფორმატორები ადასტურებენ ასევე მეღიატორთა განაჩენის შესრულების

²⁰ მ. კელაძე, რაჭის მასალა, 1951, პირადი არქივი, ხელნაწერი, საქაღალდე M¹ 22, რეგული № 1, გვ. 1-3.

²¹ მ. კელაძე, რაჭის მასალა, რეგული № 3, გვ. 8-11.

²² იქვე, გვ. 11-12.

უზრუნველყოფის საშუალებებსაც. კერძოდ, მათი განმარტებით, მედიატორები წინასწარ აღგენდნენ ხელწერილს, რომელსაც მხარეები აწერდნენ ხელს და რომლის მიხედვითაც, ის, ვინც არ აღასრულებდა მედიატორთა გადაწყვეტილებას, იგი ამ ხელწერილის ძალით ჯარიმას გადაიხდიდა, თუმცა იქვე დასძენენ, რომ გადაწყვეტილება არ უნდა ყოფილიყო ცალმხრივი, წინააღმდეგ შემთხვევაში შეიძლება აერჩიათ სხვა შუაგაცემები (მედიატორები), მეორედ, მესამედ და ა.შ.²³ ლენხუმისაგან განსხვავებით, რაჭაში მედიატორები ფიცს მიმართავენ, ნიშნად იმისა, რომ ისინი ცალმხრივობას არ გამოიჩენდნენ და საქმეს სამართლიანად გადაწყვეტდნენ, რაც ალბათ, ობიექტური გადაწყვეტილების მიღების ყველაზე არსებითი გარანტია იქნებოდა ძველად, როდესაც ეს წესი არსებობდა. ოჯახის გაყოფისას მედიატორებად ხშირად ოჯახის ნათესავები, ახლობლები მონაწილეობდნენ, რაც არც ლენხუმისათვის იყო უცხო.

აღსანიშნავია, რომ რაჭულ მასალებში არის გარკვეული მინიშნება იმის თაობაზე, რომ მხარეთა წარმომადგენელი შუაგაცემები ხალხური წესით სისხლის სამართლის საქმეებსაც განიხილავდნენ და საჭიროების შემთხვევაში მოსამართლეთა ფუნქციებსაც ასრულებდნენ.

1951 წელს რაჭაში ჩაწერილ მასალებში ჩანს შუაგაცემების მიერ სისხლის სამართლის დანაშაულის ჩადენისას მხარეთა შერიგების არაერთი ფაქტი, ცხადია, ჩვეულებითი სამართლის შესაბამისად, რადგანაც მხარეები (მათ შორის დაზარალებულები) არ თვლიდნენ მიზანშეწონილად ხელისუფლებისადმი მიმართვას.

მთის რაჭაში ჩვეულებრივი მოვლენა იყო მკვლელობისას მხარეთა შერიგება შუაგაცემების მეშვეობით და „სისხლის ფასად“ მიწის მიცემა. ე.ი. შერიგება ხდებოდა რაიმე გადასახადის გადახდის პირობით, მაგალითად, ერთ კონკრეტულ შემთხვევაში, რომელიც მ. კედელაძემ დააფიქსირა, მკვლელის შთამომავლებმა მოკლულის შთამომავლებს მისცეს ორი ჰექტარი მიწა.²⁴ თუმცა დაზარალებულებს შესაძლოა უარი ეთქვათ სისხლში რაიმე საზღაურის აღებაზე და ისე ეპატიებინათ მკვლელისათვის.²⁵ ყველა შემთხვევაში საბოლოო შერიგებისათვის იმართებოდა ე.წ. „სისხლის პურისჭამა“, ძირითადად, მკვლელის ხარჯით, მოკლულის ოჯახში. ამ კონკრეტულ შემთხვევებში ჩანს, რომ მკვ-

²³ მ. კედელაძე, რაჭის მასალა, რეუელი № 2, გვ. 9-10; რეუელი № 8 (სოფ. გოლოა), გვ. 18-19.

²⁴ მ. კედელაძე, რაჭის მასალა, 1951, რეუელი № 6 (სოფ. წედისი), გვ. 7-10.

²⁵ იქვე, გვ. 18-20.

ლელობისათვის გარკვეული საზღაურის მოთხოვნა ან მასზე უარი დაზარალებულ მხარეზე იყო დამოკიდებული. ასევე საზღაურის ოდენობასაც დაზარალებული შეუთვლიდა მკვლელის მხარეს, ცხადია, შუაქაცთა მეშვეობით. აქ შუაქაცთა მიერ რაიმე სასამართლო ფუნქციების შესრულება არ ჩანს.

შუაქაცების მეშვეობით მორიგება ხალხური ჩვეულებებით გვხვდება ასევე დაჭრის შემთხვევებშიც. ინფორმატორი მიხა რეხვიაშვილი (სოფ. ჭიორა) გადმოგვცემს: მენშევიკების დროს ვალიკო რეხვიაშვილს უნებურად თოფი გაუვარდა და მსუბუქად დაჭრა გიორგი რეხვიაშვილი და მძიმედ დაჭრა პავლე რეხვიაშვილი. ვალიკოს მოსთხოვეს იმ ზარალის ანაზღაურება, რაც დაჭრას მოჰყვა. ინფორმატორის განმარტებით, პავლემ ვალიკოს ზარალი სახელმწიფოს კანონითა და მისი ორგანოების მეშვეობით კი არ მოსთხოვა, არამედ ხალხური სამართლით. შუაქაცად ამ საქმეზე თვით ინფორმატორი მიხა რეხვიაშვილი ყოფილა, რომელმაც შეარიგა მხარეები იმ პირობით, რომ დაშტრელს დაზარალებულისათვის (პავლესათვის) უნდა გადაეხადა 300 თუ 400 მანეთი (ინფორმატორს ზუსტად აღარ ახსოვდა). აქ ძალზე საინტერესოა დაზარალებულის პოზიცია იმაზე, თუ რატომ არ მიმართა მან შესაბამის სახელმწიფო ორგანოებს. მან შუაქაცებს თურმე უთხრა: ვალიკოს რომ ვუჩივლო, მას დაიჭერენ, ციხეში შეიძლება მოკვდეს კიდევ, რის გამოც სოფელი დამნაშავედ ჩამთვლის, მისი ახლო ნათესავები მტრად გადაშეკიდებიან და მეც არაფერი მერგება, ამიტომ მირჩევნია შინაურულად მოვრიგდეო.²⁶ სამწუხაროდ, ამ მაგალითშიც არ გამოჩნდა ზუსტად, თუ როგორ, ვის მიერ დადგინდა გადასახდელი თანხის ოდენობა, მიიღეს თუ არა ამაში მონაწილეობა შუაქაცებმა²⁷, თუმცა ამ ინფორმაციიდან კარგად დავინახეთ, თუ რატომ ანიჭებდნენ რაჭველები უპირატესობას, შერიგებულიყვნენ ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე, ე.ი. შუაქაცებით და არ მიმართავდნენ სახელმწიფო ორგანოებს.

აღსანიშნავია, რომ მ. კელელაძის რაჭულ მასალებში მაინც გვხვდება ცალკეული კონკრეტული მონაცემი, რომლის მიხედვითაც სწორედ შუაქაცები ადგენენ სისხლის სამართლის საქმეზე კომპოზიციის ოდენობას. ინფორმატორი სოფელ ღებიდან გვიამბობს ასეთ შემთხვევას:

²⁶ მ. კელელაძე, დასახ. ნაშრ., იქვე, რეგული № 7, გვ. 14-15.

²⁷ მ. კელელაძის მიერ მითითებული კონკრეტული ფაქტების უმრავლესობაში ზუსტად არ ჩანს, თუ ვინ ადგენს დამნაშავეს მიერ დაზარალებულისათვის გადასახდელი საზღაურის ოდენობას.

სოფელ ღების მცხოვრებს სურდა ცოლის მოყვანა სოფელ გლოლადან, ქალიც თანახმა იყო და ისინიც დაინიშნენ. ვაჟს სურდა მისი „მოტაცება“, ცხადია, ქალთან შეთანხმებით და დანიშნულ დღეს ჩავიდა კიდეც გლოლაში, მაგრამ ამ სოფლის მცხოვრებლებმა ალყა შემოარტყეს და ქალი წაართვეს. შემდეგ მეორედ წავიდა იქ თავის ბიძაშვილთან ერთად სამაგიეროს გადახდის მიზნით. იქ სროლა ატყდა და ერთ-ერთი პიროვნება ფეხში დაჭრეს. ამის საფუძველზე წამოიჭრა მტრობა და მათ შესარიგებლად დაიწყო შუაქაცების მიმოსვლა. ღებიდან შუაქაცებამდე იყვნენ ივანე გაბაშვილი (ინფორმატორი) და ალექსი გობეჯიშვილი, სოფელ გლოლადან კი მაქსიმე სვანიშვილი და ივანე გოგოტიშვილი. მათ ორი დღე და ღამე ჰქონიათ მსჯელობა საქმის ირგვლივ და გარჩევა იმისა, თუ ვინ იყო მართალი და ვინ მტყუანი. მსჯელობის შედეგად შუაქაცებმა გადაწყვიტეს, რომ ქალის პატრონსა და იმათ, ვინც ღებელი ახალგაზრდა გალახა და ქალი წაართვა, მისთვის უნდა მიეცა 1500 მანეთი.²⁸ ამკარაა, რომ დაზარალებულისადმი გადასახდელი თანხის ოდენობა შუაქაცებმა დაადგინეს, რომლებიც მოდავე მხარეთა სოფლებიდან იყვნენ და, საფიქრებელია, რომ მხარეთა მიერ იყვნენ არჩეულნი მათი შერიგების მიზნით. ე.ი. შუაქაცები ამ შემთხვევაში არა მარტო წმინდა შემრიგებლური ფუნქციით იყვნენ დაკავებულინი, არა მხოლოდ ცდილობდნენ მხარეთა შერიგების მიღწევას, არამედ მოსამართლეთა ფუნქციაც შეასრულეს, იმსჯელეს იმაზე, თუ ვინ არის დამნაშავე და მას დაზარალებულის სასარგებლოდ დააკისრეს 1500 მანეთი.

მოვიყვანთ კიდევ ერთ შემთხვევას. სოფელ ღებში მომხდარა მკვლელობა, რასაც სისხლის აღება მოჰყვა. მხარეთა შერიგება, როგორც ინფორმატორი აღნიშნავს, მოხდა ამორჩეული, ე.ი. შუამავალი კაცებით (როგორც ჩანს, ინფორმატორი მხარეთა მიერ პრჩეულ შუაქაცებს გულისხმობს). შუაქაცთა საქმიანობა წარმატებული აღმოჩნდა, მხარეები შერიგდნენ, თან იმ მხარემ, რომელმაც მკვლელობა პირველმა ჩაიდინა, 30 წერის ყანა, ე.ი. მამული გადასცა მეორე მხარეს.²⁹

სამწუხაროდ არ ჩანს, თუ ვისი გადაწყვეტილებით მოხდა ეს. ჩვენ ვვარაუდობთ, რომ ამას სწორედ შუაქაცები განსაზღვრავდნენ, როგორც მხარეთა მიერ ამორჩეული შუამავლები. მიუხედავად იმისა, რომ მკვლელო-

²⁸ შ. კედელაძე, რაჭის მასალა, 1951, რეეული № 9 (სოფელი ღები), გვ 20-21.

²⁹ იქვე, გვ 5-8.

ბას საპასუხო მკვლევლობა, სისხლის აღება მოჰყვა, ერთ-ერთ მხარეს მაინც გადაუხდია გარკვეული საზღაური. მთის რაჭაში, როგორც ჩანს, ასეთ შემთხვევაში გარკვეულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ დანაშაულის სუბიექტურ მხარეს. ინფორმატორის განმარტებით, პირველი მკვლელობის ჩამდენს იმიტომ მოუწია საზღაურის გადახდა მეორე მხარისადმი, რომ პირველი მკვლელობისას აბსოლუტურად უდანაშაულო ადამიანი ტყუილუბრალოდ მოკლეს, ხოლო საპასუხო მკვლევლობას უკვე საფუძველი ჰქონდა.³⁰

მ. კედელაძის რაჭულ მასალებში კიდევ ერთი ფაქტია დაფიქსირებული, როდესაც მკვლელობის საქმეზე კომპოზიციის ოდენობას შუაქაცები განსაზღვრავენ. სოფელ პატარა ღებში მომხდარა მკვლელობა. მკვლელი ოჯახიანად სხვა სოფელში გახიზნულა და შერიგება მხოლოდ მკვლელობიდან სამი წლის შემდეგ მიღწეულა. შუაქაცები მოუყვანიათ სხვადასხვა სოფლებიდან, სულ ექვსი კაცი. მათ გადაუწყვეტიათ, რომ მკვლელს მოკლულის ოჯახისათვის გადაეხადა 100 თუმანი, ორი საკლავი (ცხვრები) და ერთი საპალნე ღვინო. საკლავები და ღვინო სისხლის პურის ჭამისათვის იყო განკუთვნილი.³¹

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ რაჭაში სისხლის სამართლის საქმეებზე შესაძლოა მხარეთა შემრიგებელ შუაქაცებს სასამართლო ფუნქციებიც განეხორციელებინათ – საქმის არსებითი განხილვის საფუძველზე დაედგინათ დაზარალებულისათვის გადასახდელი კომპოზიციის ოდენობა. რაჭაში შუაქაცებად გვევლინებოდნენ საზოგადოებაში დიდი ავტორიტეტის მქონე გონიერი, უზუცესი ადამიანები, რომლებიც კარგად იცნობდნენ ხალხურ წეს-ჩვეულებებს. როგორც დავინახეთ, ასეთი პიროვნებების მიერ მკვლელობის, დაჭრისა და სხვა საქმეებზე მხარეთა შერიგება და თან სასამართლო ფუნქციების ანალოგიურად განხორციელება საქართველოს სხვა კუთხეებშიც ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენდა (მხედველობაშია „საკითხავი კაცების“, „თემის კაცების“, „უზუცესი კაცების“, „თავაკაცების“, „წინაჟა-

³⁰ ეს მაგალითი გვიჩვენებს, რომ რაჭის ჩვეულებით სამართალში ობიექტური შერაცხვის პრინციპი აღარ იყო გაბატონებული და სუბიექტური შერაცხვის ელემენტებიც გამოჩნდა. ეს საკითხი არაა დაკავშირებული საკლევ თემისთან და აქ მხოლოდ თქმულით შემოვიფარგლებით.

³¹ მ. კედელაძე, რაჭის მასალა, 1951, რეუელი № 4 (სოფ. პატარა ღებ). გვ. 4-6.

ცების“ მიერ იდენტურ საქმეებზე სასამართლო ფუნქციების განხორციელება).³²

რაჭა-ლეჩხუმში სასამართლო ფუნქციების შემსრულებლად ასევე სოფლის მიერ ამორჩეული პირები ჩანან. ისინი სხვადასხვა ადმინისტრაციული ფუნქციების პარალელურად ასრულებდნენ ამ ფუნქციებს. ერთერთი რაჭველი ინფორმატორის თქმით, სოფელი სამი წლით ირჩევდა გონიერ, ჭკვიან, ავტორიტეტულ და ხალხური წესების მცოდნე პირებს, რათა მოეწესრიგებინათ რაიმე წინააღმდეგობანი ოჯახებს ან პიროვნებებს შორის (აქ მათი სასამართლო ფუნქციები უნდა იგულისხმებოდეს). მათ მრავალი სასოფლო საქმის გაძღოლა ეკისრებოდათ, მათ შორის ხელისუფლების წარმომადგენლებთან სოფლის სახელით ურთიერთობა და მათთვის პასუხის გაცემა.³³

საინტერესოა, რომ 1989 წელს ჩაწერილ მასალაშიც კარგად ჩანს მონაცემები საბჭოთა ხელისუფლებამდელ თვითმმართველობაზე და არაერთი ინფორმატორი იხსენებს სოფლის არჩეულ პირთა მიერ ადმინისტრაციულ და სასამართლო ფუნქციების განხორციელებას. ერთერთი

³² რაჭაში შუაყაცებს დამნაშავე უზაენიდა დაზარალებულს შერიგების მიღწევის მიზნით ავტორიტეტული პირები შუაყაცებად შესაძლოა თავისი ინიციატივითაც ჩართულიყვნენ შერიგების პროცესში. მ. კედელაძის მასალებში ზოგან არის მინიშნება, რომ მხარეთა მოპრიგებელი შუაყაცები შესაძლოა ორივე მხარის წარმომადგენელთაგან ყოფილიყვნენ დაკომპლექტებული. ჩვენ მიერ მითითებულ ერთერთ მაგალითში გამოჩნდა, რომ ორი შუაყაცი მკვლელის სოფლიდან იყო, ხოლო ორი – მოკლულის. სრულიად შესაძლებელია, რომ ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ეს შუაყაცები უშუალოდ მხარეებს აერჩიათ მათ შორის შერიგების მისაღწევად და დაზარალებულისადმი გადასახდელი საზღაურის ოდენობის დასადგენად, რომლის გადახდაც შერიგების საწინდარი უნდა გამხდარიყო. სამწუხაროდ, მ. კედელაძის ინფორმატორი არ აცხადებს პირდაპირ მითითებას, რომ ეს შუაყაცები მხარეების მიერ არიან არჩეულნი. მეორე შემთხვევათან დაკავშირებით კი, როგორც ვნახეთ, ინფორმატორი მიუთითებს, რომ შერიგებას ამორჩეული შუაყაცები ასწავლდნენ, შუაყაცებად კი, ვინც უფრო ჭკვიანია, მათ ირჩევდნენ. თუ ისინი ვერ შეაჩვენებდნენ, სხვებს ამოირჩევდნენ. კონკრეტულად თუ ვინ ირჩევდა შუაყაცებს, ამაზე ინფორმატორი არ საუბრობს. არ არის გამორიცხული, შუაყაცები დამნაშავე მხარეს აერჩია და დაზარალებულისთვის მიეცა, თუმცა სრულიად შესაძლებელია, ინფორმატორი გულისხმობდეს ორივე მხარის მიერ შუაყაცების არჩევას. ასე რომ, მ. კედელაძის რაჭულ მასალებში არსებული ზოგიერთი მინიშნების საფუძველზე შესაძლოა ვივარაუდოთ, რომ შუაყაცთა საქმიანობას, მიმართულს მხარეთა შერიგებისა და მათ მიერ სასამართლო ფუნქციების განხორციელებას, კონკრეტულ შემთხვევაში სამედიატორო სასამართლოს სახე მიეღო, რომელიც მხარეთა მიერ არჩეული შუაყაცებისგან (მედიატორებისგან) იქნებოდა შედგარი, თუმცა კიდევ ერთხელ აღვნიშნავთ, რომ მ. კედელაძის მასალებში, რომელსაც ჩვენ რაჭასთან დაკავშირებით ვყვარდნობით, არ არის პირდაპირი მინიშნება იმის შესახებ, რომ სისხლის სამართლის საქმეებს (მკვლელობა, დაჭრა, ცემა და სხვა) ორივე მხარის მიერ პარტიტულ საწყისზე არჩეული შუაყაცები არჩეულენ, ჩვენ მხოლოდ საკუთარ ვარაუდს გამოთვქვამთ.

³³ მ. კედელაძე, რაჭის მასალა, 1951, რვეული № 8, (სოფ. გლოლა), გვ. 20-21. ინფორმატორი მასალის ჩაწერის მომენტში (1951 წელს) ყოფილა 105 წლის და კარგად ახსოვდა მეფის რუსეთის დროინდელი ძველი ამბები.

ლენხუმელი ინფორმატორი მიუთითებს, რომ მიწებსა და ქონებაზე დაევს სოფლის არჩეული ხალხი წყვეტდა, ხოლო ძმები რომ იყრებოდნენ, ამ საქმეს მედიატორები აწესრიგებდნენ.³⁴ იგივეს სხვა ინფორმატორიც იმეორებს.³⁵ სოფლის მიერ არჩეულ პირებს ხალხში, სოფელში დიდი ავტორიტეტი და ნდობა ჰქონდათ და არ არის გასაკვირი, რომ სწორედ მათ მიმართავდნენ მხარეები სამოქალაქო დავების გადასაჭრელად (კერძოდ, მიწაზე, სხვა ქონებაზე დავისას).³⁶

მასალების მიხედვით, სოფლის არჩეული პირები ლენხუმში სისხლის სამართლის საქმეთა გადაწყვეტაშიც ფიგურირებენ. ზოგიერთი ინფორმატორის მითითებით, ლენხუმში მკვლელობას ან დაჭრას შურისძიება არ მოჰყვებოდა, თუმცა შერიგება ხალხური წესით ხდებოდა. ამას სოფლის მიერ არჩეული თავკაცები ახორციელებდნენ, რომელთაც შესაძლოა საქმე არსებითად განეხილათ და დამნაშავეისათვის განსაზღვრული ოდენობის გადასახადი (ფულისა თუ საქონლის სახით) დაეკისრებინათ.³⁷

აღსანიშნავია, რომ ეს ცნობები ძალზე ზოგად ხასიათს ატარებს და კონკრეტული ფაქტებით არაა განმტკიცებული, ამიტომ უფრო მეტი სიზუსტითა და დამაჯერებლობით ამ თემაზე საუბარი დღეს უკვე შეუძლებელია. როგორც ჩანს, შინაურული ფორმით, ოფიციალური ხელისუფლების ჩურეველად, დაპირისპირებულ მხარეთა შერიგება მკვლელობის, დაჭრისა თუ სხვა საქმეებზე, ლენხუმშიც გვხვდება (სავარაუდოა რაჭის ანალოგიური მოტივაციით), თუმცა, თუ ხალხური წესით, ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე ამ საქმეების მოგვარება ვერ მოხერხდებოდა და სოფლის არჩეული კაცები ვერ შეძლებდნენ მხარეთა მორიგებას, მაშინ საქმის

³⁴ დ. ჯალაბაძე, მასალები ლენხუმურ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეგული, 1989, გვ. 26.

³⁵ იქვე, გვ. 33.

³⁶ როგორც ეხედათ, მასალების მიხედვით ჩანს, რომ ერთი და იმავე კატეგორიის საქმეები შეიძლება განეხილა სამედიატორო სასამართლოსაც და სოფლის მიერ არჩეულ კაცებსაც (მაგალითად, მიწაზე, ქონებაზე დავები). თუ ვის, როდის უნდა განეხილა საქმე, ჩვენი აზრით, ეს მკაცრად რეგლამენტირებული არ ყოფილა და კონკრეტულ ვითარებაზე იყო დამოკიდებული. ჩვენი ვარაუდით, სხვადასხვა სოფელში უპირატესობა შესაძლოა, სხვადასხვა ორგანოსთვის მიენიჭებინათ. ასევე, იმაზეც იქნებოდა დამოკიდებული, თუ მოცემულ მომენტში ვინ იქნებოდნენ სოფლის მიერ არჩეული პირები. ასევე საფიქრებელია, რომ თუ მოდავეები ვერ შეთანხმდებოდნენ მედიატორთა არჩევაზე. ერთერთი მხარე უარს იტყვოდა ამაზე, მაშინ მეორე მხარე, ეს უფრო დაზარალებული იქნებოდა, საჩივრით მიემართა უკვე არჩეული კაცებისათვის. (სამედიატორო სასამართლო ზომ მხოლოდ ორივე მხარის ურთიერთთანხმობით იქნება).

³⁷ ვ. მერაბიშვილი, მასალები ლენხუმურ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეგული, 1989, გვ. 10-11, 12; გ. დავითაშვილი, მასალები ლენხუმურ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეგული, 1989, გვ. 1.32.

განხილვა ხელისუფლების შესაბამისი ორგანოების მეშვეობით მოხდებოდა. როგორც ჩანს, მხარეები მაინც ცდილობდნენ საქმე სახელმწიფო სასამართლომდე არ მისულიყო და ხალხური წესით მორიგებულებას. მასალებიდან ირკვევა რომ, როდესაც სოფლის არჩეული თავკაცები არიგებდნენ მხარეებს (მხედველობაშია სისხლის სამართლის საქმე), ამავე დროს, ისინი არსებითად განიხილავდნენ საქმეს, დაჰკითხავდნენ მხარეებს, მოწმეებს, საჭიროებისას ფიცსაც დააკისრებდნენ, არკვევდნენ დამნაშავეს ბრალეულობის ხარისხს და სხვა. მხოლოდ ამის შემდეგ იღებდნენ ისინი გადაწყვეტილებას და აკისრებდნენ დამნაშავეს ქონებრივ საზღაურს.³⁸

ამრიგად, რაჭა-ლეჩხუმში სოფლის ყრილობისა და სამედიატორო სასამართლოს გარდა, სასამართლო ფუნქციებს ახორციელებდნენ სოფლის მიერ არჩეული თავკაცებიც.

³⁸ სამწუხაროდ, ჩვენ არ გვაქვს ზუსტი მონაცემები სოფლის ამორჩეული თავკაცების არჩევისა და მათი საქმიანობის შესახებ. ინფორმატორები მოუთხოვენ, რომ ისინი განიხილავდნენ სოფელში წამოჭრილი ყველა საზოგადო საქმეს. უზრუნველყოფდნენ საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვას, ახდენდნენ დამნაშავეს გამოვლენას, ხელისუფლებისაგან დაუღებელი ჰქონდათ გადასახადების აკრეფა, ორგანიზაციას უწევდნენ გზების გაყვანას და სხვა. ასე რომ, სამეურნეო და ადმინისტრაციული ფუნქციებით გაწვდილი ამ სოფლის არჩეულ კაცებს ინფორმატორები ხშირად უწოდებენ ასისტანტებს. ოცისთავებს, ათისთავებს. ისინი სოფელში რამდენიმე შეიძლება ყოფილიყო. ზოგიერთი ინფორმატორი თვითონაც ყოფილა გარკვეული ხნით ასისტატი. ერთ-ერთი ინფორმატორი, რომელიც საუბრობს სოფლის თავკაცების მონაწილეობაზე, სისხლის სამართლის საქმეების გარჩევაში, ამ თავკაცებში სწორედ ასისტანტებს გულისხმობს და აღნიშნავს, რომ მის სოფელში რამდენიმე ასისტატი თუ ოცისთატი იყო და თვითონაც ყოფილა ასისტატი და მას ოთხი ოცისთატი ემორჩილებოდა (ჯ. მერაბიშვილი, იქვე, გვ. 10-11). ინფორმატორებს შესანიშნავად ახსოვთ მამასახლისის თანამდებობაც, რომელსაც მეფის რუსეთის პერიოდში ასევე ხალხი ირჩევდა. რამდენიმე სოფელს ერთი მამასახლისი ჰყავდა. ერთ-ერთი ინფორმატორი მას თემის უფროსს უწოდებს, რადგანაც იგი ერთ თემში შემავალი რამდენიმე სოფლის მამასახლისი იყო, ხელისუფლების მიერ აღჭურვილი სხვადასხვა სამეურნეო თუ ადმინისტრაციული ფუნქციებით ცალკეულ სოფლებში კი აირჩეოდნენ ასისტანტები და ოცისთავები, რომლებიც მამასახლისს ექვემდებარებოდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ასისტანტები, ოცისთავები ხელისუფლების მიერ დაკისრებული გარკვეული ფუნქციების მატარებელნი იყვნენ, ისინი სოფლის მიერ აირჩეოდნენ და როგორც ავტორიტეტული, კეთილსინდისიერი პირები, სოფლის მცხოვრებთა დიდი ნდობით სარგებლობდნენ და მათ როგორც სამოქალაქო დავების, ისე სისხლის სამართლის საქმეების გადასაწყვეტად იწვევდნენ. გადაწყვეტილების მიღება სწორედ ჩვეულებითი სამართლის ნორმების შესაბამისად ხდებოდა და, ცხადია, არა რუსული კანონების. საერთოდ, სისხლის სამართლის საქმეების განხილვა ოფიციალური სასამართლო დაწესებულების განსჯადობის სფეროს მიეკუთვნებოდა, თუმცა ხალხი მაინც ცდილობდა შინაურულად საქმის მოგვარებას. როგორც ჩანს, სოფლის მცხოვრებლები ასისტანტებსა და ოცისთავებში, უპირველეს ყოვლისა, სოფლის თავკაცებს ხელაძენ და არა ხელისუფლების წარმომადგენლებს და ისინიც, როგორც ხალხის მიერ არჩეულნი, ხალხური წესების კარგი მცოდნენი სასამართლო ფუნქციებსაც ასრულებდნენ სოფლის მცხოვრებლებს შორის წამოჭრილი დავების განხილვისას თუ მტრების შერიგებისას.

§ 5. იმერეთი, გურია, სამეგრელო

საქართველოს ამ კუთხეებშიც სოფლის ყრილობა სასამართლო ფუნქციებსაც ახორციელებდა, ეზდებით სამედიატორო სასამართლოს, ასევე სოფლის თავკაცებისა თუ სოფლის მიერ არჩეული კაცების სასამართლო საქმიანობას. მათი განხილვისას, ძირითადად, 1988-1989 წელს ჩაწერილ ეთნოგრაფიულ მასალას დავეყრდნობით, თუმცა სხვა მონაცემებსაც მოვიხმობთ.

საკმაოდ უხვად მოგვეპოვება მასალა, რომელიც სოფლის, საზოგადოების ყრილობის მიერ მართლმსაჯულების განხორციელებას, კერძოდ კი, დამნაშავეთა დასჯას ეხება. აქაც სოფლის ყრილობა მთელი სოფლის, საზოგადოების ინტერესების ხელმყოფ დანაშაულებებს იხილავდა და მის ჩამდენ დამნაშავეს ხშირად ძალზე მკაცრად სჯიდა.

სამეგრელოში სოფლის, საზოგადოების ყრილობა „საზოგადოში კათუა“ იკრიბებოდა „საზოგადოში ოყეში“ (საზოგადოების საყვირის) ხმაზე. საზოგადოების თავკაცობა ავალებდა მესაყვირეს „საზოგადოში ოყე“ დაეყვირებინა. მის ხმაზე ხალხი, ქუდზე კაცი იკრიბებოდა სოფლის ცენტრში, ეკლესიის ეზოში ან სხვა თავშეყრის ადგილას. ხალხი სოფლის თავკაცის (დუდკოჩის) თაოსნობით იწყებდა საქმის განხილვას. იგი მცირე შესავალს უკეთებდა შეკრებას და სთხოვდა ხალხს, განეხილა საკითხი და თავისი აზრი გამოეთქვა ამ საკითხის ირგვლივ. შემდეგ იწყებოდა საკითხის შეუზღუდავი განხილვა. ჯერ სოფლის ხნიერი, მცოდნე ხალხი ითხოვდა სიტყვას, ხოლო მათ გამოსვლაზე ხალხი შეძახილით რეაგირებდა ან დადებითად, ან უარყოფითად. ხალხი გულისყურით უსმენდა ყოველ გამომსვლელს. შემდეგ „დუდკოჩი“ აყალიბებდა წინადადებას და ხალხი ხმამაღალი შეძახილით ან იწონებდა, ან უარყოფდა მას. ასე გაგრძელდებოდა მანამ, სანამ ყველა საერთო გადაწყვეტილებამდე არ მივიდოდა. ამ გადაწყვეტილების განსახორციელებლად ხალხი ირჩევდა „მცოდნე თავკაცთა საბჭოს“, „არჩეულ კაცთა საბჭოს“ და კონტროლს უწევდა მის მოქმედებას.¹ „საზოგადოში კათუა“ სამეგრელოში სხვა ტერმინებითაც მოიხსენიება, კერძოდ: „ჯარალუა“, „ცხოლი“, „შაყარუა“.

საზოგადოების ყრილობა სამეგრელოში მრავალ განსხვავებულ

¹ გ. ელიავა, თვითმმართველობის ხალხური ინსტიტუტი ძველ სამეგრელოში, „საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების 60 წლისთავისადმი მიძღვნილი გაერთიანებული სამეცნიერო ხსენის მასალები, გეგეჭკორი, 1981, გვ. 60.

საკითხს განიხილავდა, კერძოდ, გადამთიელ მოძალადეთა წინააღმდეგ ბრძოლის, ბატონების უსამართლო მოქმედების, სამეურნეო და სხვა საკითხებს, ასევე ხშირად უწევდა მართლმსაჯულების განხორციელება, დამნაშავეთა დასჯა, მათი მოკვება-გამკვება. სახალხო ყრილობის მიერ სასამართლო ფუნქციის განხორციელებისას საკითხის განხილვა ზემოაღნიშნული წესის მიხედვით ხდებოდა სოფლის თავკაცის ხელმძღვანელობით, როდესაც ყველას ჰქონდა აზრის გამოთქმის, საკითხის განხილვაში მონაწილეობის უფლება, ხოლო გადაწყვეტილების მიღება ერთხმად ხდებოდა (შესაძლოა მოწმეთა დაკითხვაც მომხდარიყო საჭიროების შემთხვევაში).

„საზოგადოში კათუა“ ასამართლებდა საზოგადოების მოღალატეებს, იმათ, ვინც საერთო საქმეს დააკლდებოდა. გ. ელიაევს მონაცემებით, „საზოგადოში კათუამ“ ლაყორიას ციხის საიდუმლოების გაცემისათვის ერთი ადგილობრივი მკვიდრი ცოცხლად დამარხვის წესით დასაჯა² და შემდეგ „თემიშე მოჭკირუ“ (თემიდან მოიკვება). იგივე მოსვლია ერთ-ერთ „დუდკოჩს“ გოკირილის ციხის სადუმლოების გაცემისათვის.³

საზოგადოების, სოფლის ყრილობის მიერ მართლმსაჯულების განხორციელების არაერთი ცნობაა 1988 წელს ჩაწერილ მასალებშიც. ერთ-ერთი ინფორმატორი იხსენებს: „ჩემს ბავშვობაში მახსოვს, სოფელში იყო სპეციალურად გამოყოფილი კაცი, რომელსაც ხურმის ხის ტყავისაგან გაკეთებული საყვირი ჰქონდა. ამით სოფელს შეყრიდა დანიშნულ ადგილას. ხალხი იკრიბებოდა სხვადასხვა საქმის გამო: ქურდობა, ბოზობა, ხულიგნობა, ჩხუბი. დამნაშავეს გაიცხავდნენ, გააფრთხილებდნენ, განმეორების შემთხვევაში სასჯელით ემუქრებოდნენ. ბავშვებსა და ქალებს დასწრების უფლება არ ჰქონდათ. „თუ ქალი დამნაშავე იყო, მას მოიყვანდნენ კრებაზე. ამ თავყრილობას მეგრულად „შაყარუა“ ერქვა. მას ხელმძღვანელობდა სოფლის მიერ არჩეული კაცი. შაყარუას გამართვის დროს მე ვიქნებოდი 8-10 წლის“.⁴ საგულისხმოა, რომ ინფორმატორს საზოგადოების ყრილობის მიერ სწორედ სასამართლო ფუნქციების განხორციელება ახსოვს. როგორც ჩანს, XX საუკუნის

² ცოცხლად დამარხვის წესი იმაში გამოიხატება, რომ თხრიან ორბოს, სადაც დამნაშავეს ყელამდე ჩამარხავდნენ ცოცხლად და ლაყს ასხამდნენ, ამის შემდეგ „ცოცხლად დამარხულს“ ამოიყვანდნენ და სოფლიდან აძევებდნენ.

³ გ. ელიაეა, დასახ. ნაშრ., გვ. 66.

⁴ ო. ზოიძე, მასალები სამეგრელოს ჩვეულებით სამართალზე, 1988, ეთნოგრაფიული რეკულო, გვ. 25-26.

დასაწყისში ეს ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენდა, რაც კონკრეტული ფაქტებითაც მტკიცდება, რომელთა უშუალო მომსწრენიც 1988 წელს (როცა მასალები იქნა ჩაწერილი) ცოცხლები იყვნენ. განსაკუთრებულ სიმკაცრეს იჩენდა სოფლის ყრილობა უზნეობის ჩამდენის, ნათესაობისა თუ ნათელ-მირონის გამტეხის მიმართ, სქესობრივი დანაშაულისათვის ერთ-ერთი ინფორმატორის თქმით, გაუპატიურების, გარყვნილი ქმედების ჩამდენს სოფლიდან აძევებდნენ.⁵ სოფელ თაიაში XX საუკუნის ოციან წლებში, ვინმე საჯაიამ ცოლად მოიყვანა ნათესავი ქალი, რის გამოც მას ბოიკოტი გამოუცხადეს. იგი სრულ იზოლაციაში აღმოჩნდა და სოფელში აღარ დაედგომებოდა,⁶ ერთ-ერთი სოფლიდან კაცი გაუძევებით თავისი მოგვარის დაორსულებისათვის.⁷ სოფელ ნაფიჩხოვოში კი ხალხმა მოგვარეთა შორის სქესობრივი კავშირისათვის ქალიცა და კაციც სიკვდილით დასაჯა.⁸ ერთ-ერთ სოფელში ვინმე ორესტი კვარაცხელიას ბიჭმა სიმთვრალეში სქესობრივი კავშირი დაამყარა, თავისი მეზობლის 7 წლის შვილთან, რის გამოც სოფლის ყრილობამ მთელი ოჯახი გააძევა.⁹

როგორც ვხედავთ, სოფლის საზოგადოება უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა უზნეობის დაცვას, ნათესაობის შენახვასა და ამ სფეროში დანაშაულის ჩამდენს სასტიკად სჯიდა, რასაც პრევენტულ მნიშვნელობასაც ანიჭებდა, რაც ასეთ შემთხვევებს მინიმუმამდე ამცირებდა.¹⁰

სოფელს შეიძლება საზოგადოებრივი წესრიგის ხშირი დამრღვევიც გაეძევებინა სოფლიდან, მაგალითად, ის, ვინც ხშირად ჩხუბობდა და ხალხს აწუხებდა.¹¹

სოფლის ყრილობა ქერდებსა და სხვა დანაშაულთა ჩამდენთაც სჯიდა. თავდაპირველად დამნაშავეს გაათრთხილებდნენ, რომ აღარ ჩაედინა დანა-

⁵ ჯ. მერაბიშვილი, მასალები სამეგრელოს ჩვეულებით სამართალზე, 1988, ეთნოგრაფიული რეველი, გვ. 28.

⁶ იქვე, გვ. 38.

⁷ იქვე, გვ. 14-15.

⁸ მ. კეკელია, მასალები სამეგრელოს ჩვეულებით სამართალზე, 1988, ეთნოგრაფიული რეველი, გვ. 54, 22.

⁹ ო. ზოიძე, იქვე, გვ. 67.

¹⁰ მაგალითად, ას წელზე მეტი ხნის წინათ ერთ-ერთ ქალის უზნეობას ძალზე შეუწუხებია სოფელი. შეიყარა „ჯვარდა“, გამოუყვანიათ ეს ქალი სოფლის ცენტრში, მოკრაეთ ხეზე და სახალსოდ შეურცხენიათ (ხალხი ჩამდგარა რიგში და სათითაოდ აფურთხებდა მას). ეს სხვებისთვისაც მაგალითი იყო და ამ ქალსაც შეუწვევტა ბოზობა (მ. კეკელია, მასალები სამეგრელოს ჩვეულებით სამართალზე, 1988, ეთნოგრაფიული რეველი, გვ. 21-22).

¹¹ ო. ზოიძე, მასალები სამეგრელოს ჩვეულებით სამართალზე, 1988, ეთნოგრაფიული რეველი, გვ. 50.

შაულებრივი ქმედება, შეარცხვენდნენ მას, სისტემატურად დანაშაულის ჩადენისათვის კი მას ბოიკოტს გამოუცხადებდნენ, შედარებით მძიმე დანაშაულისათვის სოფლიდანაც გააძევებდნენ. შესაძლოა სხვა ზალზური სასჯელებიც გამოეყენებინათ დამნაშავეთა მიმართ მაგალითად, სოფელ ჭოლაში მცხოვრებ კალანდიას სისტემატური ქურდობისათვის სოფელმა განაჩენი გამოუტანა — ფეხებზე რკინის ბორკილების დადება. ასე შეეცადნენ, რომ მისთვის ქურდობა აღეკვეთათ იგი გარკვეული ხანი თავის ეზო-კარმიდამოში ამ ბორკილებით დადიოდა.¹² ერთ-ერთ სოფელში 1920 წელს მომხდარა ქურდობა. ზალზმა მოიწვია სოფლის ყრილობა — „შაყარუა“ (ინფორმატორი ამ ტერმინს ხმარობს). ზალზი შეიკრიბა ჯგუფი ნაჭყებას სახლში. ყრილობამ ორი კაცი ამხილა ქურდობაში, რომლებიც თურმე სისტემატურად ქურდობდნენ. მათაც აღიარეს დანაშაულის ჩადენა. სოფლის ყრილობამ გამოყო სასამართლო ხუთი კაცის შემადგენლობით, ნიკო ჰაველს ძე კვარაცხელიას თავმჯდომარეობით. მათ დაევალა დამნაშავეთა დასჯა; მოსამართლეებმა გამოიტანეს განაჩენი, რომლის მიხედვითაც თითოეულს თორმეტი წნელი უნდა ერტყათ ერთმანეთისათვის მანამ, სანამ წნელები არ გაცვდებოდა.¹³

ამ ორი მაგალითიდან კარგად ჩანს, რომ ინფორმატორები აღნიშნული სასჯელების გამოყენების შესაძლებლობას უკავშირებენ დანაშაულს, ამ შემთხვევაში ქურდობის სისტემატურ ჩადენას. მეორე მაგალითში კი დავინახეთ, რომ დამნაშავეისათვის სასჯელის განსაზღვრის მიზნით, სოფლის ყრილობამ ხუთკაციანი სასამართლო აირჩია. როგორც ზემოთ აღინიშნა, სამეგრელოში სოფლის ყრილობა თავისი გადაწყვეტილების აღსასრულებლად „არჩეულ კაცთა“ საბჭოს ირჩევდა. აქაც დაახლოებით იმავე მოვლენასთან უნდა გვეკონდეს საქმე; ყრილობამ აირჩია საბჭო გარკვეული სასამართლო ფუნქციებით.

სოფლის ყრილობა გურიაშიც საკმაოდ ხშირად ახორციელებდა მართლმსაჯულებას. საჭიროებისას სოფლის თავკაცები შეკრებდნენ ხოლმე სოფლის მცხოვრებლებს, იმსჯელებდნენ განსაზღვრულ საკითხებზე და ხმების უმრავლესობით იღებდნენ გადაწყვეტილებას დამნაშავეის დასჯისა და მისთვის სასჯელის სახის შეფარდებისას. ზალზი ხელის აწევით, ძირითადად ერთხმად იღებდა გადაწყვეტილებას.¹⁴ ხშირად

¹² მ. კეკელია, დასახ. ნაშრ., გვ. 17.

¹³ ჯ. მერაბიშვილი, მასალები სამეგრელოს ჩვეულებით სამართალზე, 1988, ეთნოგრაფიული რეუული, გვ. 15.

¹⁴ გ. დავითაშვილი, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეუული № 2, გვ. 78.

სოფლის ყრილობა დამნაშავეს უსჯიდა მოკვეთას. გურიაში ამ სასჯელს „ბოიკოტის გამოცხადებას“ უწოდებენ. მისი შინაარსი საკმაოდ ახლოსაა მოკვეთასთან, ბოიკოტის გამოცხადება გურიაში ხდებოდა რაიმე უზნეო, სოფლისათვის მიუღებელი საქციელის ჩადენისას, ეთქვათ, თუ ქალი ბუშს გააჩენდა, გაუპატიურებისათვის, გარყვნილი ქმედებისათვის, ნათესავის ცოლად მოყვანისათვის, ნათელმძროხობის გატეხვისათვის, ბოზობისათვის. შეიძლება გაძევებასაც ჰქონოდა ადგილი. ამ ქმედებებს სწორედ ყრილობა განიხილავდა.¹⁵

ბოიკოტის გამოცხადება და გაძევება ძირითადად გარკვეული ვადით ხდებოდა (სამი თვით, ექვსი თვით, ერთი წლით, ორით, სამით და ა.შ.), თუმცა განსაკუთრებულ შემთხვევაში მუდმივი გაძევებაც გვხვდება.

სოფლის ყრილობა ბოიკოტს უცხადებდა ასევე უსაქმურ კაცს, რომელიც საერთო საქმეს გამოაკლდებოდა.¹⁶ მაგალითად, შუა სურებიდან ომის დროს ხალხმა სოფლიდან გააძევა ვინმე შათირიშვილი, რომელიც უსაქმურობდა და საერთო საქმეს არ აკეთებდა.¹⁷ ბოიკოტს უცხადებდნენ უფროსის, მშობლის შეურაცხყოფისათვის, მაგალითად, ვინმე კირილე სანიკიძეს ხელი გაურტყამს მოხუცი მამისათვის. ეს სოფელმა გაიგო და ყრილობაზე მიიღო შესაბამისი გადაწყვეტილება.¹⁸

ზშირად ბოიკოტისა და გაძევების გამოყენება ხდებოდა რაიმე მიუღებელი საქციელის სისტემატური ჩადენისათვის. ე.ი. თუ პირველად ჩაიდენდა რაიმე არასწორ ქმედებას, საქმე მოკვეთა-გაძევებამდე შეიძლება არ მისულიყო (დამოკიდებული იყო კონკრეტული ქმედების სიმძიმეზე); კერძოდ, სისტემატური ჩხუბისათვის, აყალმაყალის ატეხვისათვის, ლანძღვა-გინებისათვის, ქურდობისათვის. თუ სოფელში გამოჩნ-

¹⁵ გ. ლავითაშვილი, იქვე, გვ. 6; ეთნოგრაფიული რეგული № 1, გვ. 10; დ. ჯალაბაძე, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეგული, 1989 წ. გვ. 27, 49. ჯ. ზერაბიშვილი, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეგული, გვ. 30. მაგალითად, სოფელ დიდ ეანში გაბრიელ რამიშვილმა იშვილა ტრახიძის შვილი ელისაბედი. შეიღობილს მამობილისაგან შეეძინა ბუში, რასაც თორმე ხელს უწყობდა გაბრიელის მუდღე, რადგანაც მათ შვილი არ აყოლიათ. სოფელმა გაბრიელს მუდმივი ბოიკოტი გამოუცხადა (ო. ზოიძე, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეგული № 2, გვ. 13-14). ვინმე კოტრიკაძეს თავისი ნათლიდელა (რომელიც ქვრივი იყო) მოუყვანია ცოლად, რის გამოც სოფელს ბოიკოტი გამოუცხადებია და გაუძევებია 3 წლის ვადით. ამ ვადის გასვლის შემდეგ იგი დაბრუნებულია, თუმცა სოფელი მაინც ცუდად ეპყრობოდა მას, არ ეხმარებოდა და სხვა (ჯ. ზერაბიშვილი, იქვე, გვ. 30).

¹⁶ გ. ლავითაშვილი, იქვე, ეთნოგრაფიული რეგული, № 1, გვ. 5.

¹⁷ გ. ლავითაშვილი, იქვე, ეთნოგრაფიული რეგული, № 2, გვ. 78.

¹⁸ მ. კეკელია, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეგული, გვ. 14-15.

დებოდა ადამიანი, რომელიც საფრთხეს უქმნიდა სოფლის სიმშვიდეს, საზოგადოებრივ წესრიგს, სოფელი ზომებს იღებდა ასეთი პიროვნების მიმართ. შეიძლება მოეთხოვათ მისთვის, თავი შეეკავებინა ჩხუბისაგან, აყალბაყალისა ან ლანძღვა-გინებისაგან, ამ ქმედებათა სისტემატურობის გამო და თუ იგი არ მოიშლიდა ამას, სოფლის ყრილობა გააფრთხილებდა, რომ უკვე ბოიკოტს ან გაძევებას გამოიყენებდა მის მიმართ.¹⁹ შესაძლოა, ქურდი საჯაროდ გაეკიცხათ, რაიმე გამაწბილებელი სასჯელი გამოეყენებინათ მის მიმართ და თუ კიდევ გაიმეორებდა ქურდობას, მას ბოიკოტი და გაძევება შეეფარდებოდა.²⁰ ხშირად გვხვდება შემთხვევები, როდესაც სოფლის ყრილობა ქურდს გამაწბილებელ სასჯელად საჯაროდ სოფელში ჩამოტარებას უსჯიდა. გურული ინფორმატორები უამრავ კონკრეტულ შემთხვევას იხსენებენ.²¹ ინფორმატორთა განმარტებით, დასჯილ ქურდს ზურგზე აჰკიდებდნენ ნაქურდალს (შეიძლება ზურგზე ფიცარი მიეკრათ წარწერით „ქურდი“ ან ნიშანი გაეკეთებინათ მისთვის იმავე წარწერით) და სოფელში ჩამოატარებდნენ და თან აყვირებდნენ, რომ იგი ქურდია და ესა და ეს მოვიპარეო. საინტერესოა, რომ ამ სასჯელის გამოყენება სოფლის ყრილობის მიერ XX საუკუნის II ნახევარშიც კი ფიქსირდება. 1989 წელს ჩაწერილი მონათხრობის მიხედვით, კაცმა ქათმები მოიპარა. ეს მომხდარა ამ ინფორმაციის დაფიქსირებამდე, სულ რაღაც შვიდიოდე წლით ადრე. ინფორმატორის გადმოცემით, სოფელმა მოიწვია კრება, კრებამ გადაწყვიტა შეერცხვინათ ქურდი, ჩამოჰკიდეს ზურგზე ქათმები და ჩამოატარეს სოფელში.²²

სოფლის ყრილობას გურიაში განსაკუთრებით მძიმე შემთხვევაში სასიკვდილო განაჩენიც კი გამოუტანია. ზოგიერთი ინფორმატორის გადმოცემით, გაუგიათ ჩაქოლვის შესახებაც. ერთ-ერთის განმარტებით, ჩაქოლვა სოფლის ცენტრში ხდებოდა, სადაც დიდიან-პატარიანად მთელი სოფელი ესწრებოდა.²³ ერთ-ერთი სოფლის ყრილობას სასიკვდილო განაჩენი გამოუტანია ერთი კაცისათვის, რომელმაც გარყვნილი ქმედება ჩაიდინა თავის ქალიშვილთან, თუმცა ეს პიროვნება მილიციამ დააკავა.²⁴ როგორც

¹⁹ ო. ზოიძე, იქვე, ეთნოგრაფიული რეკული № 1, გვ. 23.

²⁰ გ. დავითაშვილი, იქვე, ეთნოგრაფიული რეკული № 2, გვ. 25, 29; დ. ჯალაბაძე, იქვე, გვ. 49.

²¹ გ. დავითაშვილი, იქვე, გვ. 25, 29, 32; ჯ. მერაბიშვილი, იქვე, გვ. 54.

²² გ. დავითაშვილი, იქვე, გვ. 20.

²³ დ. ჯალაბაძე, იქვე, გვ. 19.

²⁴ გ. დავითაშვილი, იქვე, ეთნოგრაფიული რეკული № 1, გვ. 17.

ეხედავთ, სოფელი ხელისუფლების (იმ დროს საბჭოთა ხელისუფლება იყო) გვერდის ავლით აპირებდა უზნეო საქციელის ჩამდენის სიკვდილით დასჯას, თუმცა მილიციამ არ მისცა ამის საშუალება. მასალებში გვხვდება კონკრეტული ფაქტების აღწერა, როდესაც სოფლის კრება მის მიერვე გამოტანილი სასიკვდილო განაჩენის აღსრულებას ავალებს კონკრეტულ პირებს, რომლებიც მართლაც ასრულებენ ამ დაეალებას. მოვიყვანთ ერთ შემთხვევას: მენშევიკების დროს მომხდარა ასეთი ამბავი, ერთ-ერთ სოფელში იყო ქურდი, რომელმაც არ მოიშალა ეს საქმე. შეიკრიბა სოფლის კრება, რომელმაც მას გამოსწორება მოსთხოვა. მან კრებას განუცხადა, რომ ქურდობას ვერ მოიშლიდა. ამის გამო სოფელმა მას გადაუწყვიტა ტერორი (სოფლის მიერ გამოტანილი სასიკვდილო განაჩენის აღსანიშნავად ეს ტერმინი ჩვეულებრივ გამოიყენებოდა გური-აში) და რამდენიმე კაცს დაავალეს მისი მოკვლა. ერთ-ერთმა აღასრულა კიდეც სოფლის გადაწყვეტილება.²⁵

მეორე ინფორმატორიც ადასტურებს, რომ კონკრეტულ შემთხვევაში სწორედ სოფლის ყრილობამ გადაუწყვიტა დამნაშავეს (გვარად შათირიშვილს) ტერორი და დაავალა მეორე შათირიშვილს მისი მოკვლა, რომელმაც კრებაზევე მოკლა მსჯავრდებული.²⁶

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ სოფლის ყრილობა არა მარტო მართლმსაჯულებას ახორციელებდა, არამედ ზომებსაც იღებდა მის მიერ მიღებული გადაწყვეტილების აღსრულების უზრუნველსაყოფად.

იმერეთის ზოგიერთ რაიონში ჩატარებული საველე-ეთნოგრაფიული ექსპედიციის შედეგად ასევე დაფიქსირდა, რომ აქაც ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენდა სოფლის ყრილობის მიერ სასამართლო ფუნქციების განხორციელება. გურიის მსგავსად, იმერეთშიც სოფლის ყრილობა ასამართლებდა საზოგადოების მოღალატეებს, პირებს, რომლებიც საერთო საქმეს გამოაკლდებოდნენ, უზნეო საქციელის ჩამდენთ, ნათესაობისა და ნათელ-მირონის გაბტეხთ, სისტემატურად ქურდობის ჩამდენს და სხვა. ერთ-ერთი ინფორმატორი აღნიშნავს, რომ დღემდე (ინფორმაცია ჩაწერილია 1989 წელს) სოფელში მტკიცედ არის დამკვიდრებული წესი, როცა სოფელს გაუჭირდება, მთელი სოფლის მოსახლეობა ერთად შეიკრიბება და ერთად წყვეტს ყველა მნიშვნელოვან საჭირობოროტო საკითხს, მაგალ-

²⁵ გ. დათათაშვილი, ეთნოგრაფიული რეგული № 2, გვ. 5.

²⁶ გ. დათათაშვილი, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეგული, №2, გვ. 6.

ითად გზების გაყვანა, სტიქიით დაზარალებული ოჯახების დახმარება და სხვა. თუ ამ საერთო საქმეს ვინმე გამოაკლდებოდა, მას სოფელი მკაცრად უსწორდებოდა. ჩვენთან არცთუ შორეულ წარსულში მოხდა ასეთი ამბავი: სოფლის გზა გაგვყავდა, ფული შევაგროვეთ და ყველა გავედით სოფლიდან ორმა კაცმა თავი აარიდა ამ საერთო საქმეს... მაშინ სოფელმა გადაწყვიტა მათთვის ამ გზაზე სიარული აეკრძალა, ამის შემდეგ ისინი იძულებულნი იყვნენ ჩართულიყვნენ საერთო საქმეში.²⁷

ანალოგიურ შემთხვევებში იმერეთშიც გვხვდება ე.წ. „დარბევა“. სოფლის მცხოვრებლები საერთო საქმის გაკეთების შემდეგ მივიდოდნენ იმ პირის ოჯახში, რომელმაც არ მიიღო მონაწილეობა ამ საქმეში. მის დაუკითხავად დაკლავდნენ ღეკეულს, ღორს, ამოიღებდნენ ჭურიდან ღვინოს და იქეიფებდნენ. იმერელი ინფორმატორი ამას „დარბევას“ უწოდებს, ისევე როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში.²⁸

სოფლის ყრილობის მიერ უზნეო საქციელის ჩამდენთა მიმართ ასევე გამოიყენებოდა სხვადასხვა გამაწილებელი სასჯელი. მაგალითად, სოფელ სერბაისში ცხოვრობდა ქალი — გალინა არევაძე, რომელიც არ ერიდებოდა არანაირ უპატიოსნობას (ბოზობას, ქურდობას). იგი სოფლის ყრილობაზე გააფრთხილეს, რომ ამ საქმიანობისათვის თავი დაენებებინა, თუმცა, უშედეგოდ. მაშინ სოფლის ყრილობამ სისტემატური ქურდობისა და უპატიოსნო ცხოვრებისათვის, რაც სოფლის სახელს ბღალავდა, გადაუწყვიტა მას სამი დღით სამარცხვინო ბოძზე გაკერა. ბოძი ჩასვეს ეკლესიის ეზოში და ქალი მასზე თოკით მიაკრეს. სამი დღე იგი მზეზე იდგა.²⁹ ეს ინფორმაცია ხარაგაულის რაიონშია ჩაწერილი, საჩხერის რაიონშიც (სოფელი სარეკი) დაფიქსირდა სოფლის ყრილობის მიერ მრუში ქალის გასამართლება. ქმრის მოღალატე ცოლს სოფლის ყრილობამ გადაუწყვიტა სოფელში ჩამოტარება, რომ ყველას შეერცხვინა იგი.³⁰

ქალის მიერ უპატიოსნო საქციელის ჩადენისათვის შესაძლოა მისი სოფლიდან გაძევებაც მომხდარიყო, ან ვირზე უკულმა შესმა და სოფელში

²⁷ დ. ჯალაბაძე, მასალები იმერეთის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეველი, გვ. 28.

²⁸ ო. ზოიძე, მასალები იმერეთის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეველი, გვ. 44.

²⁹ გ. დავითაშვილი, მასალები იმერეთის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეველი, გვ. 32.

³⁰ იქვე, გვ. 79, 89.

ჩამოტარება, ასევე უნდობლობის გამოცხადება (იგივე ბოიკოტი).³¹ 1989 წელს იმერეთში ჩაწერილია კონკრეტული ფაქტი, რომელიც სოფელ ნუნისში მომხდარა ჩაწერიდან დაახლოებით 50 წლით ადრე. დაქორწინებულან გარებიდაშვილები, ამან თურმე ძალზე აღაშფოთა სოფელი. ხალხი შეიკრიბა ყრილობაზე და ისინი სოფლიდან გააძევა.³² სოფელი ჩხუბისთვისაც სჯიდა, თუ პიროვნება თავისი საქციელით მეტისმეტად შეაწუხებდა სოფელს. ერთ პიროვნებას (ეინმე კუტივაძეს) სმის დროს უყვარდა ჩხუბი. ერთხელ მან ჩხუბი და აყალმაყალი ატეხა ხალხში, ბევრს ფიზიკური შეურაცხაყოფა მიაყენა, რის გამოც შეიკრიბა სოფლის ყრილობა და მიუსაჯეს მას საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომა – 300 კვმ. გზის მოპირკეთება.³³

იმერეთშიც ძალზე გავრცელებული იყო სოფლის ყრილობის გადაწყვეტილების საფუძველზე ქურდის ნაქურდალით სოფელ-სოფელ ჩამოტარება.³⁴

სოფლის ყრილობის გადაწყვეტილებით ვხვდებით ქურდების სოფლიდან გაძევების კონკრეტულ შემთხვევებსაც. ძირითადად ეს სასჯელი გამოუსწორებელი ქურდების მიმართ გამოიყენებოდა. ერთ-ერთი ინფორმატორი გვიყვება: „მამისაგან გამიგონია, რომ ჩვენ სოფელში ალექსი მანჯავიძე და ასლან გოლუბიანი სისტემატურად ქურდობდნენ, რისთვისაც სოფლის ყრილობას გადაუწყვეტია მათი სოფლიდან გაძევება და ყველას სურვილი ეს ყოფილა. მაგრამ ბოლოს ამდგარა გოგნაძე და უთქვამს: მე არ დამაჯერეს, წინააღმდეგი ვარ მათი გაძევებისა“. კრებასაც გაუთვალისწინებია ეს და არ გაუძევებია დამნაშავენი... გაძევებაზე მთელი სოფლის თანხმობა უნდა ყოფილ-

³¹ მ. კეკელია, მასალები იმერეთის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეგული, გვ. 5.

³² ო. ზოიძე, მასალები იმერეთის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეგული, გვ. 35.

³³ გ. დავითაშვილი, მასალები იმერეთის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეგული, გვ. 79.

³⁴ მაგალითად, ერთ კაცს მოუპარავს ჯამი. ხალხმა ჯამით ხელში სოფელ-სოფელ ჩამოატარა, თან აყვირებდნენ მას: „ჯამის ქურდი ვარ“ (მ. კეკელია, იქვე, გვ. 9); სოფელ ზეარეში ორმა ქალმა მოიპარა კოლმუერნობის ლობიო, მათ ფაქტზე წაასწრეს და სოფლის ყრილობამ მათ სოფელში ჩამოატარება გადაუწყვიტა. ქალებს ზურგზე აკიდეს მოპარული ლობიო, სოფელში ჩამოატარეს და აძახებინეს: „ქურდი ვარ ლობიოსი“ (მ. კეკელია, იქვე, გვ. 8). დაფიქსირებულია შემთხვევა, როდესაც ქურდებს ქალის საცელები ჩააცვეს და ისე ჩამოატარეს სოფელში (გ. დავითაშვილი, იქვე, გვ. 8). ქურდისათვის და, საერთოდ, ამართალური საქციელის ჩამდენის მიმართ გამაწიანებელი სასჯელად შეიღებდა „თავს ლაფის დასხმაც“ გამოყენებინა (პირდაპირი მნიშვნელობით). ამ წესით დასჯილს „თავს ლაფისხმული“ ერქვა. (მ. კეკელია, იქვე, გვ. 9, 17).

იყო ერთხმად.³⁵ სხვა ინფორმატორებიც ადასტურებენ, რომ სწორედ გამოუსწორებელი ქურდების გაძევება ხდებოდა ძირითადად. ერთ-ერთი ინფორმატორი აღნიშნავს, რომ თუ არ გამოსწორდებოდა ქურდი, მოიწვევდნენ სოფლის ყრილობას და ასეთ კაცს გააძევებდნენ სოფლიდან, მაგალითად, ასე გააძევეს ქურდობის გამო ლაცაბიძე სინკა (ეს ფაქტი 1915 წელს მომხდარა და ინფორმატორს გადმოცემით გაუგია).³⁶ ქურდი წინასწარ შეიძლება გაეფრთხილებინათ და შემდეგ გაეძევებინათ. ხალხს შეიძლება სხვა სასჯელებიც გამოეყენებინა.

ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით, ამ სამივე რეგიონში სოფლის (საზოგადოების) ყრილობის გარდა, სასამართლო ფუნქციების შემსრულებლად გვევლინებიან ასევე ყრილობის მიერ არჩეული თავკაცები. მასალებში ხშირად ფიგურირებს სოფლის ყრილობის მიერ არჩეული კეთილსინდისიერი, პატიოსანი, ალაღმართალი სამი თავკაცი. მათ უწოდებენ სოფლის თავკაცებს, კეთილსინდისიერ კაცებს, არჩეულ ხალხს, გური-აში მელატორებსაც. ზოგიერთი ინფორმატორი სოფლის ყრილობის მიერ არჩეულ ასისტავებსაც იხსენებს; მათ სხვადასხვა ფუნქციები ჰქონდათ, — იგივე, რაც ჩვეულებრივ სოფლის ყრილობის მიერ არჩეულ პირებს სხვა რეგიონებში. მაგალითად, ერთი იმერელი ინფორმატორი იხსენებს: „სოფლის თავკაცებს ირჩევდნენ სოფლის ყრილობაზე, სამ თავკაცს. ისინი ძირითადად სასოფლო საქმეებს წყვეტდნენ. ეს იყო სოფლის წისქვილის აშენების ხელმძღვანელობა, გზის გაყვანა, საბალახოების საქმე, ეკლესიის კარმიდამოს მოვლა, ობლებისათვის მეურვის დანიშვნა და, საერთოდ, სოფელში წესრიგის დაცვა, თუ საჭირო იქნება, ქურდობის, ბოზობის ან სამოქალაქო დაეების გადაწყვეტა“.³⁷ სხვა ინფორმატორებიც ამბობენ, რომ სოფელი ირჩევდა სამ თავკაცს, რომლებიც არჩევდნენ ქურდობისა თუ ბოზობის საქმეებს, მეზობლებს შორის დაეებს და სხვა.³⁸ მეგრელი ინფორმატორებიც ადასტურებენ, რომ სოფელი ირჩევდა სამ კაცს, რომელთაც დამნაშავე უნდა გაესამართლებინა. ესენი იყვნენ ალაღმართალი, პატიოსანი პირები, რომელთაც ყველა ენდობოდა, ისინი იხილავდნენ

³⁵ მ. კეკელია, იქვე, გვ. 18. ჩვენ გვაქვს ჩაწერილი რამდენიმე სხვა ფაქტიც, როდესაც გაძევებას წინ აღუდგა რამდენიმე პიროვნება და ყრილობამ ანგარიში გაუწია მათ აზრს.

³⁶ ჯ. მერაბიშვილი, მასალები იმერეთის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეგული, 1989, გვ. 19.

³⁷ გ. დავითაშვილი, მასალები იმერეთის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეგული, გვ. 29.

³⁸ გ. დავითაშვილი, იქვე, გვ. 11, 42. ჯ. მერაბიშვილი, მასალები იმერეთის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეგული, გვ. 12.

ქურდობისა და სხვა საქმეებს.³⁹ გურიაში სოფლის მიერ არჩეულ თავკაცებს ინფორმატორთა მნიშვნელოვანი ნაწილი (მასალები ძირითადად ჩაწერილია ჩოხატაურის რაიონში) მედიატორებს უწოდებს, რომელთაც ანალოგიური ფუნქციები ჰქონდათ, მათ შორის სასამართლოც.⁴⁰

აი, ასეთი სახით შემორჩა სოფლის მიერ არჩეული თავკაცების საქმიანობა XX საუკუნის ბოლოს მცხოვრებ მეგრულ, იმერულ და გურულ ინფორმატორებს. მათ საკმაოდ ზოგადი წარმოდგენა აქვთ მათ სამეურნეო და სასამართლო ფუნქციებზე; ამ ინფორმაციის მიხედვით, სოფლის მიერ არჩეული თავკაცების მნიშვნელოვანი ფუნქცია იყო ქურდობის საქმეების განხილვა და დამნაშაის დასჯა (ცხადია, მათ ხელი მხოლოდ სოფელში მომხდარ ქურდობებზე მიუწვდებოდათ. ძირითადად ეს იყო პირუტყვის, საოჯახო ნივთების, პროდუქტების ქურდობა). თავკაცები ასევე ზომებს იღებდნენ ქურდის გამოვლენისა და დაკავებისათვის. მათ შეიძლება ქურდობაში ეჭვმიტანილისათვის მოეთხოვათ დაფიცება თავის მართლების მიზნით, ან მთელი სოფელიც კი დაეფიცებინათ, რომ ქურდი გამოვედინათ. ასევე შესაძლოა სოფლის მცხოვრებნი შეეკრიბათ და ორგანიზაცია გაეწიათ ქურდის მოძიებისათვის, ან თვითონ განეხორციელებინათ საგამოძიებო მოქმედებანი, მოწმეთა დაკითხვა, ჩხრეკა და სხვა. გურიის ერთ-ერთ სოფელში მომხდარა ქურდობა, აღმოჩნდა მოწმე, რომელმაც სწორედ თავკაცებს მიმართა, რომელთაც ევალებოდათ საქმის განხილვა. თავკაცებმა გაჩხრიკეს მოწმის მიერ მითითებული ეჭვმიტანილის სახლი და ნაქურდალს სასიმიინდემი მიაგნეს.⁴¹

³⁹ ო. ზოიძე, მასალები სამეგრელოს ჩვეულებით სამართალზე, 1988, თონოგრაფიული რეკული, გვ. 61-62.

⁴⁰ მაგალითად, ინფორმატორი მოგვითხრობს, რომ სოფელში მოიწვევდნენ სოფლის ყრილობას, შეიკრიბებოდა მოსახლეობა და ირჩევდნენ 2-3 მედიატორს. ეს მედიატორები წვევდნენ სამართლებრივ საქმეებს და მათ ყველა ემორჩილებოდა (გ. დავითაშვილი, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, თონოგრაფიული რეკული № 2, გვ. 5). მეორე ინფორმატორი აღასტურებს, რომ სოფელში ორი-სამი იყო არჩეული, რომელიც სიმაპროტესტს იტყვოდა. მათ მედიატორებს ეძახდნენ ან თავი კაცებს. ისინი არჩევდნენ სამოქალაქო დავებს, წერილმან დანაშაულებებსა და სხვ. (გ. დავითაშვილი, იქვე, გვ. 1). კიდევ ერთი ინფორმატორი აღნიშნავს, რომ სოფელი ირჩეოდა ორ-სამ მედიატორს, რომლებიც ქურდობებსა და სამოქალაქო დავებს არჩევდნენ, თუ ვინმე საერთო საქმეს გამოჩენდა, გაკიცხავდნენ (გ. დავითაშვილი, იქვე, თონოგრაფიული რეკული № 1, გვ. 23-24). ერთ-ერთი ინფორმატორის თქმით, თუ ვინმე პირველად იქურდებდა, სოფლის მიერ არჩეული მედიატორები განიხილავდნენ ამ საქმეს, ქურდს აფრთხილებდნენ და შესაძლოა გამაწილებელი სასჯელიც შეეფარდებინათ მისთვის (ჯ. მერაბიშვილი, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, თონოგრაფიული რეკული, 1989, გვ. 9, 22). ყველა ინფორმატორი აღასტურებს, რომ ზალხის მიერ არჩეული მედიატორები იყვნენ ბრძენი, კვიანო, პატიოსანი ზალხი (ო. ზოიძე, იქვე, თონოგრაფიული რეკული, № 1, გვ. 1).

⁴¹ ჯ. მერაბიშვილი, მასალები გორის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, თონოგრაფიული რეკული, გვ. 9.

გურიაში არის დაფიქსირებული ერთი უაღრესად საინტერესო შემთხვევა, როდესაც თავკაცებმა ქურდის დასაღვენად მეტად საინტერესო საგამოძიებო მოქმედება ჩაატარეს და ქურდი დაადგინეს. ინფორმატორი გვიყვება: საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე სოფელ საჭამიასერში ერთ ღამეს ღუქანი გატეხეს და საქონელი გაიტაცეს. ურდულის გადასაგდებად ქურდებმა ხის კედელი გაბურღეს და ხელი მათ მიერვე გაკეთებულ ხერელში შეყვეს და ასე გააღეს კარები. სოფლის თავკაცებმა ჩათვალეს, რომ ქურდი ხერელში ხელს რომ შეყოფდა, მას ხელი აუცილებლად გაეკაწრებოდა, მათ შეკრიბეს სოფლელები ღუქანთან. ერთ-ერთ მათგანს ხელი გაკაწრული აღმოაჩნდა და ასე აღმოაჩინეს ქურდი.⁴² იმერეთში კი სოფელ ვახანში (ხარაგაულის რაიონი) ჩამოსახლებული იყო ერთი სომეხი ქალი, სახელად ვართანუშა, რომელიც თურმე სულ ქათმებს იპარავდა, მაგრამ ყოველთვის უარყოფდა ამას. სოფლის თავკაცებმა მას მიუჩინეს კაცი სათვალთვალოდ, რომელმაც მორიგი ქურდობისას წაასწრო ვართანუშას. თავკაცების გადაწყვეტილებით ქურდს ზურგზე აკიდეს ნაქურდული და სოფელში ჩამოატარეს.⁴³ კონკრეტულ შემთხვევებში აი ასეთი ღონისძიებების გატარება უხდებოდათ სოფლის თავკაცებს ქურდების გამოსაგლეხად.

სოფელში მომხდარი ქურდობის გარდა, სოფლის თავკაცები განიხილავდნენ ასევე სამოქალაქო დავებს, უზნეო საქციელის ჩადენას და სხვა. მძიმე სისხლის სამართლის საქმეების განხილვაში მათი მონაწილეობა ფაქტობრივად არ ფიქსირდება, ეს უკვე სახელმწიფო ხელისუფლების პრეროგატივას წარმოადგენდა. იშვიათად, არ იყო გამორიცხული ხელისუფლებისაგან დაფარულად განეხილათ რაღაც საქმე, უფრო ზუსტად ისეთი დანაშაულებრივი ქმედება, რომელიც რაღაც მიზეზის გამო შესაძლოა, ოფიციალური ხელისუფლების ყურადღების მიღმა დარჩენილიყო. მაგალითად, სოფელ ზემო ხეთში (გასაბჭოებამდე) მამას მოუკლავს შვილი. ეს საქმე მედიატორებმა განიხილეს და შვილის მკვლელს მიუსაჯეს სიკვდილით დასჯა. მას მისცეს დანა და შესთავაზეს თვითონ მოეკლა თავი, რაზედაც მან უარი თქვა.

⁴² ო. ზოძი, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეველი № 1, გვ. 3-4.

⁴³ გ. ღაღიაშვილი, მასალები იმერეთის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეველი, გვ. 33.

მაშინ გაათხრევენეს საფლავი საკუთარი ხელით, დააყენეს საფლავის წინ, შემდეგ აიღეს ათი თოფი, მხოლოდ ერთში იყო ტყვია, დანარჩენში მხოლოდ წამალი, არც ერთმა მსროლელმა არ იცოდა, თუ რომელში იდო ტყვია, ასე იმიტომ გააკეთეს, რომ შემდეგ შუღლი არ ჩამოვარდნილიყო, ან არავის წამოემახებინა: ის კაცი შენ მოკალიო. მკვლელი ასე დასაჯეს სიკვდილით, შემდეგ ხალხმა ქვები დააყარა მიწას.⁴⁴ გურიის სინამდვილიდან ჩვენ მოვიყვანეთ რამდენიმე ფაქტი, როცა სოფლის ყრილობამ დამნაშავე სიკვდილით დასაჯა და კონკრეტულმა პირებმა ყრილობის დავალებით ეს განაჩენი აღასრულეს. აქაც ვხედავთ განსაკუთრებულ შემთხვევაში – შვილის მკვლელობისას – სასიკვდილო განაჩენის გამოტანას, ამ შემთხვევაში მედიატორთა მიერ, რომელთაც განაჩენის აღსრულებაში მონაწილეობა სხვადასხვა პიროვნებას დაავალეს (საფიქრებელია, რომ სახალხო თვითმმართველობის ორგანოებისა თუ მათი არჩეული თავკაცების მიერ სასიკვდილო განაჩენის გამოტანა და მისი აღსრულება ძირითადად მაშინ ხდებოდა, როდესაც სახელმწიფო ხელისუფლება რაღაც მიზეზთა გამო შესუსტებული იყო).

ჩვენ ზემოთ ვნახეთ, თუ რაოდენ მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ არჩეული თავკაცები სოფლის ყრილობის მიერ სასამართლო ფუნქციების განხორციელებისას. სწორედ ისინი იყვნენ სოფლის ყრილობის მოწვევის ინიციატორები და უძღვებოდნენ მასზე საკითხის განხილვას. შესაძლოა, მაგალითად, ქურდი წინასწარ გაეფრთხილებინათ, რომ აღარ ჩაედინა დანაშაული, ხოლო შემდეგ თუ ის გააგრძელებდა ქურდობას, სოფლის თავკაცებს უკვე სოფლის ყრილობა მოეწვიათ მისი საკითხის განსახილველად და მომხდარიყო ქურდის გაძევებაც კი.

მასალებში არის მინიშნება იმის თაობაზე, რომ საქმეებს, რომელთა განსახილველად სოფლის ყრილობა იკრიბებოდა, ჯერ სოფლის თავკაცები ცალკე გაარჩევდნენ და შემდეგ მიღებულ გადაწყვეტილებას ყრილობას უთანხმებდნენ, რომელსაც საბოლოო ვერდიქტი უნდა გამოეტანა – ბოიკოტის გამოცხადება, გაძევება, თუ სხვა სასჯელის შეფარდება დამნაშავეისათვის. დაფიქსირებულია შესაბამისი კონკრეტული მაგალითებიც, როდესაც არჩეულმა ხალხმა განიხილა კონკრეტული ქურდობის საქმე, გამოიტანა განაჩენი და ხალხთან მოთათბირების

⁴⁴ ო. ზოიძე, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, ჟონოგრაფიული რეკულო № 1, გვ 1-2.

შემდეგ მოხდა ქურდების გაძევება,⁴⁵ ასევე ყრილობის თანხმობით სოფლის თავკაცებმა უზნეო საქციელის ჩამდენი სამარცხენო ბოძზე გააკრეს.⁴⁶

გურიაში, ერთ-ერთ სოფელში მომხდარა ქურდობა, სოფლის სამეულმა (ასე იხსენიებს ინფორმატორი სოფლის ყრილობის მიერ არჩეულ სამ თავკაცს), რომელშიც შედიოდნენ ინფორმატორის ბაბუა დიმიტრი ღუმბაძე, ივანე ერქომაიშვილი, ივანე მარშანია, მთელი სოფელი შეკრიბა. სოფელმა თვითონ მონახა ქურდი. სამეულმა მსჯელობა დაიწყო ამ საქმეზე. სოფლის მცხოვრებლები განცალკევებით იყვნენ, ხოლო სამეული ხალხისაგან მოშორებით ისხდა. ისინი ბჭობდნენ, თუ რა სასჯელი გამოეტანათ ქურდისათვის. ხალხს მათი საუბარი არ ესმოდა, ცოტა ხნის ბჭობის შემდეგ სამეული მივიდა ხალხთან. მათგან ყველაზე მჭევრმეტყველმა ივანე მარშანიამ მიმართა ხალხს, რომ ქურდს მძიმე სასჯელი არ გამოუტანეს, რადგან ოთხი შვილი ჰყავდა და ავადმყოფი ცოლი. მას სოფელში ნაქურდალით ჩამოტარება და ოთხი თვის ბოიკოტი აკმარეს. საინტერესოა, რომ მარშანიამ ხალხს მიმართა, თუ ჩვენი განაჩენი არ მოგწონთ, შევცვალოთ, ხალხმა მოიწონა ეს განაჩენი და მხოლოდ ამის შემდეგ აღსრულდა იგი.⁴⁷ სოფლის ყრილობისა და თავკაცების მიერ განაჩენის გამოტანის ამ მექანიზმის გამოყენება სავსებით ბუნებრივი და ლოგიკურია. უფრო ეფექტურია, როდესაც რაიმე საქმეს განიხილავს და გადაწყვეტილებას იღებს რამდენიმე პიროვნება და არა სოფლის ყრილობის ყველა მონაწილე ერთობლივად, თუმცა საბოლოო სიტყვა სოფლის ყრილობას ეკუთვნის, მას შეუძლია თავკაცთა მიერ გამოტანილი განაჩენი ან მიიღოს, ან უარყოს. ჩვენ მიერ მოყვანილი კონკრეტული შემთხვევა ამის შესანიშნავი დადასტურებაა. არც ის უნდა იყოს გასაკვირი, რომ ისეთი სასჯელების შეფარდება, როგორიცაა: სოფლიდან გაძევება, ბოიკოტის გამოცხადება, ძირითადად, სოფლის ყრილობის პრეროგატივაა. ბოიკოტი ხომ თვით სოფელმა უნდა განახორციელოს და ბოიკოტგამოცხადებულთან (ბოიკოტქმნილთან) ყოველგვარი ურთიერთობა გაწყვიტოს, იგივე ითქმის სოფლიდან გაძევებულზეც. ეს სასჯელი მისაღმი მთელი სოფლის დამოკიდებულებას

⁴⁵ გ. დავითაშვილი, მასალები იმერეთის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეველი, გვ. 43.

⁴⁶ იქვე, გვ. 32.

⁴⁷ ი. ზოიძე, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეველი № 2, გვ. 30.

გამოხატავს და შესაბამისი გადაწყვეტილებაც, ლოგიკურია, სოფლის ყრილობამ მიიღოს.

ცხადია, საქმის განხილვისა და განაჩენის გამოტანის ზუსტად ერთნაირი მექანიზმი აღნიშნულ სამ რეგიონში კი არა, ერთი რეგიონისა თუ რაიონის ფარგლებშიც კი არ იქნებოდა. სხვადასხვა სოფლებში შესაძლოა, საქმე სხვადასხვანაირად განეხილათ, მათ შორის ისედაც, როგორც ეს ამ უკანასკნელ შემთხვევაშია აღწერილი, თუმცა შესაძლოა სხვაგვარადაც მომხდარიყო და სოფლის თავკაცებს სოფლის ყრილობის თანდასწრებით, მონაწილეობით განეხილათ საქმე. გარკვეულ საქმეებს სოფლის თავკაცები თვითონ არჩევენ და განაჩენი დამოუკიდებლად გამოჰქონდათ, თუმცა მათი სასამართლო საქმიანობის ზუსტ რეგლამენტაციას ადგილი არ ჰქონია.

სამეგრელოში, გურიასა და იმერეთში ფიქსირდება სამედიატორო სასამართლოს მოქმედებაც, ე.ი. ხდებოდა მოდავე მხარეების მიერ პარიტეტულ საწყისებზე მომრიგებელ მოსამართლეთა არჩევა, ერთი კონკრეტული საკითხის, საქმის გადასაწყვეტად, რაც, ცხადია, მხოლოდ მხარეთა ურთიერთთანხმობით მოხდებოდა.

სამედიატორო სასამართლო არჩედა საოჯახო და სამოქალაქო დავებს – მიჯნაზე, მიწაზე, წანახეღზე, ვალის გადაუხდელობაზე, ზოგიერთ სხვა წვრილმან დავაზე. სამედიატორო სასამართლოს მიერ სისხლის სამართლის საქმეების განხილვა ამ სამ კუთხეში 1988-1989 წელს ჩაწერილი მასალებით არ ფიქსირდება. ინფორმატორთა თქმით, მედიატორები მხოლოდ სამოქალაქო საოჯახო დავებს აგვარებდნენ. გ. ცეცხლაძეც ადასტურებს, რომ გურიაში მედიატორები მომრიგებელ ფუნქციას ასრულებდნენ ოჯახის გაყრისას, განქორწინებისას, მეზობელთა ურთიერთობაში და სხვა.⁴⁸

ინფორმატორთა ნაწილი აღნიშნავს, რომ მედიატორთა არჩევა მხარეთა მიერ მათ მხოლოდ ოჯახის გაყრის შემთხვევაში გაეგოთ. მედიატორთა არჩევა სხვა შემთხვევებშიც რომ შეიძლება მომხდარიყო სამოქალაქო ხასიათის დავებისას, ეს არა მარტო ეთნოგრაფიული მონაცემებით მტკიცდება, არამედ დოკუმენტებითაც. საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ ორიოდ საბუთს ჭიათურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდიდან. ერთ საბუთში, რომელიც XIX საუკუნის დასასრულს განეკუთვნება, აღნიშნულია, რომ მხარეებმა

⁴⁸ გ. ცეცხლაძე, გურიის მოსახლეობის საოჯახო ყოფა, თბ., 1991, გვ. 88.

მათ შორის მიჯნაზე არსებული დავის გასარკვევად აირჩიეს ორი კეთილსაიმედო პირი (თითოეულმა ცალ-ცალკე) და მათ გადაწყვეტილებაზე თანახმანი იქნებოდნენ. აღნიშნული დოკუმენტი მხარეთა ხელწერილია, რომ დაემორჩილებიან მათ მიერ არჩეულ „კეთილსაიმედო პირთა“ გადაწყვეტილებას. აქ ტერმინი მედიატორი, შუაგაცი თუ ბჭე ნახსენები არ არის, თუმცა ჩანს, რომ საქმე გვაქვს სწორედ სამედიატორო სასამართლოსთან, რომლის ფორმირება უშუალოდ მხარეთა ნება-სურვილით ხდება, ხოლო „კეთილსაიმედო პირებში“ სწორედ მედიატორები იგულისხმებიან, რომლებიც მიჯნაზე არსებულ დავას არჩევენ. მეორე დოკუმენტით, რომელიც 1908 წლითაა დათარიღებული, მხარეებს შორის დავა გზასთანაა დაკავშირებული; მხარეებს აურჩევიათ მედიატორები, სულ სამი. ერთი მათგანი „უმათერეს მედიატორადაა“ მოხსენიებული (აღსანიშნავია, რომ საბუთში ზუსტად არ ჩანს, თუ რომელმა მხარემ რომელი მედიატორი აირჩია და კონკრეტულად როგორ მოხდა „უმათერესი მედიატორის“ არჩევა. ამ მხრივ ეთნოგრაფიული მასალა უფრო სრულყოფილ სურათს იძლევა). საბუთში აღნიშნულია, რომ მედიატორებმა მხარეთა საჩივრისა და პასუხის მოსმენის, სადავო ადგილის დათვალიერების („ასმოტრის“) მოხდენის, წარმოდგენილი საბუთების საფუძველზე, „გარემოების შეფასებით და აწონ-დაწონით“, საკუთარი სინდისით, ერთხმად გამოიტანეს განაჩენი.⁴⁹ ამ უკანასკნელ საბუთში კარგად ჩანს, თუ რა პროცესუალურ მოქმედებებს ასრულებდნენ მედიატორები (ეს არა მარტო მიწაზე, გზაზე, მიჯნაზე, დავებზე შეიძლება გაეავრცელოთ). კერძოდ, მედიატორები დაპკითხავენ მხარეებს, ახდენენ სადავო ადგილის დათვალიერებას, ეცნობიან და აფასებენ წარმოდგენილ დოკუმენტებს, საჭიროებისამებრ შესაძლოა ადგილი ჰქონოდა მოწმეთა დაკითხვასაც და ყველა ამ გარემოების ერთმანეთთან შეჯერების, აწონ-დაწონის საფუძველზე იღებენ გადაწყვეტილებას.

ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით თითოეული მხარე ირჩევდა თითო მედიატორს, ხოლო მესამე მედიატორს ორივე მხარე ირჩევდა ურთიერთშეთანხმებით, რომელსაც ზედამხედველი მედიატორი ერქვა. ოჯახის გაყრისას კი იმდენი მედიატორი იქნებოდა, რამდენი ძმაც

⁴⁹ ჭიათურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ზღნაწერთა ფონდი, საქმე 3162/18ა, საქმე 7074.

იყრებოდა და ერთ საერთო მედიატორსაც ირჩევდნენ.³⁰

ეთნოგრაფიული მასალითაც დასტურდება, რომ მედიატორები ასრულებდნენ იმ პროცესუალურ მოქმედებებს, რომლებიც ზემოთ მოყვანილ საბუთშია ასახული.

ერთ-ერთი გურული ინფორმატორი ასე იხსენებს მედიატორთა არჩევის წესს: როცა მოდავეები მშვიდობიანად ვერ გადაწყვეტდნენ საკითხს, ერთ-ერთი ეტყოდა მეორეს: „მაშინ ორი კაცით მოლაპარაკებაში მომყევი“. ეს იმას ნიშნავდა, რომ ორი მედიატორი ავირჩიოთო. ამის მერე მხარეები დაასახელებდნენ მედიატორებს. თუ ერთ მხარეს არ მოსწონდა მეორის მედიატორი, მეორე ვალდებული იყო მედიატორად სხვა მოეყვანა, მედიატორთა გადაწყვეტილება კი ორივე მხარისათვის სავალდებულო იყო.³¹ ე.ი. როგორც ჩანს, ერთ მხარეს შეეძლო მოეთხოვა მეორე მხარის მიერ დასახელებული მედიატორის აცილება, ცხადია, ეს მაშინ მოხდებოდა, თუ იგი არ ენდობოდა მეორე მხარის მიერ მედიატორად დასახელებულ პიროვნებას, ეჭვი ეპარებოდა მის პატიოსნებასა და მიუკერძოებლობაში. სხვათა შორის, ერთი მხარის მიერ დასახელებული მედიატორის აცილება შესაძლოა მომხდარიყო ოჯახის გაყოფისას მედიატორთა დასახელების დროსაც. როდესაც ოჯახი იყრებოდა, გაყრის თითოეულ სუბიექტს უფლება ჰქონდა თავის შეხედულებისამებრ აერჩია მედიატორი, თუმცა იმერელ ინფორმატორთა მითითებით, გაყოფაში მონაწილე სხვა სუბიექტს შეიძლება აცილება მიეცა ამ პიროვნებისათვის და ამ შემთხვევაში მხარე ვალდებული იყო სხვა პიროვნება დაესახელებინა მედიატორად. მასალებში ჩანს, რომ „უფროსი მედიატორის“ არჩევისას, რაც მხარეთა ურთიერთთანხმობით ხდებო-

³⁰ მ. კეკელია, მასალები იმერეთის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეეული, 1989, გვ. 1,11,41; ჯ. მერაბიშვილი, მასალები იმერეთის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეეული, გვ. 29; დ. ჯალაბაძე, მასალები იმერეთის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეეული, 1989, გვ. 13; გ. დავითაშვილი, მასალები იმერეთის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეეული, 1989, გვ. 29; მ. კეკელია, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეეული, 1989, გვ. 10,19; დ. ჯალაბაძე, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეეული, 1989, გვ. 29-30, 34; ჯ. მერაბიშვილი, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეეული, გვ. 16; მ. კეკელია, მასალები სამეგრელოს ჩვეულებით სამართალზე, 1988, ეთნოგრაფიული რეეული, გვ. 26-27; 31-32; ერთ-ერთი გურული ინფორმატორი აღნიშნავს, რომ თითო მხარე ირჩევდა თითო მედიატორს, მესამეს კი — ორივე მხარე შეთანხმებით, ჯ. მერაბიშვილი, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეეული, გვ. 16,18. გურული ინფორმატორები ამ შემთხვევაში მედიატორს უწოდებენ მხარეების მიერ არჩეულ მოპირებულ მოსამართლეს და სოფლის არჩეულ თავკაცს.

³¹ მ. კეკელია, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, 1989, ეთნოგრაფიული რეეული, გვ. 12.

და, მხარეებს შესაძლოა გაეთვალისწინებინათ მათ მიერ უკვე არჩეული მედიატორების აზრიც.³² მეორე მხარის მიერ არჩეული მედიატორის აცილების უფლება ცნობილია ქართული ჩვეულებითი სამართლისათვის და საქართველოს სხვა კუთხეებშიც ფიქსირდება და შეესაბამება მედიატორთა ინსტიტუტის ბუნებას. მედიატორთა მთავარი მიზანი ხომ მხარეთა მორიგებაა, ხოლო თუ მედიატორს არ ექნა ნდობა რომელიმე მხარის, ბუნებრივია, მისი მონაწილეობა მხარეთა მორიგების საქმეში ვერ იქნება ეფექტური, ამიტომ თუ რომელიმე მხარის მიერ დასახელებული მედიატორის პატიოსნება, სამართლიანობა, მიუდგომლობა მეორე მხარის ეჭვს იწვევს, უპრიანია ასეთი მედიატორის შეცვლა.

სამედიატორო სასამართლოს არსებობას სამეგრელოში იტალიელი მისიონერი არქანჯელი ლამბერტიც (XVII საუკუნე) ადასტურებს. იგი აღწერს, თუ როგორ აწარმოებდა მართლმსაჯულებას სამეგრელოს მთავარი, ასევე აღნიშნავს, თუ რა იაფად და სწრაფად ხორციელდება სამართალწარმოება სამეგრელოში, განსხვავებით მისი მშობლიური იტალიისაგან, შემდეგ კი მიუთითებს, რომ, როცა რთული საქმეა და არ სურთ მთავარი შეაწუხონ, მოდავეები ასე იქცევიან: თითოეული მოდავე ირჩევს თითო მოსამართლეს. ორივე მოსამართლე ირჩევს ერთ მომხსენებელს (რეფერენდარიო). ამ კაცის მოვალეობა ის არის, რომ არჩეულ მოსამართლესთან ერთად, დაჯდეს და ერთი მოდავის სიტყვები მეორეს გადასცეს.

დანიშნავენ დღეს და ადგილს, როდის და სად უნდა მოხდეს საქმის გარჩევა. ჩვეულებრივ, შეიკრიბებიან რომელიმე კარგ ჩრდილიან ხის ქვეშ. დანიშნულ დროს ყველანი შეიკრიბებიან ამორჩეულ ადგილზე, მოსამართლეები და საქმის მომხსენებელი რომ დასხდებიან, ჯერ გამოცხადდება მომჩივანი და მუხლმოდრეკით მოახსენებს მათ თავის საჩივარს და წარუდგენს ყველა საბუთს. ეს რომ ყოველივეს იტყვის, რაც სათქმელია, ადგება და წავა ისეთ ადგილას, რომ ვერ გაიგოს, რასაც მოპასუხე იტყვის. მერე მოსამართლეთა წინაშე გამოცხადდება და მუხლს მოიდრეკს მოპასუხე, რომელსაც საქმის მომხსენებელი სიტყვასიტყვით გადასცემს ყოველსავე, რაც მომჩივანმა მოახსენა მოსამართლეებს. ამის შემდეგ მოპასუხე თავის პასუხს მოახსენებს მოსამართლეებს და წარუდგენს თავის საბუთებს. დაასრულებს თუ არა

³² მ. კეკელია, მასალები ჩვეულებითი სამართალზე (გურჯაანი, ღუშეთი, საჩხერე), 1976-1977, ეთნოგრაფიული რეველი, გვ. 90,99.

თავის სიტყვას, მოპასუხე წავა. შემდეგ შემოვა ხელახლა მომჩივანი, რომელსაც საქმის მომხსენებელი გადასცემს მოპასუხის სიტყვებს. მომჩივანი კიდევ თავისას იტყვის, კიდევ წავა და შემოვა მოპასუხე. ასე გაგრძელდება, ვიდრე ორივე მხარე არ დაასრულებს თავ-თავის სიტყვას, როცა მათ აღარ ექნებათ რა სათქმელი, მოსამართლენი ცალკე წავლენ საბჭოდ და გადაწყვეტენ საქმეს... მათ განაჩენს ორივე მხარე ყაბულდება.³³ ჩვენი აზრით, არქანჯელო ლამბერტი აღწერს კლასიკური სამედიატორო სასამართლოს საქმიანობას სამეგრელოში. ეს იმაში გამოიხატება, რომ მხარეები თავიანთი ნება-სურვილით ირჩევენ თითო მოსამართლეს და შემდეგ ეს მოსამართლეები – ე.წ. მომხსენებელს, რომელიც მხარეებს ერთმანეთის ჩვენებას გადასცემს. საქმის გარჩევა ხდება შერჩეულ ადგილას, სადმე ჩრდილიანი ხის ქვეშ და პროცესი მიმდინარეობს შეჯიბრებითობის პრინციპის საფუძველზე. მხარეები რიგრიგობით აძლევენ ჩვენებას მოსამართლეებს, შემდეგ პასუხს სცემენ ერთმანეთს ისე, რომ არ ესმით ერთმანეთის საუბარი.

როგორც ჩანს, თავის დროზე სამეგრელოშიც იმავე პრინციპებით ტარდებოდა სამედიატორო სასამართლო, რასაც XX საუკუნეში ეხედებით მთის რეგიონებში (კერძოდ, სვანეთსა და ხევსურეთში). აქაც მხარეებს არ ესმით ერთმანეთის ჩვენება, რომ არ მოხდეს რაიმე შეურაცხყოფის მიყენება, შუღლის განახლება. სამედიატორო სასამართლოს მთავარი მიზანი ხომ მხარეთა შერიგებაა და ყველაფერი კეთდება, რომ თვით სასამართლო პროცესის მიმდინარეობისას რაიმე გაუგებრობა თავიდან იქნეს აცილებული, რის გამოც არც მხარეთა დაპირისპირება ხდება. მოსამართლეებს გადაწყვეტილება სწორედ მხარეთა მიერ წარმოდგენილი ჩვენებების, საბუთების საფუძველზე გამოაქვთ. სამწუხაროდ, არქანჯელო ლამბერტი არ მიუთითებს, თუ რა ხასიათის საქმეებს განიხილავდა მის მიერ აღწერილი სასამართლო დაწესებულება. იგი მხოლოდ ზოგადად აღნიშნავს, რომ, როცა რთული საქმეა და არ უნდათ მთავრის შეწყობა, მხარეები მაშინ ირჩევენ თითო მოსამართლეს. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ლამბერტის დროს სამედიატორო სასამართლო სამეგრელოში განიხილავდა უფრო რთულ საქმეებს, ვიდრე ეს XX საუკუნის დასასრულის მასალებით ჩანს (რომლებიც დაახლოებით XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის განმავლობაში არსებულ ვითარებას მოიცავს). არ არის გამორიცხული, რომ ძვე-

³³ ა. ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თბ., 1938, გვ. 81.

ლად სამედიკატორო სასამართლოს სამეგრელოში ზოგიერთ სისხლის-სამართლებრივ საქმეებზეც მიუწევდებოდა ხელი, თუმცა შემდეგ თანდათანობით სახელმწიფო ხელისუფლებამ შეზღუდა ჩვეულებითი სამართლის ნორმების საფუძველზე მოქმედი ამ სასამართლო ორგანოს საქმიანობა და ბოლო პერიოდის მონაცემების მიხედვით, სამედიკატორო სასამართლო სამეგრელოში ძირითადად გვევლინება სამოქალაქო ან საოჯახო ხასიათის დავების განმხილველ ორგანოდ.

ბოლო ხნის მასალების მიხედვით, ყველაზე ხშირად მედიკატორებს მხარეები ოჯახის გაყოფის დროს იწვევდნენ. მაგალითად, ეს კარგად ჩანს გურიის სინამდვილეში.⁵⁴ თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ გასაყოფი ოჯახის წევრები მაშინ მიმართავდნენ მედიკატორებს, როდესაც თვითონ ვერ მორიგდებოდნენ. გ. ცეცხლაძე მიუთითებს, რომ ოჯახის გაყრისა და ქონების განაწილების დროს მედიკატორი მაშინ მოჰყავდათ, როცა მამასა და შვილებს, ან ძმებს შორის უთანხმოება წარმოიშობოდა. ამ შემთხვევაში მედიკატორთა სიტყვა გადამწყვეტი იყო.⁵⁵ მედიკატორად ირჩევდნენ ოჯახის ახლობელს, მეზობელს, სოფელში გამორჩეულ კაცს. გ. ცეცხლაძის მიხედვით, მედიკატორად (სამ კაცს) ასახელებდა მამა ან უფროსი ძმა, ერთ-ერთ მედიკატორს კი უფროსად ირჩევდნენ. მედიკატორად არჩეული კაცი ჭკვიანი და გამოცდილი უნდა ყოფილიყო, წერა-კითხვის მცოდნე.⁵⁶ მედიკატორთა განსაზღვრული წრე არ ყოფილა, იშვიათად მედიკატორად ქალსაც ირჩევდნენ, რომელიც გამოირჩეოდა თავისი გონიერებით, სამართლიანობით. გ. ცეცხლაძე მიუთითებს, რომ მედიკატორად ქალს თავდაპირველად ცოლ-ქმრის გაყრის დროს ირჩევდნენ, შემდეგ კი დაიწყეს ქალის დასახელება საოჯახო ქონების გამყოფ მედიკატორადაც.⁵⁷ ხალხი აბსოლუტურად დარწმუნებული იყო მედიკატორთა სამართლიანობაში და მათ ხშირად „მართალ პირებსაც“ ეძახდნენ. მედიკატორთა მოვალეობას შეადგენდა, აღეწერათ ოჯახის მთელი ქონება როგორც მოძრავი, ისე უძრავი და შეედგინათ ოჯახის გაყრისა და ქონების განაწილების საბუთი. ამ საბუთს იმდენ ცალად დაწერდნენ, რამდენი პირიც მონაწილეობდა გაყრაში. ამასთან,

⁵⁴ ი. ჭუნია, ახალი ყოფა მახარაძის რაიონის კოლმეურნეობაში, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, VI, თბ., 1953, გვ. 31.

⁵⁵ გ. ცეცხლაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 28.

⁵⁶ იქვე.

⁵⁷ იქვე.

ერთი პირი რომელიმე მედიატორთან რჩებოდა.⁵⁸ იმავე პრინციპებს ეხვედებით საქართველოს სხვა კუთხეებშიც, მათ შორის იმერეთსა და სამეგრელოში. ყველგან ჩვეულებრივი ამბავი იყო ოჯახის გაყოფისას მედიატორთა მიწვევა ძირითადად მამინ, როცა გაყოფის სუბიექტები ვერ რიგდებოდნენ და მედიატორებად ახლობლების (ნათესაების, მეზობლების) მოწვევა, რომლებიც კარგად იცნობდნენ ხალხურ წეს-ჩვეულებებს და ცნობილნი იყვნენ სამართლიანობითა და გონიერებით. საქმიანობაც ყველგან მსგავსია — ქონების აღწერა, განაწილება და სხვა, ხოლო ბოლოს ოჯახის გაყოფის დოკუმენტის შედგენა. გ. ცეცხლაძესთან ეხვედებით ოჯახის გაყოფისას მედიატორთა დასახელებას მამის ან უფროსი ძმის მიერ. ასეთი წესი საქართველოს სხვა კუთხეებშიც გვხვდება, თუმცა მედიატორთა არჩევის სხვა წესი უფრო გავრცელებული იყო, როდესაც გაყრაში მონაწილე ყველა ძმა თავ-თავის მედიატორს ირჩევდა და შემდეგ ურთიერთთანხმობით ირჩევდნენ კიდევ ერთ უფროს მედიატორს, რომელიც ზედამხედველობას უწევდა ქონების განაწილების პროცესს. ეს ძალზე კარგად ჩანს გურიაშიც და განსაკუთრებით იმერეთში. ერთ-ერთი იმერელი ინფორმატორი იხსენებს მის ოჯახში მომხდარ გაყოფის ფაქტს: „16 წლის ვიქნებოდი, როცა მამაჩემი და ბიძაჩემი გაიყვნენ (გაიყარნენ) მედიატორობის წესით. მამაჩემმა თავის მხრივ მედიატორად დაასახელა თავისი ბიძაშვილი — სოლომონ მაჭარაშვილი, ბიძაჩემმა კი თავისი დედის ძმა — ასლან სამხარაძე. გარდა აღნიშნულისა, მამაჩემმა და ბიძაჩემმა ერთად აირჩიეს შუა მედიატორე მურმან ტალახაძე. იგი სულ გარეშე კაცი იყო. ამ სამმა კაცმა მოახდინა მთელი უძრავ-მოძრავი ქონების გაყოფა“.⁵⁹ იგივეს ადასტურებს არაერთი იმერელი ინფორმატორი.

იმერეთის შესახებ მასალაშიც კარგად გამოჩნდა, რომ ოჯახის გაყრის სუბიექტები ხშირად მედიატორებად ირჩევდნენ ახლობელ ნათესაებს, თუმცა ეს სავალდებულო არ იყო, მთავარია, რომ ესენი ყოფილიყვნენ პატიოსანი, სამართლიანი, წეს-ჩვეულებათა მცოდნე პირები. მედიატორებს წინასწარ შესაძლოა, ხელწერილი ჩამოერთმიათ მხ-

⁵⁸ გ. ცეცხლაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 88-89; მისივე, ოჯახის გაყრისა და საოჯახო ქონების განაწილების წესები გურიაში, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XXIII, 1987, გვ. 102, 103.

⁵⁹ მ. კეკელია, მასალები ქართულ ჩვეულებით სამართალზე (გურჯაანი, დუშეთი, საჩხერე), 1976-1977, გვ. 14-15.

არეთათვის, რომ ისინი მათ გადაწყვეტილებას დაემორჩილებოდნენ, ხოლო მედიატორთა მიერ მიღებული გადაწყვეტილება წერილობით ფორმდებოდა, რათა შესაძლო დავის შემთხვევაში, წერილობით მტკიცებულებად გამოყენებულიყო.

აღსანიშნავია ერთი გარემოება. იმერეთში XX საუკუნის 70-იან წლებში ჩაწერილი მასალების მიხედვით, ცალსახად ჩანს, რომ შესაძლოა ოჯახის გაყრის სუბიექტებს, თვითონ, ურთიერთთანხმობით მოეგვარებინა ქონების გაყოფის საქმე, თუმცა მედიატორები მაინც ყოფილიყვნენ არჩეულნი და დასწრებოდნენ ქონების გაყოფის პროცედურას.⁶⁰ ზოგიერთი ინფორმატორის განმარტებით, ხშირად მედიატორებს იმიტომ ირჩევდნენ, რომ მათ დაედასტურებინათ ოჯახის გაყოფის ფაქტი და ის, თუ როგორ მოხდა ქონების გაყოფა, თორემ ძმები (ოჯახის გაყრის სუბიექტები) თვითონაც რიგდებოდნენ და შესაძლოა სულაც არ ჰყოლოდათ მედიატორები.⁶¹ როცა ძმები შეთანხმდებოდნენ ქონების გაყოფაზე, ამ შემთხვევაში მედიატორები მხოლოდ დამსწრეებად და საბოლოოდ საკითხის გამჟღავნებლად გვევლინებოდნენ, ხოლო თუ ვერ შეთანხმდებოდნენ, მაშინ თვითონ მედიატორები მოახდენდნენ ქონების გაყოფას.⁶² ცხადია, როდესაც მხარეთა მიერ არჩეული მედიატორები ახდენდნენ ქონების გაყოფას, ისინი ამავე დროს მოწმეებიც იყვნენ იმისა, თუ როგორ მოხდა ქონების გაყოფა როგორც მოძრავის, ისე უძრავის, და შემდგომში, თუ დავა მოხდებოდა ძმებს შორის, მაგალითად, მამულზე, სწორედ გაყოფისას მედიატორად მყოფი პირები შეძლებდნენ იმის დამოწმებას, დადასტურებას, თუ როგორ მოხდა ქონების გაყოფა და რა ქონება რომელ მამას ეკუთვნის. თუ მხარეები თვითონ, ურთიერთშეთანხმებით გაყ-

⁶⁰ ინფორმატორთა განმარტებით, როცა ორი პიროვნება იყრებოდა, ერთი მათგანი ქონებას გაყოფდა, ხოლო მეორე ირჩევდა თავის წილს. ასეთ შემთხვევაში ქონების გამოყოფი დაინტერესებული იყო. შემდგომისდაგვარად თანაბრად მოეხდინა ქონების გაყოფა, წინააღმდეგ შემთხვევაში, მეორე მხარე, რაკი პირველი ირჩევდა თავის წილს, რომელიც მეტი იქნებოდა, იმას აირჩევდა. ხდებოდა წილით გაყოფაც, როდესაც ქონებას გაანაწილებდნენ იმდენ ნაწილად, რამდენი პირიც იყოფოდა და ცალ-ცალკე ქალაქზე ჩამოწერიდნენ თითოეული წილის შემადგენელ ქონებას. შემდეგ გაყოფის თითოეული სუბიექტი რაიმე ნივთს თავისი ნიშნით (მაგალითად, ჩხირს გაუკეთებდნენ ნიშანს) მისცემდა სრულიად გარეშე პირს, რომელმაც არ იცოდა, თუ რომელი დანიშნული ჩხირი ვის ეკუთვნოდა. ეს პიროვნება ამ ჩხირებს დალაგებდა იმ ქალაქებზე, რომელზეც თითოეული წილის შემადგენელი ქონება იყო ჩამოწერილი და რომელ ქალაქზეც ვისი ნიშანი დაიდებოდა, ის მიიღებდა ამ ქალაქზე მითითებული ქონების წილს (მ. კეკელია, იქვე, გვ. 15-16, 23-24, 95).

⁶¹ მ. კეკელია, იქვე, გვ. 56.

⁶² იქვე, გვ. 17, 22-23, 46.

ოფდნენ ქონებას, მედიატორები, როგორც ქონების გამყოფნი, მათ არ ესაჭიროებოდათ. მაგალითად, როცა უფროსი ძმა გაყოფდა ქონებას, უმცროსი კი აირჩევდა თავის წილს, ასეთ მარტივ შემთხვევაში, თუ ძმებს შორის არავითარი დავა არ მოხდებოდა, არც მედიატორთა საჭიროება იქნებოდა. მაგრამ, როგორც ჩანს, მხარეები უმეტესად ირჩევდნენ მედიატორებს: თუ დავა იქნებოდა მათ შორის ქონების გაყოფასთან დაკავშირებით, მაშინ, ცხადია, მედიატორები გააკეთებდნენ ამას, როგორც საქმის მცოდნე, პატიოსანი ადამიანები, ხოლო თუ მხარეები თვითონ გაყოფდნენ ქონებას, მაშინ მედიატორებს დაისწრებდნენ როგორც მოწმეებს, დამადასტურებლებს, გამფორმებლებს გაყოფის ფაქტისა და იმისა, თუ როგორ მოხდა ქონების გაყოფა.

მედიატორები ზოგჯერ უცხად ასრულებდნენ ოჯახის გაყრისას ქონების გაყოფის პროცედურას, ზოგჯერ ეს პროცესი შეიძლება რამდენიმე დღესაც კი გაგრძელებულიყო. მედიატორები გამოჰკითხავდნენ გაყრის ყველა სუბიექტს, შესაძლოა საჭირო გამხდარიყო გასაყოფი მიწის დათვალიერება და აზომვა, ამას კი შესაძლებელია საკმაო ხანი დასჭირებოდა, მით უმეტეს, თუ გაყოფის რომელიმე სუბიექტის (თუ სუბიექტების) დარწმუნება იმაში, რომ ქონების ისე გაყოფა, როგორც ამას მედიატორები აკეთებენ, მართებულია. ინფორმატორთა განმარტებით, მედიატორები ქონების გაყოფისას იმასაც აქცევდნენ ყურადღებას, თუ რომელ ძმას რა წელილი ჰქონდა შეტანილი ოჯახის საერთო ქონების შექმნაში, ან ესა თუ ის ნივთი, რომლისთვის უფრო საჭირო იყო.⁶³ ეს საკითხები უფრო საოჯახო სამართლის სფეროს მიეკუთვნება და არა პროცესუალურს და ამიტომ დაწერილებით მას არ შეეხებოდა. ბოლოს აღვნიშნავთ, რომ იმერეთში შესაძლოა მედიატორისათვის რაიმე გასამრჯელო მიეცათ გაყოფაში მონაწილე მხარეებს, მათ მიერ გაწეული გარჯისათვის. ინფორმატორთა განმარტებით, მედიატორები გასამრჯელოს იღებდნენ როგორც საჩუქარს, ისინი თვითონ არასდროს მოითხოვდნენ გასამრჯელოს და გაყოფაში მონაწილენი თუ არუქებდნენ რაიმეს, ძირითადად ფულს.⁶⁴ შესაძლოა გასამრჯელო ნატურითაც მიეცათ, მაგრამ ასეთ ჩუქებას

⁶³ მ. კეკელია, მასალები ქართულ ჩვეულებით სამართალზე (გურჯაანი, დუშეთი, საჩხერე), 1976-1977, გვ. 42.

⁶⁴ ერთერთი ინფორმატორის თქმით, დღევანდელი კურსით (ე.ი. XX საუკუნის 70-იანი წლების) დაახლოებით ათ მანეთს მისცემდნენ თითოეულ მედიატორს (მ. კეკელია, იქვე, გვ. 49).

ადგილი იშვიათად ჰქონია. ინფორმატორთა უმრავლესობა (მათ შორის მედიატორად ნამყოფნიც) მიუთითებს, რომ მედიატორები უმეტეს შემთხვევაში უფასოდ, გასამრჯელოს გარეშე ემსახურებოდნენ თავის ამომრჩევ პირებს. ერთ-ერთი ინფორმატორი აღნიშნავს, რომ ოჯახის გაყოფისას ორჯერ ყოფილა მედიატორად, თუმცა გასამრჯელო არც ერთხელ არ აუღია.⁶⁵ როგორც მასალებშია მინიშნებული, მედიატორებს ძირითადად მაშინ ასაჩუქრებდნენ, თუ მათ დიდი შრომა გასწიეს ოჯახის ქონების გასაყოფად და დიდი დრო შეალიეს ამას. გაყრაში მონაწილე მხარეები, როდესაც დაინახავდნენ მედიატორთა საკმაოდ ხანგრძლივ გარჯას ქონების გასაყოფად, თვითონ გადაწყვეტდნენ ხოლმე რაიმე ერუქებიანათ მათთვის, მით უმეტეს, თუ დიდი ქონება იყოფოდა, და მხარეებსაც ჰქონდათ მედიატორთათვის გასამრჯელოს მიცემის საშუალება. ერთ-ერთი ინფორმატორი იხსენებს, რომ მამამისს მონაწილეობა მიუღია ნადირაძეების გაყრაში. ნადირაძეთა ოჯახი ოთხად გაყოფილა და ერთ-ერთი მედიატორი სწორედ ინფორმატორის მამა ყოფილა. მას სხვა მედიატორებთან ერთად, თურმე მთელი ერთი კვირა მოუხდა ქონების გაყოფაში მონაწილეობა და გასამრჯელოდ ხარი მიუღია.⁶⁶ თუმცა, თუ ქონების გაყოფას დიდი დრო და შრომა არ დასჭირდებოდა, ბევრი არც იყო გასაყოფი და მით უმეტეს ოჯახიც, რომელიც იყოფოდა, ხელმოკლე იყო, მაშინ მედიატორთათვის გასამრჯელოს მიცემა, როგორც წესი, არ ხდებოდა.

იმერეთში, გურიასა და სამეგრელოში სასამართლო ფუნქციების შესრულება არცთუ იშვიათად უწევდა სოფლის ავტორიტეტულ, ბრძენ, პატიოსან ადამიანებს. ასეთი პიროვნებები ყველა სოფელში იყვნენ და მოდავე მხარეები მათ შორის ღავის გადასაწყვეტად მათ მიმართავდნენ ხოლმე. ისინი არავის მიერ არ იყვნენ არჩეულნი და თავისი პატიოსნებით, სიბრძნით, ძველი ადათ-წესების კარგი ცოდნის წყალობით თანასოფელელთა შორის დამსახურებული ჰქონდათ უზარმაზარი ნდობა, რაც განაპირობებდა მათდამი მიმართვას ამა თუ იმ ღავის გადასაწყვეტად. მაგალითად, ერთ-ერთი მეგრელი ინფორმატორი აცხადებს, რომ მოსამართლის ფუნქცია ხშირად ეკისრებოდა კაცს, რომელიც სოფელში ცნობილი იყო „კეთილსინდისიერი კოჩის“, ე.ი. კეთილსინ-

⁶⁵ შ. კეკელია, დასახ. ნაშრ., გვ. 43.

⁶⁶ იქვე, გვ. 26.

დისიერი კაცის სახელწოდებით.⁶⁷ მასალებში ჩანს, რომ ამ ავტორიტეტულ კაცებს დღესაც სთხოვენ ოჯახური და სამეზობლო დავების გადაწყვეტას. ამ ავტორიტეტულ პირებს ინფორმატორები ხშირად სოფლის თავკაცებადაც იხსენიებენ. იმერული ინფორმატორიც აღნიშნავს, რომ სოფელში მუდამაა დაკვირვებული, ჭკუის საკითხავი კაცი, რომელსაც ჩვენ თავკაცს ვეძახით ეს კაცი სიმაღლის თქმით ცნობილი პიროვნებაა.⁶⁸ ინფორმატორთა განმარტებით, ეს თავკაცები არჩევენ საოჯახო და სამეზობლო დავებს, კერძოდ, ოჯახის წევრთა შორის უთანხმოებას (ცოლ-ქმარს, ძმებს, რძალსა და ოჯახის წევრებს შორის და სხვა), ასევე მეზობლებს შორის დავებს მიჯნაზე, ეზოს დაჩრდილვასთან დაკავშირებით და სხვა.⁶⁹ თუ ვინმეს პირუტყვი მეზობლის ნათესებს დააზიანებდა, დაზარალებული „წანახედის“ შესაფასებლად სწორედ თავკაცებს უხმობდა. ინფორმატორთა თქმით, „წანახედის“ გამო წარმოშობილი დავის მოსაგვარებლად შორიდან არავის მოიწვევდნენ, და „წანახედის“ შესაფასებლად მეზობლებს მოიყვანდნენ, რა თქმა უნდა, კეთილსინდისიერ, სანდო ადამიანებს.⁷⁰

⁶⁷ მ. კეკელია, მასალები სამეგრელოს ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეგული, 1988, გვ. 1.

⁶⁸ მ. კეკელია, მასალები იმერეთის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეგული, 1989, გვ. 34.

⁶⁹ ე.ი. ფაქტობრივად იგივე საქმეებს, რომლებსაც, თუ მხარეთა თანხმობა იქნებოდა, სამედიატორო სასამართლო არჩევდა.

⁷⁰ მ. კეკელია, მასალები იმერეთის ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეგული, 1989, გვ. 34; ჯ. მერაბიშვილი, მასალები სამეგრელოს ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეგული, 1988, გვ. 15.

წმ. ზეესურეთი, ფშავე

ქართველ მთიელთა რწმენა-წარმოდგენით, უმაღლესი ინსტანციის სასამართლოს ღმერთი წარმოდგენს. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში მას მორიგე ღმერთი ჰქვია. ვ. ბარდაველიძე აღნიშნავს, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელებს, რელიგიური რწმენის მიხედვით, უმაღლეს ღვთაებად მიაჩნდათ ღმერთი ანუ მორიგე ღმერთი, ქალ-ღვთაება მზე, იგივე მზე-ქალი და კვირია.¹ ისინი ასევე თაყვანს სცემდნენ მრავალ ადგილობრივ ღვთაებას. ერთნი, თემურ ორგანიზაციათა მფარველები იყვნენ, მეორენი, — ტერიტორიულ-ეთნიკური ჯგუფებისა (ფშავე-ზეესურების, თუშების, მოხევეების, მთიულ-გუდამაყრელებისა). სათემო თუ სატომო ღვთაებებს უწოდებენ ჯვარსა და ხატს, აგრეთვე, ღვთისშვილს.² ხალხის წარმოდგენით, მორიგე ღმერთი ზეცაშია, იქ არის მისი მუდმივი სამყოფელი და სამზოში არასოდეს ჩამოდის. ღვთისშვილთა მუდმივი სამყოფელიც ზეცაშია, მაგრამ, მორიგე ღმერთისაგან განსხვავებით, ისინი ჩამოდიან სამზოში და პატრონობენ თავიანთ საყმოს.³ ღვთისშვილი თემის სრული ბატონ-პატრონი იყო, თემი კი მისი საყმო, ზოლო თემის წევრები — ყმები.⁴ უზენაესი მსაჯული — მორიგე ღმერთი, კვირიასთან ერთად, იხილადა ღვთისშვილებში ამტყდარ დავას და სათანადო განაჩენსაც ადგენდა. კვირია აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში სხვადასხვა სახელებითა და ეპითეტებით იხსენიება⁵ ზორციელთა შორის, ე. ი. დედამიწაზე, სწორედ, კვირია აზორციელებდა მართლმსაჯულებას, ცხადია, ღმერთის დავალებით. ზეპირსიტყვიერებაშიც ჩანს კვირიას მიერ განხორციელებული მართლმსაჯულების დიდება: „დიდება ძალს ხთისასა, სამართალს კვირაჲსასა“. მაგრამ, როგორც ვ. ბარდაველიძე აღნიშნავს, რადგან უზენაესი მართლმსაჯული, ცასა და მიწაზე წესრიგის დამამყარებელი,

¹ ვ. ბარდაველიძე, ქართველი ტომების ასტრალურ ღვთაებათა პანთეონის განვითარების ერთი უძველესი საფეხურთაგანი (პანთეონის შემადგენლობა, ღვთაებათა იერარქია და მათი ბუნება), მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, X, 1959, გვ. 158.

² იქვე, გვ. 160-161.

³ ვ. კოპალეიშვილი, „სამზო“ და „სულით“, ფშაველ ზეესურთა წარმოდგენების მიხედვით, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XXIII, 1959, გვ. 212.

⁴ ვ. ბარდაველიძე, ქართველი ტომების ასტრალურ ღვთაებათა პანთეონის განვითარების ერთი უძველესი საფეხურთაგანი (ღვთაებათა ფუნქციები, ზელქვეითი სულები, დასკვნა), მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XI, 1960, გვ. 147.

⁵ ანდრო ლეკიაშვილი, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა თეონომიიდან: ღვთაება კვირიას სახელები და ეპითეტები, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XXIII, 1987, გვ. 167-173.

თვით ღმერთი იყო, ამიტომ კვირიასთან ერთად, სწორედ, ღმერთი იხილავდა დავას ღვთაებებს შორის და განაჩენსაც აძლევდა. თვით ზეგულეთის საქმეებშიც კი კვირია მას ემორჩილებოდა და თავისი განაჩენის თანხმობა მისგან უნდა გამოეთხოვა.⁶

ამრიგად, მსგავსად სხვა ხალხებისა, ქართველების წარმართულ ღვთაებათა პანთეონშიც განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს მართლმსაჯულების განმახორციელებელ ღვთაებას – კვირიას, რომელიც ღვთაებათა უმაღლეს ტრიადაში შედის. იგი, როგორც მართლმსაჯულების განმრიგე, ღმერთთან ერთად განსჯის როგორც ღვთისშვილთ, ისე ხორციელთ და სათანადო სასჯელსაც აკისრებს მათ. ფშავში კვირიას პატივსაცემად, ლაშარის ჯვართან ახლოს, ხატიც კი არის აღმართული. საერთოდ, ღვთაებათა, ჯვარ-ხატთა როლი საკმაოდ დიდია ქართველ მთიელთა ჩვეულებითი სამართლის ჩამოყალიბებაში, ასევე სამართალწარმოების განხორციელებასა და გამოტანილი განაჩენის შესრულების უზრუნველყოფაში.

საინტერესოა, თუ რეალურად რა სასამართლოები არსებობდა ხევსურეთსა და ფშავში.

ხევსურეთში უმნიშვნელოვანეს სასამართლო დაწესებულებას წარმოადგენდა სამეღიატორო სასამართლო, ანუ „რჯული“. ეთნოგრაფიული მონაცემების საფუძველზე, შეგვიძლია ცალსახად აღვნიშნოთ, რომ სამეღიატორო სასამართლო ხევსურეთში წარმოადგენდა კერძო სამართალდარღვევათა განმხილველ ძირითად სასამართლო ორგანოს, რომელიც არ იყო მუდმივმოქმედი და ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში იქმნებოდა მხარეთა ნება-სურვილით. ცნობილია რომ მკვლელობა, დაჭრა-დასახინჩრება, ქურდობა კერძო სამართალდარღვევებს წარმოადგენდა და „რჯული“ (სამეღიატორო სასამართლო) ძალზე ინტენსიურად მოქმედებდა და უდიდეს როლს ასრულებდა დაპირისპირებულ მხარეთა მორიგების საქმეში. ხევსურეთში ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედი სამეღიატორო სასამართლო XX საუკუნის ბოლოსაც კი წყვეტდა ხევსურთა შორის ურთულეს და მნიშვნელოვან დავებს და ახლაც სრულიად შესაძლებელია მისი გამართვა. ჩვენ სამეღიატორო სასამართლოს ხევსურეთში ცალკე მონოგრაფია მიუძღვენით და, ცხადია, აქ მასზე აღარ შევჩერდებით.⁷

⁶ ვ. ბარდავლიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 140.

⁷ გ. ღაუთაშვილი, სამეღიატორო სასამართლო ანუ „რჯული“ ხევსურეთში, თბ., 2001.

სვანეთთან ერთად ხევსურეთი საქართველოს ის კუთხეა, სადაც ყველაზე დიდხანს შემორჩა ჩვეულებითი სამართლის ნორმების საფუძველზე მოქმედი სასამართლო დაწესებულება. სამედიატორო სასამართლო ამის ყველაზე მკაფიო გამოვლინებაა, თუმცა ხევსურეთში სხვა სახის სასამართლო დაწესებულებებსა თუ სასამართლო ფუნქციებით აღჭურვილ სხვა ორგანოებსაც ეხედებით.

თავდაპირველად გვინდა შევხვთ „ბჭე-ხევისბერთა“ ინსტიტუტს. სხვადასხვა ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ ისინი ხევსურეთში სამოსამართლო საქმიანობის სათავეებთან იდგნენ და ჩვეულებითი სამართლის ნორმათა შემოქმედებადაც კი ჩანან, ბჭე-ხევისბერთა ინსტიტუტს რამდენიმე ავტორი შეეხო (აღლ. ოჩიაური, თ. ოჩიაური, ვ. ბარდაველიძე, მ. კანდელაკი). მათი ინფორმაციის პირველწყარო, ძირითადად, ალექსი ოჩიაური უნდა იყოს. ჩვენ მთლიანად მოვიყვანთ ამ შესანიშნავი ეთნოგრაფის მონაცემებს ამ საკითხზე. აღლ. ოჩიაური წერს: „საკუთარი რჯულის შესაქმნელად ხევსურები აიძულა ადგილმდებარეობამ და კარჩაკეტილმა ცხოვრებამ. ამასთან, მეტისმეტმა გვაროვნულმა და დამცემლურმა წყობილებამ. ამის დამტკიცება ძალიან ბევრი ფაქტით შეიძლება; დამტკიცება, რომ მათ არც ერთ მეზობელ ხალხთან არ ჰქონიათ კარგი განწყობილება გარდა თუშ-ფშაველებისა და იმათთანაც ხანდახან საერთო ომის დროს, და სხვაფრივ იმათთანაც, როგორც სხვა ხალხებთან, აწარმოებდნენ დაცემა დაბეგვრებას, საქონლის მიტაცებას და სხვა. ამისი დასამტკიცებელი საბუთები მრავალია, ლექსები, გადმოცემები და სხვა... და, რაკი ხევსურები ასე ეპყრობოდნენ მეზობლებს, აშკარაა, რომ მაშინ დიდი კულტუროსანი არც მეზობელი ხალხი იქნებოდა და იმათ მიდამოებში კი ხევსურებსაც კაი სასიხარულო არ ექნებოდა — და მდებარეობა კი ისეთი არის ხევსურეთისა, რომ ან ერთ მეზობელ ერის ტერიტორიაზე უნდა გაევიღო, ან მეორეზე და ან მესამეზე და დანაშაული კი ყველგან ჰქონდა ჩადენილი... არა მარტო მეზობლებს ეცემოდნენ ხევსურები, ერთმეორეშიც კი ჰქონდა დაცემა და ძალმომრეობა, დაბეგვრა, და სხვა... სხვა წერილმანი ჩხუბებიც ხდებოდა ხევსურეთში: მკვლელობა, დაჭრა, ქალის მოტაცება, მამულის წართმევა და სხვა.

ხევსურები მართალია პირველყოფილურ ცხოვრებას ატარებდნენ, მაგრამ მათშიც ერივნენ ჭკვიანი კაცები და ფიქრობდნენ მტრების შერიგებაზე, მაგრამ შერიგებას კი სჭირდებოდა შემუშავებული, ჩამოყალ-

იბებული წესი და ეს ჯერ არ იყო, იყო მარტო დიდი ცენტრი, სამი დიდი გვარისა — გუდანი, საიდანაც გამრავლდნენ არაბულები, გოგოჭურები და ჭინჭარაულები; მათ ხევსურეთში დიდი გავლენაც ჰქონდათ და ხალხიც მრავალი იყო. იწყეს აქ ყრილობების მოწვევა და მიქონდა ერთი მეორის პატივსაცემად არაყი, ლუდი და სხვა და ბოლოს საამისოდ გადადევს მამულები და გაიჩინეს ლუდი და სამლოცველოები. ეს ყველაფერი თანდათან მოუმატეს, შეიქმნა გუდანში დიდი თავისებური სალოცავი, გაჩნდნენ მისი მომსახურენი, მოხარშეს ლუდი, და დაუკავშირეს დღეობები რელიგიურ დღესასწაულებს... აქ ხალხმა დაიწყო მოსვლა და აირჩიეს უფროსი ხალხი და უწოდეს „მბჭე-ხევისბერნი“. მბჭე-ხევისბერში არჩეულ და მოსიარულე კაცს ხევსურები დიდ პატივს სცემდნენ და უგონებდნენ მას. აქ შემუშავეს მბჭე-ხევისბერთ თანდთანობით რჯულის წესები. ზოგ მომხდარ საქმეს მბჭე-ხევისბერნი ისე გაარჩევდნენ, უწესოდ, შედარებით; და ხევსურებს, რადგან მათი სჯეროდა და ხათრი ჰქონდა, ეს გარჩევა ბოლოს წესად რჩებოდა. აქ ეს წესი პირველად შემუშავდა გუდანში და... საჭირო გახდა რჯულის გადატანა ყველგან ხევსურეთში. ახლა გაიჩინეს სათემო საკრებულო ადგილები ასეთივე წესით. აქ გუდანში შემუშავებული წესი გადაჰქონდა ახლად შემუშავებულ სამლოცველო ადგილებში, მაგალითად, ლიქოკში, ხახმატში, რომაქში, უკან ხადუში, არხოტში და შატილში. აქ გაჩნდა ლუდი და ლოცვა, მაგრამ ამ სათემოდან კიდევ საჭირო გახდა ასეთივე ადგილის არჩევა სოფლებში. რადგან თემში ყველა არ ესწრებოდა, სოფლიდან გაჩნდა კიდევ გვარებში, მაგალითად, არხოტში ოჩიაურებს ჰყავს თავისი სალოცავი, ცისკარაულებს თავისი და ასე შემდეგ მთელს ხევსურეთში. მბჭე-ხევისბერებს ჰქონდა ერთად მჭიდრო კავშირი და გუდანში შემუშავებული რჯული გადაჰქონდა ყველგან. გადატანილ რჯულს ზოგი აკლდებოდა, ზოგი ემატებოდა, სადაც როგორი ამბავი იყო მისი მდგომარეობის მიხედვით. ბოლოს ეს ვრცელდებოდა ყველგან და რჩებოდა რჯულად. ხევსურები ახლაც იტყვიან: „მე მაგ რჯულს არ დავსდებ, ბოლოს ეგ რჯულად დარჩების“. მაგალითად, თუ ვინმე რჯულის კაცი გადახრას აკეთებს, ამას ეტყვის მისი ამხანაგი, შეიძლება ახლაც ვინმე გაატაროს ძალით ცხოვრებაში უწესი წესი, და ის რჩება რჯულად, კვლავ მეორეც ასე თხოულობს: ის ასე გაირჩაო და სხვა. აქვე რჯულმა განელო მრავალი საფეხური, ხდე-

ბოდა ცვლილებები, მესისხლეობის შემსუბუქება და სხვა“.⁸

მსგავს ინფორმაციას ალ. ოჩიაურის სხვა მასალებშიც ვხვდებით, იგი აღნიშნავს, რომ გუდანის ჯვარში რჯულის საკითხებზე ბჭობის დროს მოიწვევდნენ უფროს კაცებს სხვა თემებიდანაც (თუ გზა იქნებოდა). ესენი იყვნენ ძეგლის მცოდნე, ხნიერი ხალხი. ისინი დასხდებოდნენ და ბჭობდნენ ხევსურეთის საჭირობოროტო საკითხებზე. რჯულში თუ რომელიმე წესი არ მოსწონდათ, დასვამდნენ საკითხს ამის შეცვლის შესახებ, ან თუ ვინმემ რჯულს გადაუხვია და რჯულის გარეშე ჩაიდინა ვინმესთან ძალმომრეობა, ან თუ დრამა აიღო მეტი და სხვა. ხანდახან ორ-სამ დღეს გასტანდა ეს საუბრები. მსჯელობის შემდეგ დააწესებდნენ ახალ რჯულს, ამას ყველაფერს ზეპირად იმახსოვრებდნენ და გადასცემდნენ ხალხს — გუდანში ეს რჯული დაწესდა და ეს რჯული გაუქმდაო და სხვა. კიდევ შეიძლებოდა ადგილობრივი მდგომარეობის მიხედვით მცირეოდენი ცვლილებების შეტანა: ზოგს ძალდატანებითაც შეჰქონდა ცვლილებები რჯულში, მაგალითად, გვარმრავალ ხალხს შეეძლო ძალა დაეტანებინა შედარებით მცირე გვარისათვის — ძალით გაეტანა თავი რჯულის გარეშე. ამას ეწოდებოდა ურჯულო რჯული. ამას ყველა რჯულის მცოდნე ხევსური ერიდებოდა და იტყოდნენ, როცა სარჯულაჲდ ისხდნენ: მე ურჯულო რჯულს აქ ვერ დავდებ და მერე თავის სოფელში ვერ წავიღებო, „რჯულის წყალმა გაიაროს“ და „რჯულის მოჭრილი ხელი არ მეტკინება“.⁹ ბჭე-ხევისბერებს ალ. ოჩიაური სხვაგანაც ახსენებს და თანაც საუბრობს ქადაგის როლზეც. აი, რას წერს იგი: „მხოლოდ წელწად-დღეს (წელწადი — რელიგიური დღესასწაულია, რომელიც წლის დასაწყისში იმართებოდა) ყველა ჯვარში რჯულის საქმე და სხვადასხვა საკითხები მუშავდებოდა, ზოგან მას ყრილობის სახეს აძლევდნენ, ზოგან ქადაგს დასვამდნენ და სხვა. მაგალითად, მკითხავს (ე. ი. ქადაგს) სვამდნენ ლიქოკში, გუდანში, როშკაში, ხანმატში და ძალიან ძველად — არხოტსა და შატილშიც. მერე არხოტსა და შატილში აღარ იცოდნენ მკითხავის

⁸ ალ. ოჩიაური, ხევსურული რჯული, ზღნაწერი, პირადი არქივი, საქაღადე M.84, რე. 3, გვ. 2-6. ალ. ოჩიაურის პირადი არქივი ინახება საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის, საქართველოს სულიერი კულტურის ეთნოგრაფიული მუზეუმის შესწავლის განყოფილებაში.

⁹ ალ. ოჩიაური, ხევსურული ხალხური დღესობების კალენდარი, III, ბუდე-ხევსურეთი, რეეული 45, გვ. 700-701; მისივე, რელიგია ბუდე-ხევსურეთისა და შატილის თემში, 1940, რეეული 46. ალ. ოჩიაურის ეს ცნობები მოტანილია ფ. ერიაშვილის წიგნიდან: უძველესი სოციალურ-ეკონომიკური ინსტიტუტები საქართველოს მთიანეთში, თბ., 1982, გვ. 135.

დასმა, სხვა ჯვრებში კი გვიანობამდის გრძელდებოდა. სადაც მკითხავი არ იყო, აქ ისე ლაპარაკობდნენ საერთო საჭირობოროტო საკითხებზე. იყო, მაგალითად, რომ რომელიმე გვარი გვარს იქნებოდა გადაკიდებული და ხოცავდნენ ერთიმეორეს, ამათი შერიგების შესახებ დაისმოდა საკითხი ჯვრის ჯვარიონთა და სხვა არჩეული კაცების დახმარებით. ამ ჯვარში მოახდენდნენ მათ შერიგებას, ე. ი. ერთად შეყრას. ჯვრით შერიგება იყო მტკიცე და საბოლოო, აგრეთვე სადავო სასისხლო საქმე, რაიმე იქნებოდა გაურჩეველი და ამისი საკითხიც ამ ჯვრებში წყდებოდა. აქ რაც გადაწყდებოდა, სისრულეში მოჰყავდათ ჯვარისა და თემის სახელით, რადგან ზემოთ ჩამოთვლილი ჯვრები, გარდა გუდანის ჯვარისა, სათემონი არიან, გუდანის ჯვარი კი მთელი ხევსურეთის საერთო საყრილობო იყო და ცენტრიც აქ იყო ხევსურეთის რჯულისა, ლაშქრობისა და სხვა. წელწადის შემდეგ ხალხი კითხულობდა, თუ რა ითქვა გუდანის ჯვარში ქადაგისაგან და ან „მბჭე-ხევისბერთაგან“ („მბჭე“ – საქმის გამბჭობი და „ხევისბერი“ – ჯვრის მოსამსახურე, რომელიც უშუალო მონაწილეობას იღებდა ბჭობაში).

მბჭე-ხევისბერში უბრალო კაცები ვერ შევიდოდნენ, ისინი უნდა ყოფილიყვნენ სახელ-დამსახურებულნი ხევსურეთში როგორც ხალხთან, ისევე ჯვარიონთანაც. ისინი ხევსურეთის ბედ-ილბაღს მართავდნენ და ზუმრობა ამბავი ზომ არ იყო, თან მბჭე-ხევისბერი უნდა ყოფილიყო ძალიან კარგი მცოდნე ხევსურეთის წარსულისა. ასეთ კაცს სიკვდილის შემდეგ ხევსურების ქალები ტიროდნენ: „მავალო მბჭე-ხევისბერჩიაო“... ყველამ იცოდა, რომ ეს ხევსურეთში დიდი კაცი ყოფილა და გულით იგლოვებდნენ მას...¹⁰

ვ. ბარდაველიძის მიერ განსაკუთრებით ზაზგასმულია ქადაგის მონაწილეობა რჯულის შემუშავებაში. იგი მბჭე-ხევისბერთაც ეხება და მათ საქმიანობაზეც საუბრობს. ვ. ბარდაველიძე წერს: „ხუცები, განსაკუთრებით მსხვილი თემების ხევისბერები, რჯულის საკითხებშიც ერეოდნენ, ზოლო სრულიად ხევსურეთის თემის ხევისბერ-მეწე (მხედველობაშია ქადაგი, – გ. დ.) საღმრთო გუდანის ჯვარის სახელით, მთავარი მსჯავრმდებლის როლში გამოდიოდა ხევსურეთის მასშტაბით. მისი ინიციატივით, საღმრთო გუდანის ჯვარში იკრიბებოდნენ ხალხური სამართლის საუკეთესო მცოდნე პირები – ბჭე-ხევისბერები, რომლებსაც, მეწენის ორაკულის საფუძველზე, გადაწყვეტილებანი გამოჰქონდათ ან სრულიად

¹⁰ აღ. ოჩაური, ქართული ხალხური დღეობების კალენდარი, თბ., 1982, გვ. 81-82.

ხვესურეთის რჯულში ცვლილებები შექონდათ ქადაგობის შინაარსი და საღმრთო გუდანის ჯვარის ბჭე-ხვეისბერთა გადაწყვეტილებები, სათანადო წარმომადგენლების მეშვეობით, გადაეცემოდა სახვეო თემების ღარბაზებს, იქიდან კი სასოფლო და სასოფლოთშიდა თემებში ატყობინებდნენ. წლის დასაწყისს (დღეობა წელწადს) სახვეო თემის ჯვარშიც სვამდნენ თავის ხვეისბერ-მეწიეს, რომელიც სახვეო ჯვრის სახელით ქადაგობდა. ამ ქადაგობის საფუძველზე, თემის ბჭე-ხვეისბერნი ადგილობრივ საქმეებს არჩევდნენ და მათ შესახებ დადგენილებები გამოჰქონდათ იმავე დროს, ეს ბჭე-ხვეისბერნი საღმრთო გუდანის ჯვრის გადაწყვეტილებებს იღებდნენ, ხოლო ზოგჯერ ამ გადაწყვეტილებათა მუხლებში ცვლილებები შექონდათ ადგილობრივ პირობებსა და საქმის ვითარებასთან შეფარდებით. მაგრამ სრულიად ხვესურეთის რჯული, ძირითადად, საღმრთო გუდანის ჯვარში მუშავდებოდა და ყველანი მას ემორჩილებოდნენ“.¹¹ როგორც ჩანს, ვ. ბარდაველიძე, ძირითადად, მაინც ალ. ოჩიაურს ეყრდნობა. იგივე ითქმის თ. ოჩიაურზეც, რომელმაც სპეციალურად შეისწავლა ქადაგობის ინსტიტუტი.¹² იგი თავის ნაშრომში გარკვეულ ადგილს უთმობს ქადაგის მონაწილეობას დაპირისპირებულ მხარეთა შერიგებასა და ჩვეულებითი სამართლის ნორმების დადგენაში. თ. ოჩიაური აღნიშნავს, რომ ალ. ოჩიაურის მასალებში ისეთი ცნობები მოიპოვება, რომლებიც რჯულის საქმეში ქადაგის მონაწილეობის შესახებ მეტს ამბობს (რჯულის დამდგენად და დამცველად წარმოაჩენს მას), ვიდრე ჩვენ მიერ მითითებული მასალაო. თ. ოჩიაურს, ძირითადად, ალ. ოჩიაურის ჩვენ მიერ ციტირებული მასალა მოაქვს. აქ ჩანს, რომ თუ რომელიმე საკითხს ვერ გადაწყვეტდნენ, მაშინ გუდანის ჯვარი ქადაგის პირით ეტყოდა ხალხს, როგორ უნდა გადაწყვეტილიყო ესა თუ ის საკითხი, ხოლო ქადაგის ნათქვამს ყველა ემორჩილებოდა.¹³

„რჯულში“ ქადაგის მონაწილეობის თვალსაზრისით, ჩვენი აზრით, ძალზე საინტერესოა უშუალოდ თ. ოჩიაურის მიერ ჩაწერილი მასალა. მას ხვესურმა მთხრობელებმა საკმაოდ ცალსახად უთხრეს, რომ ქადაგს რჯულის საქმეს არ ეკითხებოდნენ და მსჯავრს თვით რჯულის კაცები გამოიტანდნენ, თუმცა იქვე, თ. ოჩიაური მიუთითებს, რომ მას მოეპოვება მასალა, რომელიც საწინააღმდეგოს ლაპარაკობს. მისი თქმით, ქადაგი

ვ. ბარდაველიძე, ხვესურული თემის მმართველობის სისტემა, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XIII, N 10, 1952, გვ. 627.

¹² იხ. თ. ოჩიაური, ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან, თბ., 1954.

¹³ თ. ოჩიაური, იქვე, გვ. 83.

უშუალოდ კი არ იღებს მონაწილეობას საქმის გარჩევაში, არამედ, შესაძლებელია, მან „ჯვართ“ ნება-სურვილი ქადაგობით გამოუცხადოს მერჯულეებს და მისი სიტყვით საქმე ისე გადაწყდეს, როგორც ჯვარმა ინება. ავტორს მოჰყავს ხევსურული რჯულის (სამართლის) კარგად მცოდნე რამდენიმე პირის მონათხრობი. მაგალითად, თვითონ „რჯულის კაცი“, ალუდა თათარას ძე არაბული, ამბობს: „რჯულის საქმეში ქადაგის გამოცხადება არ გამოიგონავ, შეიძლების კი, რო ათქმევას (ჯვარმა), რო გადავიგდიე ეეხლავ, აღარ ორავ, გარიგება უნდა მახვდასავ, გადავირიდეო, გადავიშორეფ შარიგება უნდა მახვდასავ – ვინაც მტრებ იყენეს. ერთმ ერთ ძალია მაგრა დაჭრ, ქადაგ მისულიყვა და იმას ექადაგ, სადაც წინაურებ ქადაგებ სხდებოდეს. ქადაგ რო მაგას არაფერ არ უნდაფ, თურა მახკლავსავ ექიმის ხელიფ, თავის გათაებბაზე არას იტყვის ქადაში, შულლზე იტყვის თავ დაანებეთაფ“.

კიდევ ერთი ხევსურის, თათარ ლიქოკელის ნაამბობიც მოჰყავს თ. ოჩიაურს: „დათვისელი მანგიურათ ბაჭყიას მოუკლავს ბარისახოელიფე მამუკა არაბული. ჭალაში შეხვედრია მტერს, წასწვლომია მახვილს, მაგრამ ვერ ამოუღია, მტერი წასულა, ზოლო მამუკა უგრძნობლად დაცემულა, ავად გამხდარა. მოსულა ქადაგი და უთქვამს: „მაკელა გაუბედავავ, ის კაც თუ არ მაიყვანეთაფ (ბაჭყია), არ ეშველებისავ, შეეყვან ბაჭყიაი, შეეხვეწნეს, საკლავებ დაკლეს, აპატივესად... ზატის ხელღებულ კაც ვინც ას, ვერ კლავს იმას ადვილად, სახლში შეეყვან ბაჭყიაი. საკლავებ დახოცესავ, ფიცე ქნესავ; შეეხვეწნესავ ბაჭყიას ჯვარსავ“.¹⁴

ჯვარ-ზატების მსახურნი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში (მათ შორის ხევსურეთშიც) რელიგიურ საქმიანობასთან ერთად, გარკვეულ სამოსამართლო ფუნქციებსაც ასრულებდნენ და მოსისხლეთა შერიგების პროცესშიც იღებდნენ მონაწილეობას. ამ საკითხს ერთ-ერთ სტატიასში საკმაოდ ვრცლად შეეხო მ. კანდელაკი¹⁵ და ამ საკითხზე საუბარს აღარ გავაგრძელებთ.

ჩვენ სხვადასხვა ავტორთა საკმაოდ ვრცელი მონაცემები მოვიტანეთ ხევსურეთში სასამართლო საქმიანობასთან დაკავშირებით, რაც გარკვეულ ანალიზს მოითხოვს.

¹⁴ თ. ოჩიაური, დასახ. ნაშრ, გვ. 81-82. მსგავს ცნობას ეხედებით ნ. ხუდადოვანაც. იხ.: Худадов Н. Заметки о Хевсуретии, М., 1867, стр. 16.

¹⁵ მ. კანდელაკი, ხვეისბურის ინსტიტუტის საკითხისათვის აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში (ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით), მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XVIII, 1975, გვ. 109-123.

უპირველეს ყოვლისა, ჩვენს ყურადღებას იპყრობს ალ. ოჩიაურის მიერ დაფიქსირებული „ბჭე-ხევისბერთა“ ინსტიტუტი და ასევე, ხეესურული „რჯულის“ – სამართლის შექმნის მიზეზები და მისი ნორმების შემუშავების წესი.

ალ. ოჩიაურის მასალებიდან ჩანს, რომ „ბჭე-ხევისბერნი“, უპირველეს ყოვლისა, იყვნენ კანონშემოქმედნი და უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებდნენ ხეესურული სამართლის ახალი ნორმების შექმნასა და არსებულ ნორმათა შეცვლაში. თავის დროზე ხეესურეთში „რჯულის“ შემუშავება გუდანში დაწყებულა. ხეესურეთში მცხოვრები ჭკვიანი ხალხი ხედავდა აუცილებლობას, შემუშავებულიყო მტრების, დაპირისპირებული მხარეების შერიგების რაიმე მექანიზმი, წესები, რომელთა მეშვეობითაც შესაძლებელი გახდებოდა სადავო ურთიერთობის მშვიდობიანი მოგვარება. ალ. ოჩიაურის მიხედვით, ყველაზე გავლენიან ცენტრს ხეესურეთში გუდანი წარმოადგენდა, გუდანის ჯვარი კი საერთო ხეესურულ სალოცავად ითვლებოდა და სწორედ აქ ხდებოდა სათანადო ყრილობათა მოწვევა და რჯულის შემუშავება. კანონშემოქმედების ცენტრალურ სალოცავში განხორციელება იმას უნდა მიუთითებდეს, რომ უზენაეს კანონმდებლად თვით ჯვარ-ხატი ითვლება, რომლის ავტორიტეტიც სალოცავში შემუშავებული წესების, სამართლის ნორმების შესრულების უზრუნველყოფის გარანტიად შეიძლება იყოს აღქმული. ჯვარ-ხატებში შემუშავებული რჯულის, წესების დარღვევა ზომ საზოგადოების წევრთა რწმენით, ჯვარ-ხატთან მოვლენილ ღვთაებრივ სანქციას გამოიწვევდა.

ბჭეები ხეესურეთში იყვნენ უაღრესად ავტორიტეტული, მცოდნე და ჭკვიანი, უფროსი ხალხი, ხეესურეთში სახელგანთქმულნი და როგორც ალ. ოჩიაური აღნიშნავს, მათ კარგად უნდა სცოდნოდათ ხეესურეთის წარსული (აქ ალ. ოჩიაური უნდა გულისხმობდეს ძველ გადმოცემებს, ანდრეზებს, რომლებიც, საერთოდ, ხეესურული სამართლის წყაროს წარმოადგენდა).

აი, ასეთი პიროვნებები გვევლინებოდნენ ბჭეებად, რომლებიც კანონშემოქმედებას ახორციელებდნენ. მათ საკუთარი ავტორიტეტის გამო აღიარებდნენ ბჭეებად და გუდანის ჯვარში სხვა თემებიდანაც იწვევდნენ. ალ. ოჩიაურის მასალებში არის მინიშნება, რომლის მიხედვითაც, ბჭეები რჯულის წესების, ახალი სამართლებრივი ნორმების შემუშავებას, ძირითადად, მას შემდეგ ახდენდნენ, როდესაც რაღაც კონკრეტულ

შემთხვევას პირველად ექნებოდა ადგილი და არავინ იცოდა, თუ როგორ უნდა მომხდარიყო ამ საქმის, კაზუსის გადაწყვეტა, რადგანაც არანაირი შესაბამისი ნორმა არ არსებობდა,¹⁶ საერთოდ, ბჭეები არ არჩევდნენ კონკრეტულ საქმეებს, ისინი, ძირითადად, ადგენდნენ ნორმას. ბჭეები, ცხადია, იმსჯელებდნენ მომხდარ კაზუსთან დაკავშირებით და მათ

¹⁶ უძველესი დროიდან ზევსურთში ახალი სამართლებრივი ნორმების დადგენა მას შემდეგ ხდებოდა, რაც ახალ კაზუსს ექნებოდა ადგილი, რომელიც არ იყო ნორმირებული. მასალებში არის რამდენიმე კონკრეტული ფაქტი, ძველი გადმოცემის სახით შემონახული, რომელთა მიხედვითაც, კონკრეტულ საქმეზე მოწვეული მოსამართლის გადაწყვეტილება იქცევა პრეცედენტად, რათა მომავალში, ანალოგიურ შემთხვევაში, მოსამართლეები განაწინის გამობრუნების მას დაუფრზონ, როგორც სამართლის ნორმას. ალ. ოიაურას მოკაყვს ზევსურული სამართლის კარგი მკოდნის, სოფელ უკანხაღში მესოერები შიშა ქარაულის მონათხრობი (მასალა ჩაწერილია 1945 წელს, როცა მთხრობელი 55 წლისა ყოფილა). იგი აღნიშნავს, რომ პირველად მამკლავ-მამკვიდრობა ზევსურეთში მოხდა ლიქაქში ბორტველსა და ბასხაჯურს შორის. ბორტველმა მოკლა ბასხაჯურების ერთერთი ძმა. სხვა ძმები მკვლელს მოსკლავად დასდევდნენ, მის სახლთან ყარაულობდნენ. ბასხაჯური თავის ციხეში გამაგრდა და ვარუ არ გამოდიოდა, ის, რომ მოკლათ, ბასხაჯურების გვარი ამოწყდებოდა, ამიტომ ბასხაჯურის დამ გადაწყვიტა, საკუთარი ძმის მაგიერ თვითონ მოკვლევინებინა თავი. მან ჩაიკა ძმის ტანსაცმელი, აიღო მისი მშვილდ-ისხარი და ქედიც დაიხურა და ბორტველების სახლის პირდაპირ დაიწყო მტრულების დევნა, რომ იგი ბორტველებს დაენახათ და რაკი მისი ძმა ევრებოდა, მოკლათ ეს მართლაც ასე მოხდა, ბორტველებმა ქალი თვითნათი ძმის მკვლელად მიიჩნიეს და ისრით მოკლეს. მხოლოდ ამის შემდეგ გაიარა, რომ ქალი მოკლეს. ახლა ბასხაჯურმა დაწყო დევნა ბორტველებს. სახლს გადაუწყვეტია მტრების შერეობა, მაგრამ არავის სკოდნა, კაცის თავისისხლი უფრო მეტად უნდა შეფასებულიყო თუ ქალისა. ეს რომ ევრაიონ შეძლო, თქვეს, რომ ამ საქმეს გაარჩევს ისეთი ხნოური კაცი, რომ წერიი ვერ გათურებული კქინდეს სიბერით და შემდეგ კი გაეციილებული. ასეთი კაცი იყო ერთი ქისტი, რომელიც მოიყვანეს. იმ ქისტს უთქვამს: „ღაცეი არე შეომარია ადგილისა და გვარის დამკველი, არე უკვაგონითა და ძალ-ღონით შეუძლია კაცის ოდენი, ამიტომ დღაცის თავი კაცისთავის ნახვერად უნდა შეფასდესო“. დრამაში ამ ქისტამ შეფასა კაცის თავი. კაცის თავი. — თქვა, — სამოცი ძროხა ღირს და დღაცის თავი ოცდაათი ძროხაო. ბორტველი და ბასხაჯური ამან შეაროვა, ოცდაათი ძროხა მისცა ბორტველს ბასხაჯურმა. ოცდაათი ძროხა ბასხაჯურის ქალის თავი ჩათვალა და ასე შერიგდნენ პირველი მოსისხლენი“. იმავე მთხრობლის გადმოცემაში, შეორედ მოსისხლეობა მომხდარა ხამხელურებსა და სისაურებს შორის. უკვეს კაცი მოკლა ხამხელური და სამი — სისაური. მათი შერიგება ძალზე გაძნელდა. აქაც წვერგათურებული კაცის მოგვანა გადაწყდა საქმის გასარჩევად. ევრსად ნახეს ასეთი კაცი, მხოლოდ ფშაქში იყო ერთი ფშაქელი, გარა თურმანული, რომელიც მოიყვანეს. გარა მოიდა ყავარჯინანი, გადაწყვეტილების გამობრუნისას მან ყავარჯენი მიწას დასცა და თქვა: „სამი თავი სამ თავში გაეაბარო —“, ზოლო კიდევ სამი კაცის სისხლი სამ ადგილში გააბრა, ე. ი. ხამხელურებს ადგილი ღარა სამი კაცის თავში (ალ. ოიაური, ზევსურეთის რჯული, M184, რვ. N1, გვ 1-3). ეს შემთხვევები სარტყერსია იმით, რომ პირველ პრეცედენტებს წარმოადგენენ შესაბამისი საქმეებზე (მაგალითად, პირველად მოხდა ქალის მკვლელობა და არანაირი გადასახადი ამისათვის დადგენილი არ იყო) და მათ გადასაწყვეტად მოკაყვთ ხანშიშესული, ჭკიანი, გამოცდილი კაცი და ამ კონკრეტულ საქმესთან დაკავშირებით მის მიერ მოღებული გადაწყვეტილება პრეცედენტად იქცევა და სამართლის ნორმად გვევლინება მომავალში მომხდარ ანალოგიურ შემთხვევებთან დაკავშირებით. დღესაც ზევსურეთში მამაკაქში თავისისხლი 60 ძროხადა შეფასებული, ზოლო ქალისა — 30 ძროხად. მას შემდეგ, რაც პირველად მოხდა ქალის მკვლელობა და დადგინდა შესაბამისი გადასახადი, ქალის ყოველი შემდგომი მკვლელობის შემთხვევაში, მკვლელს 30 ძროხა ეკისრება პირველი პრეცედენტის შესაბამისად.

საქმიანობას ბჭობის სახე ექნებოდა. ისინი გადაწყვეტილებას იღებდნენ არა რაიმე წესის, ნორმის მიხედვით, არამედ, როგორც ალ. ოჩიაური აღნიშნავს, „უწესოდ“, „შედარებით“, თვითონ, საკუთარი შეხედულებითა და ჩვეულებითი სამართლის (ხევსურული რჯულის) ძირითადი პრინციპების გათვალისწინებით და ეს გადაწყვეტილება, გამომდინარე მათი ავტორიტეტიდან და მათ მიმართ ხევსურთა პატივისცემიდან, წესად იქცეოდა და ზოგადი ხასიათის ქცევის წესის, ხევსურული სამართლის ნორმის სახეს იღებდა. ამრიგად, ბჭეები იღებდნენ გადაწყვეტილებას, თუ როგორ უნდა გადაწყდეს ესა თუ ის კაზუსი და მას, როგორც პრეცედენტს, ეყრდნობოდნენ შემდეგ „რჯულის კაცები“ (მედატორები) ანალოგიურ საქმეებზე გადაწყვეტილების გამოტანისას. ეს გადაწყვეტილება „ანდრეზის“ სახით გადაეცემოდა შთამომავლობას. რ. ხარაძის განმარტებით, ხევსურული „ანდრეზი“ წარმოადგენდა მაგალითის სახით შემონახული წარსულის გადმოცემას, რომლითაც შემდეგ თაობას უნდა ეხელმძღვანელა. „ანდრეზი“, როგორც ნიშუში, უნდა ყოფილიყო ბჭეების მიერ გამოყენებული ზალხური სამართლის წარმოების დროს. ხევსურული რჯული, ზოგადად, ნორმირებული არ ყოფილა და ის მუდამ ხელმძღვანელობდა წინათ მომხდარი და გადმოცემაში დაცული კონკრეტული შემთხვევით. ბჭეების მიერ გადაწყვეტილების მიღების შემდეგ საგანგებოდ ინიშნებოდნენ ე. წ. ანდრეზის შემნახავი პირები, რომლებიც ვალდებული იყვნენ მომხდარი ამბავი შთამომავლობისათვის გადაეცათ.¹⁷ რ. ხარაძის ამ ცნობიდან ჩანს, რომ სამედატორო სასამართლო განაჩენის გამოტანისას, ძველად მომხდარ ანალოგიურ შემთხვევებსა და მათზე მიღებულ გადაწყვეტილებებს იხსენებდა. ყოველივე ზემოთქმული ხევსურულ რჯულზე სრულიად შესაძლებელია, საერთოდ, ჩვეულებით სამართალზე განვარცოთ. როგორც ჩანს, ჩვეულებითი სამართლის ნორმების წარმოქმნა თავდაპირველად პრეცედენტის საფუძველზე უნდა მომხდარიყო. ნორმები ჩვეულებითი სამართლით არ ყოფილა ზუსტად და ყოველმხრივ რეგლამენტირებული და კაზუსისტურ ხასიათს ატარებდა ძირითადად, ჩვეულებითი სამართლის ნორმები დგინდებოდა საჭიროებისამებრ, როდესაც რაღაც ისეთი პრეცედენტი მოხდებოდა, რომელიც ჩვეულებითი სამართლით არ იყო მოწესრიგებული. სწორედ, მაშინ

¹⁷ რ. ხარაძე, ხევსურული ანდრეზი — ზალხური სამართლის წყარო, „მომომხილველი“ ტ. II, 1951, გვ. 387.

დგებოდა დღის წესრიგში მათი რეგლამენტაცია, რაც სათანადო წესით ზორციელდებოდა.¹⁸ გუდანში ბჭეების შეკრება, სწორედ, ამის მაგალითია.

აღსანიშნავია, რომ XIX საუკუნის ცნობილი რუსი მეცნიერი თ. ლეონტოვიჩი, რომელმაც ჩრდილოკავკასიელ მთიელთა ჩვეულებითი სამართალი (ადათები) შეისწავლა, მიუთითებს, რომ ჩვეულებითი სამართლის ნორმების წარმოშობის მთავარ ორგანოდ ძველთაგანვე სამედიატორო სასამართლო ითვლებოდა. მის მიერ საზოგადოების წევრთა შორის სადავო საქმეების განხილვა კავკასიელ მთიელთა ადათების მთავარ წყაროს შეადგენდა.

თუ სამედიატორო სასამართლო განსაზილველი საკითხის გადასაწყვეტად შესაბამის ადათს ვერ მონახავდა, მას უნდა გამოეტანა სრულიად ახალი გადაწყვეტილება, რომელიც ადათების საერთო სულს მიესადაგებოდა. ასეთი საკითხის გადასაწყვეტად, ჩვეულებრივ იწვევდნენ ჩვეულებითი სამართლის მცოდნე პირებს, ასევე მოხუცებს, რომელთაც, შესაძლოა, ახსოვდათ განსაზილველის მსგავსი რაღაც შემთხვევები. ასეთი გზით გამოტანილ გადაწყვეტილებას „მასლაპათი“ ეწოდებოდა. „მასლაპათი“, განმეორებულ ანალოგიურ შემთხვევაში, უერთდება ხალხურ ჩვეულებათა საერთო მასას და, საბოლოოდ, ადათად იქცევა.¹⁹ „მასლაპათი“ სწორედ პრეცედენტია სვანური „პარაკისა“ და ხევსურული „ანდრეზის“ ანალოგიურად.

თ. ლეონტოვიჩთან ყურადღებას იპყრობს ერთი მომენტი. თუ სამედიატორო სასამართლო ვერ გადაწყვეტდა სადავო საქმეს იმის გამო, რომ შესაბამისი ნორმა არ არსებოდა და მსგავს პრეცედენტს ადრე ადგილი არ ჰქონია, დღის წესრიგში დგებოდა სრულიად ახალი გადაწყვეტილების მიღება, რომელიც პრეცედენტი გახდებოდა შემდგომში ანალოგიური საქმეების გადასაწყვეტად. ამას კი, რაც, ჩვენი აზრით, ლეონტოვიჩთან ჩანს, გააკეთებდნენ არა მოცემულ საქმეზე მხარეების მიერ ჩამოყალიბებული სამედიატორო სასამართლოს წევრები, არამედ ამისათვის სპეციალურად მოწვეული ჩვეულებითი სამართლის მცოდნე პირები, მოხუცები. დაახლოებით ასეთივე წესთან უნდა გვქონდეს საქმე ხევსურეთშიც. აქაც, თუ კონკრეტულ საქმეზე სამედიატორო

¹⁸ გ. ღაბიაშვილი, ჩვეულებითი სამართალთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, „აღმართი და კონსტიტუცია“, 2002, N 2, გვ. 113.

¹⁹ Леонтиевич Ф. Адамы Кавказских горцев, т. 1, Одесса, 1883.

სასამართლო ვერ გაიხსენებდა „ანდრეზს“, შესაბამის პრეცედენტს, ე.ი. არანაირი წესი ასეთი საქმის გადასაწყვეტად არ არსებობდა, მაშინ მოცემულ კაზუსთან დაკავშირებით, ახალი გადაწყვეტილება უნდა მიღებულიყო, რომელიც შემდგომ ანალოგიურ საქმეებზე წესად იქცეოდა. აი, ასეთ შემთხვევაში, ხევესურეთში, როგორც ჩანს, ხდებოდა გამოცდილი, ხნიერი, ჩვეულებითი სამართლის კარგად მცოდნე პირების თავშეყრა. გუდანში ბჭეთა შეკრება ზომ სწორედ მაშინ ხდებოდა, როცა რაიმე კონკრეტული საქმის გადასაწყვეტად არანაირი ნორმა, პრეცედენტი არ არსებობდა.

ალ. ოჩიაურის აზრით, გუდანის ჯვარში თავდაპირველად შემუშავებული რჯული გუდანიდან ხევესურეთის სხვა ადგილებში, შესაბამის სამლოცველოებში გადაქონდათ, კერძოდ, ლიქოკში, ხახმატში, როშკაში, უკანხადუში, არხოტში, შატილში. ვ. ბარდაველიძე აღნიშნავს, რომ სპეციალური წარმომადგენლები ახორციელებდნენ. ალ. ოჩიაურის მასალების მიხედვით, გუდანიდან გადატანილ რჯულს ზოგი რამ აკლდებოდა, ზოგი ემატებოდა, „სადაც როგორი ამბავი იყო, მისი მდგომარეობის მიხედვით“, ე. ი. მცირედი ცვლილებები შეიძლება ადგილებზე მომხდარიყო.

ცნობილია, რომ ჩვეულებითი სამართლისათვის დამახასიათებელია პარტიკულარიზმი. რა თქმა უნდა, ხევესურული „რჯული“ (საერთოდ, ქართული ჩვეულებითი სამართალი) გარკვეულ საერთო პრინციპებზეა დაფუძნებული, თუმცა ცალკეულ თემში, შესაძლოა, ჩვეულებით სამართალს (რჯულს) გარკვეული თავისებურება ახასიათებდეს, ადგილობრივი სპეციფიკის გათვალისწინებით. აქედან გამომდინარე, სრულიად შესაძლებელია, რომ გუდანიდან ხევესურეთის სხვა თემში გადაცემულ რჯულს ზოგჯერ გარკვეული კორექცია განეცადა, რასაც უნდა გულისხმობდეს ალ. ოჩიაური.

როგორც ჩანს, თავისი ბჭეები („ბჭე-ხევისბერნი“) ცალკეული სახევო თემების სალოცავებშიც იკრიბებოდნენ და რჯულის საკითხებსაც განიხილავდნენ. როგორც ვ. ბარდაველიძე აღნიშნავს, სწორედ ისინი იღებდნენ გუდანის ჯვარში მიღებულ გადაწყვეტილებებს და განიხილავდნენ მათ, ასევე მათ შეჰქონდათ საჭიროებისას ამ გადაწყვეტილებებში გარკვეული ცვლილებები ადგილობრივი პირობების შესაბამისად, თუმცა, ძირითადად, ხევესურეთის რჯული გუდანის ჯვარში მუშავდებოდა და ყველა მას ემორჩილებოდა.²⁰ როგორც ალ. ოჩიაურთან გამოჩნდა,

კონკრეტული საქმის განხილვისას, თუ რომელიმე „რჯულის კაცი“ (მედიატორი) რჯულიდან რაიმე გადახრას აკეთებდა, სხვა „რჯულის კაცი“ შეეწინააღმდეგებოდა და ეტყოდა: „მე მაგ რჯულს არ დაედებ, ბოლოს ეგ რჯულად დარჩების“, „მე ურჯულო რჯულს აქ ვერ დაედებ და მერე თავის სოფელში ვერ წავიღებ“, რჯულის მცოდნე ხევესურები ერიდებოდნენ რჯულის საწინააღმდეგოდ გადაეწყვიტათ საქმე. ასე რომ მომხდარიყო, ეს ე. წ. „ურჯულო რჯული“, „უწესო წესი“, შესაძლოა, რჯულად დარჩენილიყო, რადგანაც მომავალში ანალოგიურ საქმეზე, როგორც პრეცედენტს ისე გამოიყენებდნენ და იტყოდნენ, რომ ესა და ეს საქმე, სწორედ, ასე გაირჩაო.

გუდანში დაწესებული რჯული ზეპირად გადაეცემოდა ხალხს, ბჭეთა მსჯელობა ზოგჯერ რამდენიმე დღე (2-3 დღე) გრძელდებოდა. თანაც ახალი რჯულის დაწესების გარდა, შესაძლოა, ზოგი რამ რჯულში შეცვლილიყო, რაიმე გაუქმებულიყო.

აღ. ოჩიაურთან და სხვა ავტორებთან მოხსენიებული „ბჭე-ხევის-ბერნი“ მედიატორი მოსამართლეების იდენტურნი არ არიან. ხევესურეთში მედიატორ-მოსამართლის აღმნიშვნელი ძირითადი ტერმინია „რჯულის კაცი“. „რჯულის კაცებს“ მხარეები ირჩევენ კონკრეტულ შემთხვევაში, მათ შორის არსებული დავის გადასაწყვეტად. კონკრეტულ დავებს სწორედ „რჯულის კაცები“ არჩევენ. ისინი „ბჭეებადაც“ მოიხსენიებიან სხვადასხვა ავტორთა მიერ. თუმცა ეს უფრო შესაბამისი ზოგადქართული ტერმინის ხევესურეთზე გავრცელებაა. ხევესურეთში ეს ტერმინი, ცხადია, ცნობილია. აქ იციან, რომ საქართველოში იგი მედიატორ-მოსამართლის აღმნიშვნელია,²⁰ ხევესურეთში კი, როგორც დავინახეთ, ტერმინ „ბჭეს“ სხვა შინაარსობრივი დატვითვითაც ზმარობენ იურიდიული თვალსაზრისით. აღ. ოჩიაურისა და ვ. ბარდაველიძის მასალებში მოხსენიებული „ბჭე-ხევისბერები“ კონკრეტული დავის გასარჩევად, მხარეთა მიერ არჩეული მედიატორების, ანუ „რჯულის კაცები-

²⁰ ვ. ბარდაველიძე, ხევესურეთის თემის მმართველობის სისტემა, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XIII, 1952, გვ. 627. აღ. ოჩიაურის მასალების მიხედვით, „ბჭე-ხევისბერნი“, როგორც დავინახეთ, სამართალშემოქმედებითი საქმიანობის, ახალი კაზუსის, გადაწყვეტის ზოგადი წესის დადგენის გარდა, სხვა ფუნქციებსაც ასრულებდნენ, რომლებზეც ჩვენ აღარ შევჩერდებით, რადგანაც გამოკვეთილად არ ჩანს, რომ ეს ფუნქციები ჩვენ მიერ განსახილველ საკითხს, სამოსამართლეო საქმიანობის განხორციელებას, ეხება ან მასთანაა დაკავშირებული.

²¹ ამ საკითხზე დაწერილებით იხ.: გ. დავითაშვილი, სამედიატორო სასამართლო ანუ „რჯული“ ხევესურეთში, თბ., 2001, გვ. 14-18.

საგან“ განსხვავდებიან, რადგანაც მათი არჩევა მოდავე მხარეების მიერ არ ხდება (აღ. ოჩიაურთან და სხვა ავტორებთან ეს არ ჩანს). კონკრეტული დავის გასარჩევად ისინი, ძირითადად, იკრიბებიან მაშინ, როდესაც რაიმე პირველად მომხდარ კაზუსთან დაკავშირებით, ზოგადი ხასიათის წესის, სამართლის ნორმის შემუშავება, დადგენაა საჭირო. გუდანში ხევესურეთის სხვადასხვა კუთხიდან შეკრებილი „ბჭე-ხევისბერნი“ აღ. ოჩიაურისა თუ ვ. ბარდაველიძის მიხედვით, კანონშემოქმედებად გვევლინებიან მთელი ხევესურეთის მასშტაბით, რაც სცილდება „რჯულის კაცების“, მედიატორების ფუნქციებს. „რჯულის კაცები“ ხევესურეთში ძირითადი სამოსამართლო ფიგურები არიან, უმთავრესად, ისინი განიხილავენ კერძო სამართალდარღვევებს და მხარეთა მიერ „რჯულის კაცების“ არჩევა კონკრეტული დავის გადასაწყვეტად ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენდა ხევესურეთში, „ბჭე-ხევისბერთა“ შეკრება გუდანის ჯვარში კი, როგორც აღვნიშნეთ, განსაკუთრებულ შემთხვევებში ხდებოდა.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, მოდავე მხარეთა მიერ არჩეული მედიატორები, რჯულის კაცები, რომლებიც ზოგიერთი ავტორის მიერ ბჭეებადაც იხსენიებიან, იურიდიული სტატუსით განსხვავდებიან აღ. ოჩიაურის მასალებში მოხსენიებულ „ბჭე-ხევისბერებისაგან“, რომლებიც, ძირითადად, ხევესურულ „რჯულში“ ხარვეზების შესავსებად და ცვლილებების შესატანად იკრიბებოდნენ.²²

ჩვენ მიერ მოყვანილ მასალებში კარგად გამოჩნდა ქადაგის გარკვეული როლი რჯულთან თუ დაპირისპირებული მხარეების შერიგებასთან დაკავშირებით. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს აღ. ოჩიაურის, ვ. ბარდაველიძისა და, განსაკუთრებით, თ. ოჩიაურის მონაცემები. როგორც აღვნიშნეთ, თ. ოჩიაურმა მონოგრაფიულად შეისწავლა ქადაგის

²² საინტერესოა, რომ 1988 წელს „ქართული ჩვეულებითი სამართლის შემსწავლელი ლაბორატორიის თანამშრომელთა“ მიერ ხევესურეთში ჩაწერილ მასალებში გამოჩნდა, რომ ხევესური ინფორმატორების გარკვეული ნაწილი ასევე გამოირიცხავს „რჯულის კაცისა“ და „ბჭის“ იდენტურობას. მათი განმარტებით, „ბჭე“ არ არის მხარეთა მიერ არჩეული მედიატორ-მოსამართლე („რჯულის კაცი“). ზოგიერთი ინფორმატორის მტკიცებით, „ბჭე“ ბრძენი კაცის აღმნიშვნელია, რომელიც კონკრეტულ პირებს შორის კერძო დავებს კი არა, არამედ სატყვეო საქმეებს აგვარებდა (ვ. ბერაბიშვილი, მასალები ხევესურულ ჩვეულებით სამართალზე, თონოგრაფიული რეგული, 1998, გვ. 10; დ. ჯაღალაძე, მასალები ხევესურულ ჩვეულებით სამართალზე, თონოგრაფიული რეგული, 1988, გვ. 86). სავარაუდოა, რომ 1988 წელს მცხოვრებ ზოგიერთ მოხუცებულ და ხევესურული სამართლის მცოდნე ხევესურს, ტერმინი „ბჭე“ უფრო აღ. ოჩიაურის მიერ მოხსენიებული „ბჭე-ხევისბერის“ მნიშვნელობით ახსოვს, რომლებიც, მართლაც, სატყვეო, მთელი ხევესურეთისათვის მნიშვნელოვანი საქმეების მოგვარებით იყვნენ დაკავებული.

ინსტიტუტი ხევესურეთში და გარკვეული ყურადღება დაუთმო ქადაგის რჯულში მონაწილეობა-არმონაწილეობის საკითხს. თ. ოჩიაური მიუთითებს ზოგიერთი ხევესური ინფორმატორის ნათქვამზე, რომლის მიხედვითაც ქადაგის მონაწილეობა რჯულში, საქმის სასამართლო განხილვისას, ფაქტობრივად, გამორიცხულია.

თ. ოჩიაურის გადმოცემით, გველეთელი 70 წლის ივანე არაბული ამბობს: „ქადაგს რჯულის საქმეს არაფერს არ ჰკითხავენ, თუ არ გადასწყვეტს, მასში სხვა ღროისად გადაიდებოდ რჯული, ქადაგს არ დასვამდეს“, „რჯულისა ქადაგს არ ეკითხებიან“ (თათარ ლიქოკელი, 70 წლის), „რჯულის საქმე არ ეკითხებიან ქადაგს, ათეურაც ყოფილან აქ, ჯვარს არ ეკითხებიან რჯულისა, ეგ ტყუილი მონაგონია“ (უთურგა გიორგის ძე ჭინჭარაული, 60 წლის, სოფელი გუდანია).²³ ამ მასალებში, რომელნიც 1945 წელსაა დაფიქსირებული, კარგად ჩანს ხევესურეთისათვის დამახასიათებელი ძირითადი ტენდენცია, რომ ქადაგს და, საერთოდ, ჯვარს „რჯულის“ საქმე არ ეკითხება. XX საუკუნის 70-90-იან წლებში ჩაწერილ ეთნოგრაფიულ მასალებშიც არსად ჩანს ქადაგის მონაწილეობა რჯულში, კერძოდ, არსად გვხვდება, რომ ქადაგი მონაწილეობდეს რჯულში (საქმის გარჩევაში) ან ზეგავლენას ახდენდეს „რჯულის კაცებზე“. თ. ოჩიაურის მასალებშიც შესანიშნავად ჩანს, რომ თუ მხარეთა მიერ არჩეულ „რჯულის კაცთა“ ერთი შემადგენლობა ვერ გადაწყვეტდა დავას, მაშინ საქმის „გარჯულება“ სხვა ღროისათვის გადაიდებოდა და უკვე „რჯულის კაცთა“ სხვა შემადგენლობა გაარჩევდა საქმეს (ეს ჩვეულებრივი მოვლენა იყო ხევესურეთში და ერთი და იგივე საქმე, შესაძლოა, რამდენჯერმე გარჩეულიყო, სანამ ბოლოს და ბოლოს მოდავე მხარეები არ დათანხმდებოდნენ გამოტანილ განაჩენს. ასეთ შემთხვევაშიც კი ქადაგის მონაწილეობა რჯულში არ ხდებოდა).

თუმცა იქვე, თ. ოჩიაურს მოჰყავს მონაცემები, რომელთა მიხედვითაც სრულიად შესაძლებელია ქადაგმა თავისი ქადაგებით „ჯვართ“ ნება გამოუცხადოს მხარეებს, რითაც გავლენას ახდენს კონკრეტულ საქმეზე. ჩვენ ამ მასალებზე ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი. აქაც ჩანს, რომ ერთ-ერთი ხევესური, თავად „რჯულის კაცი“, ასევე გამორიცხავს ქადაგის უშუალო მონაწილეობას რჯულში („რჯულის საქმეში ქადაგის გამოცხადება არ გამიგონავ“), თუმცა მიუთითებს, რომ

²³ თ. ოჩიაური, დასახ. ნაშრ., გვ. 81.

შესაძლებელია ჯვარმა ათქმევინოს რაიმე კონკრეტულ შემთხვევაში ქადაგს, რომ აუცილებელია მტრების შერიგება: „თავის გათავებაზე არას იტყვის ქადაგი, შულღზე იტყვის თავ გაანებეთაჲ“. მეორე ხე-სური ინფორმატორი კი კონკრეტულ ფაქტს იხსენებს, როდესაც ქადაგმა გამოუცხადა დაზარალებულ მხარეს, სახლში მოეყვანათ მკვლეელი და ეპატიებინათ მისთვის სისხლი, წინააღმდეგ შემთხვევაში მოკლულის გვარის ერთ-ერთ წევრს, მამუკას, არაფერი ეშველებოდა და ის გარდაიცვლებოდა. ხეესურები დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ქადაგი, მართლაც, მათი ბატონის, „ჯვრის“ ნებას უმჟღავნებდა მათ და ამიტომ მის სიტყვებს ყველა უსიტყვოდ ასრულებდა და სათანადო რიტუალის ჩატარებით ხდებოდა დაზარალებული გვარის შერიგება მკვლელთან.

აღსანიშნავია, რომ თ. ოჩიაურის მიერ მოყვანილ ამ მონაცემებში არ ჩანს, რომ ქადაგი უშუალოდ მონაწილეობს სასამართლო პროცესში და რაიმე სამოსამართლო ფუნქციებს ასორციელებს. მხოლოდ, შესაძლებელი ყოფილა, კონკრეტულ შემთხვევაში, ჯვრის ნება გამოეცხადებინა მოსისხლეებისათვის, რომლებიც შურისძიებით ალტკინებულნი მტრობდნენ ერთმანეთს, რომ აუცილებლად უნდა შერიგებულიყვნენ. გადამტერებული მხარეები, ცხადია, დაემორჩილებოდნენ ხოლმე ქადაგის მოთხოვნას და შეწყვეტდნენ მტრობას. თუმცა, ჩვენი აზრით, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ თუ მხარეებს შორის რაიმე სადავო იქნებოდა „დრამის“ (კომპოზიციის) ოდენობასთან დაკავშირებით (თუ რომელიმე მხარეს ექნებოდა „დრამა“ გადასახდელი), საქმის გარჩევა არ მომხდარიყო „რჯულის კაცების“ მიერ, რომელთაც თვით მხარეები ირჩევდნენ. „რჯული“ (სამედიატორო სასამართლო) ზომ სწორედ მხარეთა შერიგების ძირითადი მექანიზმი იყო კომპოზიციასთან დაკავშირებული დავის არსებობისას. მხარეთა დაყოლიება რჯულზე, ფაქტობრივად, მათ შერიგებაზე დათანხმებას ნიშნავდა, რომ ისინი წყვეტდნენ მტრობას და „რჯულის“ მეშვეობით ამჯობინებდნენ შერიგებას.

ამრიგად, ქადაგს, შესაძლოა, მნიშვნელოვანი როლი ეთამაშა მოსისხლეთა შერიგებაში, სისხლისღერის შეწყვეტაში, თუმცა საქმის „გარჯულებაში“, მის არსებით განხილვაში, „დრამის“ ოდენობის დადგენაში იგი არ ერევა, ე. ი. უშუალოდ „რჯულის კაცების“ ფუნქციებს ხეესურეთში იგი არ ასრულებს და არც „რჯულის კაცებს“ უცხადებს თუ როგორ უნდა გადაწყვიტონ ესა თუ ის დავა. მოცემულ მასალებში არ ჩანს, რომ ქადაგი ჯვრის ნებას უცხადებს მოდავე მხარეთა მიერ

არჩეულ მედიატორ-მოსამართლეებს, ანუ „რჯულის კაცებს“ თუ რა დრამა დააკისრონ დამნაშავე მხარეს. ქადაგს, შესაძლოა, უშუალოდ მხარეებისათვის მიემართა, რომ მტრობა შეეწყვიტათ. ეს არ ნიშნავს მის მონაწილეობას სამედიატორო სასამართლოს საქმიანობაში ან რაიმე ზემოქმედების განხორციელებას უშუალოდ სასამართლო ორგანოზე, კერძოდ, სამედიატორო სასამართლოზე, „რჯულის კაცებზე“. აქედან გამომდინარე, ჩვენი მოსაზრებით, თ. ოჩიაურის მიერ დაფიქსირებულ მასალებში არაერთი წინააღმდეგობა არ არის. მისი ინფორმატორები ურთიერთსაწინააღმდეგოს არაფერს ამბობენ, როგორც ამას თვით ავტორი აცხადებს. ერთნი მიუთითებენ, რომ „რჯულის“, როგორც სამედიატორო სასამართლოს საქმე, ქადაგს არ ეკითხება, მეორენი კი საუბრობენ იმაზე, რომ ქადაგმა, შესაძლოა, ჯვრის ნება გამოაცხადოს და მოითხოვოს შერიგება, მკვლელის პატიება. ეს კი, როგორც აღვნიშნეთ, არ ნიშნავს „რჯულში“, სამედიატორო სასამართლოს, საქმიანობაში ქადაგის ჩარევას, ან მასზე გავლენის მოხდენას. ე. ი. ამ მასალებში ნამდვილად არ ჩანს, რომ ქადაგს რჯულის საქმისა რაიმე ეკითხება. იმ ინფორმატორთა ნათქვამი, რომლებიც ქადაგის როლზე საუბრობენ მხარეთა შერიგებაში, არ ეწინააღმდეგება იმათ მოსაზრებას, რომლებიც კატეგორიულად უარყოფენ ქადაგის მონაწილეობას რჯულში. თანაც თ. ოჩიაურთან ნათლად ჩანს, რომ მისი ზოგიერთი ინფორმატორი, უარყოფს რა ქადაგის მონაწილეობას „რჯულში“, ამავე დროს, თვითვე საუბრობს მის როლზე მტრების შერიგების საქმეში. მაგალითად, რჯულის კაცი ალუდა არაბული აღნიშნავს, რომ რჯულის საქმეში ქადაგის გამოცხადება არ გაუგია, თუმცა იქვე მიუთითებს, რომ შესაძლოა, ქადაგმა მტრებს შუღლის შეწყვეტა მოსთხოვოს. ასევე, მეორე ინფორმატორი, თათარ ლიქოკელი ამბობს, რომ „რჯულისა ქადაგს არა ეკითხებიან“, თუმცა შემდეგ მასვე მოჰყავს კონკრეტული შემთხვევა, როცა ქადაგმა დაზარალებულ მხარეს განუცხადა, რომ, თუ თავისი მოგვარის გადარჩენა უნდა, მკვლელს უნდა შეურიგდეს. ე. ი. თვით ეს ინფორმატორები ქადაგის აღნიშნულ როლს არ მიიჩნევენ რჯულში მონაწილეობად.

რა თქმა უნდა, თუ ქადაგი მოსთხოვდა მხარეებს შერიგებას, დაზარალებულს დამნაშავის პატიებას, ეს უცილობლად შესრულდებოდა, რადგანაც ჯვრის ნებად იქნებოდა აღქმული და, ამ მხრივ, ქადაგს მართლაც შეეძლო გავლენა მოეხდინა სისხლ-მესისხლეობი-

სას და ჭრა-ჭრილობისას დაპირისპირებულ მხარეთა შერიგებაში, თუ იგი ამასთან დაკავშირებით იქადაგებდა. თუმცა შერიგების, პატიების მოთხოვნა არ შეიძლება ჩაითვალოს გავლენის მოხდენად საქმის სასამართლო გადაწყვეტილებაზე.²⁴

უფრო მნიშვნელოვანი ჩანს ქადაგის როლი განსახილველ საკითხებთან დაკავშირებით ალ. ოჩიაურის მასალების მიხედვით, ასევე, ე. ბარდაველიძის მონაცემებითაც. ამ გარემოებას თვით ალ. ოჩიაური მიუთითებს. ალ. ოჩიაურსა და ე. ბარდაველიძესთან კარგად ჩანს ქადაგის როლი კანონმემოქმედებით სფეროში. კერძოდ, ამ ავტორთა განმარტებით, გუდანის ჯვარში თავშეყრილ „ბჭე-ხევისბერებს“, შესაძლოა, ხევესურულ „რჯულში“ ახალი ნორმა დაედგინათ ან „რჯულში“ ცვლილებები შეეტანათ, სწორედ, ქადაგის მიერ გუდანის ჯვრის ნების გამოცხადების საფუძველზე. როგორც ზემოთ მოყვანილ მასალიდან ირკვევა, ე. ბარდაველიძის მითითებით, სრულიად ხევესურეთის თემის მეწე (ანუ ქადაგი) საღმრთო გუდანის ჯვრის სახელით, მთავარი რჯულისმდებელის როლში გამოდიოდა ხევესურეთის მასშტაბით სწორედ, მისი ინიციატივით იკრიბებოდნენ გუდანის ჯვარში, „ბჭე-ხევისბერნი“, რომლებიც თურმე ქადაგების საფუძველზე იღებდნენ გადაწყვეტილებებს – ადგენდნენ ხევესურული რჯულის ნორმებს ან ცვლილებები შეჰქონდათ მასში. შემდეგ ეს გადაწყვეტილებანი ეცნობებოდა სახეო თემების ჯვრებს, სადაც ასევე ხდებოდა ბჭეთა შეკრება და გადაწყვეტილებების მიღება ადგილობრივი ქადაგის გამოცხადების საფუძველზე.²⁵ ალ. ოჩიაურის მიხედვით კი, როგორც დავინახეთ, ყველა ჯვარში წელწად-დღეს (რელიგიურ დღესასწაულზე, რომელიც წლის დასაწყისში იყო) მუშავდებოდა რჯულის საკითხები, რასაც ზოგან ყრილობის ფორმას აძლევდნენ, ზოგან კი ქადაგს სვამდნენ. მაგალითად, ქადაგს სვამდნენ ლიქოკში, გუდანში, როშკაში, ხახმატში, ხოლო ძალიან ძველად – არხოტსა და შატილშიც, თუმცა შემდეგ არხოტსა და შატილში აღარ სვამდნენ ქადაგს და მის გარეშე საუბრობდნენ. ალ. ოჩიაურის თქმით, „ხევესურეთის ცენტრალური სალოცავი... გუდანის ჯვარი იყო. წელწად დილას ქადაგი იქადაგებდა, სად, რომელ სოფელში რა ხდებოდა, თუ რომელიმე სოფელში საშინელი

²⁴ მკვლელობის საქმეზე „დრამა“ წინასწარ დადგენილია და „რჯული“, ძირითადად, არ ტარდება (მით უმეტეს, თუ მხოლოდ ერთი მკვლელობაა მომხდარი), ჭრა-ჭრილობის საქმეზე კი „დრამის“ ოდენობას კონკრეტულ საქმეზე „რჯულის კაცები“ ადგენენ ქადაგის ჩაურევლად.

²⁵ ე. ბარდაველიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 67.

გადაკიდება იყო გვარებისა, ქადაგი იქადაგებდა გუდანის ჯვარის ბრძანებას, რომ „მბჭე-ხევისბერთ“ მოდაეები აქ დაიბარონ და მოულონ ბოლო ამ სადავო საქმეს გუდანის ჯვარის დახმარებით. ქადაგობდა კიდევ სოფლების სადავო ადგილების გარშემო და როგორც ჯვარის ბრძანება იქნებოდა, საკითხი ისე წყდებოდა.

თუ ქალის თაობაზე იყო დავა (პიროვნებებს შორის კი არა, გვარებს შორის) და ორი გვარი ერთიმეორეს ხოცავდა, აქაც ჯვარი ბრძანებდა ქადაგის პირით, ან ორივესაგან თავის დანებებას, ან ერთერთ მათგანს აკუთვნებდა ქალს, მეორეს – დრამის აღებას და ეს საკითხიც ასე ბოლოვდებოდა... ან თუ ხეცსურეთის რჯულში რაიმე საკითხი ცუდად იყო და საჭირო იყო შეცვლა, აქაც ცვლილების შეტანას იტყოდნენ, კიდევ სად, რომელი სათემო სალოცავი რას ფიქრობდა, იმასაც იქადაგებდა. გუდანის ჯვარის ქადაგი მთელი ხეცსურეთის მასშტაბით ქადაგობდა...“.²⁶

ჩვენ გადმოვეცით ციტატა ალ. ოჩიაურის ერთ-ერთი ნაშრომიდან, ოღონდ მხოლოდ ის ადგილი, რომელიც უშუალოდ ქადაგთან არის დაკავშირებული. ალ. ოჩიაურისა და ვ. ბარდაველიძის მონაცემების მიხედვით, კარგად ჩანს ქადაგის როლი სამართლებრივი საკითხების გადაწყვეტაში. უზენაეს კანონმდებლად ხეცსურული მასშტაბით, გუდანის ჯვარი გვევლინება, სწორედ იგი ადგენს ხეცსურული რჯულის ნორმებს და ცვლილებები შეაქვს რჯულში, ხოლო მის ნებას ქადაგი უცხადებს გუდანის ჯვარში შეკრებილ, ჩვეულებითი სამართლის შესანიშნავად მცოდნე, ბჭეებს („მბჭე-ხევისბერებს“). ასე რომ, ქადაგის მონაწილეობა კანონშემოქმედებით საქმიანობაში ალ. ოჩიაურისა და ვ. ბარდაველიძის მასალებში აშკარად ჩანს. ალ. ოჩიაურთან ასევე ვხვდავთ, რომ ჯვრის ნების შესაბამისად, ქადაგმა შეიძლება მოითხოვოს მტრების შერიგება, როდესაც გვარები ძალზე გადაკიდებულნი არიან ერთმანეთს. ამ დროს, ქადაგმა შესაძლოა მოითხოვოს დაპირისპირებული

²⁶ ჯვარში შერიგება შერიგებული მტრებისა, დიდი ხნის განმავლობაში ერთმანეთზე გადაკიდებული გვარებისა, ხეცსურეთში შერიგების გავრცელებული და ეუქეტური მექანიზმი იყო. მტრების შერიგება, შესაძლოა, ქადაგის მოთხოვნით მომხდარიყო, რომელიც ხალხის რწმენით, ჯვრის ნებას გამოხატავდა, ხოლო ჯვრის ნებას ყველა უსიტყვოდ დაემორჩილებოდა. შესაძლოა, თქმს, იმ ჯვარის ყმებს, რომლის საყმოსაც დაპირისპირებული მხარეები წარმოადგენდნენ, მოუთხოვთ მტრობის შეწყვეტა, რისთვისაც ჯვარში შეიკრიბებოდნენ და ჯვარის ძალით მაღწევდნენ შერიგებას, თან სამანს ჩასვამდნენ იმის საპრისხველოდ, ვინც მტრობას არ შეწყვეტდა. ჯვარში შერიგება საბოლოო იყო. ცხადია, ეს მაშინ ხდებოდა, როცა მტრები ერთი ჯვარის საყმოს მიეკუთვნებოდნენ. ამაში მნიშვნელოვანი იყო ჯვარის შასხურთა როლი.

მხარეების გუდანის ჯვარში დაბარება და იქ მათი საბოლოო შერიგება. ასევე მასალებში გამოჩნდა, რომ ჯვრის სახელით, ქადაგს, შესაძლოა მოერიგებინა სოფლები, რომლებიც ადგილების გამო დაობდნენ და მისი გადაწყვეტილების მიხედვით მოხდებოდა საკითხის მოგვარება, ასევე, თუ გვარები ქალის გამო იყვნენ გადაკიდებულნი და ზოცავდნენ ერთმანეთს, შესაძლოა ჯვარს ქადაგის პირით მოეთხოვა სისხლისღვრის შეწყვეტა და გადაეწყვიტა თუ ვისთვის მიეკუთვნებინა ქალი. ამ შემთხვევებშიც გამოიკვეთა ქადაგის როლი საკმაოდ სერიოზული დაპირისპირებების (ვთქვათ, სხვადასხვა გვარების მიერ ურთიერთზოცვა) შეწყვეტაში, თანაც არის მინიშნება, რომ მას შესაძლოა, სადავო საკითხი არსებითად გადაეწყვიტა კიდევ, მაგალითად, სადავო ადგილთან დაკავშირებით, ასევე ქალი მიეკუთვნებინა ან ერთი გვარისთვის, ან მეორისათვის, ან ორივესთვის მოეთხოვა ქალისთვის თავის დანებება. მთავარი მიზანი დაპირისპირებისა და მტრობის შეწყვეტა იყო. ამისათვის კი აუცილებლობას წარმოადგენდა იმ საკითხის გადაწყვეტა, რომლის გამოც ამ დაპირისპირებას ჰქონდა ადგილი. ამიტომაც ქადაგი ჯვარის სახელით გამოაცხადებდა, რომ ესა და ეს საკითხი ასე და ასე უნდა გადაწყდეს და მტრობას, დაპირისპირებას წერტილი უნდა დაესვას.

როგორც აღვნიშნეთ, ქადაგის გადაწყვეტილებას წინ ვერავინ აღუდგებოდა, იგი ზომ ჯვარის სახელით ქადაგებდა და ამიტომ მხარეები წვეტდნენ დავას, მტრობას და ურიგდებოდნენ ქადაგის მოთხოვნას და, აქედან გამომდინარე, ერთმანეთს. ასე რომ, ქადაგის მიერ გადაწყვეტილების მიღება მტრობის შეწყვეტისა და მხარეთა შერიგების კონტექსტში ხდებოდა. ქადაგის ჩარევა, ძირითადად, მაშინ ხდებოდა ზოლმე, როდესაც მტრობა გაჭიანურდებოდა და მის შეწყვეტას საშეელი აღარ ღაადგებოდა.

ის, რომ ქადაგს მნიშვნელოვანი როლის შესრულება შეეძლო მტრობის შეწყვეტასა და მხარეთა შერიგებაში, კარგად გამოჩნდა თ. ოჩიაურის მასალებშიც, თუმცა, როგორც აღვნიშნეთ, ქადაგის როლი კანონშემოქმედების სფეროში, რაც „რჯულში“ სიახლის ან დამატების შეტანას გულისხმობს, არც თ. ოჩიაურის მასალებში ჩანს, არც მ. კეკელიას და ქართული ჩვეულებითი სამართლის შემსწავლელი ლაბორატორიის“ თანამშრომელთა მიერ დაფიქსირებულ მონაცემებში. თ. ოჩიაურის ხეცსური ინფორმატორები (ცხადია, ხეცსურული „რჯუ-

ლის“ შესანიშნავი მცოდნენი), როგორც ზემოთ დავინახეთ, პირდაპირ და კატეგორიულად აცხადებენ, რომ ქადაგს „რჯულის“ არაფერი ეკითხება. ცხადია, რჯულში სიახლისა თუ ცვლილებების შეტანაში მონაწილეობა, რაც კარგად ჩანს ალ. ოჩიაურის მასალებში, ნიშნავს, რომ ქადაგი, შესაძლოა, ჩარეულიყო „რჯულის“ (ხევესურული სამართლის) საკითხებში. თუ გავითვალისწინებთ, რომ თ. ოჩიაურის ინფორმატორები არაფერს ამბობენ „რჯულის“ საკითხებში ქადაგის მონაწილეობის შესახებ, არც შემდეგდროინდელ ჩვენს ხელთ არსებულ მასალებში გვხვდება ასეთი რამ, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ თუ მართლაც ჰქონდა ადგილი ქადაგის მონაწილეობას რჯულის ნორმების შემუშავებასა და რჯულში ცვლილებების შეტანაში (მხედველობაშია „ბჭე-ხევისბერთა“ მიერ სამართალშემოქმედების განხორციელება ქადაგის გამოცხადების საფუძველზე), ეს საკმაოდ ადრეულ პერიოდში თუ ხდებოდა და XX საუკუნის II ნახევრის ხევესურ ინფორმატორებს ამის თაობაზე უკვე აღარ ახსოვთ. ზოლო, რაც შეეხება ქადაგის მონაწილეობას სამედიატორო სასამართლოს საქმიანობაში, „რჯულის კაცების“ მიერ კონკრეტულ საქმეზე განაჩენის გამოტანას ქადაგის გამოცხადების საფუძველზე, ეს ალ. ოჩიაურის მასალებშიც არ ჩანს (მით უმეტეს, მის შემდეგდროინდელ მონაცემებში). აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ ხევესურეთში არ ჰქონდა ადგილი ქადაგის მონაწილეობას სამედიატორო სასამართლოს („რჯულის“) მიერ კონკრეტული დავის გადაწყვეტაში. XX საუკუნის II ნახევრის ხევესური ინფორმატორები სადავო საქმის სასამართლო განხილვას არ უკავშირებენ ჯვარს, ჯვარიონს, ქადაგს, არამედ მათი მონაცემებით სადავო საქმეთა განხილვა, ძირითადად, მოდავე მხარეთა მიერ არჩეულ მედიატორ-მოსამართლეთა ანუ „რჯულის კაცთა“ (სამედიატორო სასამართლოს) მიერ ხდებოდა. მათ საქმიანობაში ქადაგის ჩარევა კი, ჩვენს ხელთ არსებული ეთნოგრაფიული მასალებით, არ ფიქსირდება.

საქართველოს სხვა კუთხეების მსგავსად, ხევესურეთში გარკვეულ სასამართლო ფუნქციებს ტერიტორიული ერთეულების თვითმმართველობის ორგანოები (სახალხო ყრილობებიც) ახორციელებდნენ. ისინი, ძირითადად, საჯარო სამართალდარღვევებს განიხილავდნენ, რომლებიც სამედიატორო სასამართლოს განსჯადობას მიკუთვნებული ვერ იქნებოდა. ეს ეხება სრულიად ხევესურეთისა და მის შიგნით არსებულ

თემებსაც (ვ. ბარდაველიძის მითითებით, სრულიად ხევსურეთის თემს შიგნით მოიპოვებოდა თემები: სასოფელთაშორისო, სასოფლო და მეტად მცირე, სასოფელთშიდა თემური უჯრედები, რომელთაგან თითოეულ მცირერიცხოვან გვარს, მამას ან საძმოს აერთიანებდა).²⁷ სრულიად ხევსურეთის სახალხო ყრილობა გუდანში იმართებოდა.²⁸ თითოეული თემისა და სოფლის ყრილობა სპეციალურად გამოყოფილ ადგილზე ტარდებოდა. გ. ჩაჩაშვილი სოფლის ყრილობას „ფეხონს“ უწოდებს, რომელსაც ყველა მეკომური უნდა დასწრებოდა ამ მიზნისათვის განკუთვნილ ადგილზე, სასოფლო საქმეების განსახილველად,²⁹ თითოეული ტერიტორიული ერთეულის (სრულიად ხევსურეთის, თემის, სოფლის) სახალხო ყრილობა შესაბამისი მასშტაბის საჯარო სამართალდარღვევებს განიხილავდა. მაგალითად, შესაბამისად, ხევსურეთის ღალატის, თემისა და სოფლის ღალატის საქმეებს. მიხ. კედელაძის მასალებში ვხვდებით მინიშნებას, რომ პიროვნებას სამრისხველო სამანს უსვამდნენ იმისათვის, რომ პირი არავის გაეტეხა და ხალხისათვის არავის ეღალატა: 1. ხევსურეთის მოღალატეს; 2. თემის მოღალატეს; 3. სოფლის მოღალატეს; 4. გვარის გამტეხს, თვითონ ძმა-ბიძაშვილები მოიკვეთდნენ ან გაიყრებოდნენ და აღარც მკვდარსა და აღარც ცოცხალს აღარ ეძებდნენ.³⁰ სამრისხველო სამანს ხალხი საერთო წესების დამრღვევს ჩაუყუდებდა და მოიკვეთდა.³¹

ხევსურეთთან დაკავშირებულ ეთნოგრაფიულ მასალაში უმთავრესად თემის ყრილობის მიერ სასამართლო ფუნქციების განხორციელებაზეა ყურადღება გამახვილებული, თუმცა გარკვეული მასალა სოფლის ყრილობის სასამართლო საქმიანობაზეც მოგვეპოვება.

თემის, სოფლის ყრილობას დამნაშავე, შესაძლოა დაესაჯა მოკვეთა-გაძევებით, რასაც სამრისხველო სამნის ჩასმა ახლდა. სახალხო

²⁷ ვ. ბარდაველიძე, ხევსურული თემი, სტრუქტურა და უჯრისწყობის ინსტიტუტი, საქ. სსრ.მეცნიერებათა აკადემიის მოაზრ., 1952, ტ. XIII, N 8, გვ. 497.

²⁸ სრულიად ხევსურეთის საერთო ყრილობა იმართებოდა სოფელ გუდანის თავზე არსებულ სალოცავთან, რომელსაც „სანეს“ უწოდებენ. ეს უმაღლესი მმართველობის ორგანო ყოფილა, სადაც იხილებოდა როგორც საშინაო, ისე საგარეო საკითხები (ეს ცნობა მომავლად ოსუ ისტორიის ფაქტულტეტის თანაშემწომელმა ივანე წიკლაურმა. მას გაწეული კონსულტაციებისა და რჩევისათვის უდიდეს მადლობას მოვასხსენებ).

²⁹ გ. ჩაჩაშვილი, ზღაპრული მმართველობის ისტორიიდან ხევსურეთში (შატლის საფიხენო), მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, VII, 1955, გვ. 254-156.

³⁰ მ. კედელაძე, ხევსურული მასალები, 1951, M² 13^ა, რვ, N 18, გვ. 1-2.

³¹ იქვე, რვ, N 6, გვ. 3.

ყრილობის მიერ გამოტანილ ისეთ სასჯელებსაც ვხვდებით, როგორიცაა: ჯურუმის (ჯარიმის) დაკისრება, „კალთაჲს მოჭრა“, „თასის ჩამაყრა“, „სამძახის დაკვეთა“ და სხვა (მოცემულ სასჯელთა შინაარსს, იურიდიულ ბუნებას, ამ სასჯელებთან დაკავშირებულ რიტუალურ მოქმედებებსა და დამნაშავეის შემორიგების პროცესს, ვთქვათ, მოკვეთილის, ჩვენ აქ არ განვიხილავთ, რამდენადაც ეს საკითხები ქართულ ჩვეულებით სამართალში სასჯელების ინსტიტუტის მონოგრაფიული განხილვის ელემენტად მიგვაჩნია). ასევე, ზოგადად შეგვიძლია მიმოვიხილოთ ის დანაშაულებანი, რომლებსაც, ძირითადად, განიხილავდა თემისა თუ სოფლის ყრილობა.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ თემის, სოფლის (საზოგადოების) ღალატი (როდესაც, მაგალითად, ვინმე ლაშქრობის დროს თემის პირს გატეხდა, უღალატებდა თავის ზალხს და მტერს შემოუშვებდა თემ-სოფლის ასაკლებად,³² ლაშქარი შეშინდებოდა და გამოიქცეოდა),³³ ჯვარის გატეხვა, გაქურდვა, თემის პირის გატეხვა, თემის, სოფლისაგან „შორს გადგომა“, სოფელში მომხდარი ცუდი ამბის სოფლის გარეთ გახმაურება,³⁴ თემის გადაწყვეტილების, რაიმე დადგენილების დარღვევა.

სოფელი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა უქმის დაცვას, ხოლო უქმის გამტეხს სოფელი მოიკვეთდა. ალ. ოჩიაურს მოჰყავს კონკრეტული შემთხვევა: უქმე გაუტეხავთ გიგია და გიორგი ოჩიაურებს. ისინი იყვნენ სათიბად წასულნი ტანიეში, სადაც ზაფხულობით ითიბებოდა და საქონელი ზამთარში მიდიოდა საკვებად. აქ სათიბი ეერ გაათავეს და უქმე დღეებშიც იმუშავეს. შეიყარა სოფელი და უქმის გამტეხნი მოიკვეთეს. ისინი ერთი ზაფხული ყოფილან მოკვეთილნი და შემდეგ სოფელმა შემოირიგა.³⁵

თემისა თუ სოფლის ყრილობა განიხილავდა ასევე ზნეობის წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულებებს, კერძოდ, როგორიცაა უკანონო სქესობრივი კავშირი, უკანონო ქორწინება. ეს ქმედებანი უმძიმეს დანაშაულად იყო მიჩნეული. სამეცნიერო ლიტერატურასა და საარქივო

³² ალ. რაზიკაშვილი, არდაიწყება ძეგლისა, თბ., 1984, გვ. 16.

³³ ალ. ოჩიაური, ზვესურული მასალები, 1949-1950 წწ., რეული 1, 2, კრ., „ქართული ჩვეულებითი სამართალი“, 2, თბ., 1990, გვ. 179.

³⁴ ალ. ოჩიაური მიუთითებს, რომ არისხებდნენ ცუდის ენის კაცს, რომელიც თავის სოფელში მომხდარ, არდასაშვებ ამბავს, სხვაგან გაიტანდა. ამ დარისხების შიშით, სოფელში ბევრი ამბავი ისე იფარებოდა, რომ თემი არ გაიგებდა (ალ. ოჩიაური, იქვე, გვ. 174).

³⁵ ალ. ოჩიაური, იქვე, გვ. 180.

მასალებში ვხვდებით არაერთ კონკრეტულ ფაქტს, თემისა თუ სოფლის ყრილობის მიერ აღნიშნული დანაშაულის ჩამდენის მოკვეთა-გაძევებისა. ნ. ზიზანაშვილი აღნიშნავს, რომ სათემო რჯულის დამრღვევს თემობა მოიკვეთს: „... სათემო რჯული ბრძანებს, რომ კაცს ნება არა აქვს თავისი თემის ქალი მოიტაცოს და ცოლად შეირთოს. ვსთქვათ, მოიტაცა და შეირთო, მაშინ – მომტაცებელი თემის მოღალატეა და უნდა „მოიკვეთოს“.“³⁶ როგორც ვხედავთ, ნ. ზიზანაშვილიც მიუთითებს თემის ყრილობის მიერ სასამართლო ფუნქციის განხორციელებას უკანონო ქორწინების შემთხვევაში. შესაბამისი, კონკრეტული ფაქტები გვხვდება მიხ. კედელაძის მასალებში. ერთ-ერთ სოფელში მცხოვრებმა ლიქოკელმა ცოლად შეირთო მეორე სოფელში მცხოვრები ლიქოკელი, რაც გვარის გატეხვად შეფასდა, რის გამოც თემმა მოიყარა თავი და ხუცესმა დამნაშავეებს სამანი ჩაუსვა და თემმა ისინი მოიკვეთა.³⁷ ასევე, ლიქოკის ხეობის სოფელ მალრანში მცხოვრებ აბიკა ლიქოკელს დააბრალეს ბიძაშვილის ცოლთან სქესობრივი კავშირის დამყარება, რის გამოც თემმა მათი მოკვეთა და კარატის ჯვარში სამანის ჩასმა გადაწყვიტა.³⁸ ნ. ბალიაურთან ვხვდებით შემთხვევას, როდესაც სოფელ ახიელში ერთი გვარის ქალ-ვაჟს გაუჩნდათ ნაბიჭვარი ვაჟი, რის გამოც ქალი სოფლიდან გააძევეს.³⁹ რამდენიმე კონკრეტული ფაქტი მოჰყავს მ. კანდელაკსაც.⁴⁰

სოფლის ყრილობას, შესაძლოა, უფრო მსუბუქი გადაცდომის საქმეებიც განეხილა, კერძოდ, რაიმე უღირსი საქციელის ჩადენის გამო დამნაშავის მიმართ შესაბამისი სასჯელი გამოეყენებინა. ალ. ოჩიაურის მიხედვით, თუ ვინმე ცოლს სჩაგრავდა და ის, როგორც მამაკაცი, ისე ვერ უძღვებოდა ოჯახს ან თუ ქალ-ვაჟის საქმეში რაიმე ცილს დასწამებდნენ და თავს ვერ იმართლებდა, ან მშობლებს ცუდად ექცეოდა, ე. ი. თუ ხევსურეთის წესებს ვერ ასრულებდა და სილაჩრეს იჩენდა და, ამასთან, მოსაკვეთი დანაშაულიც არ ჰქონდა ჩადენილი, ამ შემთხვევაში, სოფელი მოილაპარკებდა და ასეთ პირს „კალთაჲს მოჭრას“ გადაუწყვეტდა. ამის გაკეთებას ერთ პიროვნებას დაავალებდნენ, იგი ხალხის თავშეყრი-

³⁶ ნ. ზიზანაშვილი, ეთნოგრაფიული ნაწერები, თბ., 1940, გვ. 33, 35.

³⁷ მიხ. კედელაძე, იქვე, რე, № 23, გვ. 4.

³⁸ იქვე, რე, № 21, გვ. 2.

³⁹ ნ. ბალიაური, სწორფრობა ხევსურეთში, თბ., 1991, გვ. 80.

⁴⁰ მ. კანდელაკი, სამანი საქართველოს მთიანეთში, ქართულ-კავკასიური ეთნოგრაფიული შტუდიები, 1988, თბ., 1994, გვ. 70, 72.

სას მივიდოდა ამ პიროვნებასთან, ამოიღებდა ხანჯალს, დაუჭერდა ჩოხის კალთას და მოსჭრიდა მას, თან ეტყოდა: „შენ ესა და ეს ჩაიღინე, ჯარზე მოსაშვები არა ხარ, კალთამოსაჭრელი ხარ, სამარცხვინო და თუ კიდევ ასეთს გაიმეორებ, უარესიც დაგემართება“. კალთის მოჭრა დიდი შეურაცხყოფა იყო, მაგრამ ჯვარისა და ხალხის ხათრით, თავისი დანაშაულისათვის უნდა მოეთმინა, თან სირცხვილით იქ ველარ გაჩერდებოდა. მერე კი სოფელი თვითონ მიიყვანდა ჯარზე, გააფრთხილებდნენ და მოუწოდებდნენ წესიერებისაკენ.⁴¹ იმავე შემთხვევაში ხდებოდა „თასის ჩამაყრა“, ესეც სოფლის გადაწყვეტილებით ხორციელდებოდა ჯვარში. ალ. ოჩიაურს კონკრეტული შემთხვევა მოჰყავს: „ახიელში ჩაბაკურთ გაგა თურმე ვერ უვლიდა კარგად მოხუცებულ დედას. სასმელ-საჭმელს დროზე ვერ აძლევდა, რასაც მისცემდა, იმასაც საყვედურით. დაეცალეს ერთ-ერთს იმისივე მოგვარეს. ერთ დღეობაში გაგა ჯარზე მივიდა, დასვეს და ლუდიანი თასი მისცეს ხელში. მივიდა დეალებული კაცი და თასი ხელიდან ჩამოართვა და უთხრა: „შენ თასის და ჯარზე ყოფნის ღირსი არ ხარ, რომ მშობელ დედას სცემ და ცუდად ექცევი, დაილუპე აქედან, თუ ამას არ მაიშლი და დედას ისე არ მოუვლი, როგორც წესია, სულ მოგიკვეთთ სოფელი“. შვილი თუ დედას კარგად ვერ ექცეოდა, სოფელი ყოველთვის ასეთ ზომებს იღებდა და ბოლოს, მოკვეთამდინ მიდიოდა საქმე“.⁴² ალ. ოჩიაურის ამ მონაცემში კარგად ჩანს, რომ თუ სოფლის მიერ გაფრთხილებული პირი გააგრძელებდა იმავე საქმიანობას, რის გამოც მის მიმართ გამოყენებულ იქნა „კალთაჲს მოჭრა“ ან „თასების ჩამაყრა“, მას მომავალში უფრო მკაცრადაც დასჯიდნენ და, შესაძლოა, მოეკვეთათ კიდევ.

სახალხო კრებაზე გასატანი საკითხების მომზადებაში მნიშვნელოვანი როლი, შესაძლოა, ჯვარიონის წევრებს შეესრულებინათ. ალ. ოჩიაურის თქმით, არა მხოლოდ გუდანში და წელწადის დღესასწაულზე წყდებოდა მეთემეთა საერთო ცხოვრების საჭირობოროტო საკითხები, არამედ სხვა ჯვარ-ხატებშიც და სხვა დღესასწაულებზეც, მხოლოდ, რა თქმა უნდა, ეს საკითხები ადგილობრივი მნიშვნელობისა იყო. მაგალითად, შატილის ანატორის ჯვარში. ჯვარიონნი რელიგიურ დღესასწაულზე ხალხს გამოუცხადებდნენ საჯვარო თუ სასოფლო საჭირობოროტო საქმეებს და მათ მოსაგვარებლად ჯვარში შემუშავე-

⁴¹ ალ. ოჩიაური, დასახ. ნაშრ., გვ. 178.

⁴² იქვე, გვ. 179.

ბულ გევმას. ჯვარიონნი გევმას შეიმუშაებდნენ, ან ღღესასწაულის დაწყებაჲდ, ან ღღეობის მეორე ღღეს. ისინი ისაუბრებდნენ, თუ რა ჰქონდათ სოფლის ჯარზე (ყრილობაზე) სათქმელი. სოფლის ჯარზე ჯვარიონის გამოსვლის ცერემონიალი, შატილის ანატორის ჯვარში, ალ. ოჩიაურს ასე აქვს აღწერილი:⁴³ „როდესაც ჯვარიონნი გამოვიდოდნენ სოფლის საჯარო ადგილას და რიგის მიხედვით ღგებოდნენ, მათ გამოსვლაზე ხალხი ქუდმოხდილი ფეხზე დადგებოდა. ჯერ ხუცესი და მერე ყველა ჯვარიონნი დაამწყალობებდნენ სოფელს, შემდეგ კი ხუცესი ხალხს მიმართავდა, თანაც ჯერ მჭევრმეტყველურ შესავალს აკეთებდა.“ ალ. ოჩიაურის მიხედვით, შატილიონი ხუცესი ასე ამთავრებს ამ შესავალს: „თქენი ჭირიმეთ, შატილოვნებო, ნუ წავხდებით, ერთმანეთს გაუგოთ, ერთმანეთს ხალიზ მიეცით, დასაჯურუმებ დააჯურუმეთ, თას ჩამოსაყრელს თას ჩამახყარეთ, კალთა მასაჭრელს კალთა მასჭრით...“ შესავლის შემდეგ ხუცესი კონკრეტულ საქმეზე გადადიოდა და „დაასახელებდა სოფლის პირის დამშლელ და ურჩ პირებს, სოფელში ხმამაღლა მოლაპარაკე და მოჩხუბარ ქალებს და მათზე დადებულ ჯურუმს. მაგალითად, ორი ქალი წაიჩხუბა, ერთმა მეტი დანაშაული ჩაიდინა, რომ ხმამაღლადაც ჭყიოდა და მეორე ქალს ხელიც გააბა საცემლად. ამ მეტ დამნაშავეს დაადებდნენ წელ-გამავლილ საკლავს, ან ერთი წლის ცხვარს და ან მეტისას. მის მოპირდაპირე, ნაკლებ დამნაშავეს დააკისრებდნენ ბატკანს, ან თუ კიდევ ნაკლები იქნებოდა ერთ-ორ აბაზ ფულს და სხვა, აგრეთვე მამაკაც მამუღლარებს – ჯურუმს. თუ სოფლის დადგენილი პირი ანუ საიდუმლოება სხვაგან გაიტანა და სხვა. ბოლოს ხუცესი იტყოდა ვადას – ხეალ თუ ჯურუმებ არ შასრულდ, დროშა კარში დარჩების არ შამსრულოს სამრისხველოდ“.⁴⁴

როგორც ვხედავთ, ალ. ოჩიაურის მასალების მიხედვით, ჯვარიონის წევრები წინასწარ იხილავდნენ სხვადასხვა დარღვევებს და სასჯელს განუსაზღვრავდნენ დამრღვევთ. მოტანილი მონაცემების მიხედვით, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ჯვარიონის წევრები განსაზღვრულ საქმეებს არჩევდნენ. კერძოდ, სასჯელს აკისრებდნენ სოფლის პირის მომშლელს,

⁴³ ალ. ოჩიაურის ეს მონაცემები მოგვყავს ე. ერიაშვილის სტატიიდან, „მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურის საკითხისათვის ფშავ-ხევსურეთში, საქ. სსრ. მეცნ. აკადემიის „მატენ“, ისტორიის... სერია“, 1986, გვ. 124-125.

⁴⁴ ალ. ოჩიაური, რელიგია ბუდე-ხევსურეთსა და შატილის თემში, გვ. 762-766. ალ. ოჩიაურის არქივი დატული ეს მონაცემები მოგვყავს ე. ერიაშვილის დასახელებული სტატიიდან.

ვინც სოფლის საიდუმლო სხვაგან გაიტანა, აჯარიმებდნენ მოშულ-
ლარ მამაკაცებს (სავარაუდოა, რომ იგულისხმებიან ჯვარში შულლის
ამტეხნი), სოფლის შემწუხებლებს (მაგალითად, სოფელში ხმამაღლა
მოლაპარაკე და მოჩხუბარ ქალებს, რომლებიც დარღვევის ხარისხის
მიხედვით, ჯარიმდებოდნენ ბატკნით, ერთი წლის ცხვრითა თუ წელი-
წადზე მეტი ასაკის საკლავით), ასევე ჯვრისა და ჯვარიონის წინააღმ-
დეგ მიმართული დანაშაულის ჩამდენს⁴⁵ (თუმცა მასალებში არ კონკრეტ-
დება, თუ რა სახის დანაშაულზეა საუბარი), თვით დასტურების ან
სხვა ჯვარიონთა არასწორ საქციელს ჯვრის წინაშე (მაგალითად, თუ
ვინმემ ჯვრის მოსავალი შეჭამა).⁴⁶ ისეთი მძიმე დანაშაული, როგორი-
ცაა: მკვლელობა, დაჭრა-დასახიჩრება, ქურდობა და სხვა, „რჯულის“
(სამეღიატორო სასამართლოს) განსჯადობას იყო მიკუთვნებული და
ჯვარიონნი ამაში არ ერეოდნენ. რა თქმა უნდა, საზოგადოების წინააღმდეგ
მიმართულ ყველაზე მნიშვნელოვან დანაშაულებზე განაჩენის გამოტა-
ნას სახალხო ყრილობაზე შეკრებილი ხალხი ახდენდა. როგორც
მასალებიდან ირკვევა, ეს თემის, სოფლის (ანუ მის წევრთა) პრეროგ-
ატივა უნდა ყოფილიყო. სხვათა შორის, ეს კარგად ჩანს ალ. ოჩიაურის
აქ მოტანილ მასალაში, როდესაც ხუცესი მიმართავს შეკრებილ ხალხს:
„დასაჯურუმებ დააჯურუმეთ, თას ჩამასაყრელს თას ჩამახყარეთ, კალ-
თა მასაჭრელს კალთა მასჭერით...“, ე. ი. ჩამოთვლილი სასჯელების
შეფარდების უფლება შესაბამისი დანაშაულისათვის, სწორედ, საზოგა-
დოების, ხალხის პრეროგატივას წარმოადგენდა. შესაძლოა, კონკრეტუ-
ლი გადაწყვეტილება განსაზღვრულ საკითხთან დაკავშირებით მიეღო
სოფლის მესვეურებს, თავკაცებს, არჩეულ პირებს, ხოლო ეს გადაწყ-
ვეტილება ყრილობას დაედასტურებინა. მაგალითად, შეიძლება მოვიყ-
ვანოთ არხოტში მომხდარი ფაქტი, რომელიც ს. მაკალათიას აქვს
აღწერილი. 1927 წლის 18 ივნისს მიღებულ იქნა დადგენილება, რომელშიც
აღნიშნულია, რომ არხოტის თემში მცხოვრებმა ხევსურებმა დასვეს
საკითხი მესისხლეობის წესების გამარტივების შესახებ. ამასთან დაკავ-
შირებით, ყრილობამ დაადგინა, რომ არხოტის თემის სამივე სოფლიდან
აერჩიათ ხევსურული რჯულის (სამართლის) მცოდნე პირები, რომელთა-
ც უნდა ემსჯელათ აღნიშნულ საკითხზე და მიეღოთ დადგენილება,

⁴⁵ ე. ბარდაველიძე, ხევსურული თემის მმართველობის სისტემა, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის
მაგბე, ტ. XIII, N 10, 1952, გვ. 625-626.

⁴⁶ ე. ერიაშვილი, უძველესი სოციალური ინსტიტუტები საქართველოს მთიანეთში, თბ.,
1982.

რომელიც დასამტკიცებლად ხალხისთვის უნდა წარედგინათ. აირჩიეს რამდენიმე პირი, რომელთაც სამი დღე იმსჯელეს და გამოიტანეს კონკრეტული დადგენილება, რომელიც მოიწონა თემის ყრილობამ,⁴⁷ ე.ი. საბოლოო გადაწყვეტილება თემის ყრილობამ, ხალხმა მიიღო.

სასამართლო ორგანიზაციისა და პროცესის საკითხები ფშავში მონოგრაფიულად შესწავლილი აქვს მ. კეკელიას. ამიტომ ამ საკითხს ჩვენ შედარებით მოკლედ შეეხებით. მ. კეკელია ფშავში სასამართლოების შესახებ საუბარს იმის აღნიშვნით იწყებს, რომ ფშავის თვითმმართველობა აერთიანებდა ჯერ კიდევ საეკლესიო გაუმჯიჯნავ საკანონმდებლო, მმართველობისა და სასამართლო საქმიანობას. ამიტომ სადავო საქმის განმხილველი თითოეული რგოლი იმდენად ასრულებდა სასამართლო ფუნქციას, რამდენადაც სარგებლობდა თვითმმართველობის მხარდაჭერით.⁴⁸ ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით, სწორედ, თვითმმართველობის ორგანოები გვევლინებიან ფშავში სასამართლო ფუნქციების მატარებელ ორგანოებად. მასალებიდან კარგად ჩანს, რომ თვითმმართველობის ყველა რგოლს გააჩნდა ეს ფუნქცია. ფშავის უმაღლეს ორგანოს წარმოადგენდა სრულიად ფშავის ხევის თორმეტივე თემის საერთო ყრილობა. იგი საჭიროებისას იკრიბებოდა ლაშარის თავხევისბერის ან სათემო საბჭოს მოთხოვნით, უპირველეს ყოვლისა კი, ომიანობისა და თემებს შორის დავებისას, ძირითადად, მიწებთან დაკავშირებით. სასამართლო საქმიანობა მისი ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქცია იყო. ჯ. მერაბიშვილი ადგენს, რომ მის განსჯადობას მიეკუთვნებოდა ისეთი საქმეები, რომლებიც ლახავდნენ მთელი თემის ინტერესს (თემისა და ხატის ღალატი, მძიმე სექსობრივი დანაშაული, გართულებული მესისხლეობა, რომელსაც მძიმე შედეგები მოჰყვა). იგი განიხილავდა განსაკუთრებით რთულ საქმეებს.⁴⁹ გადაწყვეტილების მიღება ხელის აწევით ხდებოდა, რთულ საკითხებს კენჭსაც უყრიდნენ.⁵⁰ ს. მაკალათიას განმარტებით კი, გადაწყვეტილების მიღების შემდეგ, ყრილობის მონაწილენი თავხევისბერის წინამძღოლობით, ლაშარის ხმელგორზე ავიდოდნენ, სადაც თავხევისბერის საბჭო სკამი იყო და ფიცით გან-

⁴⁷ ს. მაკალათია, ხეესურთი, თბ., 1984, გვ. 89-91.

⁴⁸ მ. კეკელია, სასამართლოები და სასამართლო პროცესი, კრ. „ქართული ჩვეულებითი სამართალი“, №4, ფშავური ჩვეულებითი სამართალი, თავი მეექვსე, გვ. 165.

⁴⁹ ჯ. მერაბიშვილი, სახალხო მმართველობის სისტემა ფშავში, კრ., „ქართული ჩვეულებითი სამართალი“, № 14, ფშავური ჩვეულებითი სამართალი, თავი პირველი, გვ. 24.

⁵⁰ ჯ. მერაბიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 22.

ამტიკებდნენ მიღებულ გადაწყვეტილებას.⁵¹

აღსანიშნავია, რომ სრულიად ფშავის თორმეტივე თემის ყრილობის გარდა, რომელიც მხოლოდ საჭიროებისას მოიწვეოდა, მიმდინარე საკითხების გადასაწყვეტად ფშავში არსებობდა სრულიად ფშავის ხევის სათათბირო ორგანო, სათემო (თემთაშორისი) საკრებულო, ანუ „სათემო საბჭო“. მას ლაშარის თავხევისბერი ხელმძღვანელობდა. საბჭო მისთვის სპეციალურად გამოყოფილ შენობაში იკრიბებოდა, რომელსაც „საბეროს“ უწოდებდნენ. საბერო უშუალოდ ლაშარის ხატის სიახლოვეს, გაღავანს შიგნით მდებარეობდა.⁵² ამ ორგანოსა და მისი სასამართლო საქმიანობის უკან ლაშარის ჯვარის (ხატის) სიძლიერე და ავტორიტეტი იდგა. აქ შეკრებილი მოსამართლენი ფშავის უზენაესი სალოცავის – ლაშარის ჯვრის პირითა და სახელით განსჯიდნენ დამნაშავეებს.⁵³ გამორჩენილი ქართველი მეცნიერი, ვერა ბარდაველიძე საბეროში შეკრებილ მოსამართლეებს „ბჭე-ხევისბერებად“ იხსენიებს, რომელთა რაოდენობა ლაშარის ჯვრის საბჭოში 12 იყო.⁵⁴ აი, რას მოგვითხრობს ვ. ბარდაველიძის მთხრობელი, ცნობილი თავხევისბერი და ფშაური სამართლის მცოდნე ბიჭურ ბადრიშვილი; იგი მიუთითებს, რომ „საბჭოს“ სახელით ცნობილ საბერო კარში ხევისბერები ჯერ სანთლებს დაანთებდნენ, თასებს დადგამდნენ, ქადა-კვერს დაალაგებდნენ, თავხევისბერი დალოცავდა, იმით გაადიდებდა, მომზივარნი აქ დაიფიცებდნენ და მერმე იმას გაასამართლებდნენ. თორმეტი ხევისბერი ასამართლებდა. მოსაკვეთს მოიკეთდნენ, გასაძეგებელს გააძეგებდნენ, თუ დიდი დამნაშავე იყო, ჩაქოლავდნენ... ბჭე სხვაა ხევისბერი სხვაა. შესაძლებელია, ბჭე არც ყოფილიყო ხევისბერი. ყველა ხევისბერი ბჭე ვერ იქნებოდა. თემი ბჭედ გონიერ ხევისბერს ირჩევდა. ბჭენიც თორმეტნი იყვნენ. ბჭენი არჩეულნი იყვნენ ფშავის თორმეტი თემისაგან და ისინი აქ ხევისბერთან ერთად მუშაობდნენ.

⁵¹ ს. მაკალათია, ფშავი, თბ., 1985, გვ. 24.

⁵² ჯ. მერაბიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 26.

⁵³ მ. კეკელია, დასახ. ნაშრ., გვ. 171.

⁵⁴ ვ. ბარდაველიძე, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ტრადიციული საზოგადოებრივ-საკულტო ძეგლები, ტ. I, ფშავის, თბ., 1974, გვ. 38; ვ. ბარდაველიძე ასე აღწერს საბეროს: „ლაშარის ჯვარში სასამართლო საქმეების გარჩევის დროს ბჭე-ხევისბერნი პირველად საბეროში იკრიბებოდნენ და წინასწარ საქმის გაცნობა, სჯა-ბასის და აზრთა ჭიდილი იქ მიმდინარეობდა. საბჭოს სახელწოდებით ცნობილი იყო საბეროს კარი და მის გაყოლებაზე ის ვიწრო ფართი, რომელიც საზამთრო საჯარესა და საზარე მარანს შორის მდებარეობს, აქ საბეროს კარის ღოობიდან, ვიდრე საზარე მარნამდე, აგებულია ყორის სქელი კედელი, კედელში დატანებულია სიბი სკამები“.

ბჭე-ხევისბერნი არჩევდნენ საქვეყნო საქმეებს, ბჭობდნენ ამ საქმეებზე და გადაწყვეტილებებს იღებდნენ. საბჭო იყო ლაშარის ჯვარში, აქ, ამ ადგილას, ამას საბჭო ჰქვია⁵⁵. აქ კარგად ჩანს, რომ ფშავის თითოეული თემი გონიერ პიროვნებას ირჩევდა ბჭედ. როგორც ჩანს, იგი შეიძლება ხევისბერი ყოფილიყო. ვ. ბარდაველიძესთან კარგად ჩანს, რომ არ იყო სავალდებულო ბჭე ხევისბერი ყოფილიყო. მათი ძირითადი ფუნქცია ბჭობა იყო. სავარაუდოა, რომ, რაკი ბჭედ ხშირად ხევისბერი გვევლინებოდა, ამიტომ ვ. ბარდაველიძე მათ ბჭე-ხევისბერებად იხსენიებს. სულ 12 ბჭე ჩანს. თითოეულს თავისი სკამი ჰქონდა, რომელსაც „საბჭო სკამს“ უწოდებდნენ.⁵⁶ ბჭეები დანიშნულ დროს იბარებდნენ მხარეებს, დაჰკითხავდნენ მათ. ბჭე-ხევისბერთა მიერ სადავო საქმის განხილვას ბჭობა ერქვა, განსასჯელ ადგილს კი საბჭო. განაჩენი ბჭე-ხევისბერთა ურთიერთმოთაბირების საფუძველზე დგინდებოდა. იმართებოდა სჯა-ბაასი და აზრთა ჭიდილი განაჩენთან დაკავშირებით. განაჩენის გამოტანა საბეროში ხდებოდა. ასე რომ, ფშავის ხევის „სათემო საბჭოში“ სასამართლო ფუნქციების განსახორციელებლად იკრიბებოდა თითოეული თემიდან არჩეული 12 ბჭე („ბჭე-ხევისბერი“), რომლებიც, ცხადია, ძალზე მნიშვნელოვან საქმეებს განიხილავდნენ. მ. კეკელია აღნიშნავს, რომ ეს ორგანო განიხილავდა: ფშავის ღალატის, ლაშარის ჯვრის მიმართ მკრეხელური საქციელის (სიტყვიერი ან ფიზიკური შეურაცხყოფა, ქონებაზე ხელყოფა), გახმაურებული უზნეო მოქმედების საქმეებს და სხვა, და მეტად მკაცრი სასჯელებიც გამოჰქონდა: ჩაქოლვა, გაძევება და მოკვება. მის მიერ მიღებული გადაწყვეტილება ფშავის თორმეტივე თემისათვის იყო სავალდებულო.⁵⁷

ზემოთ მოყვანილი ცნობებიდან ირკვევა, რომ სრულიად ფშავის საერთო ყრილობა და „სათემო საბჭო“ (ლაშარის ჯვრის საბჭო ბჭე-ხევისბერთა შემადგენლობით) განიხილავდა საჯარო ხასიათის დანაშაულებრივ ქმედებებს და დამნაშავეთა მიმართ, ძირითადად, საჯარო ხასიათის სასჯელებს იყენებდა. თანაც მის განსჯადობას მიეკუთვნებოდა მხოლოდ ის საჯარო ხასიათის სამართალდარღვევები, რომელნიც

⁵⁵ ვ. ბარდაველიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 38.

⁵⁶ ვ. ბერაბიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 27.

⁵⁷ მ. კეკელია, დასახ. ნაშრ., გვ. 172. როგორც ჩანს, ბჭეები საქმეებს განიხილავდნენ და სრულიად შესაძლებელია, რომ ფშაველი ბჭეები („ბჭე-ხევისბერნი“), ხევისური ბჭეების (ბჭე-ხევისბერთა) მსგავსი ფუნქციებით ყოფილიყვნენ აღჭურვილნი.

არა ცალკეული თემის, არამედ მთელი ფშავის ხევის ინტერესებს ხელყოფდა. მაგალითად, სრულიად ფშავის ღალატი, ასევე, ლაშარის ჯვრის წინააღმდეგ მიმართული ქმედებანი. ამ უკანასკნელს, სწორედ, საერთო ფშაური მნიშვნელობის სასამართლო ორგანო განიხილავდა, რადგანაც ლაშარის ჯვარი მთელი ფშავის უზენაეს სალოცავს წარმოადგენდა. მასალებში არის მინიშნება, რომ საერთო ფშაური მნიშვნელობის სასამართლო დაწესებულება თემებს შორის არსებულ მნიშვნელოვან დაკავშირებას განიხილავდა, ასევე გართულებული, გაჭიანურებული მესისხლეობის საქმეებსაც.

ფშავი 12 თემისაგან შედგებოდა და თითოეულს თავისი მმართველობა ჰქონდა და სრული დამოუკიდებლობით სარგებლობდა. ცალკეული თემის სახალხო ყრილობა საჭიროებისამებრ, კონკრეტული საკითხების გადასაწყვეტად მოიწვეოდა. თემის ყრილობას თემის თავკაცები იწვევდნენ და ხელმძღვანელობდნენ, თანაც არ იყო აუცილებელი, ყრილობა ხატობაზე ან ხატის კარზე ჩატარებულიყო. თემის ყრილობები თემის ცენტრებში იმართებოდა, ხოლო თუ საკითხი ჯვარს ან რაიმე მნიშვნელოვანს შეეხებოდა, მაშინ ხატის კარზე.⁵⁸ თემის ყრილობას ფართო კომპეტენცია გააჩნდა, მაგრამ მისი გადაწყვეტილება, ცხადია, მხოლოდ მოცემული თემისთვის იყო სავალდებულო. თემის ყრილობა სასამართლო ფუნქციებითაც იყო აღჭურვილი და მის განსჯადობას იმავე ხასიათის საქმეები მიეკუთვნებოდა, რაც სრულიად ფშავის საერთო ყრილობის განსჯადობას, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ იგი მხოლოდ მოცემული თემის ინტერესების ხელმყოფ ქმედებებს განიხილავდა. მ. კეკელია აღნიშნავს, რომ თემის ყრილობის იურისდიქციაში შედიოდა: თემის ღალატი, მისი სახელის გატეხვა, სათემო ხატის მიმართ ჩადენილი მძიმე დანაშაული, ზნეობრივი ნორმების უხეში დარღვევა, გამოუსწორებელი ქურდობა და სხვა კვალიფიციური დანაშაულებანი.⁵⁹ თემის თავკაცები თემის წევრის მიერ ჩადენილი დანაშაულის განსასჯელად ან სხვა ხასიათის დავის გადასაწყვეტად, თემის ყრილობას მაშინ მოიწვევდნენ, როცა სხვა გზით სასურველ შედეგს ვერ აღწევდნენ. თემის ყრილობას გამოჰქონდა ისეთი სასჯელები, როგორიცაა: ჩაქოლვა, გაძევება, მოკვლა, ჯარიმა. თემის ყრილობის გადაწყვეტილებას თითოეული თემის წევრი უსიტყვოდ ასრულებდა.

⁵⁸ ჯ. მერაბიშვილი, დსახ. ნაშრ., გვ. 28.

⁵⁹ მ. კეკელია, დსახ. ნაშრ., გვ. 179.

თემის ყრილობის გარდა, თემში სადავო საქმეებს არჩევენ თემის თავკაცები. როგორც მ. კეკელია მიუთითებს, ესენი იყვნენ თემში სამართლიანობითა და ზნეობით ცნობილი, ნაცადი კაცები ანუ „კაცთ საკითხ კაცები“, რომლებიც წარმართავდნენ სხვადასხვა დონის სახალხო ყრილობებს. თუ თემში მომხდარი დანაშაული არ იმსახურებდა თემის ყრილობის ყურადღებას, ე. ი. ნაკლები მნიშვნელობისა იყო, ასეთ საქმეებს იხილავდა „კაცთ საკითხ კაცთა“ სასამართლო. მოდავე მხარეები კი აუცილებლად მოცემული თემის წევრები უნდა ყოფილიყვნენ. ამ ხასიათის სასამართლო კოლეგიური იყო, ხოლო მისი რაოდენობა — ცვალებადი.⁶⁰

სასამართლო კომპეტენცია სოფლის ყრილობასაც გააჩნდა. იგი განიხილავდა სოფლის მცხოვრებთა შორის მიწასთან დაკავშირებულ დავებსა და ასევე სოფლის ინტერესების წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულებებს.⁶¹ საქმეები, შესაძლოა, სოფლის თავკაცებსაც განეხილათ.

ფშავშიც უმნიშვნელოვანეს სასამართლო დაწესებულებას წარმოადგენდა სამედიატორო სასამართლო. აქაც ჩანს, რომ მხარეები მედიატორებს თანაბარი რაოდენობით ირჩევდნენ. ფშაურ მასალებში კარგად ჩანს, რომ სამედიატორო სასამართლო კერძო სამართალდარღვევებს არ არჩევდა და თვითმმართველობის ორგანოთა განსჯადობას მიკუთვნებულ საკითხებს ვერ განიხილავდა. მისი განხილვის სფეროს მიეკუთვნებოდა: მკვლელობის, დაჭრა-დასახიჩრების, ქურდობის საქმეები, სამოქალაქო დავები და სხვა. ფშავში მედიატორ-მოსამართლეებს იხსენიებდნენ, როგორც „თავკაცებს“, „კაცთ საკითხავებს“, „ნაცად კაცებს“, „კითხულ კაცებს“, „რჯულის კაცებს“, „სოფლის თავკაცებს“, „მებრჭეებს“, „მერჯულებს“, „ბჭეებს“, ასევე, მედიატორებს. ესენი იყვნენ გონიერებით, სამართლიანობით ცნობილი ხალხი, ხალხური სამართლის კარგი მცოდნენი, „ცოდვა-მადლით დაშინებულნი“.⁶²

ისე როგორც ხევსურეთში, საქართველოს სხვა კუთხეებშიც, მანამ, სანამ მედიატორები საქმეს გაარჩევდნენ, აუცილებელი იყო დაზარალებული მხარის დაყოლიება შერიგებაზე, რომ იგი შურისძიების ნაცვლად, სამედიატორო სასამართლოს განაჩენის საფუძველზე, მორიგებას დათანხმდებოდა. ამ ამოცანას შუაგაცები ახორციელებდნენ. შუაგაცებს (შუა-

⁶⁰ მ. კეკელია, დასახ. ნაშრ., გვ. 180.

⁶¹ იქვე, გვ. 182.

⁶² იქვე, გვ. 170.

მავლებს) დამნაშავე მხარე შეარჩევდა და მკვლელობიდან (ან სხვა დანაშაულიდან) გარკვეული დროის შემდეგ უგზავნიდა მათ დაზარალებულ ოჯახს. შუამავლებად, ცხადია, თემში, სოფელში ავტორიტეტულ პირებს, სოფლის თავკაცებს არჩევდნენ. შუაკაცები დაზარალებულებს გადასცემდნენ დამნაშავე მხარის მომნანიებელ სიტყვებსა და შერიგების თხოვნას.⁶³ შუაკაცები თავისი ავტორიტეტის მოშველიებით, ენაწყლიანობით, საქმისადმი დიპლომატიური მიდგომით, ახერხებდნენ დაზარალებულთა დათანხმებას შერიგებასა და სამედიატორო სასამართლოს არჩევაზე. ხშირად მკვლელობისას დამნაშავის ოჯახი შუაკაცად ისეთი ოჯახის წევრებს გზავნიდა, რომლებმაც ადრე თავიანთ მხრივ აპატიეს სხვებს მკვლელობა.⁶⁴ შესაძლოა, შუაკაცებს რამდენჯერმე დასჭირებოდათ დაზარალებულის ოჯახში მისვლა შერიგებაზე დასაყოლიებლად. შუაკაცების მიერ მხარეთა შერიგებაზე დაყოლიების შემდეგ, მხარეები დაასახელებდნენ თავ-თავიანთი მხრიდან მედიატორებს.⁶⁵ მედიატორთა რაოდენობა, როგორც ყველგან, ფშავშიც საქმის სიმძიმეზე იყო დამოკიდებული.

მკვლელობის საქმეზე მედიატორთა ყველაზე მეტი რაოდენობა ჩანს. მასალებით, მხარეთა თანაბარი რაოდენობის მედიატორთა არჩევა დასტურდება. სამედიატორო სასამართლო, ძირითადად, იმართებოდა ღია ცის ქვეშ, სპეციალურად დადგენილ ადგილას,⁶⁶ ან სადმე სოფლის განაპირას (მინდორში, ფერდობზე, უკაცრიელ შარაგზაზე და ა. შ.).⁶⁷

სხვადასხვა თემის წევრთა შორის დავის არსებობისას, მხარეთა მიერ თანაბარი რაოდენობის მედიატორთა არჩევა ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენდა. შესაძლოა, თემებსა და სოფლებსაც აერჩიათ მედიატორები კონკრეტული დავისას.⁶⁸

მ. კეკელიასთან მოხსენიებულ თემის თავკაცთა სასამართლოს ქვეშ, უპირველეს ყოვლისა, სწორედ, სამედიატორო სასამართლო იგულისხმება. სასამართლოს შემადგენლობას, რომელსაც თავკაცები ქმნიდნენ, სწორედ, მხარეთა მიერ არჩეული მედიატორები წარმოადგენდნენ. მედიატორებად სწორედ თავკაცებს ირჩევდნენ და

⁶³ მ. კეკელია, *დასახ. ნაშრ.*, იქვე.

⁶⁴ იქვე, გვ. 191.

⁶⁵ იქვე, გვ. 190.

⁶⁶ იქვე, გვ. 193.

⁶⁷ იქვე, გვ. 194.

⁶⁸ მ. კეკელია, *ფშავური მასალები, პირადი არქივი*, M²13, 1951, რეკული 5, გვ. 3-4.

ისინი ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში, მომრიგებელ მოსამართლეთა, მედიატორთა როლს ასრულებდნენ. სხვადასხვა შემთხვევაში, სასამართლოს შემადგენლობა, ცხადია, განსხვავებული გახლდათ და მხარეთა სურვილზე იყო დამოკიდებული, ბუნებრივია, ერთი და იგივე თავკაცი, შესაძლოა, არაერთხელ დაესახელებინათ მედიატორად, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ იგი მუდმივმოქმედი მოსამართლე იყო. მას, უბრალოდ, ხშირად ენდობოდნენ და მედიატორად ირჩევდნენ.

მ. კეკელია მიუთითებს, რომ ზოგიერთი მთხრობლის მოსაზრებით, ყოველ კონკრეტულ ვითარებაში კი არა, საერთოდაც, ყოველ თემსა და სოფელს წინასწარ ჰყავდა ამორჩეული თავკაცები მოსალოდნელი სადავო საქმის გასარჩევად. ავტორის აზრით, ასეთი ვითარება არ უნდა შეეფერებოდეს სინამდვილეს. ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ასეთი ინსტიტუტი მთელ საქართველოში არსად არის დადასტურებული და, რაც მთავარია, იგი ეწინააღმდეგება მომრიგებელი, მედიატორული სასამართლოს შექმნის ზოგად პრინციპს. მ. კეკელია იქვე საკმაოდ საფუძვლიანად გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ არაა გამორიცხული ასეთი ცნობა XIX საუკუნეში რუსული „თვითმმართველობით“ დანერგილი წესის ანარეკლი იყოს, როცა წინასწარ არჩეული „სუდიები“ საქმიანობდნენ სოფლებში.⁶⁹

როდესაც სასამართლო პროცესი იმართებოდა ღია ცის ქვეშ, მას ესწრებოდნენ მხარეები, ასევე მათი ახლობლებიც. აქვე დაჰკითხავდნენ მოწმეებს, ზოლო ფიცის ჩამორთმევა ხატში ხდებოდა. რთული საქმეების განხილვისას მხარეები შეიძლება არც შეხვედროდნენ ერთმანეთს და ისე ჩატარებულიყო სასამართლო პროცესი.⁷⁰ მედიატორები მხარეებს ცალ-ცალკე დაჰკითხავდნენ. საქმის არსებითად განხილვის შემდეგ მედიატორი მოსამართლეები განცალკევდებოდნენ და იწყებდნენ განაჩენზე მსჯელობას. ყველა თავის აზრს გამოთქვამდა, დბო-

⁶⁹ მ. კეკელია, დასახ. ნაშრ., გვ. 170. იშვიათად ხდებოდა, რომ შუაქაცები თვითონ კისრულობდნენ დავის საბოლოო გადაწყვეტას. ამ შემთხვევაში, ისინი ოჯახებში მისვლა-მოხვლით არკვევდნენ ვითარებას და ამოწურავდნენ ყველა გაუგებრობას (მ. კეკელია, დასახ. ნაშრ., გვ. 194). არცთუ ისე მძიმე დანაშაულის დროს, შესაძლოა, დაშნაშავე ახლობლებთან ერთად მისულიყო დაზარალებულის ოჯახში. ამ დროს იგი თან მიიტანდა პურ-მარილს, მოიხდიდა ბოდიშს. ასეთია შერიგება, მედიატორთა და შუაქაცთა გარეშე, ანუ „ბოდიშის მოხდით შერიგება“, მ. კეკელიას განმარტებით, ძირითადად, თანასოფლელებს, თანამოგვარეებსა და, საერთოდ, ახლობლებს შორის ხდებოდა (მ. კეკელია, იქვე, გვ. 185).

ლოს, საერთო გადაწყვეტილებაზე შეთანხმდებოდნენ.

მ. კეკელიას დაკვირვებით, მიღებული გადაწყვეტილების გამოცხადება სხვადასხვა წესით შეიძლება მომხდარიყო. კერძოდ, შესაძლოა, მედიატორებს დაზარალებულის ოჯახში ორივე მხარისათვის ერთად გამოეცხადებინა განაჩენი. ამ დროს დაზარალებულის ოჯახში თავს მოიყრიდნენ მხარეები, ორივე ოჯახის უახლოესი ნათესავები, როგორც მამაკაცები, ისე ქალები. ყოფილა ისეთი შემთხვევებიც, როცა მედიატორები ორად იყოფოდნენ — დაზარალებულის მიერ ამორჩეულნი დაზარალებულის ოჯახში მიდიოდნენ გადაწყვეტილების გამოსაცხადებლად, ხოლო დამნაშავე მხარის მიერ არჩეულნი — დამნაშავესთან.⁷¹ სასამართლო პროცესი მთავრდებოდა იმით, რომ ხდებოდა განაჩენის აღსრულება (მედიატორთა მიერ დაკისრებული კომპოზიციის გადახდა) და მხარეთა შერიგება. შერიგებასთან დაკავშირებით კი იმართებოდა პურობა. მ. კეკელიას მოჰყავს მკვლელობის საქმეზე შერიგების ერთი კონკრეტული შემთხვევა. განაჩენის გამოცხადების შემდეგ, წინასწარ დანიშნულ დღეს, დამნაშავის მხარე (მკვლელის მამა, ძმები, ბიძაშვილები, უახლოესი ნათესავები), მედიატორები, მივიდნენ დაზარალებულის ოჯახში, სადაც მხარეთა შესარიგებლად სუფრა გაიშალა და სუფრაზევე მოხდა განაჩენით გათვალისწინებული კომპოზიციის გადახდა დაზარალებულისათვის.⁷²

⁷⁰ მ. კეკელია, დასახ. ნაშრ., გვ. 194.

⁷¹ იქვე, გვ. 196.

⁷² იქვე, გვ. 196-197. აღნიშნული საკითხები დაწერილებით აქვს განხილული მ. კეკელიას, რის გამოც ჩვენ მათ მხოლოდ სქემატურად ვეხებით.

§ 7. მთიულეთი, ხევი, თუშეთი

მასალების სიმწირის გამო საქართველოს ამ კუთხეებში საკვლევი საკითხების წარმოჩენა ძალზე რთულდება.

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ამ კუთხეებშიც ვხვდებით თვითმმართველობის ორგანოთა მიერ სასამართლო ფუნქციების განხორციელებას. აქ ხევი, თემი, პატარ-პატარა სოფლების გაერთიანებას წარმოადგენდა. მმართველობის უმაღლესი ორგანო კი თემის ყრილობა იყო, რომელიც მთელი თემის ერთობას იცავდა, ხოლო ამ ერთობის დამრღვევთ მკაცრად სჯიდა.

მთიულეთში თემის ყრილობის მიერ სასამართლო ფუნქციების განხორციელება კარგად ჩანს რ. ხარაძისა და ალ. რობაქიძის მონაცემებით. თემის ყრილობა განიხილავდა თემის ინტერესების ზელმყოფ ქმედებებს — თემის ღალატს, თემის პირის გატყუებას, თემის გადაწყვეტილების შეუსრულებლობას, თემისათვის რაიმე ზიანის მიყენებას, საქორწინო აკრძალვების დარღვევას და სხვა. თემის წევრის თემისაგან განდგომისა და მისდამი ურჩობის შემთხვევაში, თემის ყრილობა დამნაშავეს მოიკვეთდა, რომელიც თემისაგან სრულიად იზოლირებული ხდებოდა. მოკვეთა ვადიანი იყო, მინიმუმ სამი წლით. მოკვეთილს სამანს ჩაუდგამდნენ ან ჭდეს ამოუგდებდნენ.¹ ერთ-ერთი მიზეზი თემიდან მოკვეთისა იყო თემის წევრის „გაბუდაყება“. თემი „გაბუდაყებას“ უწოდებდა თემის წევრის ისეთ მოქმედებას, რომელიც ქონების დაგროვებისაკენ მიისწრაფვოდა და თემიდან გამოცალკევებას ცდილობდა, ურჩობდა, თვითნებობდა.² ავტორებს მოჰყავთ თემიდან მოკვეთის კონკრეტული ფაქტი, რომელიც მეკულუხეთა მიერ პირობის დარღვევასთანაა დაკავშირებული. სოფელ გვიდაქეში ერთ-ერთ ოჯახს შვიდი დღის სახნავი ხატის მამული საკულუხედ ჰქონდა გადაცემული. ამ ოჯახს, ანუ მეკულუხეებს, განსაზღვრული ოდენობის კულუხი (ნატურის სახით) უნდა მიეტანა ხატში, შესაბამის, ხატობა დღეს. თუმცა ერთ დღეს მეკულუხე ოჯახმა უარი თქვა კულუხი დაწესებული რაოდენობით გადაეხადა და იგი შემცირებული ოდენობით მიიტანა. ამის გამო თემმა სთხოვა ამ ოჯახს დაებრუნებინა თემისათვის ეს მამული, რათა გადაეცა იმისათვის, ვინც დათქმულ კულუხს გადა-

¹ რ. ხარაძე, ალ. რობაქიძე. მთიულეთის სოფელი ძველად, თბ., 1965, გვ. 62.

² იქვე, გვ. 64.

იხდიდა. მეკულუხე ოჯახმა მამულის სხვისთვის გადაცემაზე უარი განაცხადა. ხალხმა ჩათვალა, რომ ეს ოჯახი „გაბუდაყდა“, რის გამოც გადაწყვიტა მისი მოკვეთა. შეიკრიბა სოფლის ყრილობა ხატის წინ და თითოეული ოჯახიდან მოსულმა ჯოხზე დააჭრდა თავისი ჭდე (ოჯახი, რომელიც თავის წარმომადგენელს არ გამოგზავნიდა და ჭდეს არ დააჭრევდა, მასაც მოიკვეთდნენ). ჭდეამოგდებულ ჯოხს ხატში ინახავდნენ და დღეობაზე ხატის „გამობრძანებისას“ მას ყოველთვის არისხებდნენ. მოკვეთილს თემი დღეობაში არ მიუშვებდა. თუ მოკვეთა სამრისხაო სამანის ჩადგმით ხდებოდა, ამ დროსაც ოჯახიდან თითო კაცი უნდა მისულიყო.³ თემმა მეკულუხე ოჯახი მოიკვეთა შეიდი წლით. მას საკულუხე მამული ჩამოართვა და ცალკე ნაწილებად დაყო. თემს კულუხი ისევ იმდენივე გამოსდიოდა, მაგრამ ამ მამულით სარგებლობის უფლება ერთ ოჯახს აღარ მიაკუთვნეს, რომ სხვაც მათ მსგავსად არ „გაბუდაყებულიყო“. „გაბუდაყებულის“ მოკვეთა, მისი იზოლაციაში მოქცევა, მიზნად ისახავდა იმას, რომ მას უნდა ეგრძნო თემის ერთობლიობის ძალა და მნიშვნელობა, შეეგნო, რომ თემის გარეშე მისი არსებობა შეუძლებელი იყო.⁴ აღსანიშნავია, რომ თემის ყრილობა მოკვეთის გარდა, სასჯელად სამრისხველო სამანის ჩაგდებასაც იყენებდა, როცა ჩადენილი დანაშაული შედარებით მცირე იყო და თემისგან მოკვეთას არ საჭიროებდა, მაგალითად, სამანს უდგამდნენ იმას, ვინც თავისი ენით თემის ამრევი, ან უქმის გამტეხი იქნებოდა.⁵

ამრიგად, ჩვენს ხელთ არსებული მწირი მასალების მიხედვითაც, საესებით ცალსახად დასტურდება მთიულეთში სოფლის (თემის) ყრილობის მიერ სასამართლო ფუნქციების განხორციელება.

კერძო სამართალდარღვევისათ, მათ შორის, სასისხლო დავათა მომ-

³ რ. ზარაძე, აღ. რობაქიძე, იქვე, გვ. 63

⁴ იქვე, გვ. 64-65.

⁵ იქვე, გვ. 65. ვახტანგ იოანიშვილი გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ მთიულეთსა და გუდამაყარში შესაძლოა მოკვეთა, ღარისხების გარდა, ადგილი ჰქონოდა დამნაშაულის სიკვდილით დასჯის შემთხვევებსაც თემის ყრილობის განაჩენის საფუძველზე (ასეთი ფაქტები მეზობელ ხევშია დადასტურებული), თუმცა თემის ერთობის რღვევისას (ავტორი XVIII საუკუნის ვითარებას ასახავს), თემი „გაბუდაყებული“ მეთემის სიკვდილით დასჯას უკვე კვლარ ბედავდა (ვახ. იოანიშვილი, მთიულეთისა და გუდამაყარის მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურა XVIII საუკუნეში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“, 1983, № 4, გვ. 113). თემის ყრილობის მიერ სასიკვდილო განაჩენის გამოტანა საქართველოს ბარის რეგორნებშიც გვხვდება და მთიულეთში მისი არსებობა ძველად საესებით შესაძლებელი უნდა ყოფილიყო.

წესრიგებელ ძირითად სასამართლო დაწესებულებას, მთიულეთში წარმოადგენდა სამედიატორო სასამართლო, რომელიც ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე განიხილავდა და წყვეტდა დავებს. ი. ფუტკარაძე, აღნიშნავს, რომ მთიულეთში სასისხლო დავათა გადაწყვეტის ერთ-ერთ მეტად მნიშვნელოვან საშუალებას წარმოადგენდა ბჭეების (ე. ი. თვითონ მხარეების მიერ, ხალხური ტრადიციების მცოდნე და დამცველი ადგილობრივი პირების) საშუალებით მორიგება.⁶ ავტორი, ცხადია, აქ, სწორედ, სამედიატორო სასამართლოს გულისხმობს, რომელსაც უშუალოდ მხარეები აყალიბებენ ყოველი კონკრეტული შემთხვევისათვის, მედიატორთა არჩევა სამოქალაქო დავების დროსაც უნდა მომხდარიყო. ი. ფუტკარაძის განმარტებით, მთიულეთში სასისხლო დავების მშვიდობიანი გადაწყვეტის კიდევ ერთი ხალხური საშუალება იყო მხარეთა ურთიერთგარიგება (თვითმორიგება).⁷

სამედიატორო სასამართლოს მეშვეობით დავების გადაწყვეტა რომ ცნობილი ყოფილა მთიულეთში, ძალზე კარგად ჩანს XVIII საუკუნის II ნახევრის ძეგლში „განჩინება ბარისა და მთიურთა ადგილთა“, რომელიც შეადგინეს ლევან და ვახტანგ ბაგრატიონებმა არაგვის საერისთავოსთვის. ეს ძეგლი გამოაქვეყნა და შეისწავლა ი. ფუტკარაძემ. ძეგლში კარგად ჩანს, რომ მისი ავტორი ბატონიშვილები მათთვის არასასურველ ჩვეულებით-სამართლებრივ ინსტიტუტებს ებრძვიან ან ზღუდავენ. კერძოდ, პირველივე მუხლით იკრძალება მკვლელობის შემთხვევაში შურისგება, ასევე იზღუდება სამედიატორო სასამართლოს საქმიანობა, რაც იმაში გამოიხატება, რომ იმავე მუხლით იკრძალება ბატონიშვილების უნებართვოდ თვით მხარეების მიერ ამორჩეული ბჭეების მეშვეობით მორიგება. უნებართვოდ დასმულ ბჭეებს კი აუად მოაყრობა მოვლით.⁸ „განჩინების“ ეს მუხლი მიუთითებს, რომ მთიულეთში სასისხლო დავების მოწესრიგება სამედიატორო სასამართლოს (ბჭეების) მეშვეობით ჩვეულებრივ და ძალზე გავრცელებულ მოუღენას წარმოადგენდა. მხარეები, როგორც ჩანს, ბატონიშვილების სასამართლოს გარეშე ამჯობინებდნენ ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით მორიგებას, რის გამოც ლევან და ვახტანგ ბატონიშვილები ცდი-

⁶ ი. ფუტკარაძე, მთიულთა სასისხლო სამართალწარმოების საკითხები, კავკასიის ეთნოგრაფიული კრებული, III, თბ., 1971, გვ. 184.

⁷ იქვე, გვ. 185.

⁸ ი. ფუტკარაძე, ქართულ მთიულთა სამართლის ისტორიისათვის, თბ., 1964, გვ. 53.

ლობენ სამედიკატორო სასამართლო, როგორც ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედი დაწესებულება, საკუთარ კოტროლს დაექვემდებარებიანთ. ი. ფუტყარაძე სამართლიანად შენიშნავს, რომ აღნიშნული მუხლიდან გამომდინარე, ბატონიშვილებს მიზნად არ დაუსახავთ მთლიანად მოესპოთ ბჭეების საშუალებით (სამედიკატორო სასამართლოს მეშვეობით) საქმის გარჩევა-გადაწყვეტის წესი. მუხლის შინაარსიდან გამომდინარეობს, რომ მხარეებს შეეძლოთ ბჭეებისადმი მიმართვა, თუ ამაზე ბატონიშვილების ნებართვას მიიღებდნენ.⁹

ხევში ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით, სასამართლო ორგანიზაციისა და პროცესის შესახებ გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის რ. ხარაძის, ვალ. ითონიშვილის, ალ. ხაზანაშვილის, ს. მაკალათიას ნაშრომები, ასევე, ალ. ყაზბეგის წერილები თუ ლიტერატურული ნაწარმოებები. ჩვენ ვიყენებთ ასევე მ. კეკელიას მიერ ხევში 1984 წელს ჩაწერილ ეთნოგრაფიულ მონაცემებს.

რ. ხარაძის მიხედვით, როდესაც თემური ურთიერთობა ძალზე მტკიცე იყო, ხევის მმართველობის უზენაეს ორგანოს წარმოადგენდა თემის ყრილობა და სათემო საბჭო, რომელიც თემის ყრილობის მიერ გარკვეული ვადით არჩეული უხუცესებისაგან შედგებოდა. რ. ხარაძე მიუთითებს, რომ თემური მმართველობის შესუსტების შემდგომ სათემო საბჭოც უნდა დაშლილიყო და შეწყვეტილიყო სახალხო კრების მიერ თემის კაცების გარკვეული ვადით არჩევა, თუმცა, მიუხედავად ამგვარი ცვლილებებისა, მოხვევებშიც და სხვა ქართულ მთიელებშიც, საკითხები ყოველდღიურ ცხოვრებაში მაინც ხალხურ წეს-ჩვეულებებზე დაყრდნობით წყდებოდა, ამიტომ თემს თავისი თავკაცები მაინც ჰყავდა, რომლებიც მუდმივად დაწესებული სათემო საბჭოს წევრებად კი აღარ ითვლებოდნენ, არამედ მხოლოდ საჭიროების დროს იკრიბებოდნენ და ისინიც ემყარებოდნენ გადმოცემას, როგორც ხალხური სამართლის ძირითად წყაროს, ე. ი. საბჭოს დაშლის შემდგომაც თემის საქმეებს, ფაქტობრივად, თემის თავკაცები განაგებდნენ, რომლებიც ხალხში დიდი ნდობითა და პატივისცემით სარგებლობდნენ.¹⁰

ხევის ყრილობის (ხევობა, თემობა არსებობა XV საუკუნის დოკუმენტითაც დასტურდება, მხოლოდ ამ ორგანოს ჰქონდა უფლება-

⁹ ი. ფუტყარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 56.

¹⁰ რ. ხარაძე, თემური მმართველობის გადმოწამებით ხევში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. IV, ნაკვეთი 2, 1959, გვ. 171-172.

მოსილება შეეცვალა მამა-პაპათგან დადგენილი წეს-ჩვეულებები. იგი მთელი თემისათვის საჭირობოროტო ყველა საკითხს განიხილავდა.¹¹ ალ. ყაზბეგი ალ. ხახანაშვილისადმი მიწერილ წერილში აღნიშნავს, რომ თუ საქმე მთელი ხევის ინტერესს შეეხებოდა, მისი გადაწყვეტა მხოლოდ თემობას შეეძლო. ხალხის გადაწყვეტილების აღსრულების მეთვალყურეანი კი იყვნენ დეკანოზები და მათი უფროსი ხევისბერი, რომელიც მთელი თემობის უფროსიც იყო.¹² თემის ყრილობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფუნქცია მართლმსაჯულების განხორციელება ყოფილა. ალ. ყაზბეგი მიუთითებს, რომ თემის ყრილობა წმინდა სამების ეკლესიასთან იმართებოდა ხოლმე. აქ გადაწყვეტდნენ თავიანთ საქმეებს, აქ ხდებოდა გასამართლება და ვერც ერთი მოხვევე ვერ გაბედავდა წინააღმდეგობა გაეწია ხალხის ნებისათვის, ხოლო თვით ეკლესიის გარეთ კი არის საბჭო, რომელშიც თემი იკრიბებოდა რაიმე საქმეზე.¹³ მწერალს მხედველობაში აქვს სამების ეკლესიის სამხრეთ კედელზე მიშენებული ნაგებობა. რ. ხარაძე აღნიშნავს, რომ სამების საბჭო სათემო საბჭოს დღემდე შემონახულ ნაშთს წარმოადგენს, სადაც აგრეთვე ინახება სათემო დროშა, რომელზეც საბჭოს წევრები თემს ერთგულების ფიცს ადებინებდნენ.¹⁴ ხეცს, ფაქტობრივად, ხევისბერი მართავდა, რომელსაც თემი ირჩევდა. ხევისბერი სათემო საბჭოს წევრებთან ერთად იღებდა მონაწილეობას სათემო საქმეების განხილვაში. საინტერესოა, რომ საკუთარი გამოკვლევის საფუძველზე, ხევისბერის წინამორბედად ვალ. ითონიშვილი მიიჩნევს „ხევის გაგას“. მისი თქმით, ხალხური გადმოცემების მიხედვით, „გაგა“ ითვლებოდა ხევის მმართველად და „თავაკატა უფროსად“. მის ფუნქციებში შედიოდა თითქმის ყველა სათემო საქმე. იგი ხევის მიერ იყო არჩეული და ხალხისგან ჰქონდა ფართო უფლებები მინიჭებული. „გაგა“ წარმოადგენდა ერობის მოძღვარს, ლაშქრის ბელადსა და კანონმდებელს, მისი ეს უფლებამოსილებანი აფიქრებინებს ვალ. ითონიშვილს, რომ „გაგა“ ხევისბერის წინამორბედი და პროტოტიპია. იგი თემის ყოფაცხოვრების ნებისმიერ საკითხს აწესრიგებდა. გაგა, როგორც „თავაკატა უფროსი“, თემის საბჭოსთან ერთად განაგებდა ხეცს. ვალ. ითონიშვილის ნაშრომის მიხედვით, კარ-

¹¹ რ. ხარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 173.

¹² ალ. ყაზბეგი, თხზულებანი, ტ. V, თბ., 1950, გვ. 225.

¹³ ალ. ყაზბეგი, მოხუცები და იმათი ცხოვრება, თხზულებანი, ტ. V, თბ., 1950, გვ. 27.

¹⁴ რ. ხარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 174.

გად ჩანს ხევის „გაგას“ და თემის საბჭოს მიერ სასამართლო ფუნქციების განხორციელება. ავტორი „გაგას“ იხსენიებს, როგორც „ბჭთუფროსს“ და „რჯულისთავს“ და საუბრობს მისი, როგორც ბჭეების ანუ მოსამართლეების უფროსის ფუნქციებზე. კერძოდ, აღნიშნავს: „გაგას უფლებები, როგორც ხალხის მიერ არჩეული „ბჭთუფროსისა“, განისაზღვრებოდა თემის მიერ შემუშავებული და მოხვევთა ყოფაცხოვრებაში ადათად განმტკიცებული კანონებით, რომელთა დარღვევა მომაკვდინებელ ცოდვად და შეუწყნარებელ დანაშაულად იყო მიჩნეული, ამიტომ „გაგას“ უდიდესი სიფრთხილე მართებდა, რათა მტკიცედ დაეცვა მოხვეური ადათი და ფხიზლად ედევნებინა თვალყური თემის ბჭეებისთვისაც“.¹⁵ „გაგა“ თემის ბჭეებთან ერთად იღებდა მონაწილეობას საქმის „გარჯულებაში“. თემის ბჭეები, ბუნებრივია, ობიექტურნი უნდა ყოფილიყვნენ, მხარეებთან არც ნათესაური და არც მტრული დამოკიდებულება არ უნდა ჰქონოდათ (ამაზე თვალყური უნდა ედევნებინა „გაგას“). მათ მიუკერძოებლად უნდა განეხილათ საქმე. წინააღმდეგ შემთხვევაში, „ბჭეს“ თემის საბჭოდან გამოიყვანდნენ და თუ თავისი უსამართლობით ხალხის აღშფოთებას გამოიწვევდა, თემიდანაც განდევნიდნენ ხალხის მოთხოვნითა და „გაგას“ განაჩენის დასტურით¹⁶ (ვალ. იოთონიშვილის მონაცემები „თემის გაგას“ შესახებ უძველეს, მოხვეურ თქმულებებს ეყრდნობა, როდესაც თემის ცენტრს წარმოადგენდა მოხვევებით დასახლებული სოფელი სათარგმნო. ამ სოფლის სასაფლაოდ და მოსისხლეა შერიგების ადგილად კი ითვლებოდა ახლანდელი ყაზბეგის ქვემო უბნის ტერიტორიის ნაწილი, რომელსაც „სამან-საყუდი“ ერქვა).

თემის ყრილობასა და სათემო საბჭოს საკმაოდ ფართო მმართველობითი ფუნქციები ჰქონდათ ხეში. ამ ფუნქციათა უშუალო აღმასრულებელი, ხევის გაგა თუ ხევისბერი, თემობას ემორჩილებოდა და მის ნებას ახორციელებდა. როგორც აღინიშნა, თემობა თემისათვის საჭირბოროტო, ნებისმიერ საკითხზე შეიძლება შეკრებილიყო და თუ საჭიროდ ჩათვლიდა, მხოლოდ მას ჰქონდა უფლება ძველ წეს-ჩვეულებებში ცვლილებები შეეტანა, რაც, ფაქტობრივად, თემის ყრილობის საკანონმდებლო ფუნქციაზე მიუთითებს. თემის ყრილობას შეეძლო

¹⁵ ვალ. იოთონიშვილი, ხალხური მმართველობის ისტორიიდან („სამან-საყუდი“ ხეში), „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, ტ. IX, 1957, გვ. 165-166.

¹⁶ იქვე, გვ. 166.

ახალი, ზოგადი ხასიათის ნორმები დაედგინა, რომლებიც ყველა მოხვედრისათვის სავალდებულო იყო. მიღებული გადაწყვეტილებებისადმი ერთგულებას ხალხი ფიცით განამტკიცებდა, რაც ყველას მიერ ასევე უსიტყვოდ სრულდებოდა. ჩვენთვის, საკვლევი თემის შინაარსიდან გამომდინარე, ცხადია, ყველაზე საინტერესო თემის ყრილობის, სათემო საბჭოს სასამართლო ფუნქციებია. თემის ყრილობა საჭიროებისას ზომებს იღებდა დამნაშავეის მოსაძებნად და დასასჯელად.¹⁷ თემის ყრილობა, უპირველეს ყოვლისა, სჯიდა თემის მოღალატეებს, თემის პირის გამტეხთ, მათ, ვინც თემის გადაწყვეტილებას დაარღვევდა, თემობას დაუპირისპირდებოდა, ე.ი. თემის ყრილობა, თავკაცთა თაოსნობით, თემის ინტერესების ზელმყოფ ქმედებებს იზილავდა და დამნაშავეთ სჯიდა. სასჯელის სახეები შეიძლება ყოფილიყო სიკვდილით დასჯა, მოკვება, გაძევება, დარისხება. თემობა ძალზე აქტიურად იღვწოდა ხევში სახალხო თვითმმართველობის შენარჩუნებისათვის. თემი ებრძოდა იმათ, ვინც რაიმე უპირატესობის მოპოვებას ცდილობდა. მაგალითად, ძველი გადმოცემის თანახმად, თემობას დაუდგენია, რომ, ვინც გააზნაურდებოდა, მას ხევში აღარ დააყენებდნენ. არაერთმა მოხვედრე გარეშე მტრის თავდასხმისას თავი გამოიჩინა ვაჟკაცობით, რის გამოც საქართველოს მეფეებს მათთვის აზნაურობა უბოძებიათ, თუმცა ამაზე უარი უთქვამთ: ხევის პირობას ვერ გავტეხთო. მხოლოდ სახელგანთქმულ ვაჟკაც შიოლა ღუდუშაურს მოუნდომებია ხევზე გაბატონება. ამასთან დაკავშირებით შეყრილა თემის ყრილობა და გადაწყვეტიათ შიოლას სიკვდილით დასჯა, რაც შემდეგ განხორციელდა კიდეც. რ. ხარაძეს დაფიქსირებული აქვს კონკრეტული ფაქტები, როდესაც თემი მოიკვეთს ვინმე ალუდა ჩქარეულს, რომელიც ლეკებს შეუერთდა და მათთან ერთად არბევდა სოფლებს და ხალხს ხოცავდა, ე. ი., ფაქტობრივად, მტრის მხარეზე იბრძოდა, რითაც თემს უღალატა. თემმა ყველა სოფელში ჩაუდგა მას საწყევარი სამანი. ვინმე გოგია წიკლაური კი სოფელმა მოიკვეთა იმისათვის, რომ სოფელს მთების საბალახეს ფული შეუჭამა. განაჩენის გამოცხადების შემდეგ აიღეს ერთი ჯოხი, გათალეს და ერთმა უფროსმა კაცმა ჯოხზე ჭდე გააკეთა და დაარისხა დამნაშავეც და ისიც, ვინც მას რამეში დაეხმარება. შემდეგ სოფლის ყველა კაცმა სათითაოდ ჭდე ამოაგდო,

¹⁷ Хаханов А. О Мохевцах, „Сборник материалов по этнографии“, М., 1888, вып. III, стр. 76.

ხოლო ჭედამოგებული ჯოხი საყდარში შეინახეს. ხევი თემიდან მოკვეთას სამნის ჩასმით ან ჭდის ამოგდებით ამაგრებდა ზოლმე საქართველოს სხვა მთიანი კუთხეების ანალოგიურად.¹⁸

სოფლის მიერ სამნის ჩასმას ეხება გაზეთ „ივერიაში“ XIX საუკუნის ბოლოს გამოქვეყნებული „წერილი ზევიდან“, რომელიც ყაზბეგში მომხდარ საინტერესო ფაქტს ეხება. თურმე ყაზბეგის გვარის წარმომადგენლებმა, რომლებიც საკუთარ თავს აზნაურებად თვლიდნენ, სოფელ ყაზბეგის (სტეფანწმინდას) მამულები თავიანთ საკუთრებად გამოაცხადეს. სწორედ ეს განუცხადეს მათ 1822 წელს სტეფანწმინდას მისულ მამულების გამმიჯნავ კომისიას, რამაც სოფლის მცხოვრებთა აღშფოთება გამოიწვია, რადგანაც მათ ბატონი არასდროს ჰყოლიათ და ყველა სახელმწიფო მიწით სარგებლობდა. ოლქის სასამართლომ ყაზბეგები გაამტყუნა და სადავო მიწები სოფელს დაუტოვა, თანაც ყაზბეგებს 60 თუმანზე მეტი გადასახადი დაადო. ყაზბეგებმა ეს განაჩენი ზემდგომ სასამართლოში გაასაჩივრეს. სასამართლოს წარმომადგენლებმა მოწმედ მოხუცები დაიბარეს, რომელთაც ფიცის ქვეშ აჩვენეს, რომ სტეფანწმინდას მკვიდრნი და მამულები ზაზინის საკუთრებას შეადგენდნენ და სხვა ბატონი არ ჰყოლიათ, ხოლო ზაზინის რწმუნებულის მტკიცებით, ყაზბეგები გლეხების ჩამომავლები არიან და, რუსეთთან საქართველოს შეერთების დროს, მხოლოდ გაბრიელ ყაზბეგისათვის მიუცია რუსეთის მთავრობას აზნაურობა. არც საქართველოს ისტორია, არც სხვა საბუთი ყაზბეგებს აზნაურებად არ იხსენიებს. კორესპონდენციის ავტორი შემდეგ აღნიშნავს, რომ, როგორც დამთავრდება ეს საქმე არავინ იცის, მაგრამ სტეფანწმინდელ გლეხებს თავი მოაბეზრა ყაზბეგების საჩივარმა. ისინი შეიკრიბნენ იოანე ნათლისმცემლის სახელზე აგებულ ნიშანთან და გადაწყვიტეს, რომ ყაზბეგები არც სახლში მოიწვიონ, არც იმათ ეწვივნენ, არც ხარ-ცხენითა და ურმით უშველონ, არც მუშით დაეხმარონ, არც ქელებში, ქორწილში, ნათლობასა და სამღვთოში მივიდნენ იმათთან და არც თავისთან მიიპატიჟონ, ე. ი., ფაქტობრივად, მოიკვეთეს ყაზბეგები და თავიანთი გადაწყვეტილება სამნის ჩასმით განამტკიცეს. კორესპონდენციის ავტორი წერს: „... გვეყო ამდენი მოთმინება, ჩავსვათ სამანიო, დაიგრი-ალა ხალხმა და ამ სამრისხეულ სამანის ალაგის გასათხრელად

¹⁸ რ. ზარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 172-173, 177.

ყველამ თოხი დაჰკრა მიწას“. სოფელს არ მოუკვეთია მხოლოდ გენერალი გიორგი ყაზბეგი, რადგან მას მხარი არ დაუჭურია დანარჩენი ყაზბეგებისათვის, პირიქით, ის თანამოგვარეებს ურჩევდა, არ ეღავათ თანასოფლელებთან.¹⁹ ამ შემთხვევაში, როგორც ვხედავთ, სოფელი მოიკვეთს ერთერთ გვარს იმის გამო, რომ იგი მთელი სოფლის ინტერესების წინააღმდეგ წავიდა.

ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე სასამართლო ორგანოთა საქმიანობა კარგად ჩანს ალ. ყაზბეგის შემოქმედებაშიც. მისი ცხოვრება და შემოქმედება შესისხლხორცებულია ქართველ მთიელთა ყოფასთან. იგი შესანიშნავად იცნობდა მათ ადამიანებსა და სამართალს. მის შემოქმედებას მუდამ თან სდევს სინანული იმისა, რომ ძველი ადამიანები, ჩვეულებითი სამართალი, „თემობა“ ძალაში აღარაა და რუსულმა მმართველობამ თავისი კანონები და წესები დაამკვიდრა, რასაც ვერ ეგუება ქართველი კაცის ბუნება. მწერლის სიმპათიებს მისი ის პერსონაჟები იმსახურებენ, რომლებიც ვერ ურიგდებიან ახალ მმართველობას, უცხო, თავსმოხვეულ კანონებს, რომელთა ზნეობა მამაპაპურ წეს-ჩვეულებებზე დარჩა დაფუძნებული. ალექსანდრე ყაზბეგისათვის ხალხის წიაღში შობილი სამართალი ეს სამართლიანობის უზენაესი განსაზიერებაა, მის შემოქმედებაში უზეადაა სიუჟეტები, რომლებშიც თვალნათლივ ჩანს მოხვევთა ჩვეულებითი სამართლის მოქმედება, მისი გავლენა ადამიანებზე, მათ ბელზე. საინტერესოა, რომ თავის ნაწარმოებებში ალ. ყაზბეგი, ძირითადად, იმ პერიოდს აღწერს, როდესაც თემობა ირღვევა, ძალას კარგავს, რუსული მმართველობა თანდათანობით ზღუდავს სახალხო თვითმმართველობას ხევში, მათ შორის თემობის საქმიანობის განხორციელებას. ალ. ყაზბეგი ალ. ხაზანაშვილისადმი მიწერილ წერილში პირდაპირ მიუთითებს, რომ „ხევში არსებული ვითარება საკმაოდ შეცვალა ახლად ჩამოჩნხირულმა სულებმა და დოკუმენტალნი დოკაზატელსტვებმა“.²⁰

ალ. ყაზბეგის არაერთი პერსონაჟი სინანულით აღნიშნავს სხვადასხვა კონკრეტულ სიტუაციასთან დაკავშირებით, რომ უწინდელი

¹⁹ წერილი ხვეიდან, გაზ. „ივერია“, 1898 წელი, 25 ოქტომბერი, №28; თემის გადაწყვეტილების შეუსრულებლობისათვის თემის მიერ პიროვნების მოკეუთისა და ამის გამო სამნის ჩადების შესახებ კონკრეტული ფაქტი გვხვდება გ. ბუღოშვილის კორესპონდენციაში (გ. ბუღოშვილი, კორესპონდენცია ხვეიდან, „მწყემსი“, 1898, №10).

²⁰ ალ. ყაზბეგი, თხზულებანი, ტ. V, თბ., 1950, გვ. 224.

დრო რომ ყოფილიყო, საკითხის გადასაწყვეტად იგი თემობას შეყრიდა, თემის გადაწყვეტილებას დაემორჩილებოდა, მაგრამ ახლა სამართალი აღარაა. თემის ყრილობის შესახებ არაერთ ნაწარმოებშია საუბარი. მაგალითად, რომანში „ელგუჯა“ თემის ყრილობა ომთან დაკავშირებით იკრიბება, ირჩევს მეთაურებს და იღებს გადაწყვეტილებას გზების გადაკეტვის შესახებ.²¹ როდესაც ნუგზარ ერისთავმა ხვეის თავისუფლების ხელყოფა დააპირა, თემის ყრილობა სამების ეკლესიასთან ჩატარდა, სადაც თემის საბჭო იყო, რომლის გადაწყვეტილებაც ყველასათვის სავალდებულო გახლდათ. საკითხის საბოლოოდ გადასაწყვეტად, თემის კაცები, რომლებიც ხალხისაგან იყვნენ არჩეულნი, ხალხს გამოეყვნენ და წმინდა სამების საბჭოსკენ გასწიეს, სადაც ხვეისბერის თაოსნობით ხვეის ბედი უნდა გადაწყვეტილიყო.²² ხვეისბერი იყო სწორედ ხალხის მმართველი და დეკანოზების უფროსი. „მოძღვარის“ მიხედვით კი, თემის ყრილობა გადაწყვეტს მკვლელის მოძებნას და არისხებს იმათ, ვინც ყველა ღონისძიებას არ იხმარს მკვლელის საპოვნელად.²³

აღ. ყაზბეგთან თემის ყრილობის, სათემო საბჭოს სასამართლო ფუნქციებიც კარგად ჩანს. კერძოდ ის, რომ სოფლის თემის პირის გამტეხს სოფელი მთელი ოჯახით აძევებს. თემის მიერ არჩეული მსაჯულები, თემის უფროსები (სათემო საბჭო) ხვეისბერი გოჩას ხელმძღვანელობით, ასამართლებენ თემის მოღალატეებს — ორ ოსსა და გუგუას. იქვე ხალხი იყო შეკრებილი. დამნაშავენი თემის მიერ არჩეული მსაჯულების წინაშე წარდგნენ. თემის თავებიდან ყველაზე უფროსმა სხვებს საქმის ვითარება გააცნო, თუ რაში გამოიხატა ამ ორი ოსის ღალატი. შემდეგ კი მათ თავის მართლების საშუალება მისცეს. ბოლოს მსაჯულები გოჩასთან შეეგუფდნენ, ცოტა ხანი იხილავდნენ საქმეს და შემდეგ თავ-თავიანთ ადგილებზე დასხდნენ (მრგვალად შემოწყობილ ქვებზე). ხვეისბერმა გოჩამ სახალხოდ გამოაცხადა გამოტანილი განაჩენი: „ჩაქვადეს“, რაც სისრულეში იქნა მოყვანილი.²⁴

აღ. ყაზბეგი დაწვრილებით აღწერს სასამართლო პროცესის მიმდინარეობას, რომელშიც შეიძლება პროცესის სხვადასხვა სტადიის გამოყოფა, კერძოდ, საქმის არსებითი განხილვა, განაჩენის შესახებ მოსამართლეთა

²¹ აღ. ყაზბეგი, თხზულებანი, ტ. I, თბ., 1948, გვ. 94-98.

²² აღ. ყაზბეგი, „ხვეისბერი გოჩა“, თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1948, გვ. 275-278.

²³ აღ. ყაზბეგი, „მოძღვარი“, თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1948, გვ. 494.

²⁴ აღ. ყაზბეგი, „ხვეისბერი გოჩა“, თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1948, გვ. 307-309.

მსჯელობა და განაჩენის დადგენა, ბოლოს, განაჩენის გამოცხადება და მისი აღსრულება. სამების საბჭოში თემის ყრილობის გამართვა დამნაშავეთა გასასამართლებლად აღწერილია „მოძღვარში“. ორი დაპირისპირებული გვარეულობის საქმეს თემის ყრილობა განიხილავს, რადგანაც ამის გარეშე თემობას, შესაძლოა, დიდი ზარალი განეცადა. სამების საბჭოში გამართულმა თემის ყრილობამ შემდეგი განაჩენი დაადგინა: „მაყვალა, როგორც მიზეზი ყველა ამ უბედურებისა, მოღალატე ქმრისა და მოვალეობისა, შემრცხვენი თემობისა და სახლისა, გამწბილებელი ოჯახობისა და ნათესაობისა, — შეკრულ იქნეს და განდევნილ ხევიდგან.“

„გელა, როგორც მეზობლისა და მოძმის სისხლის დამღვრელი, მიზეზი ცოლის ყოფაქცევისა, დამნაშავე თემის მშვიდობიანობის დარღვევით, გამტეხი თემის პირისა (რადგანაც თემის გადაწყვეტილების წინააღმდეგ ცოლი ძალად დაიბრუნა), შეკრულ იქნეს და განდევნილ ხევიდან“.

„სამთავ ჩაესვით სათემო სამანი, სამნივ თემისგან მოწყვეტილ და შერევენებულ იქმნენ“. ზოლო, ვინც ამ მოკვეთილებს რაიმეში დაეხმარება, მასაც მოიკეთდნენ. ხალხმა სამანი ჩასვა დამნაშავეთა გაძევების დასტურად, ზოლო თემის შუაქაცებით ორი გვარეულობა შერიგდა და მათ შორის მშვიდობა ჩამოვარდა.²⁵

როგორც ვხედავთ, მთავარი, რის გამოც სამი დამნაშავე გააძვეს და დაწყველეს, იყო უზნეო საქციელის ჩადენა, თემის პირის გატეხვა, თემის გადაწყვეტილებისადმი დაუმორჩილებლობა, თემის მშვიდობიანობის დარღვევა, რაც თემის საერთო ინტერესს ხელყოფდა. საფიქრებელია, რომ ამ შემთხვევაში, თემის სახელით საქმეს განიხილავდნენ თემის თავკაცები, სათემო საბჭო, ზოლო მათი გადაწყვეტილება ყველასთვის სავალდებულო იყო.

თემის ყრილობა, როგორც სასამართლო ორგანო, ალ. ყაზბეგის ნაწარმოებების მიხედვით, შეიძლება საქორწინო-საოჯახო ურთიერთობებშიც ჩარეულიყო. მაგალითად, ალ. ზაზანაშვილისადმი მიწერილ ზემოთ ნახსენებ წერილში, ალ. ყაზბეგი აღნიშნავს, რომ ქმარს ცოლთან გაყრა არ შეეძლო თუ არა თემის გადაწყვეტილებით.²⁶ მწერლის რამდენიმე ნაწარმოებში ჩანს კიდევ ეს. ერთ-ერთ მათგანში აღნიშ-

²⁵ ალ. ყაზბეგი, თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1948, გვ. 424-425.

²⁶ იქვე, ტ. V, გვ. 225.

ნულია, რომ თეობა ხელს უშლიდა ქალის დაუკითხავად გათხოვებას.²⁷ „მამის მკვლელის“ ერთ-ერთი პერსონაჟი ეუბნება მეორეს, რომ თეობას ჯვარდაწერილებიც ბევრი გაუყრია და დაუშორებია ერთმანეთისაგან.²⁷ „მოძღვარის“ პერსონაჟი მაყვალა კი ქმარს გაექცა და მიაღწია წმინდა სამების საბჭოში თემის ყრილობის მოხდენას. თემის ყრილობამ განიხილა საქმე და მაყვალას ქმართან განშორება გადაწყვიტა, რადგანაც დადგინდა, რომ მაყვალა ძალად გაუთხოვებით,²⁸ ე. ი. მოხდა ქორწინების გაბათილება იმის გამო, რომ დაირღვა ქორწინების ნებაყოფლობითობის პრინციპი. მაგრამ იმ ხანებში თეობა დაირღვა და მაყვალას ქმარი, გელა, არ დაემორჩილა თემის გადაწყვეტილებას და რუსული კანონის ძალით ცოლი დაიბრუნა.²⁹ ამრიგად, თემის ყრილობის გადაწყვეტილებაზე ყოფილა დამოკიდებული ცოლ-ქმრის დაცილების საკითხი, ეს ქმრის მოთხოვნით იქნებოდა თუ ცოლის. როგორც დავინახეთ, თუ ქალის ძალით გათხოვება მოხდებოდა, თემის ყრილობა მის ქმართან განშორებას გადაწყვეტდა.

აღსანიშნავია, რომ საზოგადოების მიერ დამნაშავეს გაძევების, მოკვების, მისთვის „რისხვის სამნის“ ჩასმის ფაქტები XX საუკუნის ბოლოს დაფიქსირებულ ეთნოგრაფიულ მასალაშიც ჩანს. ინფორმატორთა მითითებით, ყოველივე ეს თემის, სოფლის თავკაცების მიერ ხორციელდებოდა. 1984 წლის ივლისში მ. კეკელიას მიერ დაფიქსირებულ მასალაში კარგად ჩანს, რომ სოფელი, თემი, „რისხვის სამანს“ ჩასვამდა იმ პიროვნებას, ვინც თავისი მოქმედებით სოფელს, თემს უღალატებდა, შეარცხვენდა, შეურაცხყოფას მიაყენებდა. ინფორმატორთა მითითებით, „რისხვის სამნის“ ჩასმის საკითხს სოფლის თავკაცები დაადგენდნენ. ისინი ჯერ წინასწარ გაარჩევდნენ ამ საქმეს და მიიღებდნენ გადაწყვეტილებას. „რისხვის სამნის“ ჩასმა ხდებოდა ხატის ადგილას, სადაც ხალხი ხატობაზე იკრიბებოდა. დაიკვლებოდა საკლავი, ამოთხრიდნენ მიწას, ჩაასხამდნენ დაკლული ცხვრის სისხლს და ჩასვამდნენ სამანს. ამ დროს დეკანოზი დაარისხებდა, დაწყევლიდა დამნაშავეს. პარალელურად ხდებოდა დამნაშავეს მოკვება საზოგადოებიდან.³⁰

ზოგიერთი ინფორმატორი იხსენებს კონკრეტულ ფაქტებს, როდეს-

²⁷ ალ. ყაზბეგი, „ციკო“, თბილისი, ტ. II, გვ. 16.

²⁸ ალ. ყაზბეგი, „მამის მკვლელი“, თბილისი, ტ. I, გვ. 204-205.

²⁹ ალ. ყაზბეგი, „მოძღვარი“, თბილისი, ტ. II, გვ. 363.

³⁰ მ. კეკელია, მასალები ხევის ჩვეულებით სამართალზე, 1984, ეთნოგრაფიული რეკული № 1, გვ. 25-26, 66-67, 78-79.

საც სოფლის კაცებმა უზნეო საქციელის ჩამდენი სოფლიდან გააძევეს. ერთერთი მათგანი აღნიშნავს, რომ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებად, სოფელ სიონში მცხოვრებ ერთ პიროვნებას ქერივი ქალი-სათვის ერთი მანეთი მიუცია და სქესობრივი კავშირის დამყარება შეუთავაზებია. ქერივს ამის შესახებ სოფლის კაცებისათვის უთქვამს. სოფლის კაცები შეიკრიბნენ და გადაწყვიტეს: ეს კაცი წაეყვანათ ხევის ბოლო სოფელ ცდოში, უკულმა შეესვათ ვირზე და ასე ჩამოეტარებინათ მთელი ხევი სოფელ ყანობამდე.³¹ იგივე სხვა სოფელშიც მომხდარა და იქაურ სოფლის კაცებს სოფლიდან გაძევება მიუსჯიათ უზნეო საქციელის ჩამდენისათვის.³² ასევე, ქურდობისათვის პატარა ბიჭებს ნაქურდალი მზესუმზირა სოფლის თავკაცებმა კისერზე დაადეს და სოფელში ჩამოატანინეს.³³

როგორც ვხედავთ, სოფლის ინტერესების ხელმყოფი ქმედების ჩამდენს ასამართლებდნენ სოფლის კაცები, სოფელში მცხოვრები მშრომელი, პატიოსანი პირები. ასეთები თითოეულ სოფელში საკმაოდ ბევრი მოიძებნებოდა, სწორედ ისინი გადაწყვეტდნენ ხოლმე დამნაშავეის მოკვეთა-გაძევებას ან რაიმე გამაწილებელ სასჯელს დააკისრებდნენ. მათი შეკრება, ფაქტობრივად, სოფლის ყრილობას წარმოადგენდა და ისინი მთელი სოფლის სახელით იღებდნენ გადაწყვეტილებას. მთელი თემის, ხევის ინტერესების ხელმყოფი ქმედების შემთხვევაში, ცხადია, დამნაშავეს თემის ყრილობა განსჯიდა. სასამართლო ფუნქციებს, ამ შემთხვევაში, ძირითადად, მთელი თემის მოწინავე პირები ახორციელებდნენ თემის სახელით. ზოგიერთი ავტორის მინიშნებით, თემის სახელით მართლმსაჯულების განმახორციელებელ პირებს თემი ირჩევდა. კერძოდ, რ. ხარაძე საუბრობს თემის მიერ არჩეული სათემო საბჭოს მიერ მართლმსაჯულების ფუნქციის განხორციელების შესახებ. ფაქტობრივად, თემის ყრილობას მართლმსაჯულების ფუნქციები სათემო საბჭოსადმი ჰქონდა დელეგირებული. ასევე, ალ. ყაზბეგის ნაწარმოებებშიც ვხედავთ, როდესაც თემის მოღალატეები განსასჯელად წარსდგებიან ხევისბერისა და ხალხის მიერ არჩეული მსაჯულების წინაშე. სრულიად შესაძლებელია, რომ ძველ დროში მართლმსაჯულებას,

³¹ ა. კეკელია, მასალები ხევის ჩვეულებით სამართალზე, 1984, ეთნოგრაფიული რეველი № 3, გვ. 24.

³² იქვე, გვ. 30.

³³ ა. კეკელია, მასალები ხევის ჩვეულებით სამართალზე, 1984, ეთნოგრაფიული რეველი № 2, გვ. 68-69.

მართლაც, თემის მიერ არჩეული პირები, ე. წ. „სათემო საბჭო“ ახორციელებდა. თუმცა შემდგომ თემში ასეთი არჩევითი მუდმივმოქმედი ორგანო სხვა ფუნქციებთან ერთად, მართლმსაჯულების ფუნქციით აღჭურვილი აღარ ჩანს, მათ შორის მ. კეკელიას მიერ 1984 წელს დაფიქსირებულ მასალაში. როგორც რ. ხარაძე აღნიშნავს, თემური ურთიერთობების შესუსტებამ მისი გაუქმება გამოიწვია.

ამის შემდეგ თემის საქმეებს უკვე განაგებდნენ თემში უდიდესი ავტორიტეტის, პატივისცემის მქონე თემის თავკაცები, რომლებიც თემის არჩეულნი აღარ იყვნენ, თუმცა ხალხი აღიარებდა თავკაცებად თავიანთი პიროვნული თვისებების გამო. ისინი, საჭიროებისას, სასამართლო ფუნქციებსაც ახორციელებდნენ. ამავ დროს, არაა გამორიცხული, კონკრეტულ შემთხვევაში, სასამართლო ფუნქციები უშუალოდ თემის ყრილობას განეხორციელებინა. შესაძლოა, ისედაც მომხდარიყო, რომ, როდესაც სოფელი რაიმე საჭირობო საკითხის გადაწყვეტისას ვერ მიაღწევდა შეთანხმებას, აირჩევდნენ სამ კაცს და მათ მიანდობდნენ საკითხის გადაწყვეტას. ისინი ცალკე გადიოდნენ და რასაც გადაწყვეტდნენ, აუცლიებლად აღსრულებოდა.

ამრიგად, ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემებით, ხევში დასტურდება საზოგადოების (თემის, სოფლის) ყრილობის, სათემო საბჭოს, თემის თავკაცების, სოფლის კაცების მიერ სასამართლო ფუნქციათა განხორციელება.³⁴

ახლა შევეხოთ იმას, თუ როგორ ხდებოდა მკვლელობისა და დაჭრად-დასახიჩრების შემთხვევაში საქმის განხილვა. ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე, ამ თვალსაზრისით, უპირველეს ყოვლისა, ჩვენ გვინდა შევეხოთ 1984 წელს მ. კეკელიას მიერ დაფიქსირებულ მონაცემებს. ამ მასალებით კარგად ჩანს, თუ როგორ ხდებოდა მკვლელობისა და დაჭრის შემთხვევაში მხარეთა შერიგება და დამნაშავე მხარისათვის გარკვეული გადასახადის დაკისრება. მრავალ ინფორმატორს თვითონ მიუღია მონაწილეობა მესისხლეთა შერიგების პროცესში ან უშუალო მოწმე ყოფილა მისი იმდენად, რამდენადაც, ხალხური წესით, მესისხლეთა შერიგების წესები დღესაც მოქმედებს, მიუხედავად იმისა, მკვლელს ხელისუფლება გაასამართლებდა თუ არა.

ინფორმატორები მიუთითებენ, რომ მკვლელობის, მძიმე დაჭრისა თუ

³⁴ აღსანიშნავია, რომ ბოლო პერიოდის მასალებში მართლმსაჯულების განსახორციელებლად, ძირითადად, სოფლის ყრილობა, სოფლის კაცები გვევლინებიან.

დასახიჩრების შემთხვევაში მხარეების შერიგებას ახდენდნენ ე. წ. „თემის კაცები“. მათ ზოგიერთი იხსენიებს, როგორც „კითხულ კაცებს“, „თემის ხალხს“. ესენი იყვნენ მთელ ხევში ცნობილი პიროვნებები, გამორჩეულნი თავიანთი პატიოსნებით, გონიერებით, სამართლიანობით, ძველი წესების ცოდნით, სიტყვა-პასუხით, პირდაპირობით. მათ უდიდესი ავტორიტეტი ჰქონდათ მთელ ხევში, რის გამოც ყველა ანგარიშს უწევდა. ამიტომ იყო, რომ მათი მონაწილეობა მესისხლეთა შერიგებაში საქმის მშვიდობით დასრულების საწინდარი იყო. ხევში აგრძელებდა მოქმედებას სისხლის ალების ადათი, რის გამოც მკვლელობას მკვლელობათა მთელი ჯაჭვი შეიძლება მოჰყოლოდა. ასეთ შემთხვევაში, თემის კაცების როლი უაღრესად მნიშვნელოვანი იყო.³⁵ თემის კაცებს გაცნობიერებული ჰქონდათ, რომ მესისხლეთა შერიგება უმნიშვნელოვანესი სათემო საქმე იყო და თემში მშვიდობიანობის დამყარებას ისახავდა მიზნად.

როდესაც მკვლელობა ან მძიმე დაჭრა მოხდებოდა, დამნაშავეს ოჯახი, გვარი სთხოვდა ხევის სხვადასხვა სოფელში მცხოვრებ თემის კაცებს, რომ სისხლისღვრის თავიდან ასაცილებლად დაეყოლიებინათ დაზარალებული მხარე შერიგებაზე. თემის კაცთა რაოდენობა საქმის სიმძიმეზე იყო დამოკიდებული. მხარეთა შერიგებაში, შესაძლოა, მონაწილეობა მიეღო 5-10-12 თემის კაცს. დამნაშავე მხარე, სწორედ, იმ თემის კაცებს სთხოვდა ეთავათ შერიგება, რომლებსაც, მისი აზრით, ყველაზე მეტი ავტორიტეტი ჰქონდათ დაზარალებულის თვალში და ყველაზე უკეთ შეძლებდნენ შერიგების მისიის შესრულებას. ინფორმატორთა განმარტებით, დამნაშავე მხარის წარმომადგენელი (მკვლელის ოჯახის წევრი, ახლო ნათესავი) უშუალოდ მიმართავდა თხოვნით იმ თემის კაცებს, რომელთა ჩაბმაც შერიგების პროცესში დამნაშავე მხარეს სურდა, რათა დახმარებოდნენ სისხლისღვრის შეჩერებაში. თემის კაცები, ცხადია, უარს არ ეტყოდნენ მათთან თხოვნით მისულს, რადგანაც გაცნობიერებული ჰქონდათ შემორიგების

³⁵ თითქმის მთელი XX საუკუნის განმავლობაში გაგრძელდა სოფელ სიონში ურთიერთხოცა ორ გვარს: ოდიშელებსა და ღულუშაურებს შორის. ორივე მხრიდან რამდენიმე ადამიანი იყო მოკლული, როდესაც ბოლოს და ბოლოს განხორციელდა გვარების შერიგება. გაზეთი „დროება“ ატყობინებდა თავის მკითხველს, რომ შერიგება ძველი ჩვეულებით მოხდა. შეკრებილა ოცდაათი ხევის უფროსი კაცი, სამი ჩვენნი, სამი ოსი და მათი შუამავლობით მიღწეულა შერიგება (გაზ. „დროება“, 1882, 21 ნოემბერი, გამოიწვია 243). ხევის კაცებში 1984 წლის მასალებში მოხსენიებული „თემის კაცები“ უნდა იგულისხმებოდეს.

აუცილებლობა თემისათვის. დამნაშავე მხარე თვითონ უზრუნველყოფდა მათ მიერ შერჩეული თემის კაცების შეკრებას (აღრე ურმით მიჰყავდათ, შემდეგ მანქანით მიყვანა ღაიწყეს). სანამ თემის კაცები დაზარალებული მხარის ოჯახში მივიდოდნენ, მანამ მოკლულის მეზობლები, ნათესავები, მეგობრები ნიადაგს ამზადებდნენ მათ მისასვლელად და ცდილობდნენ დაზარალებული მხარე განეწყოთ შესარიგებლად. ამისათვის მათ დიდი ძალისხმევისა და დიპლომატიურობის გამოჩენა დასჭირებოდათ, შესაძლოა, ე.წ. „კითხული ქალებიც“ ჩაერთოთ შერიგების პროცესში. თუ დაზარალებულის მხარეს ქალები აქტიურობდნენ, მაშინ რთულდებოდა ქალების დაყაბულება შერიგებაზე. ჩვენ დაწერილებით არ შევუდგებით მთელი პროცესის დეტალურ განხილვას, რადგან ამ შემთხვევაში, თემის კაცების სასამართლო გვანტერესებს.

თავდაპირველად მკვლელის მხარე გააცნობდა ვითარებას ახლად შეკრებილ თემის კაცებს და ისინი დიდიდანვე (მოკლულის დაკრძალვამდე) გაემართებოდნენ მოკლულის ოჯახში. ისინი ძალზე თავმდაბლად, დიპლომატიურად, მორიდებით (მუხლებზე დადგომით) შესთავაზებდნენ დაზარალებულებს შერიგებას, გაეცნობოდნენ მათ პოზიციას, აწონ-დაწონდნენ ვითარებას და სხვა. ისინი ყველანაირად ცდილობდნენ, დაზარალებული ოჯახის დაყოლიებას შერიგებაზე, იხსენებდნენ სხვა მაგალითებს, ძველ გადმოცემებს, თუ როდის, როგორ შერიგებულან ხევში მსგავს შემთხვევაში, ვინ რა პატივი სცა თემს. თემის კაცებს, შესაძლოა, რამდენჯერმე დასჭირებოდათ მისვლა დაზარალებულთა შერიგებაზე დასაყოლიებლად. თუ მკვლელობა ან დაჭრა უნებლიეთ მოხდა, შერიგება უფრო ადვილდებოდა. დაზარალებული მხარე თემის კაცთა ძალისხმევით, ჯერ მკვლელის გვარს შემოირიგებდა, ხოლო უშუალოდ მკვლელს, მის ოჯახს, მხოლოდ გარკვეული დროის შემდეგ. გვარის შერიგებისგან განსხვავებით, უშუალოდ მკვლელის შერიგების მიღწევა უფრო რთული იყო და, შესაძლოა წლების შემდეგ მომხდარიყო, ან სულაც უარი ეთქვა დაზარალებულს მკვლელის შერიგებაზე (ეს უფრო სრულიად უმიზეზო, განზრახი მკვლელობის დროს ხდებოდა). მკვლელის შერიგებისათვის სხვა თემის კაცებს იწვევდნენ (თუმცა, შესაძლოა, მონაწილეობა იმ თემის კაცებსაც მიეღოთ, რომლებმაც, თავის დროზე გვარის შემოირიგებაში მიიღეს მონაწილეობა). როგორც ზოგიერთი ინფორმატორი მიუთითებს, მკვლელის შერიგებისას

თემის კაცები უფრო დეტალურად შეისწავლიდნენ საქმის არსებით გარემოებებს, მხარეებთან მისვლა-მოსვლის მეშვეობით, რადგანაც უნდა განესაზღვრათ დაზარალებულისადმი გადასახადი საზღაურის (კომპოზიციის) ოდენობა. ამისათვის თემის კაცები სადმე განცალკევდებოდნენ, იმსჯელებდნენ და საბოლოო გადაწყვეტილებამდე მივიდოდნენ. გადასახადს, ძირითადად, ფულადი სახით ადგენდნენ, თუმცა, შესაძლოა, ნატურალური სახითაც განესაზღვრათ. მაგალითად, გეხვდება კონკრეტული შემთხვევები (უფრო დაჭრისას), როდესაც მკვლელის მხარეს გარკვეული ოდენობის ცხვრის გადახდას დააკისრებდნენ. გადასახადის ოდენობაზე მსჯელობას მაშინ დაიწყებდნენ, როდესაც დაზარალებულ მხარეს შერიგებაზე დაითანხმებდნენ.

ყველა ინფორმატორი ერთხმად აცხადებს, რომ ხევში „სისხლის ფასი“ წინასწარ დადგენილი არ იყო და ამიტომ აღნიშნულ გადასახადს თემის კაცები ადგენდნენ ყოველ კონკრეტულ სიტუაციაში, ითვალისწინებდნენ რა დანაშაულის გარკვეულ დეტალებს, ბრალის ფორმას (უნებლიე მკვლელობისას გადასახადი ნაკლები იქნებოდა), დანაშაულის ჩადენის მიზეზს, მოტივს, რა ვითარებაში მოხდა და სხვა. აქ ჩანს თემის კაცების მიერ სასამართლო ფუნქციების შესრულება, ისინი მიღებულ გადაწყვეტილებას გამოუცხადებდნენ მხარეებს. ინფორმატორთა განმარტებით, დამნაშავე მხარე თანხას აძლევდა ერთ-ერთ თემის კაცს, რომელიც დაზარალებულ მხარეს გადასცემდა მას. მხარეთა საბოლოო შერიგება ხდებოდა საერთო პურობაზე. სწორედ აქ გადასცემდნენ დაზარალებულს თანხას. ერთ-ერთი ინფორმატორი იხსენებს კონკრეტულ შემთხვევას: „შერიგების სუფრაზე... ვიდრე დავსხდებოდით, ერთ-ერთმა თემის კაცმა იკითხა ოჯახის თავკაცი და გადასცა მას გარკვეული თანხა, რაც თავისი სურვილით განსაზღვრეს თემის კაცებმა.³⁶ მას შემდეგ, რაც ოჯახის უფროსი ამ თანხას მიიღებდა, მას შეეძლო მთლიანად ან ნაწილობრივ ეთქვა უარი ამ თანხაზე. დაზარალებული ოჯახის უფროსი გამოაცხადებდა, რომ თანხის ერთ ნაწილს პატიობს თემს, მეორე ნაწილს — ვინმე კონკრეტულ პატივსაცემ პიროვნებას, მესამე ნაწილს კიდევ — ვინმეს. შესაძლოა, ეპატიებინა ნათესავებისათვის, ქალ — დისწულისათვის და სხვა, ზოლო, რაც დარჩებოდა (თუ დარჩებოდა რაიმე), იტოვებდა ოჯახისათვის. ინფორმატორებს მოჰყავთ რამდენიმე კონკრეტული შემთხვევა,

³⁶ მ. კაკელია, მასალები ხევის ჩვეულებით სამართალზე, 1984, ეთნოგრაფიული რეგული N2, გვ. 35.

როდესაც დაზარალებულმა უარი თქვა დამნაშავეის მიერ გადახდილი თანხის მიღებაზე. ერთს უთქვამს თემს ვპატიობო და უკან დაუბრუნებია თანხა.³⁷ მეორე შემთხვევაში, მოკლულის შვილმა განუცხადა თემის კაცებს: „მე მამაჩემის სისხლსა და ზორცში არ გავერვე“. აქ სისხლში იგულისხმებოდა დაზარალებულისადმი გადასახდელი თანხა, ხოლო ზორცში — ხარი, რომელიც დამნაშავე მხარეს მიჰყავდა ზოლზე.³⁸

თემის კაცები, ფაქტობრივად, შუაგაციების როლს ასრულებდნენ შერიგებისას და სასამართლო ფუნქციასაც ითავებდნენ, იმდენად, რამდენადაც დანაშაულის სიმძიმის შესაბამისად განსაზღვრავდნენ დაზარალებული მხარისათვის გადასაცემი გადასახადის ოდენობას.

აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთ ავტორთან არ არის პირდაპირი მითითება იმის შესახებ, რომ თემის კაცებს დამნაშავე მხარე ირჩევდა და სთხოვდა მონაწილეობა მიეღო შერიგებაში. მაგალითად, რ. ხარაძე ერთ-ერთი კონკრეტული შემთხვევის აღწერისას წერს, რომ მოსისხლე მტრების შესარიგებლად თემმა „კითხული, თავდღიანი, სიტყვა-პასუხიანი კაცები აუყენა“. თემის მიერ არჩეულთა შორის იყვნენ სხვადასხვა სოფლის წარმომადგენელნი...³⁹ სამწუხაროდ, რ. ხარაძე არ მიუთითებს, თუ როგორ ირჩევდა თემი „კითხულ კაცებს“ ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში. მ. კეკელიას მიერ დაფიქსირებულ მასალაში ცალსახად დასტურდება, რომ სწორედ დამნაშავე მხარის წარმომადგენლის ინიციატივითა და თხოვნით ხდებოდა თემის კაცების მიმართვა და მათი შეკრება. მაგალითად, ერთ-ერთი ინფორმატორი ამბობს კონკრეტულ შემთხვევასთან დაკავშირებით: „... ვიდრე დაიკრძალებოდა, მანამდე დამნაშავეის ოჯახმა ააყენა თემის ხალხი შუაგაცად“,⁴⁰ მეორე ინფორმატორი მიუთითებს: „... ვიდრე დაკრძალავდნენ, დამნაშავე მხარემ შეკრიბა „თემის ხალხი“, წარგზავნა ისინი დაზარალებულის ოჯახში“,⁴¹ კიდევ ერთ ინფორმატორს მოჰყავს კონკრეტული შემთხვევა: „მკვლელის მხარემ შეკრიბა ჩვენი ხევის წამყვანი ხალხი: გერგეტიდან სუჯაშვილი დათიკო, ყაზბეგიდან ქირიკაშვილი ანდრო, ფიცხ-

³⁷ მ. კეკელია, დასახ. ნაშრ., გვ. 5.

³⁸ იქვე, გვ. 14.

³⁹ რ. ხარაძე, თეზური მმართველობის გადმონაშთები ხევში, ივ. ჯავახიშვილის ინსტიტუტის შრომები, ტ. IV, ნაკვ. 2, 1952, გვ. 168-169.

⁴⁰ მ. კეკელია, მასალები ხევის ჩვეულებით სამართალზე, 1984, ეთნოგრაფიული რეკუილი №1, გვ. 18.

⁴¹ იქვე, გვ. 19.

ელაური ცდოდან, არჩილ ღუდუშაური და სხვები“.⁴² ერთერთი ინფორმატორი თვითონ იყო კონკრეტულ საქმეზე თემის კაცი და იგი მიუთითებს, რომ სწორედ მკვლელის მხარემ სთხოვა მას მონაწილეობა მიეღო შერიგებაში,⁴³ მსგავს სიტუაციაში აღმოჩნდა კიდევ ერთი ინფორმატორი; ის მოგვითხრობს: „ჯერ დაკრძალული არ იყო მოკლული, რომ ჩემთან მოვიდა მკვლელის მამა, რომელმაც გვარის შერიგებაზე შუაგაცობა მთხოვა.“⁴⁴ მკვლელობის შემდეგ, მკვლელის ოჯახის გვარის წევრები ჯერ მოითათბირებდნენ ვისთვის ეთხოვათ შუაგაცობა, რომელი თემის კაცების ხათრს დაიჭერდნენ უფრო მეტად დაზარალებულები, ვის სიტყვას გაუწევდნენ ანგარიშს. შემდეგ უკვე სათითაოდ დაუკავშირდებოდნენ ამ თემის კაცებს, რომლებსაც შეარჩევდნენ. როგორც ვნახეთ, ეს შეიძლება გაეკეთებინა მკვლელის ოჯახის წევრს, ან მკვლელის მოგვარეს, თუ მკვლელის ოჯახი დაბნეულობის გამო ვერ მოაბამდა თავს ამ საქმეს.⁴⁵ თემის კაცების ჩაბმა გვარის შერიგების პროცესში მოკლულის დასაფლავებამდე ხდებოდა. ის, რომ სწორედ, დამნაშავე მხარე იწვევდა „თემის კაცებს“, კარგად ჩანს გაზეთ „ივერიაში“ 1888 წელს გამოქვეყნებულ ერთერთ კორესპონდენციაში ხევიდან, რომელშიც აღნიშნულია, რომ ბოლო ხანს ხევში ძალზე გახშირებულია მკვლელობები. მკვლელობისთანავე, მკვლელის ნათესავები ხევის სხვადასხვა სოფლიდან მოუყრიან თავს პატივისცემის მოხუცებულთ და დაუწყებენ ხეწნას, რომ ღვთის გულისათვის, მოკლულის ნათესავებს შეგვარიგო და ეს პატივცემული მოხუცებულნიც მკვლელის ნათესავების თხოვნით, დაიწყებდნენ ზრუნვას შერიგებაზე.⁴⁶ მ. კეკელიას მასალებში ხშირია ასეთი ფრაზები: „თემის კაცები მკვლელის მხარემ ააყენა“, ან „თემის კაცები მომკვლელის მხარემ აგვაყენა“. ერთერთი ინფორმატორი იმასაც მიანიშნებს, რომ, თუ მკვლელის მხარე არ აგზავნის თემის კაცებს დაზარალებულის ოჯახში, მაშინ მკვლელმა შეიძლება სთხოვოს მათ ამის შესახებ.⁴⁷

ის, რომ ხევში უზარმაზარი ავტორიტეტის მქონე თემის კაცები თუ კითხული კაცები სასამართლო ფუნქციებს ასრულებდნენ, კარგად

⁴² მ. კეკელია, დასახ. ნაშრ., გვ. 34.

⁴³ იქვე, გვ. 31.

⁴⁴ მ. კეკელია, მასალები ხევის ჩვეულებით სამართალზე, 1984, ეთნოგრაფიული რეკული №2, გვ. 78.

⁴⁵ იქვე, გვ. 59.

⁴⁶ გაზ. „ივერია“, 28 ივნისი, 134.

⁴⁷ მ. კეკელია, დასახ. ნაშრ., გვ. 53.

ჩანს რ. ხარაძესთანაც. უშუალო დაკვირვების საფუძველზე, დეაწლ-მოსილმა მეცნიერმა 1948 წელს ჩაიწერა კარკუჩხელ ყამარაულთა და ახალციხელ ჩაბაიძეთა შორის მომხდარი შერიგება.

ამ ორი მოსისხლე გვარის შესარიგებლად შეიკრიბნენ კითხული კაცები, რომელთაც უნდა განეხილათ საქმე, გამოეთანთ განაჩენი, რის საფუძველზეც უნდა მომხდარიყო მხარეთა შერიგება. ამ კაცებს შორის იყვნენ სხვადასხვა სოფლის წარმომადგენლები: კარკუჩიდან, ყაზბეგიდან, სნოდან, ახალციხიდან, გორისციხიდან, ჯუთიდან, გერგეტიდან და მიგუდიდან, სულ 13 კაცი, რომელთა შორის სამი უფროს კაცად ითვლებოდა: ყაზბეგელი ივანე ჩოფიკაშვილი — პირველ კაცად, გერგეტელი ივანე ხუციშვილი — მეორე კაცად და ყაზბეგელი ილია ქუშაშვილი — მესამე კაცად. დანიშნულ დღეს თემის კაცები მკვლე-ლის სოფლის სასაფლაოს მახლობლად, ველზე დაბინავდნენ და იქ იყვნენ სამი კვირის განმავლობაში. ორ-ორ კაცს შუამავლად აგზავნიდნენ მოკლულის ოჯახში, რათა ეს უკანასკნელი მოლაპარაკებაზე დაეთანხმებინათ. სამკვირიანი პატიების თხოვნის შემდეგ, ბოლოს და ბოლოს, დაზარალებული მხარე დათანხმდა მოლაპარაკებასა და შერიგებაზე. სანამ ველზე შეკრებილი თემის კაცები ბჭობას დაიწყებდნენ, მათ პირობა ჩამოართვეს მოკლულის ნათესაებს, რომ ისინი თემის თავკაცების გადაწყვეტილებაზე უარს არ იტყვოდნენ. ეს პირობა მათ ფიცით გაამაგრეს. ღამით ბჭეებმა თავიანთი გადაწყვეტილება გამოიტანეს და მხარეთა შეკრებისას გამოაცხადეს, რომ ეს გადაწყვეტილება მის გამოცხადებამდე საიდუმლოდ უნდა შენახულიყო. შემდეგ ჩატარდა მხარეთა შერიგების ცერემონიალი, რომელიც სამი ეტაპისაგან შედგებოდა: 1. მოკლულის საფლავზე მისვლა; 2. მოკლულის ოჯახში პურ-მარილის გაზიარება; 3. მკვლელის სახლში პურ-მარილის მიღება (ყოველივე ეს მ. კეკელიას მასალებშიც კარგად ჩანს). თითოეულ ეტაპზე ძალზე მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ თემის თავკაცები. მათ მიერ დადგენილი სისხლის საფასური — ორმოცდაათი ათასი მანეთი, მკვლელის სახლში პურ-მარილის დამთავრების შემდეგ გადასცეს ჩაბაიძეთა ოჯახს, თუმცა მათ ეს ფული არ მიიღეს, რითაც, მათი თქმით, პატივი სცეს თემს, თემის კაცებს, სოფელს, გვარს.⁴⁸

რ. ხარაძის აღწერილი ფაქტი საბჭოთა პერიოდში მოხდა, მაგრამ სადავო ურთიერთობა მაინც ძველი წეს-ჩვეულებების მიხედვით

⁴⁸ რ. ხარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 168-171.

გადაწყდა. აქ კარგად ჩანს, რომ თემში იყვნენ თავკაცები, რომლებიც კონკრეტული შემთხვევისათვის იკრიბებოდნენ და სწორედ ისინი ახორციელებდნენ მხარეთა შერიგებას ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე. ისინი იღებდნენ ზომებს, რათა დაეთანხმებინათ მოკლულის ოჯახობა გვარის შერიგებაზე, რაც ურთულეს საქმეს წარმოადგენდა, შემდეგ ასევე გამოქონდათ განაჩენი და მონაწილეობას იღებდნენ მხარეთა შერიგების ცერემონიაში. რ. ხარაძის მიერ აღწერილი შემთხვევის მიხედვით, თემის კაცთა უმნიშვნელოვანესი ფუნქცია სამოსამართლო ფუნქციაა. ისინი მოცემულ სასისხლო საქმეზე ბჭეებად გვევლინებიან. ბჭეები საქმეს არსებითად განიხილავენ, შემდეგ განაჩენზე ბჭობენ და მას ადგენენ, განაჩენს აცხადებენ, ხოლო განაჩენის გამოცხადებამდე მის შინაარსს საიდუმლოდ ინახავენ, ისევე, როგორც ეს სვანეთში, მორევთა სასამართლოს მიერ, საქმის განხილვისას ხდებოდა. რ. ხარაძის ამ მონათხობიდან უნდა გამოვყოთ ერთი ასპექტი, რასაც მ. კეკელიას მასალებში არ ვხვდებით. კერძოდ, მას შემდეგ, რაც თემის კაცები დაზარალებულებს შერიგებაზე დაითანხმებდნენ და მანამ, სანამ ბჭობას დაიწყებდნენ და გადაწყვეტილებას გამოიტანდნენ, ისინი მოკლულის მხარეს ფიცს ართმევდნენ, რომ მათი გადაწყვეტილება აუცილებლად შესრულდებოდა.

თემის კაცების მიერ სასამართლო ფუნქციების განხორციელება კარგად ჩანს ი. გიგინეიშვილის, ვ. თოფურიას, ი. ქავთარაძის ნაშრომში „ქართული დიალექტოლოგია“. აქ, ერთ-ერთი მოხვევე მოგვითხრობს, თუ როგორ მიიღო მან მონაწილეობა მოსისხლე გვარების შერიგებაში. მის მონათხრობში აღნიშნულია, რომ შერიგებასა და საფასურზე მოსალაპარაკებლად შეიქმნა „სათემო საბჭო“, რომელმაც იმსჯელა გადასახადის ოდენობაზე, დაადგინა მკვლელობა განზრახი იყო თუ უნებლიე, ე. ი. სასამართლო ფუნქციები შეასრულა. აქ მოხსენიებული „სათემო საბჭო“ იქმნება მხოლოდ კონკრეტული შემთხვევისათვის და მუდმივმოქმედი, უცვლელი შემადგენლობის ორგანოდ არ განიხილება. ინფორმატორი აქ, „სათემო საბჭოში“ გულისხმობს თემის კაცების კრებულს, რომელიც მონაწილეობას იღებს კონკრეტული შემთხვევის მოწესრიგებაში. მისი თქმით, ამ „სათემო საბჭოში“ დაზარალებული მხარის შუაგაციბიც შესულან.⁴⁹ შერიგების პროცესში დაზარალებ-

ბული მხარის წარმომადგენელთა მონაწილეობის შესახებ მ. კეკელიას ზოგიერთი ინფორმატორიც აკეთებს მინიშნებას.

ინფორმატორთა განმარტებით, თემის კაცების, კითხული კაცების შეკრება მხოლოდ მკვლელობის, მძიმე დაჭრისა თუ დასახიჩრების საქმეებზე ხდებოდა, როცა აუცილებელი იყო სისხლისღერის თავიდან აცილება და შურისძიების აღკვეთა. სხვა კონკრეტულ შემთხვევებში, სათემო საბჭო არ იქმნებოდა. შედარებით მსუბუქი საქმეები, კერძოსამართლებრივი დაევბი, მათ შორის სამოქალაქო, საოჯახო დაევბი იხილებოდა სოფლის თავკაცების, გვარის უფროსების, ავტორიტეტული პიროვნებების მიერ, რომელთაც მხარეები მოიწვევდნენ.

1984 წელს მ. კეკელიას მიერ ხევში ჩაწერილი მასალების მიხედვით, ყურადღება გვინდა გავამახვილოთ კიდევ ერთ საინტერესო საკითხზე. ზოგიერთი ინფორმატორი იხსენებს საქმეების სასამართლო განხილვას „სამების საბჭოში“, თუმცა იქვე მიუთითებს, რომ ეს ძველად იყო და ასეთი რამ უკვე დიდი ხანია არ ხდება (მართლაც, ინფორმატორები, რომლებიც საუბრობენ მკვლელობისა თუ დაჭრის დროს მხარეთა შერიგებაზე, არ მიუთითებენ, რომ საქმის განხილვა სამების საბჭოში მოხდა). ერთ-ერთი ინფორმატორი ამბობს, რომ ძველად თემის კაცებს „სამების ბჭეებს“ უწოდებდნენ, რომლებიც სამებაზე ახდენდნენ ბჭობას.⁴⁹ მეორე ინფორმატორი კი ასეთ ცნობას გვაწვდის: „თემის კაცები ადრე ხატში არჩევდნენ საქმეს. ახლა... ოჯახებში მიდი-მოდიან და ასე არკვევენ საქმეებს. ახლა ჩვენი ხალხი ისეთ სასამართლოს არ გამართავს, რომელზეც მხარეები გამოცხადდებიან და მისცემენ ჩვენებებს. ახლა ასე არ ხდება, ადრე გერგეტის სამებაში „საბჭოში“ ხდებოდა ასე საქმის გარჩევა.“⁵¹

როგორც ჩანს, ძველად მკვლელობისა თუ დაჭრა-დასახიჩრების საქმეების განხილვა „სამების საბჭოში“ იმართებოდა, რასაც „ბჭეები“ ახორციელებდნენ. ტერმინი „ბჭე“, „ბჭობა“, „საბჭო“ კარგადაა ცნობილი მოხვევთა მეხსიერებაში. მათთვის ბჭეები ის მოსამართლეები არიან, რომლებიც „სამების საბჭოში“ ახორციელებდნენ მართლმსა-

⁴⁹ ი. გიგინეიშვილი, ვ. თაფური, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961, გვ. 35-36.

⁵⁰ მ. კეკელია, მასალები ხევის ჩვეულებით სამართალზე, 1984, ეთნოგრაფიული რეკული №1, გვ. 67.

⁵¹ მ. კეკელია, მასალები ხევის ჩვეულებით სამართალზე, 1984, ეთნოგრაფიული რეკული №2, გვ. 95-96.

ჯულებას, „ბჭობას“. სამწუხაროდ, მასალებში არ არის ზუსტი მინიშნება, თუ როგორ ხდებოდა კონკრეტულ საქმეზე ბჭეების არჩევა. 1984 წელს ჩაწერილი მასალების მიხედვით, როგორც დავინახეთ, თემის კაცები ასრულებენ შუაკაცების ფუნქციებს და ცდილობენ, დაითანხმონ დაზარალებული მხარე შერიგებაზე, რისთვისაც მხარეთა ოჯახებში აქვს მისვლა-მოსვლას ადგილი, ხოლო მას შემდეგ, რაც მოხდება დაზარალებულის დათანხმება შერიგებაზე, იმავე თემის კაცები (რომლებმაც შუაკაცების ფუნქცია იტვირთეს) წყვეტენ დაზარალებულისადმი დამნაშავის მიერ გადასახდელი საზღაურის ოდენობას, ე.ი. ისინი ბჭობაშიც იღებენ მონაწილეობას. მაგრამ, ისეთი სასამართლო პროცესი, როგორიც ტარდებოდა „სამების საბჭოში“, ინფორმატორთა განმარტებით, უკვე კარგა ხანია აღარ ტარდება. ერთ-ერთი ინფორმატორის თქმით, „სათემო საბჭოში“ ხდებოდა მოსამართლეთა მიერ მხარეებისა და მოწმეების გამოძახება და დაკითხვა, სხვა პროცესუალური მოქმედებანი. ე.ი. ტარდებოდა კლასიკური სასამართლო პროცესი სპეციალურად ამისათვის მოწყობილ ადგილას, თუმცა ეს ყველაფერი ძველად ხდებოდა.

1984 წელს ჩაწერილი მასალებით კი, როგორც დავინახეთ, თემის კაცები შუაკაცობის პროცესში, ოჯახში მისვლით არჩევდნენ საქმის არსს. ცხადია, აქ გარკვეული პროცესუალური მოქმედებების ჩატარებას ჰქონდა ადგილი: მხარეების გამოკითხვა საქმესთან დაკავშირებით, მათი აზრის გაგება, უაღრესად დიპლომატიური სიტყვა-პასუხი შერიგების მიღწევის მიზნით, განცალკევებით გადაწყვეტილებაზე მსჯელობა, გადაწყვეტილების გამოტანა, გამოცხადება და აღსრულება, მაგრამ შერიგების პროცესისაგან განცალკევებული სასამართლო პროცესი, მისთვის დამახასიათებელი ელემენტებით, საკმაოდ რეგლამენტირებული და დახვეწილი, ხევში ძველად თუ ტარდებოდა, რისი მაგალითიცაა სამების საბჭოში ბჭეების საქმიანობა. ცხადია, ძველად ბჭეები მხოლოდ მას შემდეგ დაიწყებდნენ საქმის განხილვას, როდესაც მოხდებოდა დაზარალებულის დათანხმება შერიგებაზე, რაც საბოლოოდ, ბჭეების მიერ მიღებული გადაწყვეტილების საფუძველზე უნდა მომხდარიყო. სავარაუდოა, რომ ძველად ხევში, როდესაც ბჭეები „სამების საბჭოში“ არჩევდნენ საქმეს, ის პირები, ვინც შერიგებაზე დაითანხმებდნენ დაზარალებულ მხარეს, ავტომატურად არ ასრულებდნენ ბჭეების ფუნქციასაც – ბჭეებად სხვა პირები გვევლინე-

ბოდნენ, რომლებიც უშუალოდ სასამართლო ფუნქციებს ახორციელებდნენ. ჩვენი ვარაუდით, სრულიად შესაძლებელია, ხევში ყველაფერი ისე ყოფილიყო, როგორც სვანეთსა და ხევსურეთში. საქართველოს ამ კუთხეებში ჯერ მოციქულები თუ შუაქაცები ითანხმებდნენ მხარეებს (ძირითადად, დაზარალებულ მხარეს), ხოლო მას შემდეგ, რაც ეს მიზანი მიღწეული იქნებოდა, მხარეები ირჩევდნენ მოსამართლეებს, რომელთაც მოცემული საქმე უნდა განეხილათ და გამოეცნათ გადაწყვეტილება. მხარეებს, შესაძლოა, შუაქაცებისათვის ეთხოვათ მოსამართლეთა არჩევა, ან თვით შუაქაცებისათვის შეეთავაზებინათ, რომ ისინი მოსამართლეები ყოფილიყვნენ, თუმცა ხშირად ბჭეებად სხვა პირები (არაშუაქაცები) გვევლინებოდნენ. ამრიგად, შუაქაცებისა და ბჭე-მოსამართლეების ფუნქციები გამიჯნული იყო და ეს ფუნქციები, შესაძლოა, სხვადასხვა პირებს განეხორციელებინათ. ჩვენ ვვარაუდობთ, რომ ხევში ძველად (როდესაც ბჭეები „სამების საბჭოში“ არჩევდნენ საქმეებს) სრულიად შესაძლებელია არსებულიყო ასეთივე წესი, თუმცა გარკვეულ ეტაპზე შუაქაცებისა და მართლმსაჯულების ფუნქცია შეერწყა ერთმანეთს და მართლმსაჯულების განხორციელების პროცესს დააკლდა ბევრი ელემენტი, რაც ძველად ახასიათებდა მას (ეს ყველაფერი თემური ურთიერთობების, თემობის, ჩვეულებითი სამართლის ნორმების მოქმედების შესუსტების კვალობაზე უნდა მომხდარიყო).

ბჭეებად, ცხადია, ისეთი პირები იყვნენ, რომლებიც მთელ თემში გამოირჩეოდნენ თავიანთი ავტორიტეტით, ჩვეულებითი სამართლის ცოდნით. არაა გასაკვირი, როდესაც ინფორმატორები მიუთითებენ, რომ თემის კაცებს ძველად ბჭეებს უწოდებდნენ. სრულიად ბუნებრივია, რომ ბჭეებად გვევლინებოდნენ, სწორედ, თემის კაცები, კითხული კაცები. ასეთივე პირებს გზავნიდა დამნაშავე მხარე შუაქაცებად დაზარალებული მხარის შერიგებაზე დასაყოლიებლად, ითვალისწინებდა რა მათ უდიდეს ავტორიტეტს. თუ როგორ ხდებოდა ბჭეთა გამწესება, ამის შესახებ ზუსტი ცნობები არ გვაქვს (სამწუხაროდ, არც მ. კეკელიას მასალებში ვხვდებით ამის თაობაზე ცნობებს და არც რ. ხარაძესთან). თუმცა მიგვაჩნია, რომ ხევში საქართველოს სხვა კუთხეებისგან მნიშვნელოვნად განსხვავებული წესი არ იქნებოდა. შესაძლოა, ბჭეები თვით მხარეებს აერჩიათ, განსაკუთრებით კი დაზარალებული მხარის ინტერესების გათვალისწინებით. ბჭეებს კონკრეტული

დავის გადასაწყვეტად რომ ირჩევდნენ, ეს კარგად ჩანს ერთ-ერთ დოკუმენტში, რომელიც 1867 წლით თარიღდება და ეხება საძოვართან დაკავშირებულ დავას. ამ დოკუმენტში ვკითხულობთ: „ბჭეები დასხდნეს, სოფელსა და სოფელში აღმთარჩიეს ეს მოხუცებულნი და იმ საქმის მცოდნენი, რომელიც გახლდათ იმ საბჭოში“.⁵² აქ კარგად ჩანს, რომ ნახსენები ბჭეები არ ყოფილან მუდმივმოქმედი ორგანოს წევრები. ჩვენ არ გამოვრიცხავთ, რომ ხევში, უფრო ძველად, მკვლელობისა თუ დაჭრა-დასახიჩრებისა და ზოგიერთ სხვა მნიშვნელოვან საქმეებს „სამების საბჭოში“ განიხილავდა მუდმივმოქმედი ორგანო (თუნდაც „სათემო საბჭო“), რომლის წევრებიც თემის მიერ გარკვეული ვადით იყვნენ არჩეულნი და, რომლებიც ხალხისა თუ დაზარალებული მხარის ინიციატივით იკრიბებოდნენ. ასეთი რამ მხოლოდ მაშინ შეიძლება ყოფილიყო რეალური, როდესაც „თემობა“ ძალზე მტკიცე იყო და თემის თითოეული წევრის პირადი ცხოვრება მთელი თემობის ყურადღების საგანს წარმოადგენდა. და თუ აღნიშნული დანამაულებანი თემობის მიერ, თემის ღალატისა და სხვა საჯარო სამართალდარღვევების მსგავსად, მთელი თემის საწინააღმდეგო ქმედებად იქნებოდა აღქმული.⁵³

თუ როგორ ტარდებოდა ძველად ხევში სასამართლო პროცესი, ამაზე სამეცნიერო ლიტერატურაში საკმაოდ მწირი ცნობებია. ამ თვალსაზრისით, უაღრესად საინტერესოა, ალ. ყაზბეგის ცნობილ ნაწარმოებში „ელგუჯა“, სვიმონ ჩოფიკაშვილსა და ელგუჯას შორის არსე-

⁵² ალ. ყაზბეგის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილება, საქმე №9, ხელნაწერი №1547. აღსანიშნავია, რომ ალ. ყაზბეგის ერთ-ერთ ნაწარმოებში, „ციცია“, აღწერილია, რომ მოხდა დაჭრა, რის გამოც ჯერ შუაქცობა გაიმართა, ხოლო შემდეგ ამ კონკრეტული საქმის განსახილველად აირჩიეს ბჭეები (ალ. ყაზბეგი, თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1948, გვ. 140-141). ე. ი., აქაც ჩანს, რომ ბჭეები კონკრეტულ შემთხვევაში აირჩეოდნენ და არ იყვნენ გარკვეული ვადით არჩეულნი.

⁵³ ჩვენ უფრო ეობრებით იმ მოსაზრებისაკენ, რომ მ. კეკელიას მოხვეწი ინფორმატორების მიერ ნახსენები ბჭეები, რომელთა მიერაც ხდებოდა მკვლელობისა და სხვა საქმეების განხილვა „სამების საბჭოში“, არ უნდა ყოფილიყვნენ მუდმივმოქმედი სასამართლო დაწესებულებების წევრები, რომლებიც ყველა სახის საკმის განიხილავდნენ, არამედ მათი ბჭეებად გამოწვევა, ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში, უნდა მომხდარიყო დაახლოებით ისევე, როგორც ეს ფშავეს სურეთისა და სვანეთში ფიქსირდება და, რაც ხევის სინამდვილიდან ჩვენ მიერ მოტანილ დოკუმენტშიც გამოჩნდა. მკვლელობის, დაჭრა-დასახიჩრების საქმეების განხილვას თუ ოდესმე ქონდა ადგილი მუდმივმოქმედი დაწესებულების მიერ, რომლის წევრებსაც თემი გარკვეული ვადით ირჩევდა, ეს მაშინ ხდებოდა, როდესაც თემის ძლიერება მტკიცე და შეუწყვეელი იყო და გარეშე ძალის ზემოქმედებას ხევზე, რასაც შეიძლება თემის შესუსტება გამოეწვია, ადგილი არ ქონია. ეს ის პერიოდია, რომელზეც 1984 წელს მცხოვრებ ინფორმატორებს, ძნელი წარმოსადგენია, ზუსტი ინფორმაცია ქონოდა.

ბული სასისხლო დავის განხილვის აღწერა. საქმე ეხება ნაწარმოების ერთ-ერთი მთავარი პერსონაჟის, სვიმონ ჩოფიკაშვილის სახლიკაცის მკვლელობას. ალ. ყაზბეგი დაწერილებით აღწერს საქმის გარჩევას სვიმონსა და ელგუჯას შორის თემის უფროსი კაცების მიერ, რომლებიც მსაჯულებად გვევლინებიან მოცემულ შემთხვევაში. ჩვენ შემოკლებული სახით გადმოვცემთ ამ პროცესს: „... სვიმონის სასტუმროში იყვნენ შეყრილნი თემის უფროსი კაცები, რომელთაც სისხლის სამართალი უნდა გადაეწყვიტათ ელგუჯასა და სვიმონს შორის. ყველანი ჯოხებით, თმა-წვერგათუთრებულნი, ისხდნენ სკამზედ და დამშვიდებულ-დარბაისლურად სჯიდნენ ამ სამწუხარო შემთხვევას. ერთი, ყველაზე უფროსი, ასრულებდა თავმჯდომარის მოვალეობას და დანარჩენები ისეთის კრძალვითა და პატივისცემით ეკიდებოდნენ მას, რომ კაცი გაშტერებული დარჩებოდა.

აქ იყვნენ მოწმეები, მოჩივარი სვიმონ ჩოფიკაშვილი და ელგუჯას შორეული მოკეთეები, იმის მხრით მოლაპარაკენი... მოხუცი თავმჯდომარე წამოდგა, მოიხადა ქუდი და წყნარად პირველი გადაიწერა. მან შეკრებილ მსაჯულებს მიმართა: „... თქვენ ყველამ იცით, რაისთვისაცა ხართ აქ შეყრილნი. ორი მოსისხლე გვარი უნდა გაასამართლოთ. თუ ვინმე ერთ-ერთი მხარის ან მოწინააღმდეგე ხართ, ან მოკეთე, განშორდით თემის ყრილობას...“ ამ სიტყვების შემდეგ რამდენიმე კაცმა ქუდი დაიხურა და გავიდა საბჭოდაც“. მიკერძოებისა და არაობიქტურობის გამოძჩენის დარისხების შემდეგ დაიწყო მომხრეთა დაკითხვა: „პირველი გამოიწვია თავმჯდომარემ სვიმონ ჩოფიკაშვილი, როგორც მომჩივარი. სვიმონ გავიდა შუა ადგილას, მოიხადა ქუდი, დაიწყო ცალ მუხლზედ და დაიწყო თავისი საჩივარი, რომელშიაც გამოხატა გაგის სიკვდილის მიზეზი, ამტყუნებდა ელგუჯას და ითხოვდა გასამართლებას. იმის შემდეგ გამოიწვიეს ელგუჯას შორეული ნათესავები, როგორც დამცველნი იმის გვარეულობის ინტერესისა. ისინიც, როგორც სვიმონ, ისე გავიდნენ შუა ადგილას, დაიჩოქნენ და ამტკიცებდნენ, რომ ელგუჯას ხელით არ იყო მოკლული გაგი და სისხლის ძიება ამ შემთხვევაში არ ეკუთვნოდა ჩოფიკაშვილებს... შემდეგ გამოიწვიეს მოწმეები, რომელთაც ჩამოართვეს ჩვენება. შემდეგ დაიბარეს მზალო, როგორც ერთი უმთავრესი მოწმე, რომლისგანაც გაგება უნდოდათ, ძალით იყო გატაცებული, თუ თავის საქმროს ნებით გაჰყვა. მაგრამ ქალი არ წამოჰყვა და იმის საკითხავად ორი

კაცი გაგზავნეს, რომელთაც მიუტანეს შემდეგი პასუხი: — ის ქალი ამბობს, რომ თავის ნებით გაჰყვა, უყვარდა და იმისთვის... ამ პასუხის შემდეგ ბჭეების მეტი ყველანი დაითხოვეს და დაიწყეს განსჯა და აწონა ყველა ჩვენებისა და გაგონილისა. რაკი მოსამართლენი მარტო-კა დარჩნენ, დაიყენენ ჯგუფებად და დაიწყეს ერთმანეთში მოლაპარაკება, შემდეგ ისევ შეგროვდნენ. უხუცესმა დაიჭირა თავისი ადგილი, სხვები უფროსობით ჩამომწკრივდნენ და უფროსობითვე დაიწყეს თავიანთი აზრის წარმოთქმა. ასე რიგად გასწია რამდენიმე საათმა, რომლის შემდეგაც დაიბარეს მოძრეიარ-მოპასუხის მხარენი თემის ყრილობის გადაწყვეტილების მოსასმენად“. მხარეთა შემოსვლის შემდეგ მსაჯულთა თავმჯდომარემ გამოუცხადა მხარეებს, რომ მათ მიიღეს გადაწყვეტილება და მოსთხოვა მათ დაფიცება იმაზე, რომ ეს გადაწყვეტილება უსიტყვოდ უნდა შეასრულონ მათ და თუ ვინმე არ დაემორჩილება თემის განაჩენს, ის გაგდებული იქნება თემიდან. დაფიცების რიტუალის ჩასატარებლად შემოვიდა ორი დეკანოზი ხატებით. მათ შემოსვლაზე ყველა ფეხზე ადგა და ქუდები მოიხადა. დეკანოზებმა დაარისხეს თემის ფიცის გამტეხნი. ხალხი დაჩოქილი უსმენდა დეკანოზთა სიტყვას და ყოველი ფრაზის მერე წარმოთქვამდა „ამინ“, რითაც ადასტურებდა, რომ თემის განაჩენს უცილობლად დაემორჩილებოდა. ხატებზე მთხვევის შემდეგ მხარეებმა თავიანთი ადგილები დაიკავეს, რის შემდეგაც წამოდგა თავმჯდომარე და გადაწყვეტილება გამოაცხადა: „ელგუჯამ მართალია ქალი გაიტაცა და ამით სირცხვილი მიაყენა ჩოფიკაშვილის სახლს, მაგრამ ძალადობა არ უხმარია, და ქალი თავისი ნებით გაჰყოლია“.

„გაგა შეხვედრია წინ და თავის სახლის პატივის დაცვისათვის შეჰბმია ელგუჯას და იმასაც თავისი ამხანაგებით თავიანთი თავის დამცველად იარადი უხმარიათ, რომლის შედეგიც რამდენიმე კაცის სიკვდილი ყოფილა“.

„ელგუჯას გაგის ცხენი დაუჭრია და ამ მიზეზით გაგი გადაეარდნილა კლდეზედ და დამსხვრეულა“.

„მერე რუსის ჯარებს დაუხოცნიათ ელგუჯას ამხანაგები, თითონ ელგუჯა მძიმედ დაუჩეხიათ და ქალი წაურთმევიათ“.

ჩვენ ჩვენის გონებით, ჩვენის ჭკუით გაეასამართლეთ ეს ხალხი და გადავწყვიტეთ:

„რადგანაც გაგის ამაღლაში დახოცილები ორი ყოფილა ჩვენებური,

ელგუჯას ამხანაგების სიკვდილი — იმათ სისხლში“.

„გაგის კლდეზე გადავარდნა არ არის პირდაპირ ელგუჯას ხელით სიკვდილი, და სისხლი არ ეძიება ამისთვის, ამის სამაგიეროდ ელგუჯას ჩამოერთოს მამული და მიეცეს სვიმონ ჩოფიკაშვილს... სვიმონმა თავის მხრით გაიღოს ელგუჯას საექიმო“.

„ელგუჯას ნათესაობა, თემის კაცების დასწრებით, მოვიდეს ხარითა და ლუდით გაგის საფლავზედ შესახვეწად“.

„ქალი დარჩეს სვიმონს, როგორც ნასყიდი, და, თუ ელგუჯამ წაყენა მონინდომოს, ურვადად გადაეხადოს ორმოცი ძროხა“.

„ამის შემდეგ ელგუჯას და სვიმონის გვარეულობაში ჩამოვარდეს ძმობა, მეზობლობა და სიყვარული“.

ეს სიტყვები ყველასაგან მიღებული იყო წესიერის მორჩილებით, და მას უკან გაიშალა „სიფრო“ პურის საჭმელად, რომელზედაც სადღეგრძელოები უწყევტლივ ისმოდა“.⁵⁴

აღ. ყაზბეგი თითქმის ღოკუმენტური სიზუსტით წარმოადგენს სასამართლო პროცესის მიმდინარეობის ძირითად პერიპეტიებს. როგორც ვხედავთ, მკვლელობის გამო არსებული სასისხლო დავა თემის თავკაცების მიერ განიხილება. აღსანიშნავია, რომ თემის უფროსი კაცების საბჭოს, მწერალი თემის ყრილობად იხსენიებს. აქ, რა თქმა უნდა, არ არის მთელი თემის, თემის ყველა წევრის შეკრება, თუმცა უზუცესთა საბჭო აქ მთელი თემის ნების გამომხატველია და თემის სახელით გამოაქვს განაჩენი.⁵⁵

მოცემული სასამართლო პროცესის აღწერისას გამოჩნდა, რომ ხევში სასამართლო პროცესი ქართული ჩვეულებითი სამართლის დადგენილი პრინციპების მიხედვით ტარდებოდა. დაახლოებით ანალოგიური სახით ფიქსირდება სასამართლო პროცესის მიმდინარეობა საქართველოს სხვა კუთხეებში, სადაც სამართალწარმოება ჩვეულებითი სამართლის ნორმების შესაბამისად ზორციელდებოდა. კერძოდ, სხვა კუთხეების მსგავსად, ხევშიც ბჭე-მოსამართლე არ შეიძლება ყოფილიყო რომელიმე დაპირისპირებული მხარის ახლობელი, ნათესავი ან მტერი, რათა მას მიეკრძოება არ გამოეჩინა. მოსამართლეთა შორის

⁵⁴ აღ. ყაზბეგი. ტ. I, თბ., 1948, გვ. 63-67.

⁵⁵ საკარაულოა, რომ აღ. ყაზბეგი, როდესაც სხვაგან საუბრობს თემის ყრილობის მიერ საქმის გარჩევასა და განაჩენის გამოტანაზე, შესაძლოა, კონკრეტულ შემთხვევაში, მხედველობაში ჰქონდეს თემის უფროსი კაცების საბჭო.

ყველაზე უხუცესი მათი თავამჯდომარეა. პროცესის დაწყებამდე თვითაცილებას სთხოვს იმ მსაჯულებს, რომლებმაც რაღაც მიზეზის გამო, შესაძლოა, ობიექტურობა ვერ გამოიჩინონ. ამას შედეგად ის მოჰყვა, რომ რამდენიმე კაცმა დატოვა მსაჯულთა საბჭო. შემდეგ თავმჯდომარე, ფაქტობრივად, აფიცებს მოსამართლეებს, რომ იქნებიან მიუკერძოებელნი, სამართლიანნი, ობიექტურნი, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი დარისხების, დაწყველის ობიექტები გახდებიან.⁵⁶

სასამართლო პროცესის საწყის სტადიას წარმოადგენს საქმის არსებითი განხილვა. მოსამართლეებს ჩვენებას ჯერ მომჩივანი აძლევს, შემდეგ კი მოპასუხე მხარე. მხარეთა დაკითხვის შემდეგ კი ხდება მოწმეების დაკითხვა. მას შემდეგ, რაც მოსამართლეები დაადგენენ განსახილველი საქმის შინაარსს, მის დეტალებს, გადადიან სასამართლო პროცესის მეორე სტადიაზე, რაც გულისხმობს განაჩენზე მსჯელობასა და მის გამოტანას. ამისათვის ბჭეები მარტო რჩებიან და იწყებენ მსჯელობას. მსჯელობის გადვილების მიზნით, ჯერ ჯგუფებად იყოფიან,⁵⁷ შემდეგ ისევ ერთად გროვდებიან და ყველა თავ-თავის აზრს გამოთქვამს (უფროსობის მიხედვით). ერთობლივი მსჯელობა, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში, ერთ საათს გაგრძელდება. როგორც ჩანს, მოსამართლეებს ეს დრო სჭირდებათ განაჩენის შესახებ საერთო აზრის ჩამოსაყალიბებლად. განაჩენის დადგენის შემდეგ მოსამართლეებს ადებინებენ ფიცს, რომ ისინი უსიტყვოდ აღასრულებენ განაჩენს,⁵⁸ რასაც მოჰყვება განაჩენის გამოცხადება. განაჩენის გამოცხადების შემდეგ იმართება პურობა, რომლის დროსაც ხდება მოწინააღმდეგეთა შერიგება.⁵⁹

შედარებით მწირი და იურიდიული თვალსაზრისით, არასრულყოფილი მონაცემები მოგვეპოვება განსახილველ საკითხზე თუშეთთან დაკავშირებით. საქართველოს სხვა კუთხეების მსგავსად, თუშეთშიც

⁵⁶ აქ საქმე გვაქვს სენათში ცნობილ მოსამართლეთა „ტიღბის ფიცის“ რაღაც ანალოგთან.

⁵⁷ დახლოებით ასევე მოხდა სენათში, როდესაც გირველიანებისა და ფარჯიანების საქმეზე მოსამართლეები განაჩენზე სამსჯელოდ, ასევე ჯგუფებად დაიყვნენ.

⁵⁸ სენათში მოწინააღმდეგე მხარეები „ერთგულების ფიცს“ რომ დაემორჩილებიან მოსამართლეთა განაჩენს და შერიგდებიან, ძირითადად, ღებენ მას შემდეგ, რაც მოსამართლეები განაჩენს დაადგენენ, ოღონდ მის გამოცხადებამდე. აქაც მხარეებმა ფიცი, რომ უსიტყვოდ დაემორჩილებიან განაჩენს, დადეს განაჩენის დადგენის შემდეგ, მის გამოცხადებამდე.

⁵⁹ განაჩენის შინაარსი საინტერესოა იმით, რომ იგი მოლიანად ჩვეულებითი სამართლის ნორმებსა და პრინციპებსა დაფუძნებული. კერძოდ, სახეზეა დანაშაულის გაბრა, ობიექტური შერაცხვის პრინციპის გატარება, მკვლელებისათვის ქონებრივი საზღაურის დაწესება და სხვა.

ფიქსირდება სამედიატორო სასამართლოს არსებობა. კერძოდ, მ. კოვალევსკი მიუთითებს ამის შესახებ. იგი აღნიშნავს, რომ კერძო პირთა შორის დავები თვით მხარეთა მიერ დანიშნული შუამავლების მიერ წყდებოდა, ხოლო სოფლებს შორის დავები — ხევისბერთა მიერ თითოეული მოდავე სოფლიდან შერჩეული თითო ან რამდენიმე მოხუცის მიერ.⁶⁰ ცხადია, რომ მხარეთა მიერ დანიშნულ შუამავლებში მ. კოვალევსკი მედიატორ-მოსამართლეებს გულისხმობს. ასევე, სოფლებს შორის დავის შემთხვევაშიც, როგორც ჩანს, დავას არჩევდა თითოეული სოფლიდან დანიშნული თითო ან რამდენიმე უხუცესი, რომელსაც სოფლის სახელით, ხევისბერი, როგორც სოფლის ხელმძღვანელი, შეარჩევდა ყოველი კონკრეტული დავისთვის და ეს მოხუცებულებიც, ფაქტობრივად, მედიატორთა როლს ასრულებდნენ. საინტერესოა, რომ სამედიატორო სასამართლოს მოქმედება თუშეთში სტეფანე მენთუშაშვილის მიერ 1937 წელს ჩაწერილი მასალებიდანაც ჩანს. მისი ერთ-ერთი ინფორმატორი აღნიშნავს, რომ მკვლელობის საქმეს მედიატორები განიხილავდნენ. მხარეები აირჩევდნენ 4-6 მედიატორს, ნახევარს ერთი ირჩევდა, ნახევარს — მეორე. ინფორმატორების თქმით, მედიატორები წინასწარ ზელწერილს ართმევდნენ მხარეებს, რომ მათ გადაწყვეტილებას უცილობლად შეასრულებდნენ. მედიატორები მცოდნე, პატიოსანი, გონიერი ხალხი იქნებოდა. მეორე ინფორმატორიც მიუთითებს, რომ სასამართლო საქმეზე მხარეთა მორიგებისას ირჩევდნენ 6 კაცს. სამს — დაზარალებული მხარე, სამს — ბრალდებული მხარე.⁶¹ ასე რომ, სტ. მენთუშაშვილის მასალებითაც უცილობლად დასტურდება თუშეთში სამედიატორო სასამართლოს არსებობა. XX საუკუნის I ნახევრის ადგილობრივ მცხოვრებთ კარგად ახსოვთ ამ ინსტიტუტის მოქმედება და მათ მიერ მკვლელობის საქმეთა განხილვაც კი. ცხადია, და ეს მ. კოვალევსკისთანაც ჩანს, რომ სამედიატორო სასამართლო თუ მკვლელობის საქმეებს განიხილავდა, მას უფრო მცირე მნიშვნელობის კერძო სამართალდარღვევების განხილვაც შეეძლო. კერძოდ, დაჭრის, ქურდობის, სამოქალაქო თუ საოჯახო დავების, სხვადასხვა ხასიათის სამეზობლო დავებისა და სხვა.

⁶⁰ Ковалевский М. Закон и обычай на Кавказе, т. 2, М., 1890, стр. 124.

⁶¹ სტეფანე მენთუშაშვილი, თუშური მასალები. II, 1937, ზელნაწერი, პირადი არქივი. გვ. 170-171. სტ. მენთუშაშვილის არქივი ინახება საქ. მეცნ. აკადემიის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის, საქართველოს სულიერი კულტურის ეთნოგრაფიული მუზეუმის განყოფილებაში.

აღსანიშნავია, რომ სტ. მენტეშაშვილის მიერ ჩაწერილ მასალებში გვხვდება კონკრეტული შემთხვევები, როდესაც საქმის გარჩევა ხდება სხვადასხვა სოფლიდან მოწვეული ხნიერი ხალხის მიერ. ერთერთი ინფორმატორი აღნიშნავს, რომ მკვლელობის საქმეზე შეკრებდნენ თორმეტ ხნიერ კაცს, რომლებიც დასხდებოდნენ, დაპკითხავდნენ მხარეებს, მოწმეებს და შემდეგ იღებდნენ გადაწყვეტილებას. ინფორმატორი იხსენებს მკვლელობის კონკრეტულ ფაქტს. იგი ზოგადად მიუთითებს, რომ მხარეები 12 კაცს მოურიგებია, რომელთაც დამნაშავე მხარისათვის 600 მანეთის გადახდა მიუსჯია.⁶² მისი თქმით, მკვლელობისას შერიგებას ამჯობინებდნენ, დაიბარებდნენ სხვადასხვა სოფლიდან გამოჩენილ მოხუც კაცებს და ისინი ბოარიგებდნენ. კიდევ ერთი ინფორმატორი აღნიშნავს, რომ მკვლელობის საქმეზე სხვადასხვა სოფლიდან მხარეთა მოსარჩეველად იბარებდნენ გამოჩინებულ მოხუც კაცებს.⁶³ საშუალოდ, აღნიშნული მასალიდან არ ჩანს, თუ კონკრეტულად, როგორ ხდებოდა ამ მოხუცებული კაცების მოწვევა. სრულიად შესაძლებელია, რომ მათ თანაბარი რაოდენობით ირჩევდნენ მხარეები (მოწინააღმდეგე მხარეთა გვარის უფროსები), ზუსტად ისე, როგორც ზემოთ მოყვანილ შემთხვევებში, ან ორივე მხარე იწვევდა მათ მედიატორებად ურთიერთშეთანხმებით და არა ცალკე, როგორც ყველაზე გამორჩეულ პირებს თემის სხვადასხვა სოფელში (სავარაუდოა, რომ 12 კაცამდე მოსამართლე მკვლელობის საქმეს იხილავდა, შედარებით მსუბუქი საქმეები უფრო ნაკლები ოდენობის პიროვნებას უნდა განეხილა). იდენტურ სასამართლო დაწესებულებაზე უნდა საუბრობდეს ვასილი ლაგაზიძეც. იგი მიუთითებს თუშეთში ე.წ. „საკითხ კაცთა“ სასამართლოს არსებობაზე. იგი აღნიშნავს, რომ თუშეთის თითოეული თემის (ავტორთა უმრავლესობა თუშეთში ოთხი თემის არსებობას აღასტურებს) საჭირობოროტო საკითხებს, რომლებიც მხოლოდ ამ თემის ინტერესებს ეხებოდა, წვევდნენ უხუცესთა საბჭოს სხდომაზე. წვევები ცნობილნი იყვნენ გამოცდილებითა და პატიოსნებით. თუმცა თემის უხუცესთა გარდა, თემურ თუშეთში, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა „საკითხ კაცების“ სასამართლოს, რომლის შემადგენლობაში შედიოდა თემის სოფლებიდან არჩეული 10-12 კაცი.⁶⁴

⁶² სტ. მენტეშაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 167.

⁶³ ე. ლაგაზიძე, თუშეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წარსულიდან, თბ., 1966, საკანდიდატო დისერტაცია ზელნაწერის უფლებით, დ. 299, გვ.138-138ა. სადისერტაციო ნაშრომი ინახება საქ. მეცნ. აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში.

საფიქრებელია, რომ, როგორც ხევის სხვადასხვა სოფელში იყვნენ თემის კაცები გამორჩეულნი თავიანთი გონიერებით, პატიოსნებით, ცოდნით, სამართლიანობით, ასევე, თუშეთის თემების სხვადასხვა სოფელშიც იყვნენ ასეთივე უხუცესები, როგორც ვ. ლაგაზიძე უწოდებს — „საკითხი კაცები“. ეს სტ. მენტუშაშვილის ერთერთი ინფორმაციის მიერ ნახსენები „გამოჩინებული მოხუცი კაცები“ უნდა იყვნენ, რომელთაც მოიწვევდნენ, კონკრეტულ შემთხვევაში, მოღვაწე მხარეების მოსარიგებლად. ვ. ლაგაზიძის მტკიცებით, „საკითხი კაცები“ იხილავდნენ მკვლელობის, დაჭრა-დასახიჩრების საქმეებს (ამასთან დაკავშირებით, ახდენდნენ მიყენებული ჭრილობის ხარისხის დადგენას), ქალის მოტაცების, შეურაცხყოფის, ქურდობის შემთხვევებს, ცოლ-ქმრის გაყრის საკითხს, სესხის თაობაზე ამტყდარ დავებს და სხვა,⁶⁴ ფაქტობრივად, იმავე საქმეებს, რომლებიც, საერთოდ, სამედიცინო სასამართლოთა განსჯადობას მიეკუთვნებოდა საქართველოს მთიანეთში. ვ. ლაგაზიძის ინფორმაციაც, „საკითხ კაცების“ სამართლის შესახებ თუშეთში, საკმაოდ ზოგადია და სასურველია, ავტორს ზოგიერთი იურიდიული დეტალი დაეზუსტებინა. ჩვენ შეგვიძლია, ვივარაუდოთ, რომ „საკითხ კაცების“ მოწვევა სასამართლო ფუნქციების შესასრულებლად, კონკრეტულ შემთხვევაში, მხარეთა მიერ ხდებოდა მათი მორიგების მიზნით. „საკითხ კაცების“ სასამართლო ერთი თემის ფარგლებში მოქმედ სასამართლო დაწესებულებად ჩანს.

თუშეთში ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედ სასამართლო დაწესებულებების შესახებ საუბრობს ვალერიან ელანიძეც. მის მიერ თუშეთის სხვადასხვა თემში დაფიქსირებულ მასალაში ვხვდებით ადგილობრივი მოხუცების მიერ მოწოდებულ ცნობებს, რომელთა მიხედვითაც მოსამართლეთა შეკრება ადგილობრივ სალოცავთან ახლოს ხდებოდა. მაგალითად, გომეწერის თემის სოფელ ჯვარბოსელის მკვიდრი, რაჟლო დარქიზანიძე, აღნიშნავს, რომ სათემო სასამართლო თუ სხვა სახის ყრილობა და კრება იმართებოდა თურმე მთავარი ხატის — ხითანობის კარზე.⁶⁵ სოფელ გირევის (პირიქითის თემი) უხუცესი მცხოვრები, იაკობ ღუზურაული, გადმოგვცემს, რომ ფარსმის თემის ყოველგვარი ბჭობა-სასამართლოები ეწყობოდა თურმე სოფელ ფარსმაში, ხოლო

⁶⁴ ვ. ლაგაზიძე, დასახ. ნაშრ.

⁶⁵ ვ. ელანიძე, თუშეთის ისტორიის საკითხები, თბ., 1988, გვ. 40.

სამციხელების – სოფელ დართლოს ტერიტორიაზე, ასეთი გადმოცემები თუშეთის სხვა თემების მოხუცებთანაც ფიქსირდება.⁶⁶

უზუცესებისაგან შემდგარ სასამართლოებზე თუშეთში ცნობებს გვაწვდიან XX საუკუნის ავტორებიც. კერძოდ, ს. ვეიზაროვი საუბრობს თავკაცებისა და გვარის უფროსებისაგან შემდგარ სასამართლოებზე, რომლებიც ჩვეულებითი სამართლის ნორმების საფუძველზე, განიხილავდნენ სხვადასხვა სახის დავებს.⁶⁷ ცხადია თუშეთში მოსამართლეებად საზოგადოებაში ყველაზე ავტორიტეტული პირები გვევლინებოდნენ და ისინი, მართლაც, საზოგადოების თავკაცებს წარმოადგენდნენ. მათ შორის, გასაკვირი არ უნდა იყოს გვარის უფროსების ყოფნაც, რომლებიც ასევე უაღრესად ავტორიტეტული მოხუცებულნი იყვნენ.

უძველეს ცნობას ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედი სასამართლო დაწესებულებების შესახებ თუშეთში, ბუნებრივია, გხვდებით ივანე ცისკარიშვილთან, რომელმაც პირველმა გამოაქვეყნა ცნობები თუშურ ჩვეულებით სამართალზე გაზეთ „კავკასში“ 1849 წელს. ივ. ცისკარიშვილი აღნიშნავს, რომ უმნიშვნელოვანეს საზოგადოებრივ საქმეებს წყვეტდა საპატიო უზუცესთა (ხევისბერთა) კრება. ესენი იყვნენ თავისი ჭკუით, გამოცდილებით, კეთილსინდისიერებით ცნობილი ხალხი. მათი სხდომები იმართებოდა ღია ცის ქვეშ, ხატთან ახლოს. ყრილობის ჩატარების ადგილს, სადაც სხდომები იმართებოდა, თუშეთში „საანჯომო“ ერქვა.⁶⁸ ივ. ცისკარიშვილი აღნიშნავს, რომ იქვე მოსამართლეები – „ხელხონი“, განიხილავდნენ სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო სასამართლის საქმეებს ძველი ჩვეულებებით, რომელთაც კანონის ძალა მიიღეს.⁶⁹

ივ. ცისკარიშვილი აღწერს სასამართლო ორგანიზაციისა და პროცესის საკითხებს. მისი თქმით, დავის არსებობისას, მოსარჩელეს თავისი მოვალის ძროხა ან ცხვარი მიჰყავდა და ამის შესახებ

⁶⁶ Егизаров С. А. Формы общины и крестьянского землевладения в Тифлисской губернии, „Свод материалов по изучению экономического быта государственных крестьян Закавказского края“, т. II, Тифлис, 1887, стр. 392.

⁶⁷ Цискаров И. Записки о Тушетии, „Кавказ“, № 11, 1849.

⁶⁸ ივ. ცისკარიშვილი, დასახ. ნაშრ., ჩვენი აზრით, მოსამართლის აღმნიშვნელი ტერმინი – „ხელხონი“ – უფრო წოვათუშების მიერ უნდა ყოფილიყო გამოყენებული. ქისტებიც, სწორედ, ასე უწოდებდნენ მოსამართლეებს. იგივე ტერმინი ფიქსირდება პანკისელ ქისტებშიც (ჯ. მერაბიშვილი, ქართული ჩვეულებითი სამართლის შემსწავლელი ლაბორატორიის თანამშრომელთა საკულე-უნივერსიტეტის ექსპედიციის ანგარიში (ახმეტის, თლავის, ღუშეთის რაიონები), 1987, კრ. „ქართული ჩვეულებითი სამართალი“, 2, თბ., 1990, გვ. 153).

საჯაროდ, სხვათა თანდასწრებით გამოუცხადებდა მას. შემდეგ ორივე მოდავე მხარე სასამართლოს დაწყებამდე ირჩევდა თითო-თითო ან ორ-ორ შუამავალს, რომლებიც უნდა ყოფილიყვნენ მიუკერძოებელნი. სწორედ ისინი მიმართავდნენ სასამართლოს და მუხლზე დაჩოქილნი და ქუდმოხდილნი მოახსენებდნენ მას საქმის არსს. ივ. ცისკარიშვილი აქ საუბრობს უხუცესთა სასამართლოს შესახებ სამი მოსამართლის შემადგენლობით. ისინი მოისმენდნენ როგორც მოსარჩელის, ისე მოპასუხის ჩვენებებს, შემდეგ განცალკევებოდნენ და მხოლოდ შუამავალთა თანდასწრებით იღებდნენ გადაწყვეტილებას განსახილველ დავასთან დაკავშირებით. შუამავლები გადაწყვეტილებას სამი დღის შემდეგ უცხადებდნენ მხარეებს. გადაწყვეტილებით უკმაყოფილოთათვის ასეთი სასამართლო შეიძლება განმეორებულიყო, მაგრამ არა უმეტეს შვიდი დღისა.⁶⁹

როგორც ვხედავთ, ივ. ცისკარიშვილი აფიქსირებს თუშეთში უხუცესთა სასამართლოს არსებობას, თუმცა მისი ინფორმაციაც ძალზე ზოგადია. იგი არ აკონკრეტებს, თუ რა სახის სასამართლო ორგანოსთან გვაქვს საქმე, ვინ არიან ეს უხუცესები – თემის მიერ არჩეული მუდმივმოქმედი მოსამართლეები, თუ მხოლოდ ერთი, კონკრეტული საქმისათვის მიწვეული მოსამართლეები, ვთქვათ, მხარეთა მიერ არჩეული მომრიგებელი მოსამართლეები. მხოლოდ ერთი რამ შეიძლება ითქვას დაბეჯითებით, რომ მოსამართლეები იყვნენ ხნიერი ხალხი, მცოდნენი, პატიოსანი და იხილავდნენ როგორც სისხლის, ისე სამოქალაქო სამართლის საქმეებს. ივ. ცისკარიშვილი მიუთითებს, რომ მოსამართლეთა რაოდენობა უნდა ყოფილიყო არანაკლებ სამისა, ე.ი. შესაძლოა, კონკრეტულ საქმეზე, მათი რაოდენობა მეტიც ყოფილიყო. როგორც ჩანს, საქართველოს სხვა კუთხეების მსგავსად, თუშეთშიც, მოსამართლეთა რაოდენობა საქმის სიმძიმეზე იყო დამოკიდებული. რაც უფრო მძიმე საქმე იყო, მით უფრო მეტ მოსამართლეს უნდა განეხილა იგი (როგორც სხვა ავტორებთან გამოჩნდა, მკვლელობის საქმე, შესაძლოა, თორმეტ მოსამართლეს განეხილა). ივ. ცისკარიშვილის მიერ მითითებულ ცნობაში არის რამდენიმე მინიშნება, რომლის მიხედვითაც, ჩვენი ვარაუდით, უხუცესთა სასამართლო, რომელსაც იგი აღწერს, არ უნდა იყოს მუდმივმოქმედი სასამართლო დაწესებულება. ჯერ ერთი, მუდმივმოქმედ სასამართლო ორგანოში, როგორც წესი, მოსამართლეთა ზუს-

⁶⁹ ივ. ცისკარიშვილი, დასახ. ნაშრ.

ტად განსაზღვრული რაოდენობა უნდა იყოს. ივ. ცისკარიშვილი კი აღნიშნავს, რომ მოსამართლეთა რაოდენობა, კონკრეტულ საქმეზე, არანაკლებ სამი უნდა ყოფილიყო. ე. ი. აქ მოსამართლეთა ზუსტად განსაზღვრულ რაოდენობაზე საუბარი არ არის. ასევე, როგორც ჩანს, ივ. ცისკარიშვილთან დაფიქსირებული უხუცესთა სასამართლოს გადაწყვეტილება ფაქულტატური ხასიათის მატარებელია და სავალდებულო ძალა მხარეთათვის არ აქვს. ეს იქიდან ჩანს, რომ გადაწყვეტილებით უკმაყოფილო მხარეს შეეძლო მოეთხოვა განმეორებით სასამართლო პროცესის ჩატარება და ერთ საქმეზე, შესაძლოა, შეიძვერ გამართულიყო სასამართლო პროცესი. ცხადია, მეორე, მესამე და ა. შ. სასამართლო პროცესებს მოსამართლეთა იგივე შემდგენლობა აღარ ჩაატარებდა და სხვა უხუცესები განიხილავდნენ საქმეს. შესაძლოა, შეიძ სხვადასხვა შემადგენლობას განეხილა ერთი და იგივე საქმე, ასე რომ, ივ. ცისკარიშვილთან არ უნდა იყოს საუბარი თემის მიერ არჩეულ მუდმივმოქმედ სასამართლო დაწესებულებაზე.

ჩვენი ვარაუდით, ივ. ცისკარიშვილს უფრო მომრიგებელ (სამედიატორო) სასამართლოზე უნდა ჰქონდეს საუბარი, რადგანაც ფაქულტატური, სწორედ, ასეთი სასამართლოს გადაწყვეტილება შეიძლება ყოფილიყო. ეს კარგად ჩანს მეზობელ ხევსურეთშიც. აქაც დაპირისპირებული მხარეების მიერ არჩეული „ჯულის კაცების“ (მედიატორების) მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებას ორივე მხარე უნდა დათანხმებულიყო, რომ ის ძალაში შესულიყო, წინააღმდეგ შემთხვევაში, შესაძლოა მეორედ, მესამედ, მეოთხედ და ა. შ. გამართულიყო სასამართლო პროცესი მედიატორთა ახალ-ახალი შემადგენლობით საერთოდ, სწორედ, სამედიატორო-მომრიგებელი სასამართლოს მთავარი დანიშნულება იყო მხარეთა მორიგება. იგი ცდილობდა, ორივე მხარისათვის მისაღები გადაწყვეტილების მიღებას, წინააღმდეგ შემთხვევაში, მისი ძალისხმევა, შესაძლოა, უშედეგოდ დასრულებულიყო. თემის მიერ არჩეული მუდმივმოქმედი სასამართლო დაწესებულების გადაწყვეტილება კი, ნაკლებსაყარაუდოა, ფაქულტატური ყოფილიყო, მას, ცხადია, სავალდებულო ძალა ექნებოდა. აი, ესაა ის ძირითადი ფაქტორები, რის გამოც ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ივ. ცისკარიშვილის მიერ აღწერილი სასამართლო დაწესებულება არ უნდა იყოს თემის მიერ არჩეული მუდმივმოქმედი სასამართლო დაწესებულება, არამედ ვიხრებით იქითკენ, რომ ეს უნდა იყოს მომრიგებელი სასამართლო (სამედიატორო სასამართლო), რომლის გადაწ-

ყვეტილებებიც ფაქულტატური ხასიათისაა. მედიატორებად თუშეთში უხუცესებს, ხნიერ ხალხს ირჩევდნენ, ივ. ცისკარიშვილიც უხუცესთა სასამართლოზე საუბრობს და არ არის გამორიცხული, ისინი, სწორედ, მომრიგებელი სასამართლოს მოსამართლენი ყოფილიყვნენ. ივ. ცისკარიშვილის მიერ მოყვანილ მასალაში ასევე ჩანს, რომ პროცესი შეჯიბრებითობის პრინციპის საფუძველზე მიმდინარეობს, მოსამართლეები დაპკითხავენ მხარეებს, საჭიროებისას – მოწმეებს და მიღებული მონაცემების საფუძველზე იღებენ გადაწყვეტილებას.

ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით, თუშეთში დასტურდება ასევე, საერთო-თუშური მნიშვნელობის სასამართლო დაწესებულების არსებობა. საერთოდ, თუშეთის უმაღლეს ორგანოს წარმოადგენდა სრულიად თუშეთის სათემო ყრილობა, მისი გადაწყვეტილება კი სავალდებულო იყო თუშეთის ოთხივე თემის მცხოვრებთათვის.⁷⁰

აღნიშნულ ყრილობას სხვადასხვა თემიდან არჩეული წარმომადგენლები (ხევისბერები, უხუცესები) ესწრებოდნენ. ისინი წყვეტდნენ საგარეო საქმეებს, ლაშქრობისა და ზავის საკითხებს.⁷¹ ვ. ლაგაზიძის მითითებით, სრულიად თუშეთის ყრილობა განიხილავდა საკითხებს, რომლებიც მთელი თუშეთის ინტერესებს ეხებოდა, მთელი თუშეთისათვის იყო საჭირობოროტო. მაგალითად, თუშეთზე მტრის თავდასხმას, კახეთისათვის მაშველი ჯარის შეგროვებას, ცალკეულ თემებს შორის ამტყდარი დავის მოგვარებას და სხვა.⁷² როგორც ჩანს, საერთო სათემო ყრილობას, შესაძლოა, სასამართლო ხასიათიც ჰქონოდა. სხვადასხვა თემს შორის ამტყდარი დავების მოგვარების ფუნქცია, სრულიად შესაძლებელია, სწორედ ამაზე მიუთითებდეს. აღსანიშნავია, რომ მ. კოვალევსკიც ცალსახად ადასტურებს, რომ თუშეთში არსებობდა სასამართლო ფუნქციების მატარებელი, საერთო თუშური მნიშვნელობის დაწესებულება. გამოჩენილი მეცნიერი აღნიშნავს, რომ თემებსა და სხვა-

⁷⁰ აღსანიშნავია, რომ სრულიად სათემო ყრილობა იმართებოდა ოთხივე საზოგადოებისათვის მოსახერხებელ ადგილას. ვ. ელანიძე სხვადასხვა თემში მცხოვრებ ინფორმატორებზე დაყრდნობით, მოუთხოვს, რომ სათემო ყრილობა ტარდებოდა ე. წ. „თუშეთის ღელეზე“, რომელიც თუშეთის ყველა თემისათვის ცენტრალურ და სასაზღვრო ადგილს წარმოადგენდა (ვ. ელანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 40). ს. მაკალათიაც ადასტურებს სოფელ ჩილოს მახლობლად მდებარე „ღელეში“ სრულიად თუშეთის სათემო ყრილობის ჩატარებას (ს. მაკალათია, თუშეთი, თბ., 1983, გვ. 26).

⁷¹ ს. მაკალათია, თუშეთი, თბ., 1983, გვ. 26.

⁷² ვ. ლაგაზიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 138.

დასხვა თემის წევრებს შორის წარმოქმნილ დავებს განიხილავდა 12 მოსამართლე, რომელთაც თითოეული თემი ირჩევდა თანაბარი რაოდენობით.⁷³ მ. კოვალევსკი თუშეთში, სწორედ, ოთხი თემის არსებობას უსვამს ხაზს, ე. ი., შეიძლება ვიფიქროთ, რომ სასამართლო ხასიათის ყრილობაზე, თითოეული თემიდან თანაბარი რაოდენობით არჩეული, თორმეტი მოსამართლე იკრიბებოდა. როგორც დავინახეთ, მ. კოვალევსკისა და ვ. ლაგაზიძის მიხედვით, საერთო-თუშური სასამართლო დაწესებულება განიხილავდა დავებს, რომელთა მონაწილენიც თუშეთის ცალკეული თემები იყვნენ, როგორც ერთიანი კორპორაციები, როგორც სამართლებრივი ურთიერთობის დამოუკიდებელი სუბიექტები. აღნიშნული ორგანო, ასევე სხვადასხვა თემში მცხოვრებთ შორის წამოჭრილ სასისხლო თუ სხვა სახის დავებსაც განიხილავდა (საგარაუდოა, რომ ამ ორგანოს განეხილა მთელი თუშეთის ინტერესების ხელმყოფი დანაშაულებანი, ვთქვათ, მთელი თუშეთის ღალატი, ზნეობრივი დანაშაულებანი, როდესაც მხარეები სხვადასხვა თემის მცხოვრებნი იყვნენ). უნდა ითქვას, რომ თუშეთის ოთხივე თემის წარმომადგენელთა მიერ სასისხლო საქმეების განხილვა ჩანს ალ. ზახანაშვილთან, რომელიც 1888 წელს თუშეთში იმყოფებოდა. გამოჩენილი მეცნიერი აღნიშნავს, რომ სისხლის დამქცევი და აგრეთვე, სხვა დამნაშავე ისჯებოდა ოთხივე თემის წარმომადგენელთა განჩინებით.⁷⁴

12 მოსამართლისაგან შემდგარი საერთო-თუშური მნიშვნელობის დაწესებულების არსებობაზე მიუთითებს სოფელ დართლოს ბოლოში არსებული ადგილი „საფრინდო“, სადაც „საბჭო“ ანუ სასამართლო იყო მოწყობილი, ერთგვარი, ღია ცის ქვეშ არსებული სასამართლო დარბაზი, რომლის ნაშთები დღესაცაა შემორჩენილი.

ვალერიან ელანიძე „საფრინდაოს“ გამართულ სასამართლოს განიხილავს, როგორც დამადასტურებელს თუშეთის ცალკეული თემის მიხედვით ყრილობების ჩატარებისა, სადაც თემის თავკაცები იკრიბებოდნენ ბჭობა-სასამართლოს გასამართავად. ავტორის თქმით, „საფრინდაოს“ ტერიტორიაზე, დიდი ქვებისაგან გამა-

⁷³ Ковалевский М. Закон и обычай на Кавказе, т. 2, М., 1890, стр. 124.

⁷⁴ ალ. ზახანაშვილი, გზავრის დღიურიდან, გაზ. „ივერია“, 1888, №185.

რთული ყოფილა 12 სკამი. ეს ადგილი XIX საუკუნის 80-იანი წლების ბოლოს დაუთვალეირებია მღვდელ მიხეილ ხელაშვილს და შეუნიშნავს: „ეკლესიის გვერდზე ვაკე მინდორია, სადაც ხალხი იკრიბება. ამ ადგილზე თორმეტი საჯდომი არის ირგვლივ... თურმე ხანდახან აქ სამართლობენ“. ვ. ელანიძე იქვე მიუთითებს, რომ სხვა თემების შესაკრები ცენტრალური სოფლებისა და იქ, მათთვის განკუთვნილი სამოსამართლო ადგილის შესახებ, ვერაფერს ვამბობთ, რადგან არაერთი ცნობა არ არსებობს. უნდა ვივარაუდოთ, რომ სოფელ დართლოს ანალოგიური „საბჭო“ ადგილები ექნებოდათ ჩაღმის, გომეწრისა და წოვათის თემებსაც.⁷⁵ „საფრინდაოს“ გამართულ საბჭოს ეხება ს. მაკალათიაც. იგი წერს, რომ სისხლის შეფასებასა და საზღაურის რაოდენობას თემებში ხვეისბერები და გვარის უზუცესები ადგენდნენ. მსაჯულთა ეს კრებული „საბჭოში“ სხდებოდა და აქ თათბირობდა. ასეთი საბჭო გამართული ქვის საჯდომებით დღესაც დაცულია სოფელ დართლოში. მას აქ „საფრინდაოს“ – თორმეტიანთ საჯდომს უწოდებენ. სისხლის აღების, ქალის მოტაცების, ქურდობისა და სხვა მძიმე შემთხვევებში, სათემო ბჭეები თურმე ამ ქვის საჯდომებზე სხდებოდნენ და საქმეს არჩევდნენ. წინ ჩასმული იყო მხარეთა დასაყრდენი ორი ქვა. ერთთან იჩოქებდა მომჩივანი, მეორესთან – მოპასუხე.⁷⁶

ჩვენს ხელთ არსებული მასალებით თუ ვიმსჯელებთ, ყველაზე სრულყოფილად „საფრინდაოს“ აღწერს გიორგი ბოჭორიძე, – თუშეთის ეთნოგრაფიის შესანიშნავი მკვლევარი. იგი წერს: „სოფ. დართლოს ბოლოზე არის საფრინდაო (ადგილის სახელია). აქ, დასავლეთ მხარეს არის ქვის სკამები, რომლებზეც მსხდარან მოსამართლენი. მთავარი მოსამართლე მჯდარა სამხრეთ მხარეს აღმოსავლეთ მხარისაკენ მაღალზურგიან ქვაზე. შუაში არის ერთი ბრტყელი ქვა წინ დაყუდებული წვრილი ქვით, რომელთანაც მუხლზე დადგებოდა და მოახსენებდა მომჩივარი. ჩრდილო მხარეს კი – დამნაშავისა. აქ ირჩეოდა სისხლის საქმე. საფრინდაოზე არის 11 ქვა საზურგეთი (მე-12 დაკარგულია) და შუაში 1 ქვა წინაღმა-

⁷⁵ ვ. ელანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 42-43.

⁷⁶ ს. მაკალათია, დასახ. ნაშრ., გვ. 102.

რთული მეორე ქვით მომჩივანისათვის, 1 – მოწმისათვის და 1 – დამნაშავეისათვის⁷⁷

როგორც ეხედავთ, დართლოში არსებული საფრინდო სასამართლოს გამართვის ადგილი იყო. აქ მოსამართლეთათვის მათი რაოდენობის შესაბამისად, 12 სკამი ყოფილა. სპეციალურად ჰქონიათ მიჩენილი თავთავიანთი ადგილები მომჩივანს, მოპასუხესა თუ მოწმეს, რომელთა დაკითხვაც რიგრიგობით ხდებოდა. ამჟამად, რომ „საფრინდო“ სპეციალიზებული სასამართლო ორგანოს შესაქრები ადგილი ყოფილა. აქ 12 მოსამართლე, რომელთაგან ერთერთი თავმჯდომარეობდა, არჩეულა საქმეებს. ვ. ელანიძის მიხედვით, ეს სათემო მნიშვნელობის სასამართლო ორგანოს შესაქრები ადგილი უნდა ყოფილიყო და იგი სხვა თემებშიც ვარაუდობს ანალოგიური „საბჭო“ ადგილების არსებობას. ს. მაკალათიასთან არ ჩანს გამოკვეთილად, „საფრინდო“ სათემო მნიშვნელობის საბჭოთა თუ ზოგად-თუშური. სრულიად შესაძლებელია, რომ „საფრინდოს“ გამართულ „საბჭოში“ პირიქითის თემის უხუცესი მოსამართლეები იკრიბებოდნენ ამ თემში მომხდარი საქმეების გასარჩევად, მაგრამ ვ. ბოჭორიძის ინფორმაციის მიხედვით, „საფრინდოს“ ზოგად-თუშური მნიშვნელობის სასამართლო დაწესებულება საქმიანობდა და აქ, არა მხოლოდ პირიქითის თემის (სადაც სოფელი დართლო მდებარეობს), არამედ სხვა თემებში არჩეული მოსამართლეებიც იკრიბებოდნენ. ვ. ბოჭორიძის თუშეთთან დაკავშირებული მასალები გამოირჩევა თავისი სანდოობით, ეს, მართლაც, უნიკალური მონაცემებია, რომელნიც სწორუპოვარი მკვლევრის მიერაა შეკრებილი, მათი სისწორე ჩვენში არავითარ ეჭვს არ იწვევს. ასე რომ, დარწმუნებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ „საფრინდო“ ეს საერთო-თუშური მნიშვნელობის საბჭოს გამართვის ადგილს წარმოადგენდა, სადაც თუშეთის მოსამართლეები თუშეთის სხვადასხვა თემიდან, საზოგადოებებიდან იკრიბებოდნენ. აი, რას წერს ვ. ბოჭორიძე: „თუშეთის საბჭო ერთი იყო. ის იმართებოდა დართლოს საფრინდოს, თვეში ერთხელ, ზაფხულში. იქ

⁷⁷ ვ. ბოჭორიძე, თუშეთი, თბ., 1993, გვ. 298. უნდა ითქვას, რომ სოფელ დართლოში, აღნიშნული სკამების ნაშთები დღემდე შემორჩენილია. ჩვენ „ქართული ჩვეულებითი სამართლის შემსწავლელი ლაბორატორიის“ თანამშრომლებთან ერთად, 1992 წელს ვიზუალური სოფელ დართლოში, სადაც ადგილობრივმა მცხოვრებლებმა დაგვათვალისწინეს საფრინდოს არსებული სასამართლო ადგილის ნაშთები. ადგილობრივ მოხუცებს გადმოცემით გაუგიათ, რომ საფრინდო იყო გასასამართლებელი ადგილი. ერთ მხარეს დასვამდნენ ბრალდებულს, მეორე მხარეს დაზარალებულს. შუაში სხდებოდნენ მსაჯულები, რომლებიც მხარეებს რიგრიგობით დაკითხავდნენ (ვ. დავითაშვილი, მასალები თუშეთის ჩვეულებითი სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეკუილი, 1992, გვ. 5).

მიდიოდნენ ხვეისბერები. თითო საზოგადოებაზე 2 კაცი იყო დანიშნული. სულ 6 საზოგადოება: ნაციხვრისა, ომალოსი, დართლოსი, ფარსმისა, ჯეკარბოსლისა, ილურთისა და მაშ, სულ 12 კაცი – „ხვეისბერები“ იყვნენ არჩეული. ესენი მოხუცებული და პატივცემული ხალხი იყო. არჩევდნენ ყველა საქმეს, სისხლის საქმესაც. სისხლის საქმის გადაწყვეტის დროს, ერთხანს, თავმჯდომარეობდა წოვათიდან მოსული დევდრის ანთას ქალი, უქმროდ დაბერებული. ის მჭევრმეტყველი სიტყვის ქალი ყოფილა ძალიან. სხვა დროს საბჭოს ერთ-ერთი წევრი ყოფილა. ის კარგა ხანი ყოფილა თავმჯდომარედ, სასამართლოს სასჯელსაც თვითონ ასრულებდნენ. ხვეისბერების კრება არის „საბჭო“ და მათი მუშაობა – „ბჭობა“. ხვეისბერები უწინ ყოფილა, მერმე ამათ მაგიერ შეპოულიათ ჯერ „ნაცვალი“ (ამათ კრება აღარ ჰქონდა) და ბოლოს – მამასახლისი“. იქვე, გ. ბოჭორიძე მიუთითებს, რომ ძველად ხვეისბერები, რომელთაც ხალხი ირჩევდა, წყვეტდნენ სისხლის სამართლის საქმეებს⁷⁸.

გ. ბოჭორიძის ამ ცნობაში გარკვევით ჩანს, რომ დართლოს საფრინდაოს შეკრებილი სასამართლოს სახით, საქმე გვაქვს საერთო-თუშური მნიშვნელობის სასამართლო დაწესებულებასთან. ეს იქიდან ირკვევა, რომ იმ ექვსი საზოგადოებიდან, რომელშიც ხდებოდა მოსამართლეთა არჩევა, მხოლოდ ორი – ფარსმისა და დართლოსი – მიეკუთვნება პირიქითის თემს. დანარჩენი საზოგადოებები ჩალმისა და გომეწრის თემებს მიეკუთვნება (თუ მხედველობაში მივიღებთ თუშეთის დაცოფას ოთხ თემად. გ. ბოჭორიძე თუშეთს რვა საზოგადოებად ყოფს). გ. ბოჭორიძის ჩამონათვალში არ ჩანან წარმომადგენლები წოვას თემიდან. ამის მიზეზი ის უნდა იყოს. რომ წოვათა თემი გ. ბოჭორიძის მიერ მასალის ჩაწერისას, კარგა ხანია თუშეთში აღარ ცხოვრობდა. როგორც ვ. ელანიძე აღნიშნავს, XIX საუკუნის 30-40-იანი წლებიდან კახეთის ბარში ყოფილან გადასახლებულნი და საზამთროდაც და საზაფხულოდაც თუშეთში აღარ რჩებოდნენ⁷⁹. თუმცა გ. ბოჭორიძის მიერ მითითებულ იმავე ცნობიდან ჩანს, რომ ძველად, როდესაც წოვას თემი თუშეთში ბინადრობდა, მათი წარმომადგენელი მოსამართლეები მონაწილეობას იღებდნენ საფრინდაოს გამართულ სასამართლოში. მოსამართლეთა შორის გ. ბოჭორიძე გამოყოფს დევდრის ანთას ქალს, ალბათ, იმიტომ, რომ იგი ქალი იყო, რაც გამონაკლისს წარმოადგენდა მოსამართლეთა შორის.

⁷⁸ გ. ბოჭორიძე, თუშეთი, თბ., 1993, გვ. 326.

⁷⁹ ვ. ელანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 41.

ეს ყოფილა უქმროდ დაბერებული, მჭევრმეტყველი ქალი, რომელიც, კარგა ხნის განმავლობაში, სასამართლოს თავმჯდომარეც კი ყოფილა. გ. ბოჭორიძე პირდაპირ მიუთითებს, რომ ეს ქალი წოვათაღან იყო მოსული, ე. ი. თავის დროზე წოვას თემსაც უნდა ჰყოლოდა წარმომადგენლები საფრინდაოს გამართულ სასამართლოში. დევდრის ანთას ქალი საგირთის მკვიდრი ყოფილა. ვ ბოჭორიძე ამ სოფელს წოვას თემის ნასოფლარებში იხსენიებს ისევე, როგორც თემის სხვა სოფლებს.⁸⁰ ასე რომ, გ. ბოჭორიძე წოვას თემს არ ახსენებს იმ საზოგადოებებს შორის, რომელთა წარმომადგენლებიც საფრინდაოს იკრიბებოდნენ, რადგანაც თუშეთში ამ თემების ნასოფლარები იყო მხოლოდ დარჩენილი და მათ თავიანთი წარმომადგენლები აღარ ეყოლებოდათ, თუმცა, როგორც ჩანს, გადმოცემის მიხედვით, ძველად წოვას თემის წარმომადგენლებიც იქნებოდნენ საფრინდაოს შეკრებილ მოსამართლეთა შორის.

გ. ბოჭორიძე აღნიშნავს, რომ საფრინდაოს შეკრებილი ხვევისბერების კრება იყო „საბჭო“. ე. ი. საბჭო სასამართლო ორგანოს აღმნიშვნელი ტერმინია, ხოლო მათ მიერ საქმის განხილვას კი „ბჭობა“ ეწოდებოდა. ეს „საბჭო“ იხილავდა ყველა საქმეს, მათ შორის, სასისხლო საქმეებსაც. თუ ბოჭორიძის ცნობას სხვა მონაცემებთან შევაჯერებთ, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ საფრინდაოს შეკრებილი სასამართლო ორგანო, როგორც ზოგად-თუშური სასამართლო დაწესებულება, განიხილავდა სხვადასხვა თემებსა და თემის წევრთა შორის დავებს და, როგორც ს. მაკალათია მიუთითებს, მძიმე შემთხვევებს. სრულიად ბუნებრივი უნდა იყოს, რომ თუშეთის ყველა საზოგადოების წარმომადგენელი მოსამართლეების საბჭო მარტივ და მსუბუქ საქმეებზე არ მოცდებოდა. მისი განხილვის ობიექტი მკვლელობის, ქურდობის, ქალის მოტაცებისა და სხვა მნიშვნელოვანი საქმეები იყო. ერთი თემის წევრთა შორის არსებულ დავებს, შედარებით მარტივ საქმეებს, სავარაუდოა, რომ სხვა სასამართლო დაწესებულებები განიხილავდნენ.

სრულიად ბუნებრივია, რომ ერთი თემის, საზოგადოების მცხოვრებთა შორის დავა, ამ თემის, საზოგადოების შიგნით არსებულ სასამართლო დაწესებულებას განეხილა (მაგალითად, „საკითხ კაცებს“, გონიერ უზუცესებს, რომლებიც თითოეულ თემში იყვნენ და რომელთაც მოიწვევდნენ მოცემული დავის გადასაწყვეტად. შესაძლოა, ამ სასამართლო დაწესებულებას სამედიატორო სასამართლოს სახე მიეღო), ხოლო სხვადასხვა

⁸⁰ გ. ბოჭორიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 14.

თუმს, თემის წევრებს შორის წარმოქმნილი დავები კი — ზოგად-თემურ სასამართლო დაწესებულებას. თუმცა, არ არის გამორიცხული, საფრინდაოს შეკრებილთ თემის შიგნით მომხდარი დანაშაულიც განეხილათ, თუ ძალზე მძიმე შემთხვევა იქნებოდა სახეზე.

„საფრინდაოს“ შეკრებილ მოსამართლეებს გ. ბოჭორიძე ხვეისბერებად იხსენიებს. იგი თვითონვე ხსნის, რომ ძველად ხვეისბერებს ხალხი ირჩევდა და ისინი სისხლის სამართლის საქმეებსაც განიხილავდნენ. როგორც ჩანს, საფრინდაოს შეკრებილ ხვეისბერებს მათივე საზოგადოებები ირჩევდნენ.⁸¹ ისინი თავიანთ საზოგადოებაში შესაბამის ფუნქციებსაც ახორციელებდნენ, როგორც ჩანს, აღმინისტრაციულს, ხოლო საფრინდაოს საბჭოში კი სასამართლო ფუნქციების განსახორციელებად იკრიბებოდნენ და სისხლის სამართლისა და სხვა საქმეებს განიხილავდნენ, და მათ მიერვე გამოტანილი გადაწყვეტილების აღსრულებაშიც იღებდნენ მონაწილეობას (სავარაუდოა, რომ დაახლოებით ისევე, როგორც ეს ხვესურეთსა და სვანეთში ხდებოდა). ხვეისბერები, ცხადია, მოხუცებული და პატივცემული, უდიდესი ავტორიტეტის მქონე პირები იყვნენ, შემდეგ, დროთა განმავლობაში, ხვეისბერთა ფუნქციებს, როგორც ბოჭორიძე აღნიშნავს, ასრულებდნენ ჯერ ნაცვლები, ხოლო შემდეგ — მამასახლისები.

თუშეთის შესახებ ჩვენს ხელთ არსებული მასალების მიხედვით, შევიძლია ზოგიერთი დასკვნა გამოვიტანოთ. თუშურ ჩვეულებით სამართალში ცალსახად დასტურდება სამედიატორო, მომრიგებელი სასამართლოს არსებობა. ეს უძველესი სასამართლო დაწესებულება თუშეთში XX საუკუნის I ნახევარშიც ფიქსირდება. სამედიატორო სასამართლო ჩვეულებით სამართლის საფუძველზე მოქმედი სხვა სასამართლო დაწესებულებების გაჩენამდე ყალიბდება. ასე უნდა ყოფილიყო თუშეთშიც. აქაც, მას შემდეგ, რაც ეს სხვა სასამართლო ორგანოები წყვეტენ არსებობას, სამედიატორო სასამართლო რჩება ერთადერთ სასამართლო ინსტიტუტად, რომელსაც მიმართავდნენ მოდავე მხარეები, თუ გადაწყვეტდნენ სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოების ჩარევის გარეშე, ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით მორიგებას. მასალებში ჩანს, რომ მხარეები თვით

81. სამწუხაროდ, რა ეადით, რა წესით გ. ბოჭორიშვილთან არ ჩანს. საფიქრებელია, რომ საფრინდაოს შეკრებილი მოსამართლე ხვეისბერები მხოლოდ ერთი კონკრეტული საქმის გასარჩევად არ იყვნენ გაშვებული და მათ გარკვეული პერიოდის განმავლობაში უხდებოდათ ზოგად-თემური საეკილიზებული სასამართლო დაწესებულების განსჯადობას მიკუთვნებული საკითხების განხილვა.

ირჩევდნენ, კონკრეტული დავის მოსაგვარებლად, მომრიგებელ მოსამართლეებს. არ არის გამორიცხული, რომ მხარეებს მათი წარმომადგენლებისათვის მიენდოთ მოსამართლეთა შერჩევა. ვ. ლაგაზიძის მიერ ნახსენები „საკითხ კაცთა“ სასამართლოს, აგრეთვე, ივ. ცისკარიშვილის მიერ დაფიქსირებულ უხუცესთა სასამართლოს, შესაძლოა, მომრიგებელი სასამართლოს ფუნქციები ჰქონოდა.

თუშეთში სხვა სახის სასამართლო დაწესებულებებიც დასტურდება. აქ თითოეულ ტერიტორიულ ერთეულს თავისი თვითმმართველობის ორგანოები გააჩნდა. მ. მაჩაბელიც ადასტურებს ამას.⁸² სრულიად ბუნებრივია, რომ სოფლის, თემთა, სრულიად თუშეთის სახალხო ყრილობას (იგი ცალკეული თემთა მიერ არჩეული წარმომადგენლებისაგან შედგებოდა) სხვა ფუნქციებთან ერთად, კონკრეტულ შემთხვევაში, სასამართლო ფუნქციების შესრულებაც აეღო საკუთარ თავზე, როგორც ეს საქართველოს სხვა კუთხეებშიც ხდებოდა (ვთქვათ, თემის დალატის, უზნეო საქციელისა და სხვა საჯარო ხასიათის დანაშაულთა ჩადენისას). ამ დაწესებულებებს შეეძლოთ დამნაშავეისათვის ქონებრივი საზღაურის, ჯარიმის დაკისრება, მისი მოკვეთა, გაძევება. სავარაუდოა, რომ მის უკან მთელი თემის (საზოგადოების) ავტორიტეტი და ძალა იდგა. აქედან გამომდინარე, მისი გადაწყვეტილება სავალდებულო უნდა ყოფილიყო (სრულიად თუშეთის ყრილობისა, თუშეთის ოთხივე თემისთვის, ცალკეულ თემთა ყრილობისა თუ უხუცესთა საბჭოსი, მოცემული თემისთვის და სხვა).

ცალსახად დასტურდება თუშეთში საერთო-თუშური მნიშვნელობის სპეციალიზებული სასამართლო ორგანოს არსებობა, რომლის მოსამართლეებსაც თუშეთის სხვადასხვა თემები ირჩევდნენ პარიტეტულ საწყისებზე. ეს სასამართლო ორგანო სხვა სასამართლოების მიმართ ზემდგომი ინსტანცია არ უნდა ყოფილიყო. თითოეულ სასამართლო დაწესებულებას საკუთარი კონსტიტუცია უნდა ჰქონოდა. ჩვენ ენახეთ, რომ არსებობს გარკვეული მინიშნებები, რომ საერთო-თუშური სასამართლო ორგანო განიხილავდა იმ საქმეებს, სადაც მხარეები სხვადასხვა თემი და სხვადასხვა თემის წევრები იყვნენ. გ. ბოჭორიძის მიხედვით, ზოგადთუშური სასამართლო იკრიბებოდა 12 მოსამართლის შემადგენლობით, სოფელ დართლოში, სპეციალურად მოწყობილ ადგილზე, რომელსაც დღესაც „საფრინდლოს“ უწოდებენ. ისტორიულად თუშეთში სხვადასხვა თემის წარმომადგენელთ-

⁸² Мацабелли М. В. Экономический быт государственных крестьян Тифлисского уезда Тифлисской губернии, Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского Края, т. V, Тифлис, 1887, стр. 371.

აგან შემდგარი სასამართლო ორგანოს ძირითადი შესაქრები ადგილი, სწორედ, „საფრინდაო“ უნდა ყოფილიყო. ეს კარგად ჩანს გ. ბოჭორიძესთან. სპეციალურად სასამართლო სხდომებისათვის მოწყობილი მსგავსი ადგილი, თუშეთში არსად ყოფილა და, სრულიად ბუნებრივია სხვადასხვა თემიდან არჩეული მოსამართლეები სწორედ აქ შეკრებილიყვნენ. საფრინდაოს მოწყობილი სასამართლო „დარბაზი“, როგორც ჩანს, უძველესი დროიდან არსებობდა და აქ სასამართლო პროცესები რამდენიმე საუკუნის წინათაც იმართებოდა. როდესაც გ. ბოჭორიძემ აღწერა „საფრინდაო“ (XX საუკუნის 20-იან წლებში), აქ სასამართლო პროცესები უკვე აღარ ტარდებოდა.

როგორც სხვადასხვა ავტორთან ჩანს, ზოგადთუშური სასამართლო დაწესებულების ფუნქცია შეიძლება შეესრულებინა „თუშეთის ღელეზე“ შეკრებილ კრებას, რომელიც სხვადასხვა თემისგან (საზოგადოებისგან) პარიტეტულ საწყისებზე შერჩეული წევრებისაგან შედგებოდა. ცნობილია, რომ „თუშეთის ღელე“ ეს იყო საერთო ყრილობის შეკრების ადგილი. ასეთად იგი ჩანს ს. მაკალათიასთან, განსაკუთრებით კარგად კი, ვ. ელანიძესთან. ამ უკანასკნელის მიხედვით, აქ სხვადასხვა თემის წარმომადგენლები მამასახლისების ხელმძღვანელობით, სასამართლო ფუნქციების განსახორციელებლად იკრიბებოდნენ. არ უნდა იყოს გასაკვირი, რომ სახალხო თვითმმართველობის ორგანოთა შესაქრებ ადგილას სასამართლო განხილვასაც ჰქონოდა ადგილი.⁸³ ვ. ელანიძის მიხედვით, „თუშეთის ღელეზე“ საერთო-თუშური ყრილობა XX საუკუნის დასაწყისშიც ტარდებოდა. XX საუკუნის 70-იან წლებში მის მიერ გამოკითხულ ზოგიერთ მოხუცებულს მონაწილეობაც კი მიუღია ასეთ ყრილობებზე. ერთ-ერთი მათგანი საუბრობს საერთო სათემო ყრილობის მიერ, სწორედ, სასამართლო ფუნქციის განხორციელების შესახებ.⁸⁴ ასე რომ, საერთო-თუშური მნიშვნელობის საერთო ყრილობა, რომელსაც მამასახლისები ხელმძღვანელობდნენ და სხვადასხვა თემის მიერ არჩეული წარმომადგენლებისაგან შედგებოდა, შესაძლოა, სასამართლო ფუნქციების შემსრულებლადაც მოგვევლინოდა. ვ. ელანიძის ერთ-ერთი მთხრობელი აღნიშნავს, რომ იგი რამდენჯერმეა ნამყოფი „თუშეთის ღელეზე“ გამართულ ყრილობაზე და მას ექვსი მამასახლისი ხელმძღვანელობდა — თითოეუ-

⁸³ კერძოდ, კონკრეტულ შემთხვევაში, სხვადასხვა თემსა და თემის წევრებს შორის დავა, ცალკეული საზოგადოების მიერ პარიტეტულ საწყისებზე არჩეულ 12 მოსამართლეს განეხილა, როგორც ეს მ. კოვალევსკისთან ჩანს.

⁸⁴ ვ. ელანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 40.

ლი თემიდან ორ-ორი (გომეწრიდან, ჩაღმიდან და პირიქითიდან). წოვათა თემი თუშეთში აღარ ცხოვრობდა და მათი წარმომადგენელი აქ არ ჩანს.⁸⁵ ყრილობის ჩატარება მამასახლისების ხელმძღვანელობით, ცხადია, ეს შედარებით გვიანდელი მოვლენაა, ამას, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გ. ბოჭორიძეც მიუთითებს. როგორც დავინახეთ, იგი „საფრინდაოს“ შეკრებილ მოსამართლეებს „ხევისბერებად“ იხსენიებს, რაც ამ სასამართლო ორგანოს სიძველეზეც მიუთითებს.⁸⁶

სამწუხაროდ, ჩვენს ხელთ არსებული მასალა არ გვაძლევს საშუალებას, სრულყოფილად ავსახოთ განსახილველ საკითხთან დაკავშირებული ყველა ნიუანსი. 1992 წელს თუშეთში ჩატარებულმა საველე-ეთნოგრაფიულმა ექსპედიციებამაც არ მოგვცა არსებითი შედეგი. სხვადასხვა ავტორთა მონაცემებიც, წმინდა იურიდიული თვალსაზრისით, საკმაო ხარეზებს შეიცავს და არასრულყოფილია. ამიტომ ჩვენს მსჯელობაში, თუშეთში ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედი სასამართლოების შესახებ, საკმაოდ ბევრია ვარაუდები. სასურველია, როდესაც ცალკე იქნება შესწავლილი სასამართლო ორგანიზაციისა და პროცესის საკითხები თუშურ ჩვეულებით სამართალში, მოძიებულ იქნეს დამატებითი საარქივო მასალა.

⁸⁵ გ. ელანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 41.

⁸⁶ გ. ბოჭორიძის მონაცემებით თუ ვიმსჯელებთ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მოსამართლე ხევისბერთა შეკრება, „ბჭობა“ საფრინდაოს ხდებოდა იმ პერიოდში, როდესაც ხევისბერები რეალურად ფლობდნენ ძალაუფლებას. გ. ბოჭორიძე, როგორც ვნახეთ, მიუთითებს, რომ ხევისბერების ადგილს ჯერ ნაცელები იკავებენ, შემდეგ მამასახლისები. იგი ზაზგასმით აღნიშნავს, რომ ნაცელები, ხევისბერების მსგავსად, საფრინდაოს სასამართლო ფუნქციის განსახორციელებლად უკვე აღარ იკრიბოდნენ. ჩვენი ვარაუდით, საფრინდაოს ზოგად-თუშური მნიშვნელობის სასამართლო დაწესებულების შეკრება ხევისბერთა ადგილის ნაცელების მიერ დაკავების შემდეგ არ ხდებოდა, თუშეთს სათავეში მნიშვნელობის სასამართლო დაწესებულების შეკრება გამორიცხული არ იყო. სრულიად შესაძლებელია, ასევე, ვივარაუდოთ, რომ თავის დროზე, „საფრინდაო“ ეს იყო საერთო თუშური მნიშვნელობის საეკილიზებული სასამართლო დაწესებულების მოსამართლეთა შეკრების ერთადერთი ადგილი. როგორც გ. ბოჭორიძე აღნიშნავს, „თუშეთის საბჭო“ ერთი იყო. ის იმართებოდა დართლოს „საფრინდაოს“. იგი განიხილავდა ძალზე მნიშვნელოვან საქმეებს, მათ შორის მძიმე სასისხლო დევებსაც. ამ სასამართლოს, რომელიც სხვადასხვა საზოგადოებიდან არჩეული ხევისბერების კრებულს წარმოადგენდა, ჩანს, რომ უდიდესი ავტორიტეტი ჰქონდა, რასაც ხელს უწყობდა საეკილიზებად სასამართლო პროცესისათვის „საფრინდაოს“ მოწყობილი სასამართლო „დარბაზი“ ღია ცის ქვეშ. შემდეგ, როგორც ჩანს, ხევისბერთა ძალაუფლების თანდათანობით დაკნინების ფონზე, მათი შეკრება „საფრინდაოს“ გარკვეულ ეტაპზე წყდება და „საფრინდაო“ კარგავს ზოგად-თუშური სასამართლო ორგანოს შეკრების ადგილის მნიშვნელობას. ცხადია, საერთო თუშური მნიშვნელობის ყრილობა მამასახლისების ხელმძღვანელობით, რომლის გამართვა „იღუბლზე“ დასტურდება, შედარებით გვიანდელი მოვლენაა, როდესაც მამასახლისები გამოდიან ასპარეზზე. როგორც აღნიშნა, ამ ყრილობას, შესაძლოა, სასამართლო ფუნქციაც შეესრულებინა.

თავი II. სასამართლო ორგანიზაციასა და პროცესთან დაკავშირებული ძირითადი ასპექტები მართულ ჩვეულებით სავარსაღში

§1. სასამართლო ორგანიზაცია

საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მიხედვით, ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედი სასამართლოების შესახებ ჩვენ მიერ მოყვანილი ცნობები ცალსახად მიუთითებს, რომ XIX-XX საუკუნეებში საქართველოში ჯერ კიდევ მოქმედებდნენ (ზოგან კი დღესაც მოქმედებენ) ასეთი სასამართლოები. როგორც დავინახეთ, საქართველოს ყველა კუთხეში გვხვდება სამედიატორო სასამართლოები, ასევე ჩვეულებრივი მოვლენაა სახალხო თვითმმართველობის ორგანოების მიერ, სხვა ფუნქციებთან ერთად, სასამართლო ფუნქციების განხორციელება.

საქართველოს იმ რეგიონებში, სადაც, ძირითადად, ჩვეულებითი სამართალი არეგულირებდა სამართლებრივ ურთიერთობებს და სახელმწიფო ხელისუფლების გავლენა ნაკლები იყო (მხედველობაშია მთის რეგიონები — სვანეთი, ხევსურეთი, ფშავი, თუშეთი და სხვა), სახალხო თვითმმართველობის ორგანოები მოქმედებდა ყველა ტერიტორიულ ერთეულში (სოფელი, თემი, ხეობა, მთელი კუთხე, მაგალითად, სრულიად ხევსურეთის, ფშავის ხევის, თუშეთის, ბალსზემო სვანეთის სახალხო ყრილობები), ხოლო ბარის რეგიონებში, ძირითადად, გვხვდება სოფლის, ან რამდენიმე სოფლის გაერთიანების (თემის) სახალხო თვითმმართველობის ორგანოები. ყველა ამ ორგანოს — სოფლის, თემის, მთელი კუთხის სახალხო ყრილობებს — გააჩნდა სასამართლო ფუნქციებიც. ისინი არეგულირებდნენ მთელი საზოგადოების (შესაბამისად, ეს იქნებოდა მთელი კუთხის, ხეობის, თემისა თუ სოფლის საზოგადოება) ინტერესების წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულებრივ ქმედებებს, ხოლო სამედიატორო სასამართლოები მხოლოდ კერძო-სამართლებრივ დავებს განიხილავდნენ. საზოგადოების ყრილობის, როგორც სასამართლო ფუნქციების მატარებელი ორგანოს, ძირითადი მიზანი იყო საზოგადოების წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულის ჩამდენი პირის (ვთქვათ, საზოგადოების მოღალატის) დასჯა, რასაც ყოველთვის პრევენციული მნიშვნელობა ჰქონდა. საზოგადოების ყრილობა დამნაშავის დასჯით აფრთხილებდა მის ყოველ

წერს, რომ არ ჩაედინა ისეთი ქმედება, რომელიც მთელი საზოგადოების ინტერესის ხელმყოფი იქნებოდა, ხოლო სამედიატორო სასამართლოს ძირითადი ფუნქცია, მხარეთა შერიგება იყო.

ამ საკითხის დასაკონკრეტებლად, თუ რა საქმეებს განიხილავდა საზოგადოების ყრილობა და რა საქმეებს — სამედიატორო სასამართლო, საჭიროა შევჩერდეთ დანაშაულთა კლასიფიკაციაზე ქართულ ჩვეულებით სამართალში. ქართული ჩვეულებითი სამართლის მასალების ანალიზის საფუძველზე, შესაძლებელია, დანაშაულებანი პირობითად დავყოთ ორ ჯგუფად: 1. დანაშაულებანი, რომლებიც მიმართულია საზოგადოების (ხეობის, თემის, სოფლის) წინააღმდეგ, ე. ი., რომელიც ხელყოფს მთელი საზოგადოების ინტერესს და იწვევს მის რეაქციას. დანაშაულთა ამ ჯგუფს მიეკუთვნება საზოგადოების ღალატი. აქ, ძირითადად, იგულისხმება საზოგადოების თავისუფლების ხელყოფა, საზოგადოების მტრების დახმარება, ხელშეწყობა. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში ამ დანაშაულს იხსენიებენ, როგორც თემისა და ხატის ღალატს, რომელსაც საკმაოდ მრავალფეროვანი შემადგენლობა აქვს და არაერთი დანაშაულებრივი ქმედების ერთობლიობას წარმოადგენს. თითოეული ეს ქმედება ცალკე აღებული, ქმნის თემისა და ხატის ღალატის, როგორც დანაშაულის შემადგენლობას. საზოგადოების წინააღმდეგ გაერცელებულ დანაშაულთაგან გამოვყოფთ ეკლესიისა და გვარ-ხატის გაძარცვას (ამ უკანასკნელს ფშავ-ხევსურეთში თემისა და ხატის ღალატის შემადგენლობის ელემენტად მოიაზრებენ), გვარსა და ნათელ-მირონში ქორწინებას, უკანონო სქესობრივ კავშირს და სხვა; 2. დანაშაულებანი, რომლებიც მიმართულია არა საზოგადო, არამედ კერძო ინტერესების წინააღმდეგ. ეს შეიძლება იყოს პიროვნების, ოჯახის, გვარის, გვარის შემადგენელი სტრუქტურული ერთეულის ინტერესი. ეს დანაშაულებანი იწვევენ, სწორედ, კერძო ხასიათის რეაგირებას. ამ ჯგუფის ყველაზე გაერცელებული დანაშაულებანია: მკვლელობა, დაჭრა-დასახიჩრება, ქონებრივი ზიანის მიყენება, ქურდობა და სხვა.

დანაშაულთა დაყოფა ორ აღნიშნულ ჯგუფად ჩვეულებით სამართალში ფორმალურია, ზუსტი მიჯნის გავლება საზოგადოების წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულთა და კერძო პირთა ინტერესების წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულებებს შორის შეუძლებელია. ჩვეულებითი სამართალი, თავისი არსით, პრეცედენტურია, არ არის ზუსტად რეგლა-

მენტირებული. დანაშაულთა ასეთი გარკვეული სისტემატიზაცია, ძირითადად, მეცნიერული თვალსაზრისით აადვილებს საკითხთა უკეთ შესწავლას, რეალურად კი, საკმაოდ დიდი პირობითობის მატარებელია. საერთოდ, საზოგადოების წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულებებს მიეკუთვნება ყველა ის დანაშაული, რომელთაც თვით საზოგადოება მიიჩნევს მისი ინტერესების ხელმყოფად და თვით საზოგადოება და მისი მესვეურები განიხილავენ და დამნაშავეს შესაბამის სასჯელს უსჯიან (ეს სასჯელებია: ჩაქოლვა, მოკვება, გაძევება, შერისხვა, გამაწბილებელი სასჯელები, ჯარიმა და სხვ.). კერძო პირთა წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულებათა განხილვაში კი, როგორც წესი, არ ერევა (თუმცა საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში გვხვდება გამონაკლისები). ასეთ დანაშაულებებად შეიძლება ჩავთვალოთ ისინი, რომელთაც საზოგადოება არ მიიჩნევს მისი ინტერესების ხელმყოფად, ხოლო კერძო პირთა მიერ აღქმულ იქნება მათი ინტერესების შემლახველად (ეს დანაშაულებანი დაზარალებულის მხრიდან იწვევდა შურისძიებას ან კომპოზიციისა თუ მიყენებული ზიანის ანაზღაურების მოთხოვნას).

ამა თუ იმ დანაშაულის მიკუთვნება დანაშაულთა ერთ-ერთი ჯგუფისადმი შეიძლება იმის მიხედვითაც, თუ, ძირითადად, ვინ განიხილავდა ამ დანაშაულებებს. საზოგადოების ლალატი, ეკლესიის გაძარცვა, აკრძალული ქორწინება, უკანონო სქესობრივი კავშირი, ჩვენს ხელთ არსებული მასალების მიხედვით, საზოგადოების განსჯის ობიექტია, ხოლო მკვლელობა, დაჭრა-დასახიჩრება, ქურდობა (მხედველობაშია არა ეკლესიის, ჯვარ-ხატის გატეხვა), ძირითადად, კერძო პირთა მიერ არჩეული მედიატორების, შუამავლების რეგულირების ობიექტია (ეს განსაკუთრებით კარგად ჩანს მთის რეგიონებში, კერძოდ, ხევსურეთში). თუმცა, სრულიად შესაძლებელია, რომ რაიმე დანაშაული ერთ, რომელიმე კონკრეტულ შემთხვევაში, საზოგადოების მიერ ჩაითვალოს მის წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულად, სხვა შემთხვევაში კი — არა. მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ ქურდობა, საერთოდ, ქართული ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით, ქურდობის ინსტიტუტს უფრო ფართო მნიშვნელობა ჰქონდა, ვიდრე აქვს დღეს. ქურდობა გულისხმობდა მხოლოდ სხვისი ნივთის ფარულ, მართლ-საწინააღმდეგო მითვისებას, სხვისი ნივთის ყოველგვარ დაუფლებას მესაკუთრის ნების საწინააღმდეგოდ, თუ ეს ქმდება, საზოგადოების

თვალსაზრისით, დანაშაულად მიიჩნეოდა. ქურდობის ინსტიტუტი ქართულ ჩვეულებით სამართალში ძალზედ უახლოვდება რომის სამართალში ცნობილ დელიქტს – *furtum*-ს, რომელიც, ასევე, უფრო ფართო მნიშვნელობისაა, ვიდრე ქურდობა თანამედროვე გაგებით და, საერთოდ, ქონებრივი უფლებების წინააღმდეგ მიმართულ დელიქტს წარმოადგენს.¹ ქართული ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით, ნაპოვნი ნივთების მითვისებაც ქურდობაა. მაგალითად, დიმიტრი ცისკარაული ხევსურეთზე საუბრისას აღნიშნავს, რომ თუ პირი ნაპოვნის შესახებ საჯაროდ არ გამოაცხადებდა და ნივთს მითვისებდა, ქურდად ითვლებოდა.²

იმ შემთხვევაში თუ მოხდებოდა ეკლესიის, ან ჯვარ-ხატის გაძარცვა, ან საერთოდ, ჯვარ-ხატის, თემის საკუთრების ხელყოფა, ეს საზოგადოების (თემის, სოფლის) ინტერესების წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულად მიიჩნეოდა, ხოლო ოჯახის, კერძო პირის საკუთრების ხელყოფა კი, კერძო დელიქტს წარმოადგენდა, ე.ი. თუ დანაშაულთა რომელ ჯგუფს ეკუთვნის ქურდობა, დამოკიდებულია კონკრეტული ქურდობის ხელყოფის ობიექტზე, თუმცა კონკრეტულ შემთხვევაში შესაძლებელი იყო, რომ ქურდობა (მხედველობაში არაა ჯვარ-ხატის ან ეკლესიის ქონების) საზოგადოების რეაგირების საგანი გამხდარიყო და საზოგადოებას თვითონვე დაესაჯა ქურდი. ეს, ძირითადად, მაშინ ხდებოდა, როდესაც პირი ქურდობას განმეორებით ჩაიდენდა, მის ასეთ საქმიანობას სისტემატური ხასიათი ექნებოდა (ცხადია, სოფლის ყრილობა მხოლოდ მის ტერიტორიაზე ჩადენილი ქურდობისათვის გაასამართლებდა პიროვნებას, ხოლო კერძო პირთა (ოჯახთა) ქონების ხელყოფისას, მხოლოდ ამავე სოფლის მცხოვრებსა და მის მიმართ რაიმე საჯარო ხასიათის სასჯელს გამოიყენებდა, ბუნებრივია, ამის გარდა, დაზარალებული მხარეც ქურდისაგან სათანადო საზღაურს მიიღებდა). ამის დამადასტურებელი მაგალითები, როგორც დავინახეთ, არსებობს არა მხოლოდ მთის რეგიონების (სვანეთი, ხევსურეთი და სხვა), არამედ იმერეთის, გურიის, სამეგრელოს, ლეჩხუმის სინამდვილიდან, როდესაც სოფლის ყრილობა აძევებს გამოუსწორებელ ქურდს, მოიკვეთს მას ან მის

¹ Римское частное право, М., 1996, стр. 527-528.

² დიმიტრი ცისკარაული, ხევსურთა ზნე-ჩვეულებანი, ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფონდი H, კოლექცია №2814, გვ. 31.

მიმართ იყენებს რაიმე გამაწილებელ სასჯელს (მაგალითად, ნაქურდალით სოფელში საჯაროდ ჩამოტარება). ასეთი სასჯელები (გაძევება, ბოიკოტი, გამაწილებელი სასჯელები) სოფლის ყრილობას, მათი ბუნებიდან გამომდინარე, შესაძლოა, მხოლოდ და მხოლოდ თანასოფლელი ქურდისათვის გამოეტანა. იყო შემთხვევები, როდესაც ქურდს, გარდა ნაქურდალის ანაზღაურებისა და ქურდობისთვის დაწესებული გადასახადის (ნაქურდალის ორმაგი თუ მეტი ოდენობის) დაზარალებულისათვის გადახდისა, საზოგადოებაც აკისრებდა ჯარიმას თავის სასარგებლოდ, მოაწყობდა მის დარბევას. ამრიგად, ქურდობა (არა ეკლესიის თუ ჯვარ-ხატის ქონების) კერძო დელიქტი იყო ქართულ ჩვეულებით სამართალში, თუმცა, გარკვეულ შემთხვევებში, საჯარო საწყისების მატარებლადაც გვევლინებოდა, რომელიც ჩანასახოვან მდგომარეობაში იმყოფებოდა.

მიუხედავად იმისა, რომ დანაშაულთა აღნიშნულ ორ ჯგუფს შორის, ჩვეულებითი სამართლით დადგენილი ზუსტი მიჯნა არ არსებობდა, სასამართლო პრაქტიკის მონაცემთა გათვალისწინებით, მაინც შეგვიძლია ვთქვათ, რომ გარკვეული დანაშაულებანი, კონკრეტულ შემთხვევებში, უმთავრესად, საზოგადოების წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულებებად მიიჩნევა, ხოლო მეორენი – კერძო სამართალდარღვევებად.

ჩვენ საქართველოს ცალკეული კუთხეების მიხედვით განვიხილეთ თუ კონკრეტულად რა ქმედებები მიეკუთვნებოდა საზოგადოების ყრილობათა განსჯადობასა და რა სამედიატორო სასამართლოს განსჯადობას. ძირითადად, ყველა კუთხეში დაახლოებით ერთგვაროვანი სურათი მივიღეთ. მთელი საქართველოს მასშტაბით თუ ვისაუბრებთ, საზოგადოების ყრილობები, უმთავრესად, განიხილავდნენ შემდეგ დანაშაულებებს: საზოგადოების ღალატს, საზოგადოების თავისუფლების ხელყოფას (ეს, ძირითადად, მთის რეგიონებს ეხება, მაგალითად, ბალსზემო სვანეთს), საზოგადოების პირის გატეხვას, საერთო საქმისადმი თავის არიდებას, ქურდობას (ძირითადად, სისტემატურს), უზნეო საქციელს – უკანონო სქესობრივ კავშირს, მრუშობას, სიძვას, გაუპატიურებას, ბუშის გაჩენას; საზოგადოების გადაწყვეტილების შეუსრულებლობას, ეკლესიის გაძარცვას (აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში ჯვარ-ხატის გაძარცვას), საზოგადოების (თემის, სოფლის) საერთო საკუთრების, საერთო ქონების ხელყოფას, მის უკანონო ექსპლუატაციას (მოხვნას, ტყის მოჭრას), უკანონო ქორ-

წინებას (ნათესაებს შორის ქორწინებას,³ ნათელ-მირონის გატეხვას), საზოგადოებრივი წესრიგის ხშირ დარღვევას (ხალხის ხშირად შეწუხებას, აყალმა-ყალის ატეხვას, ჩხუბს, საჯაროდ ლანძლეა-გინებას), უფროსის, მშობლის შეურაცხოფას, თემში, სოფელში რაიმე უპირატესობის (სოციალურის, ქონებრივის) მოპოვებისაკენ სწრაფვას და თემისაგან განცალკევების მცდელობას (ეს ფიქსირდება ზოგიერთ მთის რეგიონში), უქმის გატეხვას და სხვა.

ცხადია, ეს არ არის სრულყოფილი ჩამონათვალი იმ საქმეებისა, რომლებიც საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, შესაძლოა, საზოგადოების ყრილობას განეხილა. ჩვეულებითი სამართალი კახუისტურია, კახუისები კი ძალზე მრავალფეროვანი შეიძლება ყოფილიყო და საზოგადოების ყრილობას, შესაძლოა, ისინი თავისი მსჯელობისა და სასამართლო განხილვის ობიექტად გადაექცია. მაგალითად, ზევსურეთთან დაკავშირებით, ჩვენ მიუთითეთ მონაცემები, რომელთა მიხედვით, სოფლის ყრილობა სჯის იმ მამაკაცს, რომელსაც ცოლი ჩაგრავეს, როგორც მამაკაცი ვერ უძღვება ოჯახს, სილაჩრეს იჩენს, სათანადოდ არ უვლის მოზუც მშობლებს და სხვა.

რაც შეეხება სამედიატორო სასამართლოს, მისი განსახილველი საქმეები იყო: მკვლელობა, დაჭრა-დასახიჩრება, ქურდობა, შეურაცხოფა, ქონების დაზიანება, ვალის დაუბრუნებლობა, საოჯახო სფეროში წარმოშობილი დავები, განქორწინება, ქონებრივი დავები, ოჯახის გაყრისას, ქონების გაყოფასთან დაკავშირებით წარმოშობილი დავები და სხვა.⁴

აღნიშნულ ტენდენციას ჩამოყალიბებული სახით ეხვდებით XIX საუკუნის II ნახევარსა და XX საუკუნეში. სამედიატორო სასამართლო მკვლელობის, დაჭრა-დასახიჩრებისა და მსგავს მძიმე საქმეებს საკვლევ პერიოდში განიხილადა, ძირითადად, მთის რეგიონებში, სადაც მეტი შესაძლებლობა იყო ოფიციალური ხელისუფლების გვერდის ავლით, ხალხური წესით, სადავო ურთიერთობების მოგვარებისა და, სადაც ჩვეულებითი სამართლის მოქმედება უფრო ყოველისმომ-

³ აღსანიშნავია, რომ გვარის შიგნით მომხდარი უღირსი ქმედებისათვის, შესაძლოა, თვით გვარის წევრებს, ნათესაებს მიეღოთ გარკვეული ზომები, ეთქვით, დამნაშავე გვარიდან მოეკეთათ და სხვა.

⁴ თანამედროვე გაგებით როგორც სისხლის, ისე სამოქალაქო საქმეებს სამედიატორო სასამართლო ერთგვარად განიხილავდა. რაიმე განსხვავება სისხლის სამართლის პროცესსა და სამოქალაქო სამართლის პროცესს შორის არ არსებობდა, რაც დამახასიათებელი იყო ყველა ხალხისათვის სამართალგანვიითარების ადრეულ ეტაპზე. ეს ბუნებრივია იმდენად, რამდენადაც ისეთი დანაშაულებები, როგორიცაა მკვლელობა, დაჭრა-დასახიჩრება და სხვა კერძო-სამართალდარღვევებდ ითვლებოდა და სასამართლო პროცესიც ისევე ტარდებოდა, როგორც სხვა. კერძო-სამართლებრივი დავებისას (ქონებრივი და საოჯახო).

ცველი იყო და დიდხანს შემორჩა ძველი სახით.

ბარის რეგიონებში კი ასეთი საქმეების განხილვა სამედიატორო სასამართლოს მიერ არ ხდებოდა, მათ სახელმწიფო სასამართლოები განიხილავდნენ (აღსანიშნავია, რომ მთის რეგიონებში, ვთქვათ, სვანეთსა და ხევსურეთში, თუ ოფიციალური ხელისუფლება განსჯიდა დამნაშავეს, საქმის განხილვა ხალხური წესით მაინც მოხდებოდა). არის ცალკეული მინიშნებანი, როდესაც მკვლელობისა და სხვა მძიმე სასისხლო საქმეთა განხილვა, შესაძლოა, ბარის რეგიონებშიც სასამართლოს მიერ მომზდარიყო, თუმცა ეს უფრო გამონაკლისის სახით ხდებოდა. სამოქალაქო საქმეთა განხილვა კი, საკმაოდ დიდი ხნის განმავლობაში, ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენდა. ქურდობის საქმეთა განხილვა სამედიატორო სასამართლოს მიერ დაფიქსირებულია საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, რაც მას კერძო-სამართლებრივი დარღვევის ხასიათს ანიჭებს (სამედიატორო სასამართლო, შეიძლება, გამართულიყო ქურდის ვინაობის დასადგენად, დამნაშავეის მიერ დაზარალებულისადმი გადასახდელი კომპოზიციის ოდენობის განსაზღვრად). თუმცა, როგორც აღვნიშნეთ, ერთი და იმავე პიროვნების მიერ ქურდობის არაერთგზის ჩადენას საზოგადოება უკვე მისი ინტერესების ხელმყოფ მოქმედებად აღიქვამს, რაც მთელი საზოგადოების სიმშვიდეს არღვევდა და ამიტომ მას უკვე საზოგადოების ყრილობა სჯიდა.

გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ საკვლევ პერიოდში საზოგადოების ყრილობის გავლენა თანდათანობით მცირდება, განსაკუთრებით, რუსული მმართველობის პერიოდში, ეს უფრო ბარის რეგიონებზე აისახა და ზოგიერთი მთის რეგიონზეც, ნაკლებად – ხევსურეთსა და ბალსზებო სვანეთზე. რაც შეეხება სამედიატორო სასამართლოს, მისი მოქმედება ყველგან უფრო დიდხანს შემორჩა. სვანეთსა და ხევსურეთში დღესაც შეიძლება ხალხური სამართლის ამ ინსტიტუტის მოქმედების მოწმე გავხედოთ, მძიმე სასისხლო საქმეებთან დაკავშირებითაც. ასევე როგორც ბარის, ისე მთის რეგიონებში სამედიატორო სასამართლოს გამართვა სამოქალაქო საქმეებთან დაკავშირებით, მათ შორის, მედიატოროთა არჩევა ოჯახის გაყრისას XX საუკუნის განმავლობაშიც კი ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენდა.⁵

⁵ სამედიატორო სასამართლოს ჩატარება ხელისუფლებისაგან ფარულად, ოჯახურ პირობებშიც კი არის შესაძლებელი და ზმირად ხალხი შინაურულად მორიგებას ანიჭებდა უპირატესობას, ვიდრე ხელისუფლების ჩარევას (ეს ჩვენ მიერ მოტანილ მასალებშიც გამოჩნდა), სრულიად ბუნებრივია, რომ ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედ სასამართლო დაწესებულებათაგან ყველაზე სიცოცხლისუნარიანი, სწორედ, სამედიატორო სასამართლო აღმოჩნდა.

ცხადია, როდესაც საზოგადოების ყრილობა სრულად ახორციელებდა თავის უფლებამოსილებას, იგი უფრო ინტენსიურად ერეოდა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და მისი გავლენა ცალკეულ ინდივდუალურ ყოფაზე საკმაოდ არსებითი იყო (განსაკუთრებით მთის რეგიონებში). ჩვენ მიერ მოყვანილ მონაცემებში გამოჩნდა, რომ საზოგადოების ყრილობა ზოგიერთ კუთხეში მკვლევლობისა და სხვა კერძო-სამართლდარღვევების საქმეებშიც ერეოდა.

კერძოდ, სვანეთსა და ზეესურეთშიც ჩანს თემის აქტიური მონაწილეობა მესისხლეთა შერიგებაში, მაგალითად, ეგ. გაბლიანი მიუთითებს, რომ თუ მოსისხლე გვარებს შორის მტრობა დიდხანს გაგრძელდებოდა და მხარეთა შორის მორიგება არ მოხდებოდა, აი, სწორედ, ასეთ დროს, შესაძლოა, თემის ყრილობა ჩარეულიყო საქმეში, ზეგავლენა მოეხდინა მხარეებზე და დაეთანხმებინა ისინი შერიგებაზე. ამის გამო მხარეებს შორის გარიგების მიუღწევლობა იშვიათობას წარმოადგენდა.⁶ ავტორი მიუთითებს, რომ თუ შუამავალთა მცდელობა შედეგს არ გამოიღებდა და მხარეებს ვერ დაითანხმებდნენ შერიგებაზე, მაშინ მათში მოიწვევდა თემის ყრილობას და მოახსენებდა საქმის არსს. ყრილობა, თავის მხრივ, წინადადებას აძლევდა, ურჩევდა დათანხმებულობას შერიგებაზე, წინააღმდეგ შემთხვევაში, თემის რისხვითა და ჭირსა და ლხინში საზოგადოებისგან გარიყვით („განრისხვით“) ემუქრებოდნენ. ამას, ცხადია, შესაბამისი შედეგი მოჰყვებოდა.⁷ ასე რომ, ბაღსაშვილი სვანეთში თემის ყრილობას, შესაძლოა, გადამჭრელი ზომები მიეღო მოსისხლეთა შესარიგებლად, რაც იმით გამოიხატებოდა, რომ მხარეებს ითანხმებდნენ სამედიატორო სასამართლოს მეშვეობით გადაწყვეტილ მათი დავა, თვით თემის ყრილობა უშუალოდ საქმის განხილვასა და განაჩენის გამოტანაში არ ერეოდა. ამას მხარეთა მიერ არჩეული მედიატორები გააკეთებდნენ და მათ მიერ გამოტანილი განაჩენის აღსრულების საფუძველზე მოხდებოდა მხარეთა საბოლოო შერიგება.

ასევე ზეესურეთშიც, საზოგადოების ყრილობა, შესაძლოა, ჩარეულიყო მესისხლეთა შერიგების პროცესში, თუ ამის საჭიროება იქნებოდა. საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ ერთ შემთხვევას მ. კედელაძის არქივიდან. 1951 წელს ჩაწერილ ერთ-ერთ ინფორმაციაში აღნიშნულია, რომ

⁶ ეგ. გაბლიანი, თავისუფალი სვანეთი, თბ., 1927, გვ. 95.

⁷ იქვე.

რამდენიმე წლის წინათ აბიკა ლიქოკელმა შემთხვევით მოკლა სუმბატა ლიქოკელი (სხვადასხვა სოფლის მცხოვრებნი იყვნენ). შემდეგ სისხლის აღების მიზნით, წინასწარი განზრახვით მოკლეს აბიკა (მკვლეელი). მ. კეღელაძის მთხრობელი აღნიშნავს, რომ საქმის გათავებას ბოლო არ უჩანდა, მოსალოდნელი იყო განმეორებითი მკვლელობა. ამიტომ შეიკრიბნენ კარატის ჯვრის ყმები და კარატის ჯვარში თემმა სამანი ჩადგა იმის სამრისხველოდ (საწყევრად), თუ რომელიმე მოწინააღმდეგე მხარე არ შეწყვეტდა მტრობას და არ შეურიგდებოდა მეორე მხარეს. ამავე დროს, თემმა ორივე მხარე გააფრთხილა, რომ თუ კიდევ მოუხდებოდათ ასეთი რამ, ორივეს მოიკეთდნენ და არც ჯვარში მოუშვებდნენ და არც ხალხში.⁸ ამ კონკრეტულ შემთხვევაში კარგად ჩანს, რომ თემი სამანს უსვამს და ამით წყველა-კრულვას უვლენს იმ მხარეს, რომელიც გააგრძელებს სისხლისღვრას და არ შეურიგდება მეორე მხარეს. როგორც ვხედავთ, თემი სპეციალურად იკრიბება იმისათვის, რათა მხარეები დააშოშმინოს და აიძულოს ისინი შეწყვიტონ მტრობა და შერიგდნენ. გატარებული ღონისძიება ხვესურათთვის საკმაოდ ეფექტური იყო და მას სათანადო შედეგიც მოჰყვებოდა — თემის წევრების წინააღმდეგ ვერაფერი წაუვიდოდა და ვერც სამანის ამოღებას გახედავდა.

თემის ყრილობის ჩარევის შესაძლებლობა სასისხლო ურთიერთობებში, კონკრეტული ვითარებიდან გამომდინარე, სრულიად შესაძლებელ მოვლენას წარმოადგენდა.⁹ აქ გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ სასისხლო ურთიერთობების მონაწილე ორი მხარე ერთი თემის წევრები, ერთი ჯვრის (კარატის ჯვრის) ყმები იყვნენ და თემის ყრილობას ორივე მხარეზე შეეძლო გავლენის მოხდენა, რითაც, მოცემულ შემთხვევაში, ისარგებლა კიდევ. ცხადია, თემის ყრილობას შეეძლო დაპირისპირებულ მხარეთათვის მოეთხოვა მტრობის შეწყვეტა და შერიგება და გარკვეული ზომებიც მიეღო ამ მიზნით (ვთქვათ, სამრისხველო სამანი ჩაესვა, თუ არ შერიგდებოდნენ, დამუქდებოდა მოკვეთით, საზოგადოებისგან გარიყვით), თუ ორივე მხარე მოცემული

⁸ მის. კეღელაძე, ხვესურული მასალები, 1951, ხელნაწერი, პირადი არქივი, საქალაქო 13, რეკული №23, გვ. 14.

⁹ სვანეთისა და ხვესურეთის მსგავსად, ხვეისა და ფშავის შესახებ მასალაშიც არის მინიშნება იმის თაობაზე, რომ თვითმმართველობის ორგანოები აქაც იღებენ მონაწილეობას სასისხლო საქმეების მორიგებაში.

თემის თუ სოფლის მცხოვრები იყო.¹⁰

საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ საზოგადოების ყრილობა და სამედი-
ატორო სასამართლო სასამართლო ფუნქციების მატარებელი უძველესი
დაწესებულებებია. ალ. ვაჩიშვილი მიუთითებს, რომ სახალხო
კრება, თავდაპირველად, თვითონ ასრულებს სასამართლო წარმოებას
და მხოლოდ განვითარების შემდგომ საფეხურზე გამოყოფს მსაჯულ-
თა სპეციალურ ჯგუფს.¹¹

საზოგადოების ყრილობის მიერ საქმის განხილვა და განაჩენის
გამოტანა, როგორც აღვნიშნეთ, საქართველოს ყველა კუთხეში დას-
ტურდება.

საზოგადოების ყრილობის ყველა მონაწილეს შეეძლო თავისი აზრი
გამოეთქვა განსახილველ საქმესთან დაკავშირებით და, უმრავლეს
შემთხვევაში, ყრილობა საერთო გადაწყვეტილებამდე მიდიოდა. როცა
ჩადენილია თემის ღალატი, ქურდობა, რაიმე უადრესად უზნეო
საქციელი, თემის ყრილობის მონაწილეებს, ცხადია, საერთო აღმ-
ფოთება იპყრობს და მათი დამოკიდებულება დამნაშავეს მიმართ
წინასწარ ცნობილია, ყველა განწყობილია დასაჯოს დამნაშავე,
თუმცა საქმის არსებითი განხილვა, დამნაშავესა თუ დაზარალებუ-
ლის, ასევე მოწმეთა დაკითხვა, საჭიროების შემთხვევაში, ჩვეუ-
ლებრივ ხდება და ამის შემდეგ მიდის მსჯელობა, თუ რა გადაწყ-
ვეტილება იყოს გამოტანილი, რა სახის სასჯელი გამოიტანონ
დამნაშავეს მიმართ, ხომ არ არის რაიმე შემამსუბუქებელი გარე-
მოება, ჯერ მსუბუქი სასჯელი ხომ არ აკმარონ და განმეორების
შემთხვევაში დასაჯონ უფრო მკაცრად, ან საერთოდ, ხომ არ
აპატიონ დამნაშავეს (სასჯელი შეიძლება ყოფილიყო: სიკვდილით
დასჯა, გაძევება, საზოგადოებისგან იზოლირება — მოკვეთა, ბოიკოტი,

¹⁰ ამ მაგალითში საინტერესოა თვით ზვესური მთხრობლის პოზიცია. მისი განმარტებით, საქმე გართულდა იმიტომ, რომ პირველი მკვლელობა მოხდა განზრახვის გარეშე, შემთხვევით „თავისუფლურად“. შურისძიებით ჩადენილი საპასუხო მკვლელობა კი, ცხადია, წინასწარი განზრახვით, რაც მანძიწმებს, რომ ზვესურეთში, დროთა განმავლობაში, თანდათანობით ხდებოდა სუბიექტური შერაცხვის პრინციპების ჩამოყალიბება. მთხრობლისთვის აშკარად მიუღებელი აღმოჩნდა, რომ შემთხვევით ჩადენილ მკვლელობას მოჰყვა სისხლის აღება. საერთოდ, ზვესურეთში შემთხვევითი მკვლელობისას ბევრად გაადვილებული იყო შერიგება, ვიდრე განზრახ მკვლელობის დროს და, როგორც ჩანს, საპასუხო მკვლელობა, ამ შემთხვევაში, მთხრობლის მიერ უარყოფითად ფასდება.

¹¹ ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, II, თბ., 1948, გვ. 18.

ჯარიმა, გაფრთხილება და სხვა. მათი გამოყენება ოფიციალური ხელისუფლების გვერდის ავლით ხდებოდა). ჩვენ ქართლის სინამდვილიდან მოვიყვანეთ კონკრეტული შემთხვევა, როდესაც სოფლის ყრილობამ დამნაშავეს გამოუტანა განაჩენი, რომელიც წერილობით იქნა გაფორმებული და მას 214-მა კაცმა მოაწერა ხელი, ე. ი. სოფლის ყრილობის ყველა მონაწილემ. აქ კარგად ჩანს, რომ განაჩენის გამოტანა თვით საზოგადოების ყრილობის, როგორც ერთიანი კორპორაციის, პერეოგატივას წარმოადგენდა. ცხადია, საზოგადოების თავკაცთა (უხუცესი, ავტორიტეტული, გონიერი, ძველი წეს-ჩვეულებების მქონე პირები, ზოგან კი ყრილობის მიერ არჩეულნი) თანხმობით ხდებოდა.

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, როდესაც საზოგადოება დღეობაზე იკრიბებოდა, საკითხების განხილვა-გადაწყვეტა, შესაძლოა, მომხდარიყო ჯვარიონის ხევისბერების — თეოკრატიული ხელისუფლების წარმომადგენელთა ინიციატივით. თავკაცები ხელმძღვანელობდნენ ყრილობას, აცნობდნენ შეკრებილ ხალხს განსახილველ საკითხს, იცავდნენ წესრიგს ყრილობის მიმდინარეობისას და, საერთოდ, ორგანიზებას უწევდნენ ყველა იმ პროცედურას, ყველა იმ პროცესუალურ ქმედებას, რომელსაც ადგილი ჰქონდა საზოგადოების ყრილობის მიერ სასამართლო ფუნქციების განხორციელებისას (ვთქვათ, დაკითხვის პროცედურა, განაჩენზე მსჯელობა და სხვა). შესაძლოა, საზოგადოების ყრილობას, მას შემდეგ, რაც დაადგენდა დამნაშავეს ვინაობას, აერჩია რამდენიმე პირი, რომელსაც უნდა ემსჯელა განაჩენზე და დაედგინა იგი. ასეთი შემთხვევა ჩვენ სამეგრელოს სინამდვილიდან მოვიყვანეთ, როცა ყრილობამ აირჩია სასამართლო ხუთი კაცის შემადგენლობით, რომელთაც სასჯელის სახე და ზომა უნდა განესაზღვრათ, რაც გააკეთეს კიდევ. შესაძლოა, თავკაცებს წინასწარ გაეფრთხილებინათ ქურდობაში შემჩნეული პიროვნება, ზოლო თუ იგი არ მოიშლიდა ქურდობას, იწვევდნენ ყრილობას, რომელიც უკვე აძევებდა ქურდს ან რაიმე სხვა სასჯელს უფარდებდა მას. ასევე ხდებოდა, რომ თავკაცები ცალკე იმსჯელებდნენ განაჩენის შესახებ, მიიღებდნენ გადაწყვეტილებას და უთანხმებდნენ მას საზოგადოების ყრილობას. ამ შემთხვევაში, განაჩენი ძალაში რომ შესულიყო, საზოგადოების ყრილობის თანხმობა იყო საჭირო.

გარკვეული მონაცემებით (რომლებიც ჩვენ მოვიყვანეთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხესთან დაკავშირებით), არის ისეთი შემთხვევები, როდესაც საზოგადოების ყრილობა თავის უფლებამოსილებებს (მმართველობით, სამეურნეოს თუ სასამართლოს) განსაზღვრული ვადით გადასცემდა მის მიერ არჩეულ გარკვეულ ორგანოს თუ პირებს. საზოგადოების ყრილობა, ცხადია, გარკვეული პერიოდულობით იმართებოდა, როდესაც რაიმე მნიშვნელოვანი საკითხი იქნებოდა გადასაწყვეტი. როგორც მასალების მიხედვით ჩანს, საზოგადოების ყრილობა განსაზღვრული ვადით ირჩევდა მუდმივმოქმედ დაწესებულებას, ზოგან მეტი, ზოგან ნაკლები რაოდენობის პირებისაგან შემდგარს, რომელიც განიხილავდა მოცემული საზოგადოებისათვის ყოველდღიურ საჭირობო საკითხებს, მათ შორის, სასამართლო ხასიათის. საჭიროებისას კი ხდებოდა საზოგადოების მოწვევა. საზოგადოების მიერ არჩეული თავკაცები ამ ყრილობის საქმიანობაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ, შესაძლოა, მიღებული გადაწყვეტილება შეეთანხმებინათ ყრილობისათვის. მაგალითად, ადმინისტრაციულ-სასამართლო ფუნქციების მატარებლად ქართლში გვევლინება 12 პირისაგან შემდგარი „ამორჩეული კაცების“ ინსტიტუტი, რომელსაც გ. ჟორდანია აფიქსირებს, როგორც ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედს. იგი XIX საუკუნის I ნახევრისათვის უკვე აღარ მოქმედებდა, მისი რუსული მმართველობის მხრიდან შეზღუდვის გამო. ამ ორგანოს თითოეული სოფელი თურმე ერთი წლის ვადით ირჩევდა და იგი იმავე საქმეებს განიხილავდა, რასაც სოფლის ყრილობა. ასევე რაჭა-ლეჩხუმში, იმერეთში, გურიასა და სამეგრელოში დაფიქსირებულ მასალებში საკმაოდ ხშირად ფიგურირებენ საზოგადოების ყრილობის მიერ არჩეული პირები, რომლებიც სამეურნეო თუ ადმინისტრაციული ფუნქციების პარალელურად, სასამართლო ფუნქციებს ახორციელებდნენ, მაგალითად, როგორც რაჭაზე საუბრისას აღვნიშნეთ, სოფელი 3 წლით ირჩევდა გონიერ, ხალხური წესების მცოდნე პირებს, რომლებსაც ევალებოდა სოფლის სახელით ხელისუფლებასთან ურთიერთობა. მთხრობელები ასევე იმერეთში, სამეგრელოსა და გურიაში იხსენებენ სოფლის მიერ არჩეულ სამ თავკაცს, რომელთაც სხვა ფუნქციებთან ერთად, შესაძლოა, მოსამართლის ფუნქციებიც განეხორციელებინათ და თავკაცთა როლი შეესრულებინათ, კერ-

ძოდ, განეხილათ ქურდობის, უზნეო საქციელის (ბოზობის) ფაქტები, ასევე წვრილმანი დანაშაულებანი თუ სამოქალაქო დავები.¹² გურიაში სოფლის მიერ არჩეულებს ინფორმატორთა მნიშვნელოვანი ნაწილი მედიატორებს უწოდებს. დაფიქსირებულია შემთხვევა, როდესაც მედიატორებმა შვილის მკვლელს სასიკვდილო განაჩენი გამოუტანეს.

მთის რეგიონებში, სადაც სახელმწიფო ხელისუფლების ჩარევა მინიმალური იყო (ზოგან რუსული მმართველობის დამყარების შემდეგაც), ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედი სახალხო თვითმმართველობის ორგანოები უფრო თვითმყოფადნი იყვნენ და საზოგადოებისათვის საჭირობოროტო ყველა საკითხს, სწორედ საკუთარი თვითმმართველობის მეოხებით წყვეტდნენ (ბაღსზემო სვანეთი და ხევსურეთი ამის საუკეთესო დადასტურებაა). ბარის რეგიონებში საზოგადოებათა ყრილობები სასამართლო ფუნქციებს ახორციელებდნენ ან ხელისუფლების გვერდის ავლით, ან ისეთ საქმეებთან დაკავშირებით, რომლებსაც ოფიციალური ხელისუფლება არ მიიჩნევდა დანაშაულად. მაგალითად, ზნეობის წინააღმდეგ მიმართული ქმედებანი – ცოლქმრული ღალატი, ბოზობა, ბუშის გაჩენა, ასევე საზოგადო, საერთო საქმისათვის თავის არიდება და სხვა (ზოგიერთი სამართალდარღვევის შესახებ, შესაძლოა, არც გამხდარიყო ცნობილი ხელისუფლებისათვის და მისი განხილვა საზოგადოების ყრილობის მიერ მომხდარიყო, ვთქვათ, ქურდობისა, რომელიც სოფელში მოხდებოდა).

როგორც მოყვანილი მაგალითებიდან გამომჩნდა, თემის ყრილობა გარკვეულ ღონისძიებებს ატარებდა მის მიერ გამოტანილი განაჩენის აღსრულებისთვისაც. კერძოდ, მაგალითად, ჩვენ მოვიყვანეთ ერთი

¹² რატა-ლერჯუშში, გურიაში, სამეგრელოსა და იმერეთში ისინი კერძო-სამართლებრივ, სამეზობლო დავებს იმავე პრინციპებით განიხილავდნენ, როგორც სამედიატორო სასამართლო. მათი მიზანი მხარეთა მორიგება იყო. ამ კუთხეებში დაფიქსირებულ მასალებში არსებული მნიშვნელების მიხედვით, სოფლის მიერ არჩეული თავკაცები, საფიქრებელია, რომ რუსული ხელისუფლების (მხედველობაშია მუყის რუსეთისდროინდელი ხელისუფლება) მიერ გარკვეული უფლებამოსილებანი აქონდათ მინიჭებული და მათი სტატუსი საზოგადოებაში ხელისუფლების მიერ იყო განსაზღვრული. თუმცა, კონკრეტულ შემთხვევებში, საჭიროებიდან გამომდინარე, სრულად შესაძლებელი იყო ამ მხარეებს, სწორედ, ჩვეულებითი სამართლის შესაბამისად მოეწესრიგებინათ გარკვეული დავები, რადგან მათ თვით ხალხი ირჩევდა მატეოსნების, წესჩვეულებების ცოდნის გამო და, აქედან გამომდინარე, გასაკვირი არ უნდა ყოფილიყო, რომ ერთ სოფელში მცხოვრებ მოდავე მხარეებს შორის, სწორედ, მათთვის მიემართათ, ხალხური წესით დავების მოგვარებისას.

კონკრეტული ფაქტი (ქართლი), როდესაც ყრილობამ აირჩია 18 პიროვნება, რომელთაც დაევალა განაჩენის სისრულეში მოყვანა ქალის ვირზე შესმა და სოფელ-სოფელ ჩამოტარება. შესაძლოა, კონკრეტული პირებისათვის დაევალებინათ საზოგადოების ყრილობის სასიკვდილო განაჩენისა თუ სხვა სასჯელის სისრულეში მოყვანა, ე. წ. „დარბევის“ განხორციელებაში კი საზოგადოების წევრთა მნიშვნელოვან ნაწილს უშუალოდ შეიძლება მიეღო მონაწილეობა.

თუმცა ყრილობის მიერ გამოტანილი განაჩენი იყო საბოლოო და მის უკან მთელი საზოგადოების ავტორიტეტი იდგა, მით უმეტეს, თუ გავითვალისწინებთ საზოგადოების ყრილობის, მისი თავკაცების ხშირად აქტიურ მონაწილეობას განაჩენის აღსრულებაში. იგივე ეხება საზოგადოების ყრილობის მიერ არჩეული თავკაცების მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებას, ცხადია, ისეთ საქმეებზე, რომლებიც საზოგადოების ყრილობის განსჯადობის სფეროს მიეკუთვნებოდა, მით უმეტეს, თუ შეთანხმებული იყო თვით ყრილობასთან.

ჩვენ მიერ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედი სასამართლო სისტემის განხილვა გვიჩვენებს, რომ XIX-XX საუკუნეების მასალების მიხედვით, აღნიშნულ პერიოდში საქართველოს ყველა კუთხეში ფიქსირდება სასამართლოს უძველესი ფორმა – სამედიატორო სასამართლო. სამედიატორო სასამართლო ეს სპეციალიზებული სასამართლო დაწესებულებაა. მისი ერთდერთი ფუნქცია, სწორედ სასამართლო ფუნქციის განხორციელებაა (განსხვავებით საზოგადოების ყრილობისაგან).

სამედიატორო სასამართლო ჩნდება საზოგადოებრივი განვითარების იმ ეტაპზე, როდესაც სისხლის აღების, შურისძიების ინსტიტუტის პარალელურად, თანდათანობით ფეხს იკიდებს კომპოზიციათა სისტემა. ცნობილია, რომ საზოგადოებრივი განვითარების ადრეულ ეტაპზე დავა სხვადასხვა გვარის წარმომადგენლებს შორის იწვევს გვარებს შორის სისხლის აღებას, შურისძიებას. სხვა მექანიზმი დავის მოგვარებისა არ არსებობს და, სრულიად შესაძლებელია, დაპირისპირება მხარეებს შორის საუკუნეების განმავლობაში გაგრძელებულიყო. შურისძიების შეწყვეტის, მხარეთა შერიგების უძველეს მექანიზმად იქცა სამედიატორო სასამართლო, როდესაც დაპირისპირებული მხარეები ნებაყოფლობით მიმართავდნენ შუამავალ, მომრიგებელ მოსამართლეებს და მათაც გამოჰქონდათ განაჩენი, რომლის აღსრულების შედეგადაც ხდებოდა

მხარეთა შერიგება. როდესაც საზოგადოება შესაძლებლად მიიჩნევს, რომ სისხლის აღების ნაცვლად, შესაძლებელი და უპრიანია ქონებრივი საზღაურით დაკმაყოფილება და შურისძიების ალტერნატივად ყალიბდება კომპოზიციით სისტემა, ცალკეულ სამართალდარღვევათა გამო დაწესებული კომპოზიციების რეალიზაცია, ძირითადად, სწორედ, სამედიატორო სასამართლოს მეშვეობით ხორციელდება. ზევსურეთზე საუბრისას, ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ კონკრეტულ დავასთან დაკავშირებით მოწვეულ მოსამართლეთა როლი კომპოზიციით სისტემის ჩამოყალიბებაში.

სამედიატორო სასამართლოს დანიშნულება სწორედ ისაა, რომ ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში, თავიდან იქნეს აცილებული შურისძიება და მხარეები მორიდდნენ ჩვეულებითი სამართლით დადგენილი ქონებრივი ანაზღაურების დაკისრების საფუძველზე, ე. ი. სამედიატორო სასამართლოს მთავარი ფუნქცია მხარეთა შერიგებაა. მან ისეთი გადაწყვეტილება უნდა გამოიტანოს, რომელიც ორივე მხარეს დააკმაყოფილებს და მას სამართლიანად მიიჩნევს, წინააღმდეგ შემთხვევაში, შესაძლოა, მოწინააღმდეგე მხარეებს შორის კვლავ გაგრძელდეს მტრობა და შურისძიება.

სამედიატორო სასამართლო არ ყოფილა მუდმივმოქმედი სასამართლო დაწესებულება. მხარეები მის შემადგენლობას თვითონ განსაზღვრავენ ყოველი კონკრეტული საქმისათვის. ორივე მხარე, ძირითადად, თანაბარი რაოდენობის მედიატორებს ასახელებდა. მხარეთა შორის წინააღმდეგობის დასაძლევად, სამედიატორო სასამართლოს გამოყენება მთლიანად მხარეთა ნება-სურვილზე იყო დამოკიდებული. მხარეები ნებაყოფლობით ირჩევდნენ მედიატორებს, მას შემდეგ, რაც დათანხმდებოდნენ დავის შერიგებით გადაწყვეტას. მათ დაყოლიებას შერიგებაზე, ძირითადად, შუაგაცები ან სოფლის თავკაცები ცდილობდნენ. როდესაც მხარეებს სამედიატორო სასამართლოსადმი მიმართვაზე დაიყოლიებდნენ, ეს ნიშნავდა, რომ დაზარალებული მხარე თვითანგარიშშორებას შერიგებას ამჯობინებდა, ხოლო დამნაშავე (ზიანის მიმყენებელი) კი თანახმა იყო, გადაეხადა ის ქონებრივი საზღაური, რასაც სამედიატორო სასამართლო დაადგენდა. სამედიატორო სასამართლოში პროცესის ჩატარებაც ისეთი წესებით ხდებოდა, რომ ზელი შეეწყო მხარეთა შერიგებისათვის. მედიატორ-მოსამართლეებად ირჩევდნენ მათ, ვინც ცნობილი იყვნენ თავისი ავტორიტეტით, პატიოსნებით, ჩვეულებითი

სამართლის უბადლო ცოდნით. ისინი ისე უნდა დალაპარაკებოდნენ მხარეებს, რომ უნდობლობის მარცვალი არ ჩამოეგდოთ მათ შორის, პირიქით, შეერბილებინათ არსებული წინააღმდეგობა. გამოტანილი განაჩენი კი უნდა დაფუძნებოდა ჩვეულებითი სამართლის ნორმებს და, შესაძლოა, მხარეთა შორის გარკვეული კომპრომისის გამომხატველიც ყოფილიყო, რათა განაჩენის აღსრულება პრობლემად არ გადაქცეულიყო. სამედიატორო ლიტერატურაში მიღებულია მოსაზრება, რომ სამედიატორო სასამართლოს გადაწყვეტილება ფაკულტატურ ხასიათს ატარებდა. ეს კარგად ჩანს მ. კოვალევსკისთან, რომელიც მიუთითებს, რომ სამედიატორო სასამართლოს გადაწყვეტილების აღსრულება მხარეებზეა დამოკიდებული და სავალდებულოა იმდენად, რამდენადაც აკმაყოფილებს ორივე მხარეს.¹³ ზოგადად, შეიძლება ითქვას, რომ სამედიატორო სასამართლოს განაჩენი საქართველოშიც ფაკულტატურ ხასიათს ატარებდა. ეს კარგად ჩანს ხევსურეთის, ფშავის, თუშეთისა თუ რაჭის მაგალითებზე. თუ რომელიმე მოდავე მხარე უსამართლოდ მიიჩნედა სამედიატორო სასამართლოს გადაწყვეტილებას, პრინციპში, შეეძლო არ დამორჩილებოდა მას, რითაც მხარეთა შორის შუღლის პერსპექტივას კვლავ რეალურს ხდიდა. ასეთ შემთხვევაში სრულიად შესაძლებელი იყო, სასამართლოს ხელახალი არჩევა და ახალი პროცესი. მაგალითად, ხევსურეთში, თუ ერთ-ერთი მხარე არასწორად ჩათვლიდა სასამართლოს განაჩენს, შეეძლო ხელახალი „რჯული“ (ანუ სამედიატორო სასამართლო) მოეთხოვა. შესაძლებელი იყო ერთსა და იმავე საქმეზე სასამართლო პროცესის რამდენჯერმე ჩატარება მოსამართლეთა სხვადასხვა შემადგენლობით, თუ, რასაკვირველია, ორივე მხარე დათანხმდებოდა „რჯულის“ გამართვას. სასამართლო პროცესთა ჩატარება, შესაძლოა, მანამდე გაგრძელებულიყო, სანამ ორივე მხარისათვის მისაღები განაჩენი არ იქნებოდა გამოტანილი. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ მხარეები, უმრავლეს შემთხვევაში, ახორციელებდნენ სამედიატორო სასამართლოს განაჩენს. ეს განპირობებული იყო იმით, რომ მედიატორებად ირჩევდნენ ძალზე პატივცემულ და პატიოსან ხალხს, რომელთა ავტორიტეტი გამოტანილი განაჩენის შესრულების გარანტი იყო. ასევე, მტრობის გაგრძელების პერსპექტივაც არ უნდა ყოფილიყო მხარეთათვის სახარბიელო, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ისინი სამედიატორო

¹³ Ковалевский М. Современный обычай и древний закон. М., 1886, т. 2, стр. 191-192.

სასამართლოს არჩევაზე არ დათანხმდებოდნენ და თვითონ იზრუნებდნენ დარღვეული უფლების აღსადგენად.

ხშირ შემთხვევაში, სამედიატორო სასამართლოს მიერ გამოტანილი განაჩენის აღსრულების გარანტიად გვევლინება მხარეთა ფიცი, რომ ისინი შეასრულებენ განაჩენს. ასეთი ფიცი სავალდებულო იყო სვანეთში და ზოგიერთ სხვა კუთხეში, ან შესაძლოა, მხარეებს წინასწარ ხელწერილი დაედოთ, რომ აღასრულებდნენ სამედიატორო სასამართლოს გადაწყვეტილებას¹⁴ (აქ უკვე აღარ შეიძლება განაჩენის ფაქულტატურობაზე საუბარი, მისი შესრულება მხარეთათვის სავალდებულო იყო).

ჩვენ აღვნიშნეთ, თუ რა კატეგორიის საქმეებს განიხილავდა სამედიატორო სასამართლო, ორიოდე სიტყვა იმაზეც, თუ რა მიზნით იმართებოდა იგი. ჯერ ერთი, სამედიატორო სასამართლოს ჩატარება ხდებოდა მოცემულ საქმეზე კომპოზიციის ოდენობის დასადგენად (გადასახადის ოდენობასთან დაკავშირებით, მხარეთა შორის უთანხმოების არსებობისას); მეორე – დამნაშავეს ვინაობის დასადგენად; მესამე – მიყენებულ ზიანსა და დამდგარ შედეგს შორის მიზეზობრივი კავშირის დასადგენად, თუ ამ საკითხზე მხარეთა შორის იქნებოდა უთანხმოება; მეოთხე – ქონების მესაკუთრის დასადგენად, ე. ი., თუ ადგილი ექნებოდა მხარეთა შორის დავას ამა თუ იმ ნივთზე (ქონებაზე) საკუთრების უფლების შესახებ; მეხუთე – საქორწინო-საოჯახო სფეროში ურთიერთობების მოსაწესრიგებლად (ეთქვათ, განქორწინების, ოჯახის გაყოფისას).¹⁵

სამედიატორო სასამართლო, საზოგადოებრივი განვითარების ადრეულ ეტაპზე, ყველა ხალხის სამართლებრივი კულტურის შემადგენელი ნაწი-

¹⁴ მეფის რუსეთის მმართველობისას სამედიატორო სასამართლოს მიერ მიღებული გადაწყვეტილების შესრულების უზრუნველყოფის გარანტიად ხშირად გვევლინებოდა (ძირითადად, ბარის რეკონებში) ხელწერილი, რომელსაც მხარეები აძლევდნენ მედიატორებს, რომლითაც ვალდებულებას კისრულობდნენ, უსიტყვოდ დამორჩილებოდნენ მათ მიერ არჩეული მედიატორების გადაწყვეტილებას და უფლებას კარგავდნენ მედიატორთა გადაწყვეტილებით უპაუოფილების შემთხვევაში, მიემართათ რომელიმე სასამართლოსათვის. ეს ხელწერილი ოფიციალურ სასამართლო დაწესებულებაში მოწმდებოდა. ამ საკითხს ჩვენ შესავალში შევეხეთ და აქ აღარ ვისაუბრებთ, ურთის კი ვიტყვი, რომ ამის მიუხედავად, მედიატორთა არჩევა, მათ მიერ საქმის განხილვა და გადაწყვეტილების გამოტანა ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე ხდებოდა.

¹⁵ ეს საკითხი უფრო დაწვრილებით განხილული გვაქვს ხეცსურეთთან დაკავშირებით, იხ. გ. დავითაშვილი, სამედიატორო სასამართლო ანუ „რჯული“ ხეცსურეთში, თბ., 2001, გვ. 20-32.

ილი იყო. ძველბერძნები და რომაელებიც კი, უძველეს ეპოქაში დავებს სამედიცინო სასამართლოების მეშვეობით აგვარებდნენ, სხვა ხალხებზე რომ აღარაფერი ვთქვათ. საქართველოში სამედიცინო სასამართლოთა მოქმედება, ძირითადად, ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე ხორციელდებოდა და მას გარკვეული თავისებურებანი ახასიათებდა. ის გარემოება, რომ ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე შექმნილი სამედიცინო სასამართლოს მოქმედება საქართველოში XIX-XX საუკუნეებშიც ფიქსირდება და ზოგიერთ რეგიონში (სვანეთი, ხევსურეთი), ფაქტობრივად, პირვანდელი სახით, ძალზედ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ამ უძველესი დაწესებულების შესწავლას საქართველოში, შედარებითი იურისპრუდენციის თვალსაზრისით. ქართული სინამდვილე (ასევე ჩრდილოკავკასიური) საშუალებას იძლევა, წარმოვაჩინოთ ჯერ კიდევ წინასახელმწიფოებრივ სტადიაზე წარმოქმნილი უძველესი სასამართლო დაწესებულება — სამედიცინო სასამართლო.

საქართველოში, ისევე, როგორც ყველგან, სამედიცინო სასამართლო მხარეთა ნებაყოფლობით იქმნება ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში, თუ მხარეთა შორის არის რაიმე სამართლებრივი ხასიათის დავა. განაჩენის გამოტანის შემდეგ სასამართლოს მოცემული შემადგენლობა ასრულებს თავის საქმიანობას.

როგორც აღვნიშნეთ, საქართველოს მთის რეგიონებში XIX-XX საუკუნეებში სამედიცინო სასამართლოს მოქმედების არეალი ბევრად ფართო იყო, ვიდრე ბარში. მის განსჯადობას აქ უმძიმესი სასისხლო დავებიც კი განეკუთვნებოდა. სამედიცინო სასამართლო კი იყო ყველაზე ეფექტური მექანიზმი ამ დავების მოსაწესრიგებლად. მთის რეგიონებში (სვანეთი, ხევსურეთი, ფშავი და სხვა) სამედიცინო სასამართლო კონკრეტული დავის გადასაწყვეტად მხარეთა მიერ აირჩეოდა, ძირითადად, თანაბარი რაოდენობით, თუმცა რაიმე მძიმე დანაშაულობის წროს (მაგალითად, მკვლელობა, მძიმე დაჭრა) ძალზე რთული იყო მხარეთა (განსაკუთრებით კი დაზარალებულის) დაყოლიება შერიგებაზე, რაც სამედიცინო სასამართლოს მეშვეობით უნდა განხორციელებულიყო. მხარეთა დაყოლიებას ამ რეგიონებში ახდენდნენ შუაკაცები, შუამავლები, რომლებიც არწმუნებდნენ მხარეებს, რომ აუცილებელია შერიგება, სამედიცინო სასამართლოს არჩევა და მისი განაჩენის საფუძველზე არსებული დავის მოგვარება. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც მხარეები დათანხმდებოდნენ სამედიცინო სასამართლოს გამართვას, დღის წესრიგში ღებოდა მედი-

ტორი მოსამართლეების არჩევის საკითხი. ეს მხარეთა პრეროგატივას წარმოადგენდა, თუმცა მხარეებს, შესაძლოა, შუაქაცებისათვის ეთხოვათ მედიატორთა არჩევა, იმდენად, რამდენადაც მათ მეტი გამოცდილება ჰქონდათ ამ საქმეში და უკეთ იცოდნენ, ვის შეეძლო მედიატორის ფუნქციის შესრულება. ამრიგად, ამ რეგიონებში შუაქაცები, რომლებიც იყოლიებდნენ მხარეებს შერიგებაზე, ეს სხვა პირები არიან, ხოლო მხარეთა მიერ არჩეული მედიატორები — სხვა, თუმცა არ იყო გამორიცხული, ერთ ან ორივე მხარეს რომელიმე შუაქაცი დაესახელებინა მედიატორად, თუმცა ეს სავალდებულო არ იყო და, შესაძლოა, არ მომხდარიყო. მძიმე სასისხლო საქმეებზე საქართველოს მთიანეთში საკმაოდ დიდი ოდენობის მედიატორებს ეხვდებით. მაგალითად, 25, 20, 12 და ა. შ. შედარებით მსუბუქ საქმეებზე მედიატორთა რაოდენობა შესაძლოა ნაკლები ყოფილიყო. მედიატორთა მთავარი ფუნქცია, როგორც აღვნიშნეთ, მხარეთა შერიგება იყო, რისკენაც წარმართავდნენ ხოლმე, ისინი მთელ თავიანთ ძალისხმევას. როგორც აღვნიშნეთ, ძირითადად, მხარეები თანაბარი რაოდენობის მედიატორებს ირჩევდნენ, რადგანაც სასამართლო პროცესზე მხარეები თანაბარ მდგომარეობაში უნდა ყოფილიყვნენ. თუმცა, შესაძლოა ეს პარიტეტი, კონკრეტულ შემთხვევაში, დარღვეულიყო, მასალების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ძირითადად, დაზარალებულის სასარგებლოდ, ესეც იმ შემთხვევაში, თუ მეორე მხარე დათანხმდებოდა ამას (ყველაფერი მხარეთა შეთანხმებით ხდებოდა). ასეთ ფაქტებს ეხვდებით სვანეთსა და ხევსურეთში. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრებით, ეს უფრო გვიანდელი მოვლენაა. მაგალითად, კალის თემში (ბალსზემო სვანეთი) დაახლოებით XX საუკუნის შუა ხანებისთვის (შესაძლოა ცოტა ადრეც) დაინერგა წესი, რომლის მიხედვით მედიატორ-მოსამართლეთა მთელ შემადგენლობას დაზარალებული ასახელებდა და უკლებლივ ყველას დამნაშავე მხარე „მოულობდა“. სვანეთის სხვა თემებში მხარეები მედიატორებს თანაბარი რაოდენობით ირჩევდნენ, ხოლო ხანდახან არათანაბარი რაოდენობითაც (დაზარალებულის სასარგებლოდ). სვანეთში, ხევსურეთში მხარეთა მიერ მედიატორთა არათანაბარი რაოდენობით არჩევას არ უნდა მოეხდინა გავლენა განაჩენის ობიექტურობაზე, თუნდაც იმიტომ, რომ მედიატორები საერთო, ერთსულოვან გადაწყვეტილებაზე უნდა მისულიყვნენ, თანაც მედიატორთა მხრიდან მიკერძოებას არ ჰქონდა ადგილი, მხოლოდ იმის გამო, რომ ისინი კონკრეტული მხარის არჩეულები იყვნენ. სვანეთში, უპირველეს ყოვლისა, მოსამართლეთა „ტოლო-

ბის ფიცი“ განაპირობებდა მათ ობიექტურობას. სვანეთში ვხვდებით უფროს მედიატორსაც, რომელიც ზედამხედველობდა მედიატორთა საქმიანობასა და ობიექტურობის დაცვას.

ამრიგად, როგორც მთის, ისე ბარის რეგიონებშიც სამედიატორო სასამართლო არჩეულა სხვადასხვა სახის სამოქალაქო ხასიათის დავებს. ბარის რეგიონებში სამედიატორო სასამართლო სამეზობლო თუ საოჯახო დავების მომწესრიგებლად გვევლინებოდა (მიჯნაზე, წანახელზე დავა, ოჯახის გაყრა და სხვა), აქ, ძირითადად, მოდავე მხარეები მედიატორებს თანაბარი რაოდენობით ირჩევდნენ. ორივე მხარე თავ-თავის მედიატორს (ან მედიატორებს) ასახელებდა, ზოლო ურთიერთშეთანხმებით ირჩევდნენ უფროს მედიატორს, რომელიც ნეიტრალიტეტისა და ობიექტურობის უზრუნველყოფელია და წარმართავს საქმის განხილვას (სამედიატორო სასამართლოს დაკომპლექტების ასეთი წესი გვხვდება: რაჭაში, ლეჩხუმში, გურიაში, სამეგრელოში, იმერეთში. ქართლსა და აჭარაში მედიატორებს მხარეები თანაბარი რაოდენობით ირჩევდნენ, თუმცა აქ არ გვხვდება უფროსი მედიატორი). გვხვდება შემთხვევები, როდესაც მხარეები ყველა მედიატორს ურთიერთშეთანხმებით ირჩევდნენ. ოჯახის გაყოფისას კი იმდენი მედიატორი ირჩეოდა, რამდენი ოჯახის წევრიც იყრიებოდა და ისინი კიდევ ურთიერთშეთანხმებით, ერთ უფროს მედიატორსაც ირჩევდნენ. ოჯახის გაყოფისას, უმრავლეს შემთხვევაში, მედიატორებად ოჯახის ახლობელ-ნათესავები გვევლინებოდნენ. ოჯახის გაყრისას მედიატორთა არჩევა სხვა წესითაც შეიძლება მომხდარიყო, მაგალითად, გურიაში.

ბარის ზოგიერთ რეგიონში მედიატორ-მოსამართლეებს, სწორედ, მედიატორებს უწოდებდნენ, ზოგან კი – შუაკაცებს (მაგალითად, ლეჩხუმელ ინფორმატორებს ესმით მედიატორის მნიშვნელობა და ხშირად შუაკაცის ქვეშ, სწორედ, მას გულისხმობენ). აღსანიშნავია, რომ, როგორც წესი, მედიატორთა მიერ გამოტანილი განაჩენი წერილობით ფორმდებოდა და მას ხელს მხარეები და მედიატორები აწერდნენ.

სამედიატორო სასამართლოს მოქმედება საბჭოთა პერიოდშიც ფიქსირდება საქართველოს ყველა რეგიონში, სვანეთსა და ხევსურეთში კი მკვლევლობისა და დაჭრა-დასახიჩრების საქმეებზეც. აქ მხარეები მხოლოდ და მხოლოდ ჩვეულებითი სამართლით დადგენილი წესით აგვარებდნენ დავებს და მეფის რუსეთისდროინდელი თუ საბჭოთა ორგანოებისადმი მიმართვა დიდ სირცხვილად მიიჩნეოდა, ამიტომ ამას ყველა ერიდებოდა, მათ შორის, მკვლევლობის, დაჭრა-დასახიჩრებისა თუ ქურ-

დობის საქმეებზე. ხელისუფლების მიერ დამნაშავეის დაკავებისა თუ გასამართლების მიუხედავად, მხარეები ადგილობრივი წესით მაინც არჩეულენ საქმეს და მხარეთა შერიგებაც ჩვეულებითი სამართლის ნორმებით ხდებოდა. როგორც აღენიშნეთ, სვანეთსა და ხევსურეთში, შეიძლება, დღესაც გაიმართოს სამედიატორო სასამართლო ყველაზე მძიმე სასისხლო საქმეებზეც კი, თუმცა, ბოლო პერიოდში მთის რეგიონებიდან მოსახლეობის მიგრაციის (ეს უფრო ხევსურეთს და აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთს ეხება), თემურ-გვაროვნული ურთიერთობების რღვევის შედეგად, ცხადია, ჩვეულებითი სამართლის, კერძოდ კი, სამედიატორო სასამართლოს მოქმედების ინტენსივობა მკვეთრად შემცირდა.

აღსანიშნავია, რომ საქართველოში ჩვეულებითი სამართლის ნორმების საფუძველზე მოქმედი სასამართლო ორგანოების სისტემისათვის არ იყო დამახასიათებელი ინტენსიურობა, არ არსებობდა პირველი, მეორე და ა. შ. ინსტანციის სასამართლოები. ყველა სასამართლო ორგანო საკუთარ განსჯადობას მიკუთვნებულ საკითხებს განიხილავდა და მათი გადაწყვეტილების გასაჩივრება არ ხდებოდა. სამედიატორო სასამართლოსათვის ეს სრულიად ბუნებრივია. იგი არ იყო მუდმივმოქმედი სასამართლო დაწესებულება და ყოველი კონკრეტული საქმის განსახილველად ხდებოდა მისი ფორმირება მხარეთა მიერ. მისი განაჩენი, შესაძლოა, საბოლოო და სავალდებულო ყოფილიყო მხარეთათვის (მაგალითად, სვანეთში), ხოლო თუ ფაქულტატური იყო, ვთქვათ, როგორც ხევსურეთში, და რომელიმე მხარე არ დაეთანხმებოდა სამედიატორო სასამართლოს გადაწყვეტილებას, მხარეებს, თუ მათი სურვილი იქნებოდა, შეეძლოთ ახალი სამედიატორო სასამართლო („რჯული“) აერჩიათ, რომლის მიერ მიღებული გადაწყვეტილების შესრულების აღბათობა ისეთივე იყო, როგორც პირველი სასამართლოს მიერ მიღებული გადაწყვეტილებისა. სამედიატორო სასამართლო მხარეებს, შესაძლოა, შესაძლებაც აერჩიათ, მეოთხედაც, მეხუთედაც და ა. შ. (იგივე ფიქსირდება თუშეთში, ფშავში, რაჭაში). ყოველი ახლად არჩეული სასამართლო არ წარმოადგენდა რაღაც ზედა ინსტანციის სასამართლოს წინათ არჩეულის მიმართ. წინა სასამართლოს გადაწყვეტილებას (ხევსურულად „ნარჯულევს“) არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდა ხელმეორედ არჩეულთათვის. მიიჩნეოდა, რომ წინა სამედიატორო სასამართლომ მიზანს ვერ მიაღწია, მხარეები ვერ შეარიგა და ახლა აირჩიეს სრულიად ახალი, რომელმაც ჩვეულებრივ უნდა განიხილოს საქმე და შეეცადოს,

ორივე მხარისათვის მისაღები გადაწყვეტილების გამოტანას. პირველად არჩეულ და შემდგომ არჩეულ ყველა სასამართლოს აბსოლუტურად იდენტური კომპეტენცია ჰქონდა. საერთოდ, სასამართლო ინსტანციები შეიძლება გაჩნდეს მაშინ, როდესაც არსებობს მუდმივმოქმედი სასამართლო დაწესებულებები და მათი უფლებამოსილება წინასწარ განსაზღვრულია, ხოლო მხარეებმა იციან, რომ თუ არ დააკმაყოფილებს მათ პირველი ინსტანციის სასამართლოს გადაწყვეტილება, მას გაასაჩივრებენ ზემდგომ ინსტანციაში და არსებობს უმაღლესი ინსტანციის სასამართლო, რომლის გადაწყვეტილებაც საბოლოოა. სასამართლოთა ასეთი იერარქია ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით, მოქმედ სასამართლოებში არ გვხვდება, სწორედ, მუდმივმოქმედი სპეციალიზებული სასამართლო დაწესებულებების არარსებობის გამო, როცა სამედიატორო სასამართლო ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში იქმნება, ისიც მხარეთა ნება-სურვილით, რაიმე ინსტანციურობაზე საუბარი აქ საერთოდ ზედმეტია. გადაწყვეტილების გასაჩივრების არანაირი ინსტიტუტი აქ არ არსებობდა. გადაწყვეტილებით უკმაყოფილების შემთხვევაში კი, შეიძლება არჩეულიყო ახალი სამედიატორო სასამართლო, მაგრამ, თუ რომელიმე მხარე ამას აღარ მოისურვებდა, ახალი სამედიატორო სასამართლოს არჩევა აღარც მოხდებოდა, ე. ი. ახალი სამედიატორო სასამართლოს არჩევა შეიძლება მომხდარიყო იმდენად, რამდენადაც ორივე მხარე იქნებოდა ამაზე თანახმა და, ცხადია, ასეთ შემთხვევაში, ინსტანციებზე, ზემდგომ სასამართლო დაწესებულებებზე საუბარი არ შეიძლება.¹⁶

¹⁶ მიხ. კეღელაძის მასალებში ლეჩხუმის შესახებ გამოჩნდა, რომ თუ მხარეები არ დაეთანხმებოდნენ მათ მიერ არჩეული მედიატორების გადაწყვეტილებას, დაეა განსაზღვრულად გადაეცემოდა ოფიციალურ სასამართლო დაწესებულებას. ეს უკანასკნელი, ცხადია, არ იყო ქართული ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედი სასამართლო დაწესებულება და ამიტომ არ შეიძლება ვთქვათ, რომ საქმე გვაქვს ზემდგომი ინსტანციის სასამართლო დაწესებულებასთან ქართულ ჩვეულებით სამართალში. ცნობილია, რომ რუსულმა ხელისუფლებამ დაუშვა სამედიატორო სასამართლოს მიერ ხალხური წესით წერილობრივი სამოქალაქო, საოჯახო, სამეზობლო დავების გადაწყვეტა. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ მხარეები მედიატორებს წინასწარ აძლევდნენ ოფიციალურ სასამართლო ორგანოში უკვე დამოწმებულ ხელწერილს, რომლის ძალითაც კისრულობდნენ ვალდებულებას, უცილობლად დამორჩილებოდნენ სამედიატორო სასამართლოს განაჩენს და შეეარსებინათ იგი. ხოლო სხვა ოფიციალურ სასამართლოს აღარ ჰქონდა უფლება განეხილა ეს საქმე. ე.ი. ხელწერილის წინასწარი მიცემის შემთხვევაში, სამედიატორო სასამართლოს გადაწყვეტილება საბოლოო იყო. როგორც ჩანს, ზოგიერთ ლეჩხუმელ ინფორმატორს ახსოვდა სხვაგვარი წესი, რომელიც ასევე მოქმედებდა. როდესაც მხარეები მათ მიერ არჩეულ მედიატორებს წინასწარ არ მისცემდნენ აღნიშნულ ხელწერილს და ამ ხელწერილის გარეშე მოხდებოდა სამედიატორო სასამართლოს მიერ საქმის განხილვა, მხარეების ან ერთი რომელიმე მხარის, გადაწყვეტილებით უკმაყოფილების შემთხვევაში, სრულიად ბუნებრივი და შესაძლებელია, რომ მათ ოფიციალური ორგანოსათვის მიემართათ.

ასევე, რაც უფრო ფართო ტერიტორიული ერთეულის მომცველი სახალხო თვითმმართველობის ორგანოები წარმოადგენდნენ სასამართლო ფუნქციების განხორციელებასთან დაკავშირებით შემდგომი ინსტანციის დაწესებულებას, ამ ერთეულის შემადგენლობაში შემავალი შედარებით ნაკლები მოცულობის ტერიტორიული ერთეულის თვითმმართველობის ორგანოს მიმართ, მაგალითად, საჯარო ხასიათის სამართალდარღვევათა განხილვისას, თემის ყრილობა სოფლის ყრილობის მიმართ, ან მთელი კუთხის, ხეობის ყრილობა თემის ყრილობის მიმართ, ყველა დონის საზოგადოების ყრილობა მხოლოდ მის განსჯადობას მიკუთვნებულ საკითხებს განიხილავდა და მის მიერ გამოტანილი განაჩენი საბოლოო იყო (ისევე, როგორც მის მიერ მიღებული ნებისმიერი, სხვა არასასამართლო ხასიათის გადაწყვეტილება) და სავალდებულო მოცემული ტერიტორიული ერთეულის ყველა მცხოვრებისათვის. მაგალითად, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში საზოგადოების ყრილობა იმართებოდა ჯვარ-ხატის ტერიტორიაზე. ეს ჯვარ-ხატი შეიძლება ყოფილიყო მთელი კუთხის ხეობის, თემის, სოფლის, გვარის, მამიშვილობისა და საზოგადოების ყრილობაზე მიღებული გადაწყვეტილება საბოლოო იყო მხოლოდ მოცემული ჯვარ-ხატის ყმათათვის. ეთქვათ, თუ პირი ჩაიდენდა სოფლის ღალატს, მის საქმეს მთელი სოფელი განიხილავდა. ეს იქნებოდა მხოლოდ სოფლის ყრილობის განსჯადობას მიკუთვნებული საკითხი და თუ სოფელი გააძევებდა ან მოიკვეთდა დამნაშავეს, ეს იქნებოდა საბოლოო გადაწყვეტილება, რაც მხოლოდ ამ სოფლის დამოკიდებულების გამომხატველი იქნებოდა მოკლულის მიმართ. თემის ყრილობა სოფლის ყრილობის კომპეტენციაში ვერ ჩაერეოდა, ამიტომ სოფლის ყრილობის გადაწყვეტილების გასაჩივრება თემის ყრილობაზე არ ხდებოდა.

ისეთ რეგიონებში, სადაც ჩვეულებითი სამართლის რეალური მოქმედება ყველაზე დიდხანს შემორჩა (სვანეთი, ხევსურეთი), მხარეთა შორის სადავო საქმეთა განმხილველ ძირითად სასამართლო დაწესებულებად ბოლომდე დარჩა სამედიატორო სასამართლო, რომელიც კერძო-სამართლებრივ საქმეებს განიხილავდა. აქ კერძო-სამართლებრივი დავების განმხილველი რაიმე მუდმივმოქმედი სასამართლო დაწესებულება არ გვხვდება. იგივე ითქმის სხვა კუთხეებზეც. აქაც არ დასტურდება, რომ იმ საქმეებს, რომლებიც სამედიატორო სასამართლოს განსჯადობის სფეროს მიეკუთვნებოდა, განიხილავდა ჩვეულები-

თი სამართლის საფუძველზე ჩამოყალიბებული მუდმივმოქმედი სასამართლო დაწესებულება და მუდმივმოქმედი მოსამართლე. საზოგადოების ყრილობის მიერ გარკვეული ვადით არჩეული მუდმივმოქმედი ორგანოები, რომლებიც სასამართლო ფუნქციებსაც ასრულებდნენ, არ წარმოადგენდნენ სპეციალიზებულ სასამართლო დაწესებულებებს, რადგანაც ამ ორგანოებს სასამართლო ფუნქციათა გარდა, სხვა ფუნქციებიც გააჩნდათ. ეს ის ფუნქციებია, რომლებიც მათზე დელეგირებული იყო საზოგადოების ყრილობის მიერ და მათ შორისაა სასამართლო ფუნქციებიც. ე. ი. ეს ორგანოები, ძირითადად, საზოგადოების ყრილობის განსჯადობას მიკუთვნებულ საქმეებს განიხილავდნენ, კერძოდ, საჯარო ხასიათის სამართალდარღვევებს.

ასევე, თითოეულ სოფელში იყვნენ სიბრძნით, პატიოსნებით, გონიერებით, წეს-ჩვეულებათა ცოდნით გამორჩეული უზუცესები, რომლებიც არ იყვნენ არჩეულნი სოფლის მიერ და თავიანთი ავტორიტეტის გამო, ხალხი მათ სოფლის თავკაცებად მიიჩნევდა. როგორც დავინახეთ, მასალებში კარგად ჩანს, საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, ერთ სოფელში მცხოვრებნი არცთუ იშვიათად, სამეზობლო, საოჯახო დაგების გადასაწყვეტად, სწორედ, მათ მიმართავენ. მათთვის კონკრეტულ სიტუაციაში, შესაძლოა, მხარეებს დაეკისრებინათ მედიატორთა ფუნქციებიც, თუ ორივე მხარე თანახმა იქნებოდა ამაზე. უმთავრესად, ეს ასეც ხდებოდა. ისინი მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ საზოგადოების ყრილობის მოწვევისა და საქმიანობის თვალსაზრისით.

ზოგიერთ კუთხეში ისიც ჩანს, რომ ისინი, შესაძლოა, მომრიგებლებად ყოფილიყვნენ მკვლელობისა თუ დაჭრა-დასახიჩრების შემთხვევაში. კერძოდ, ხევში, რაჭა-ლეჩხუმში, აჭარაში, ქსნის ხეობაში და სხვა, მკვლელობის, დაჭრა-დასახიჩრების, ცემის, შეურაცხყოფისა და სხვა მიზეზთა გამო, ოჯახების დაპირისპირებისას, ისინი ცდილობდნენ, მოერიგებინათ მხარეები და შუაქაცებად გვევლინებოდნენ. საქართველოს ამ კუთხეებში, ჩვენს ხელთ არსებული ეთნოგრაფიული მასალით არ ჩანს, რომ მას შემდეგ, რაც შუაქაცები მხარეებს დაითანხმებდნენ შერიგებაზე, ხდებოდა მხარეების მიერ სამედიატორო სასამართლოს არჩევა, რომელიც არსებითად განიხილავდა საქმეს და გამოიტანდა განაჩენს. ასეთი წესი ფიქსირდება სვანეთსა და ხევსურეთში. ხევში, აჭარაში, რაჭა-ლეჩხუმსა და სხვა კუთხეებში კი, სწორედ, თავკაცების (ხევში „თემის კაცები“, აჭარაში „წინაიკაცები“) მხარეთა შერი-

გების მიზნით, ცხადია, გაერკვეოდნენ საქმის ვითარებაში და საჭიროების შემთხვევაში, დამნაშავე მხარეს თვითონვე დააკისრებდნენ გარკვეულ გადასახადს, რომლის ოდენობა კონკრეტული ხასიათის საქმეზე წინასწარ არ იყო განსაზღვრული და მას აღნიშნული შუაქაცები განსაზღვრავდნენ ცალკეული შემთხვევიდან გამომდინარე, ე. ი. ისინი მოპრიგებლებადაც გვევლინებოდნენ და, გარკვეულწილად, მედიატორთა ფუნქციებსაც ითავსებდნენ. მათ შუაქაცის ფუნქცია, შესაძლოა, ეკისრათ თავიანთი ინიციატივით ან დამნაშავე მხარის თხოვნით. შესაძლოა, შერიგების პროცესში, ამ დროს, დაზარალებული მხარის წარმომადგენლებიც ჩაბმულიყვნენ და თავკაცებთან ერთად მიეღწიათ მხარეთა მორიგებისათვის. სრულიად შესაძლებელია, რომ ძველად საქართველოს ამ კუთხეებშიც სვანეთისა და ხევსურეთის მსგავსად, ადგილი ჰქონოდა შუაქაცებისა და მედიატორების ფუნქციების გამიჯვნას, როდესაც შუაქაცები დაიყოლიებდნენ მხარეებს სამედიატორო სასამართლოს მეშვეობით შერიგებაზე, ხოლო შემდეგ მხარეები აირჩევდნენ მედიატორებს, რომლებიც არსებითად განიხილავდნენ და გადაწყვეტდნენ დავას.

მასალიდან ჩანს ასევე, რომ, შესაძლოა, ადგილი ჰქონოდა თვით-გასამართლებასაც, როდესაც მხარეები ყოველგვარი შუამავლების გარეშე, თვითონ აგვარებდნენ საქმეს და საჭიროების შემთხვევაში, ერთ-ერთი მხარის გადასახდელი კომპოზიციის ოდენობასაც თვითონ განსაზღვრავდნენ. ხევსურეთში ამას „თაოპირად გარიგება“ ერქვა.

§2. სასამართლო პროცესი

ცნობილია, რომ ისტორიულად არსებობდა სასამართლო პროცესის სამი ისტორიული ფორმა: 1. საბრალდებო პროცესი; 2. ინკვიზიციური ანუ სამძებრო პროცესი; 3. შერეული პროცესი. ქართულ ჩვეულებით სამართალში ფიქსირდება სასამართლო პროცესის უძველესი ფორმა, საბრალდებო პროცესი. სვანეთში, ხევსურეთში ან ჩრდილოეთ კავკასიაში პროცესის ეს უძველესი ფორმა უკანასკნელ წლებშიც კი გვხვდება (ძირითადად, სამედიატორო სასამართლოს საქმიანობის დროს), მისთვის დამახასიათებელი ყველა პრინციპით. ესენია: საჯაროობა, ზეპირობა, შეჯიბრებითობა. ეს უკანასკნელი გამოიხატება იმით, რომ მხარეები აბსოლუტურად თანასწორნი არიან. საქმის აღძვრა მხოლოდ მხარეთა მიერ ხდება; საბრალდებო პროცესის დროს, სასამართლო მტკიცებულებების მოგროვებაც მხარეთა პრეროგატივას წარმოადგენს, ზოლო მოსამართლეთა როლი პასიურია. მტკიცებულებათა მოძიებაში ისინი არ მონაწილეობენ და მხოლოდ მათი შესწავლისა და შეფასების საფუძველზე გამოაქვთ განაჩენი. ყოველივე ეს კარგად ჩანს საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში დაფიქსირებული სამედიატორო სასამართლოს საქმიანობის აღმნუსხველ ეთნოგრაფიულ მონაცემებში, იმ კონკრეტულ მაგალითებში, რომელთაც ცალკეული ინფორმატორები გვაწვდიან, განსაკუთრებით, სვანეთისა და ხევსურეთის სამედიატორო სასამართლოთა მოღვაწეობაში.

ხევსურეთთან დაკავშირებით საუბრისას, ჩვენ აღვნიშნავთ, რომ იქ მხარეები თვითონ აგროვებდნენ სასამართლო მტკიცებულებებს. „მთხრობელს“ სწორედ, დაზარალებულ მხარესთან მიაქვს ინფორმაცია მომხდარ დანაშაულთან ან დამნაშავის ვინაობასთან დაკავშირებით, რაც, შეიძლება, კონკრეტული ბრალდების წაყენების საფუძველი გახდეს. მხარეები თვითონ ეძებენ დამნაშავეს, მოწმეებს, ნივთიერ მტკიცებულებებს თუ ასეთი არსებობს, შემდეგ კი მედიატორებს წარუდგენენ მათ. ამასთან დაკავშირებით, ერთ-ერთი ხევსური ინფორმატორი ზუსტად „შენიშნავს“: „საერთოდ, ქურდს ან სხვა დამნაშავეს თვითონ დაზარალებული ეძებს და დანაშაულის დამამტკიცებელ საგნებსაც ისინი აგროვებენ და შემდეგ წარუდგენენ „რჯულის კაცებს“ (მედიატორებს, — გ. დ.) საქმის გარჩევისას.¹ ჩვენს ხელთ არსებულ ეთ-

¹ დ. ჯალაბაძე, მასალები ხევსურულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეველი, 1988, გვ. 38-40.

ნოვგრაფიულ მასალაში არის ერთი საინტერესო კონკრეტული შემთხვევა, როდესაც „რჯულის კაცებმა“ უსაყვედურეს დაზარალებულ მხარეს, რატომ არ შეამოწმა მან „მთხრობლის“ ინფორმაცია. მთხრობელმა დაზარალებულს უთხრა, თუ ვინ მოიპარა და დაკლა მისი ხარი და სად შეინახა რქები და სად გააშრო ხორცი, თუმცა სასამართლო პროცესზე უარი თქვა თავის სიტყვებზე. „რჯულის კაცებმა“ დაზარალებულს უსაყვედურეს: „როცა გაიგე შენი ხარის რქები სად იყო, რატომ არ ნახე...“² ამ მაგალითიდან კარგად ჩანს, რომ მტკიცებულებათა შეგროვება, სწორედ, მხარეთა მოვალეობაა. თვით დაზარალებულს უნდა შეემოწმებინა მთხრობლის ნათქვამი და თუ იგი ნივთიერ მტკიცებულებას, კერძოდ, „გერმს“ წარუდგენდა სასამართლოს, ამით უფრო დადებით შედეგს მიაღწევდა. მხარეებს, შესაძლოა, გარკვეული „საგამოძიებო მოქმედებანიც“ თვითონ ჩაეტარებინათ. ალ. ოჩიაურის მასალებში გვხვდება მაგალითი, როდესაც დაზარალებული მხარე თვითონ ახორციელებს შემთხვევის ადგილის დათვალიერებას.³

რაც შეეხება მოსამართლეებს, მათი როლი სრულიად პასიურია. ისინი პროცესის დაწყების წინ ეცნობიან ერთმანეთს და საქმის არსსაც. რაიმე საგამოძიებო მოქმედებაში, მოწმეთა მოძიებასა და, საერთოდ, მტკიცებულებათა შეგროვებაში ისინი არაავითარ მონაწილეობას არ იღებენ. მათ განაჩენი გამოაქვთ მხარეთა დაკითხვის, მტკიცებულებათა შესწავლისა და შეფასების საფუძველზე.⁴

პროცესი საჯაროდ მიმდინარეობს. საქმის არსებით განხილვას შეიძლება გარეშე პირებიც დაესწრონ. თანამედროვე ხევისური თუ სვანი ინფორმატორები აქცენტს აკეთებენ ახალგაზდობის დასწრებაზე, რათა მათ შეისწავლონ ადგილობრივი სამართალი.

ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენს პროცესის ზეპირობა. შესაძლოა არავითარი წერილობითი დოკუმენტი არ შედგეს. ეს განსაკუთრებით აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთს ეხება. ცნობილია, რომ საქართველოს მთიანეთში მოქმედებდა დაუწერელი ჩვეულებითი სამართალი, რომელიც თაობიდან თაობას ზეპირად — „ანდრეზების“, „პარაკების“

² ო. ზოიძე, მასალები ხევისურულ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეული №1, 1988, გვ. 23.

³ ალ. ოჩიაური, მოსისხლეობა და ჭრა-ჭრილობა ხევისურეთში, პირადი არქივი, საქალაქო N 108, რეული №2, გვ. 15-17.

⁴ გ. დავითაშვილი, სამედიატორო სასამართლო ანუ „რჯული“ ხევისურეთში, თბ., 2001, გვ. 88-89.

სახით გადაეცემოდა და სამართალწარმოებაც ზეპირი ფორმით ხორციელდებოდა. „ანდრეზი“, იგივე „პარაკი“, ეს იყო პრეცედენტი, ნიმუში იმისა, თუ როგორ იყო გადაწყვეტილი ესა თუ ის კონკრეტული დავა, რათა ანალოგიურ შემთხვევაში იგი გამოეყენებინათ მომავალი თაობის მოსამართლეებს. საქმის განხილვა ზეპირად ხდებოდა. ნ. ზიზანაშვილი მიუთითებს, რომ საბჭოს სამართალი სიტყვიერი სამართალია და საბუთს არ ითხოვს.⁵ თუმცა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ჩვეულებრივი მოვლენა იყო სამედიატორო სასამართლოს მიერ მიღებული გადაწყვეტილებების წერილობითი გაფორმება. ცნობილია, რომ შემორჩენილია სამედიატორო სასამართლოს მიერ მიღებული არაერთი წერილობითი გადაწყვეტილება, რომლებიც, ძირითადად, სამოქალაქო საქმეებს ეხება. სვანეთში კი ცალკეულ ოჯახებს შემორჩა სასისხლო საქმეებზე მედიატორთა მიერ გამოტანილი წერილობით გაფორმებული განჩენები, განჩენის აღსრულების შესახებ მხარეთა მიერ დადებული ხელწერილებიც. მიუხედავად სამედიატორო სასამართლოთა გადაწყვეტილებების შესაძლო წერლობითი გაფორმებისა, თვით პროცესი ზეპირად მიმდინარეობდა.

ორიოდე სიტყვა ვთქვათ სასამართლო პროცესში მონაწილე პირებზეც. ესენი არიან: მხარეთა მიერ არჩეული მედიატორები, პროცესში მონაწილე მხარეები, მოწმეები, ასევე, საჭიროების შემთხვევაში, შესაძლოა, ადგილობრივი ექიმიც („დასტაქარი“) გამხდარიყო პროცესის მონაწილე.

პროცესში მონაწილე ერთი მხარე არის მომჩივანი (ბრალმდებელი), იგივე დაზარალებული, რომელიც აღძრავს საქმეს და ზეპირად მოახსენებს თავის საჩივარს (სარჩელს) მოსამართლეებს. დაზარალებულად ითვლება ის პირი, რომლის პიროვნებას, ჯანმრთელობას ან ქონებას მიაღება ზიანი, ან გაუტეხეს სახელი, მიაყენეს შეურაცხყოფა. მკვლელობის საქმეზე (მთის რეგიონებში) დაზარალებულად მიიჩნევიან მოკლულის ოჯახის წევრები, ახლობლები, მისი ის ნათესავები, რომელთაც ევალებათ სისხლის აღება. მეორე მხარედ გვევლინება მოპასუხე (ბრალდებული, ეჭვმიტანილი, დამნაშავე). ეს არის დაზარალებულისადმი ზიანის მიმყენებელი, დამნაშავე (თუ მისი დანაშაული დადასტურებულია და პროცესი იმართება მხოლოდ კომპოზიციის ოდენობის დასადგენად) ან ეჭვმიტანილი დაზარალებულისადმი ზიანის მიყენებაში. აღსანიშნავია,

⁵ ნ. ზიზანაშვილი, ეთნოგრაფიული ნაწერები, თბ., 1940, გვ. 57.

რომ „ბრალდებულისა“ და „ექვმიტანილის“ იურიდიულ მნიშვნელობას შორის ქართულ ჩვეულებით სამართალში განსხვავება არ შეინიშნება როგორც ეს თანამედროვე პროცესუალური სამართლისთვისაა დამახასიათებელი. ინფორმატორები მოპასუხე მხარეს ორივე ტერმინით იხსენიებენ, თუმცა მათ შორის განსხვავებას არ აფიქსირებენ. ძირითადად, მოპასუხე მხარეს ექვმიტანილად მოიხსენიებენ მხოლოდ მაშინ, როდესაც პროცესზე უნდა გაირკვეს დამნაშავეის ვინაობა და არსებობს მხოლოდ კონკრეტული პირი, ვისაც დანაშაულის ჩადენას აბრალბენ. იგივე პირი ბრალდებულადაც შეიძლება მოიხსენიონ (დაზარალებულს მასზე ეჭვი აქვს, რომ დანაშაული ჩაიდინა და ამიტომ ის ექვმიტანილია და, როგორც ექვმიტანილს წაუყენა ბრალი, ბრალი დასდო, რასაც დამტკიცება სჭირდება, ამიტომ ის ბრალდებულადაც მოიხსენიება, რაც სრულიად ბუნებრივია).

აღსანიშნავია, რომ სასამართლო პროცესზე დაკითხვას ესწრებიან დაზარალებულისა და დამნაშავეის (მოპასუხის) ახლობლები – ოჯახის წევრები, ბიძაშვილები (ეს უფრო მთის რეგიონს ეხება სისხლის სამართლის საქმეებზე). ამიტომ, პირები, რომლებიც თან ახლავს დაზარალებულს ან მოპასუხეს (დამნაშავეს) სასამართლო პროცესზე, შეიძლება მიიჩნიონ პროცესის მონაწილეებად. დაზარალებული მასთან ერთად დამსწრე ახლობლებთან ერთობლიობაში მოიაზრება დაზარალებულ მხარედ, ხოლო მოპასუხე (დამნაშავე) თავის ახლობლებთან ერთად – მოპასუხე მხარედ. უფრო მეტიც, არცთუ იშვიათად, ჩვენებას დაზარალებულის ან მოპასუხის სახელით, ოჯახის უფროსები, გვარის უფროსები ან ბიძაშვილობაში დარბაისლობითა და სიტყვა-პასუხით გამორჩეული პირები იძლევიან.

საქართველოს ყველა კუთხეში ჩვეულებითი სამართლის საფუძველზე მოქმედ სამედიატორო სასამართლოში სასამართლო პროცესი, ძირითადად, ერთგვაროვანი იყო. სასამართლო პროცესის პირველ სტადიაზე ხდებოდა საქმის არსებითი განხილვა. მედიატორები, უპირველეს ყოვლისა, დაპკითხავდნენ მხარეებს, ჯერ მოსარჩელეს, შემდეგ მოპასუხეს. მერე ხდებოდა მოწმეთა დაკითხვა (თუ ისინი სახეზე იყვნენ და საქმეში მონაწილეობდნენ). შესაძლოა, ადგილი ჰქონოდა მოწმეთა დაპირისპირებას. სისხლის სამართლის საქმეებზე მხარეთა დაპირისპირება არ ხდებოდა. მამულზე დავისას მედიატორებს, შესაძლოა, სადავო მიჯნებიც დაეთვალიერებინათ, სამოქალაქო საქმეებზე

კი, გასცნობოდნენ მხარეების მიერ წარმოდგენილ დოკუმენტებს.

საქმის არსებითი განხილვის დამთავრების შემდეგ, ადგილი ჰქონდა მედიატორთა მსჯელობას განაჩენის დასადგენად და განაჩენის გამოტანას, რაც სასამართლო პროცესის მეორე სტადიას წარმოადგენდა. მედიატორ-მოსამართლეთა მსჯელობა განაჩენის თაობაზე საიდუმლოდ ტარდებოდა, ისინი ყველასაგან განცალკევდებოდნენ და გარეშე პირთა დაუსწრებლად მსჯელობდნენ გადაწყვეტილების შესახებ. მესამე სტადიაა განაჩენის გამოცხადება. განაჩენის გამოცხადების სხვადასხვა წესი და ვარიანტი არსებობდა და სხვადასხვა კუთხეში, შესაძლოა, სხვადასხვა ადგილას მომხდარიყო. განაჩენი მედიატორებს შეიძლება სასამართლო პროცესის ჩატარების ადგილას გამოეცხადებინათ მხარეთათვის ცალ-ცალკე ან ორივე მხარისათვის ერთად, ან განაჩენი მისი გამოტანიდან გარკვეული დროის შემდეგ გამოეცხადებინათ მხარეთათვის, მათივე ოჯახებში, ან ცალ-ცალკე, ან ერთად, შერიგების აღმნიშვნელი პურობისას, უშუალოდ სუფრაზე და ა.შ. ამ შემთხვევაში ვარიანტი მრავალი იყო.

სასამართლო პროცესის ბოლო სტადიას განაჩენის აღსრულება წარმოადგენდა, რაშიც მონაწილეობას, ძირითადად, თვით მედიატორებიც იღებდნენ. განაჩენის (გადაწყვეტილების) აღსრულების დადასტურების მიზნით, შესაძლოა, წერილობითი დოკუმენტიც შეედგინათ.

საბრალდებო პროცესის დამახასიათებელი პრინციპები ჩანს, ასევე, საზოგადოების ყრილობის მიერ მართლმსაჯულების ფუნქციის განხორციელების შემთხვევაშიც. ცნობილია, რომ ეს ორგანო, ძირითადად, საჯარო სამართალდარღვევებს განიხილავდა. აქედან გამომდინარე, დამნაშავეს ბრალს წაუყენებდა მთელი საზოგადოება (თემი, სოფელი, ხეობა). სასამართლო პროცესის სტადიებიც, შეიძლება ითქვას, სამედიატორო სასამართლოს ანალოგიურია. შესაძლოა, განაჩენზე საზოგადოების თავკაცებს, მესვეურებს ემსჯელათ და თავიანთი გადაწყვეტილება წარედგინათ ყრილობისათვის, რომელიც იწონებდა ან უარყოფდა მას. დაფიქსირებულია შემთხვევები, როდესაც საზოგადოების ყრილობა ირჩევდა რამდენიმე პიროვნებას, რომელთაც ავალდებუნებდა განაჩენზე მსჯელობას და გადაწყვეტილების მიღებას, რომელსაც ბოლოს საზოგადოების ყრილობა ამტკიცებდა.

საზოგადოებამ ყრილობის მიერ გამოტანილი განაჩენის აღსრულების უზრუნველყოფი თვით ყრილობა იყო თავისი ავტორიტეტით. თუ გან-

აჩენის აღსრულებას რაიმე ძალისხმევა სჭირდებოდა, შესაძლოა, ყრილობას აერჩია რამდენიმე პიროვნება, რომელსაც დაევალებოდა ყრილობის მიერ გამოტანილი განაჩენის აღსრულება.

ეთნოგრაფიულ მასალაში გვხვდება არაერთი კონკრეტული ცნობა, როდესაც საზოგადოება, საზოგადოების ყრილობა ზომებს იღებდა დამნაშავეის გამოსავლენად და მოსაძებნად. ეს, ძირითადად, ხდებოდა საჯარო ხასიათის დანაშაულის შემთხვევაში, ასევე, იმ დამნაშავეების მიმართ, რომელთა მიერ არაერთგზის დანაშაულის ჩადენა უკვე მთელი საზოგადოების ინტერესსა და სიმშვიდეს ხელყოფდა, ასევე, ქურდების მიმართ.

ქურდების გამოვლენასა და მოძიებაში საზოგადოების ყრილობისა თუ მისი თავკაცების ან არჩეული პირების მონაწილეობა განპირობებული უნდა ყოფილიყო იმით, რომ ქურდობა, როგორც დანაშაული, საზოგადოების თვალში მთელი საზოგადოების ინტერესების ხელმყოფ ქმედებად აღიქმებოდა, ასევე იმითაც, რომ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში შემორჩენილ იქნა ჩვეულება, რომლის მიხედვითაც, საზოგადოება (სოფელი ან თემი) მისი წევრის მიერ ან მის ტერიტორიაზე ჩადენილი ქურდობისათვის თვითონ, სოლიდარულად აგებდა პასუხს, თუ ქურდს ვერ გამოავლენდა, ან თუ ქურდობის კვალს სოფლიდან არ გაიტანდა. ეს, ცხადია, უბიძგებდა სოფლის თავკაცებს, სოფელთან ერთად, ქმედითი ღონისძიებანი გაეტარებინათ ქურდის გამოსავლენად.

საზოგადოების თავკაცების მიერ დამნაშავეის გამოვლენის ძალზე საინტერესო შემთხვევა დაფიქსირებულია ფშავეის სინამდვილეში. ახმეტაში მცხოვრები ფშაველი მოგვითხრობს: „გადმოცემით მახსოვს, რომ სოფელ ხადორში (ახმეტის რაიონი, ახლა იგი დაცლილია) იპოვეს მეკლარი ახალშობილი ბავშვი. სოფლის თავკაცებმა ასე მოძებნეს ბავშვის დედა: სოფლის ყველა ქალი გასინჯეს და ვისაც რძე ჰქონდა, ამის მიხედვით დაადგინეს. იგი, როგორც უწესოდ ბავშვის გამჩენი, სოფლიდან გააძევეს⁶ (უკანონო სქესობრივი კავშირი, ამის შედეგად ბუშის გაჩენა, საჯარო ხასიათის უმძიმეს სამართალდარღვევად ითვლებოდა). ამ მაგალითიდან კარგად ჩანს, რომ სოფლის თავკაცებმა დამნაშავეის გამოსავლენად გარკვეული ღონისძიება გაატარეს, რის შედეგადაც დაადგინეს დამნაშავეის ვინაობა.

სოფლის თავკაცების მიერ ქურდის გამოვლენის არაერთი კონკრეტ-

⁶ დ. ჯალაბაძე, მასალები ფშაურ და ქისტურ ჩვეულებით სამართალზე, ეთნოგრაფიული რეული, 1987, გვ. 9

ული შემთხვევა ჩვენ მოვიყვანეთ სამეგრელოს, გურიის, იმერეთისა თუ აჭარის სინამდვილიდან. ამისათვის, შესაძლოა, თავკაცებს მთელი სოფლისათვის მოეთხოვათ დაფიცება, ჩატარებინათ ეჭვმიტანილის საცხოვრებლის ჩხრეკა, ან ქურდობაში ეჭვმიტანილისათვის მიეჩინათ პიროვნება, რომელსაც ფარულად თვალყური უნდა ედევნებინა მისთვის, დანაშაულის მორიგ ფაქტზე წასწრების მიზნით, ასევე, გაეტარებინათ სხვა ღონისძიებანი კონკრეტული ვითარებიდან გამომდინარე.

აი, ასეთი მოკლე დასკვნები შეიძლება გაკეთდეს პროცესუალურ საკითხებზე ქართული ჩვეულებითი სამართლის მასალებზე დაყრდნობით.

ამრიგად, ჩვენ მიმოვიხილეთ სასამართლო ორგანიზაციისა და პროცესის საკითხები ქართულ ჩვეულებით სამართალში XIX-XX საუკუნეების ეთნოგრაფიული მონაცემების საფუძველზე საქართველოს ცალკეული კუთხის მიხედვით. ჩვენ არ მიგვაჩნია, რომ საკითხი მთლიანად ამოწურულია. სრულიად შესაძლებელია, სასამართლო ორგანიზაციისა და პროცესის საკითხებზე ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით, საქართველოს თითოეულ კუთხესთან დაკავშირებით, დაიწეროს ცალკე მონოგრაფია, ასევე, სავარაუდოა, მომავალში მოძიებულ იქნეს დამატებითი ეთნოგრაფიული მონაცემები, რომლებიც კიდევ უფრო გაამდიდრებს საკვლევ თემას და ხელს შეუწყობს იმ ხარვეზების გამოვლენასა და გამოსწორებას, რაც ზოგიერთ შემთხვევაში, მასალების არასრულყოფილების გამო, ჩვენს ნაშრომში იყოს. ზოგიერთ საკითხზე კი, სასურველია დამატებითი კვლევის ჩატარება (მათ შორის, სავლელე სამუშაოების მეშვეობით).

ჩვენ სიამოვნებით მივიღებთ შენიშვნებს ნაშრომთან დაკავშირებით და მინიშვნებს იმ მასალებზე, დოკუმენტებზე, რომლებსაც კავშირი აქვთ საკვლევ თემასთან.

GEORGE DAVTASVILI

THE JUDICIAL ORGANIZATION AND LEGAL PROCEEDINGS IN THE CUSTOM- ARY LAW OF GEORGIA

Summary

It is discussed the matters of judicial organization and legal proceedings in the customary law of Georgia. This paper is based on ethnographic materials of XIX-XX centuries and archives data, used among them. These data more or less completely allow to imagine the activity of courts, acting on the base of the customary law almost in all parts of Georgia.

In many parts of Georgia it is fixed the realization of court's functions by the congress of the public (village, „temi“ - some villages together).

These public self-government institutions tried people who violated the interests of the whole society, even in the XIX-XX centuries. In particular, it was tried the betrayers of society, thieves, the people, who perpetrated immoral action or married illegal and so on. At that period it fixed the action of mediatory courts, when the disputing sides on the equal footing elect the peace-maker judges, who based on the customary law, are settled the lawsuit. In the mountain regions the mediatory court considered the heavy criminal cases, in particular, murders, wounding-disfigures. It is clearly, that they also considered more easier cases, resolving the civic lawsuits and family feuds. In some region of Georgia (Svaneti, Khevsureti) it is existed the possibility of consideration the heavy criminal cases by the mediatory court. In the valley regions the mediatory court, as a rule, considered civic lawsuits and family feuds. In the materials it is fixed also the realization of the judicial functions by the heads of the village.

In the courts established on the base of the customary law, the legal proceedings is accusatory with characteristic for it publicity verbiety and competition. This ancient form of the legal proceedings in the mountain region of Georgia is fixed up to the end of the XX century.

Организация суда и процесс в грузинском обычном праве

Резюме

В книге рассмотрены вопросы организации суда и процесса в грузинском обычном праве. Труд основан на этнографическом материале XIX-XX веков и на использованных среди них архивных данных. Эти данные более или менее позволяют полностью представить деятельность действующих на основе обычного права судов почти во всех областях Грузии.

Во многих областях Грузии фиксируется осуществление судебных функций собранием общества (деревни, „теми“ волости). Эти органы народного самоуправления даже в XIX-XX веках судили лиц, попирающих интересы всего общества. В частности, изменников общества, воров, людей, совершивших безнравственный поступок, а также вступивших в незаконный брак и др. В тот же период везде фиксируется деятельность медиаторных судов, когда спорящие стороны, главным образом на паритетных началах, избирают мировых судей, которые, на основе обычного права, разрешают тяжбу. В горных регионах медиаторский суд также рассматривал и тяжелые уголовные дела, в частности, убийства, ранения. Ясно, что при этом рассматривались и более легкие дела, разрешались гражданские и семейные тяжбы. В некоторых регионах (Сванети, Хевсурети) до сих пор существует возможность рассмотрения тяжелых уголовных дел медиаторским судом. В низменных регионах медиаторский суд в основном рассматривал гражданские и семейные тяжбы. В материалах также фиксируется осуществление судебных функций главами села.

В судах, созданных на основе обычного права, процесс обвинительный с характерными для него публичностью, устностью, соревновательностью. Эта древнейшая форма судебного процесса в горных регионах Грузии фиксируется вплоть до конца XX века.

1. ვლ. ალფენიძე, ჩაქოლვა, „სოფლის ცხოვრება“, 1972, 20 ივლისი.
2. ა. ახვლედიანი. აჭარის საგმირო საისტორიო სიტყვიერება, ბათუმი, 1970.
3. ა. ახვლედიანი, ოლქა, ოლქობა, „ლიტერატურული აჭარა“, 1962, № 1.
4. ხ. ახვლედიანი. სახალხო განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან სამხრეთ საქართველოში, ბათუმი, 1956.
5. თ. აჩუგა, ოჯახი და საოჯახო ყოფა აჭარაში, თბ., 1990.
6. თ. აჩუგა. ხალხური საოჯახო-სამართლებრივი ნორმები აჭარაში, „სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა“, X, 1983.
7. ნ. ბალიაური. სწორფრობა ხევსურეთში, თბ., 1991.
8. ვ. ბარდაველიძე. ქართველი ტომების ასტრალურ ღვთაებათა პანთეონის განვითარების ერთი უძველესი საფეხურთაგანი (პანთეონის შემადგენლობა, ღვთაებათა იერარქია და მათი ბუნება), „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, X, 1959.
9. ვ. ბარდაველიძე. ქართველი ტომების ასტრალურ ღვთაებათა პანთეონის განვითარების ერთი უძველესი საფეხურთაგანი (პანთეონის შემადგენლობა, ღვთაებათა ფუნქციები, ხელქვეითი სულები, დასკვნა), „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, XI, 1960.
10. ვ. ბარდაველიძე. საქართველოს მთიანეთის ტრადიციული საზოგადოებრივ-საკულტო ძეგლები, ტ. 1, თბ., 1974.
11. ვ. ბარდაველიძე. ხევსურული თემის მმართველობის სისტემა, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოაზრება, 1952, ტ. VIII, № 10.
12. ვ. ბარდაველიძე. ხევსურული თემი, სტრუქტურა და ჯგერისყმობის ინსტიტუტი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოაზრება, 1952, ტ. XIII, № 8.
13. ნ. ბერძენიშვილი. მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის, წიგნი II, თბ., 1953.
14. ნ. ბერულავა, საჯარო შერცხენა-გაქირდვის ერთი წესი ძველ საქართველოში, გაზ., „სტალინის დროში“ (ჩხოროწყუ), 1960, 27 ოქტომბერი; გაზ., „საბჭოთა სვანეთი“, 1966, 18 იანვარი.
15. გ. ბეღოშვილი. კორესპონდენცია ხვეიდან. გაზ., „მწყემსი“, 1898, №10.
16. დ. ბოსტოლანაშვილი. სოფლის თვითმმართველობის საკითხისათვის XIX საუკუნის II ნახევრის კახეთში, თსუ სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის კათედრის სამეცნიერო კონფერენციის მასალები მიძღვნილი უნივერსიტეტის ღაარსების მე-80 წლისთავისადმი.

17. ლენ. ბოჭორიშვილი, აჭარაში 1974 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში, კრ., „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა“, IV, თბ., 1976.
18. გ. ბოჭორიძე, თუშეთი, თბ., 1993.
19. ეგ. გაბლიანი, თავისუფალი სვანეთი, თბ., 1927.
20. გ. გასვიანი, ნარკვევები შუა საუკუნეების სვანეთის ისტორიიდან, თბ., 1991.
21. გ. გასვიანი, დასავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისტორიიდან, თბ., 1973.
22. ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე. ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961.
23. გიორგი ყაზბეგი. აჭარის შესახებ, ბათუმი, 1960.
24. გ. დავითაშვილი. სამედიატორო სასამართლო ანუ „რჯული“ ხევსურეთში, თბ., 2001.
25. გ. დავითაშვილი. ჩვეულებით სამართალთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, „ადამიანი და კონსტიტუცია“, 2002, № 2.
26. გ. დავითაშვილი. სამედიატორო სასამართლო სვანეთში, თბ., 2002.
27. დავით ბაგრატიონი. საქართველოს სამართლისა და კანონმცოდნეობის მიმოხილვა, აბ. როგავას რედაქციითა და გამოკვლევით, თბ., 1959.
28. დ. დავითულიანი. სვანეთის ჩვეულებითი სამართალი, ხელნაწერი, თბ., 1974-1975.
29. დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, ტ. I, თბ., 1940.
30. დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, ტ. II, თბ., 1953.
31. ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი, თბ., 1953.
32. ი. დოლიძე. საქართველოს ჩვეულებითი სჯული, თბ., 1969.
33. „დროება“, 1879, № 12.
34. „დროება“, 1883, № 93.
35. „დროება“, 1888, № 243.
36. ვ. ელანიძე. თუშეთის ისტორიის საკითხები, თბ., 1988.
37. გ. ელიავა. თვითმმართველობის ხალხური ინსტიტუტი ძველ სამეგრელოში, „საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების 60 წლისთავისადმი მიძღვნილი გაერთიანებული სამეცნიერო სესიის მასალები, გეგეჭკორი, 1981.
38. ჟ. ერიაშვილი. უძველესი სოციალურ-რელიგიური ინსტიტუტები საქართველოს მთიანეთში, თბ., 1982.
39. ჟ. ერიაშვილი. მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურის საკითხისათვის ფშავ-ხევსურეთში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1986, № 1.

40. ალ. ვაჩიშვილი. ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, ტ. II, თბ., 1948.
41. ო. ზოიძე. სასამართლო ორგანიზაცია აჭარაში ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით, „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, საქართველოს ახალგაზრდა იურისტთა ასოციაციის „ალმანახი“, 2000. № 14.
42. ო. ზოიძე. შერიგების პროცესი აჭარაში, ხელნაწერი, ბათუმი, 1990.
43. თეიმურაზ ბატონიშვილი. ისტორია დაწყებითიდან ივერიისა ესე იგი გიორგიისა, რომელ არს სრულიად საქართველოსა, სანკტ-პეტერბურგი, 1848.
44. „ივერია“, 1888, 28 ივნისი, №134.
45. „ივერია“, 1898, 25 ოქტომბერი, № 228.
46. ვალ. იოზიშვილი. ხალხური მმართველობის ისტორიიდან („სამან-საყული“ ხეში), „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, ტ. IX, 1957.
47. ვახ. იოზიშვილი. მთიულეთისა და გუდამაყრის მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურა XVIII საუკუნეში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“, 1983, № 4.
48. პ. ინგოროყვა. სვანეთის საისტორიო ძეგლები, II, თბ., 1941.
49. მ. კანდელაკი. ხევისბერის ინსტიტუტის საკითხისათვის აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში (ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით), „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, XVIII, 1975.
50. მ. კანდელაკი. სამანი საქართველოს მთიანეთში, ქართულ-კავკასიური ეთნოგრაფიული შტუდიები, 1988, თბ., 1991.
51. მ. კეკელია. დავის გამრჩევ პირთა სახელწოდებისათვის ძველ ქართულ მწერლობაში (V-XII), „მაცნე“, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1972, № 2.
52. მ. კეკელია. სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ, ტ. I, თბ., 1970.
53. მ. კეკელია. ზემო სვანეთის საზოგადოებრივი წყობილებისა და სამართლის საკითხები ადრეისა და მესტიის ოთხთავების მიხედვით, თსუ შრომები, BI (133), 1971.
54. მ. კეკელია. სვანეთის სულხან-საბას – ბესარიონ ნიჟარაძის – დაკვირვებები სვანურ ჩვეულებით სამართალზე, კრ., „ქართული ჩვეულებითი სამართალი“, 1988.
55. მ. კეკელია. სასამართლოები და სასამართლო პროცესი, „ქართული ჩვეულებითი სამართალი“, №4, ფშაური ჩვეულებითი სამართალი, თბ., 1993.
56. გ. კოპალიშვილი. „სამზეო“ და „სულეთ“ ფშაველ ხეცსურთა წარმოდგენების მიხედვით, „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, XXIII, 1987.
57. ა. ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თბ., 1938.

58. ვ. ლაგაზიძე. თუშეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წარსულიდან, საკან-დიდატო დისერტაცია, თბ., 1966.

59. ა. ლეკიაშვილი. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა თეონომიიდან, ლეთაბა კვირიას სახელები და ეპითეტები, „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფი-ისათვის“ XXIII, 1987.

60. ს. მაკალათია. თუშეთი, თბ., 1983.

61. ს. მაკალათია. ხევსურეთი, თბ., 1984.

62. ს. მაკალათია. ფშავი, თბ., 1985.

63. ელ. მგელაძე. ზალხური მმართველობის ისტორიიდან აჭარაში, „ლიტე-რატურული აჭარა“, 1964.

64. ჯ. მერაბიშვილი. საზალხო მმართველობის სისტემა ფშავში, კრ., „ქართული ჩვეულებითი სამართალი“, №4, ფშავური ჩვეულებითი სამართალი, თბ., 1993.

65. ჯ. მერაბიშვილი. საველე-ეთნოგრაფიული ექსპედიციის ანგარიში (ფშავი, მესხეთი, 1986), კრ., „ქართული ჩვეულებითი სამართალი“, 1988.

66. ჯ. მერაბიშვილი. „ქართული ჩვეულებითი სამართლის შემსწავლელი ლაბორატორიის“ თანამშრომელთა საველე-ეთნოგრაფიული ექსპედიციის ანგა-რიში (ახმეტის, თელავის, დუშეთის რაიონები), 1987, კრ., „ქართული ჩვეულებითი სამართალი“, 2, თბ., 1990.

67. ბეს. ნიჟარაძე. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, I, თბ., 1962.

68. აღ. ოჩიაური. ქართული ზალხური დღეობების კალენდარი, თბ., 1982.

69. აღ. ოჩიაური. ხევსურული მასალები, 1949-1950, რვეული 1, 2, კრ., „ქართული ჩვეულებითი სამართალი“, 2, თბ., 1990.

70. აღ. რაზიკაშვილი. არდავიწყება ძეგლისა, თბ., 1984.

71. აღ. რობაქიძე. დასახლების მორფოლოგიის საკითხისათვის ზემო აჭარა-ში, ბათუმის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის შრომები, I, ბათუმი, 1960.

72. სამართალი ბატონიშვილის დავითისა, ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო დავით ფურცელაძემ, თბ., 1964.

73. ი. ფუტყარაძე. ქართველ მთიელთა სამართლის ისტორიისათვის, თბ., 1964.

74. ი. ფუტყარაძე. მთიულთა სასისხლო სამართალწარმოების საკითხები, კავკასიის ეთნოგრაფიული კრებული, III, თბ., 1971.

75. ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედაქციით, ტ. I, თბ., 1963.

76. ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედაქციით, ტ. V, თბ., 1974.

77. ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედაქციით, ტ. VI, თბ., 1977.

78. აღ. ყაზბეგი. თხზულებანი, ტ. I, თბ., 1948.

79. ალ. ყაზბეგი. თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1948.
80. ალ. ყაზბეგი. თხზულებანი, ტ. V, თბ., 1950.
81. გ. ჩაჩაშვილი. ხალხური მმართველობის ისტორიიდან ხევსურეთში (შატილის საფიხენო), „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, VII, 1955.
82. ზ. ჩიტაძე. მმართველობისა და თვითმმართველობის ფორმები აჭარაში, ბათუმი, 1978.
83. გ. ცეცხლაძე. გურიის მოსახლეობის საოჯახო ყოფა, თბ., 1991.
84. გ. ცეცხლაძე. ოჯახის გაყრისა და საოჯახო ქონების განაწილების წესები გურიაში, „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, XVIII, 1987.
85. ა. წულუკიანი. სვანეთის ბჭე-მეღიატორული სასამართლო, ჟურნ., „სახელმწიფო და სამართალი“, 1990, № 9.
86. ი. ჭყონია. ახალი ყოფა მაზარაძის რაიონის კოლმეურნეობაში, „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, VI, თბ., 1953.
87. რ. ხარაძე, ალ. რობაქიძე. სვანეთის სოფელი ძველად, თბ., 1964.
88. რ. ხარაძე. სახალხო მმართველობის სისტემა სვანეთში, „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, VI, 1953.
89. რ. ხარაძე. ტერიტორიულ-მეზობლური გაერთიანებები სვანეთში, „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, XII-XIII, 1963.
90. რ. ხარაძე. ხევსურული ანდრეზი – ხალხური სამართლის წყარო, „მიმოხილველი“, ტ. II, 1951.
91. რ. ხარაძე. ალ. რობაქიძე. მთიულეთის სოფელი ძველად, თბ., 1965.
92. რ. ხარაძე. თემური მმართველობის გადმონაშთები ხევში, საქართველოს სსრ მეცნიერების აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. IV, ნაკვეთი 2, 1959.
93. ალ. ხაჩანაშვილი. მეზაერის დღიურიდან, „ივერია“, 1888, №285.
94. ნ. ხიზანაშვილი. ათაბაგი ბექა და აღბუღა და მისი სამართალი, ტფ., 1890.
95. ნ. ხიზანაშვილი. ეთნოგრაფიული ნაწერები, თბ., 1940.
96. ნ. ხიზანაშვილი. რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბ., 1986.
97. Аргутинский, Экономический быт государственных крестьян Сигнахского уезда Тифлисской губернии, „Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского Края“, том IV, Тифлис, 1886.
98. Бакрадзе Д., Сванетия, „Записки Кавказского отделения императорского русского географического общества“, кн. VI, 1864.
99. Егизаров С. А. Формы общины и крестьянского землевладения в Тифлисской губернии. „Свод материалов по изучению экономического быта государственных крестьян Закавказского Края“, том II, Тифлис,

1887.

100. Жордания Г., Народно-уголовные суды Карталинии, газ. „Закавказье“, 1911, NN 253, 257, 258, 260.

101. Ковалевский М., Современный обычай и древний закон, т. 2, М., 1886.

102. Ковалевский М., Закон и обычай на Кавказе, т. 2, М. 1890.

103. Лисовский В. Я., Чорохский Край, Тифлис, 1887.

104. Леонтович Ф., Алаты Кавказских горцев, т. 1, Одесса, 1883.

105. Мачабели С. В., Экономический быт государственных крестьян Тифлисского уезда Тифлисской губернии, „Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского Края“, том VII, Тифлис, 1887.

106. Мачабели С. В., Экономический быт государственных крестьян Горийского уезда Тифлисской губернии, „Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского Края“, том V, Тифлис, 1887.

107. Мачабели С. В., Экономический быт государственных крестьян Тианетского уезда Тифлисской губернии, „Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского Края“, том V, Тифлис, 1887.

108. Носович Ф. П., Экономический быт государственных крестьян в Лечхумском уезде Кутаисской губернии, „Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского Края“, том I, Тифлис, 1893.

109. Римское частное право, М., 1996

110. „Тифлиссский вестник“, 1880, № 41.

111. Френкель А., Очерки Чурк-Су и Батума, Тифлис, 1870.

112. Цискаров И., Записки о Гушетии, „Кавказ“, 1849, № 11.

113. Худадов Н., Заметки о Хевсурети, М., 1867.

114. Хаханов А., О Мохевцах, „Сборник материалов по этнографии“, вып. III, М., 1888.

საარქივო მასალები

1. იბ. აბაშიძე, სისხლის აღება და მასთან დაკავშირებული რეაქციები აჭარელთა ყოფა-ცხოვრებაში, აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, № 455.

2. თ. იმნაძე, 1964 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დღიური, ბათუმის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების ხელნაწერთა ფონდი, ანაწერი № 5, საქმე № 17.

3. ვლ. მგელაძე, 1960 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დღიური, ბათუმის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების არქივი, ანაწერი № 5, საქმე № 17.

4. ვლ. მგელაძე 1982 წლის აჭარის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დღიური, ბათუმის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების ხელნაწერთა ფონდი, ანაწერი № 5, საქმე № 21.

5. ნ. ჩიჯავაძე, ჩანაწერები, 1958 წლის ბათუმის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების ხელნაწერთა ფონდი, ანაწერი № 5, საქმე № 6.

6. ვ. შამილაძე, ჩანაწერები მესაქონლეობაზე, 1963, აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, № 480.

7. ვ. შამილაძე, ჩანაწერები ჭვანისა და მთრითის ხეობაში საოჯახო მეურნეობის შესახებ, 1958, ბათუმის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების ხელნაწერთა ფონდი, ანაწერი № 5, საქმე № 5.

8. დ. ცისკარაული, ხეესურთა ზნე-ჩვეულებანი, ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფონდი H, კოლექცია № 2814.

9. Жордания, Уголовно-правовой облик Карталинской деревни, საქართველოს ცენტრალური არქივი, გ. თ. ჟორდანიას პირადი ფონდი.

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის, საქართველოს სულიერი კულტურის ეთნოგრაფიული შესწავლის განყოფილების არქივი:

10. ალ. ოჩიაური, მოსისხლეობა და ჭრა-ჭრილობა ხეესურეთში, საქალაქო M¹ 108, რეეული № 2.

11. ალ. ოჩიაური, ხეესურული რჯული, საქალაქო, M¹ 84, რეეული № 1-3.

12. სტ. მენთეშაშვილი, თუშური მასალები, II, 1937.

13. მ. კედელაძე, ლეჩხუმის მასალა, 1951, საქალაქო M² 23, რეეული № 4.

14. მ. კედელაძე, ლეჩხუმის მასალა, რეეული № 7.

15. მ. კედელაძე, ლეჩხუმის მასალა, რეეული № 8.

16. მ. კედელაძე, ლეჩხუმის მასალა, რეეული № 9.
17. მ. კედელაძე, ლეჩხუმის მასალა, რეეული № 10.
18. მ. კედელაძე, რაჭის მასალა, 1951, საქალაქდ M² 22, რეეული №1.
19. მ. კედელაძე, რაჭის მასალა, რეეული №2.
20. მ. კედელაძე, რაჭის მასალა, რეეული №3.
21. მ. კედელაძე, რაჭის მასალა, რეეული № 4.
22. მ. კედელაძე, რაჭის მასალა, რეეული № 5.
23. მ. კედელაძე, რაჭის მასალა, რეეული № 6.
24. მ. კედელაძე, რაჭის მასალა, რეეული № 7.
25. მ. კედელაძე, რაჭის მასალა, რეეული №8.
26. მ. კედელაძე, რაჭის მასალა, რეეული №9.
27. მ. კედელაძე, რაჭის მასალა, რეეული №10.
28. მ. კედელაძე, ზეესურული მასალები, 1951, საქალაქდ M² 13^ა რეეული №18.
29. მ. კედელაძე, ზეესურული მასალები, რეეული №21.
30. მ. კედელაძე, ზეესურული მასალები, რეეული №23.
31. მ. კედელაძე, ფშური მასალები, 1951, საქალაქდ M² 23, რეეული №5.

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული ეროვნული ტრადიციების კვლევის სამეცნიერო-საკოორდინაციო ცენტრის „ქართული ჩეულებითი სამართლის შემსწავლელი ლაბორატორიის“ მასალები (ეთნოგრაფიული რეეულები):

32. მ. კეკელია, მასალები ქსნის ზეობის ჩეულებით სამართალზე, რეეული 1985.
33. მ. კეკელია, მასალები აჭარის ჩეულებით სამართალზე, რე, 1989.
34. მ. კეკელია, მასალები მესხეთის ჩეულებით სამართალზე, რე, № 1, 1985.
35. მ. კეკელია, მასალები მესხეთის ჩეულებით სამართალზე, რე, № 2, 1986.
36. მ. კეკელია, მასალები სამეგრელოს ჩეულებით სამართალზე, რე, 1988.
37. მ. კეკელია, მასალები გურიის ჩეულებით სამართალზე, რე, 1989.
38. მ. კეკელია, მასალები იმერეთის ჩეულებით სამართალზე, რე, 1989.
39. მ. კეკელია, მასალები ზევის ჩეულებით სამართალზე, რე, № 1, 1984.
40. მ. კეკელია, მასალები ზევის ჩეულებით სამართალზე, რე, №2, 1984.
41. მ. კეკელია, მასალები ზევის ჩეულებით სამართალზე, რე, №3, 1984.
42. მ. კეკელია, მასალები ქართულ ჩეულებით სამართალზე (გურჯაანი, დუშეთი, საჩხერე), რე, № 1976-1977.
43. ჯ. მერაბიშვილი, მასალები აჭარის ჩეულებით სამართალზე, რე, 1989.
44. ჯ. მერაბიშვილი, მასალები მესხეთის ჩეულებით სამართალზე, რე, 1989.
45. ჯ. მერაბიშვილი, მასალები ლეჩხუმის ჩეულებით სამართალზე, რე, 1989.

46. ჯ. მერაბიშვილი, მასალები სამეგრელოს ჩვეულებით სამართალზე, რკ, 1988.
47. ჯ. მერაბიშვილი, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, 1989.
48. ჯ. მერაბიშვილი, მასალები იმერეთის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, 1989.
49. ჯ. მერაბიშვილი, მასალები ხევსურეთის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, 1988.
50. დ. ჯალაბაძე, მასალები მესხეთის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, 1, 1986.
51. დ. ჯალაბაძე, მასალები ლეჩხუმის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, 1989.
52. დ. ჯალაბაძე, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, 1989.
53. დ. ჯალაბაძე, მასალები ხევსურულ ჩვეულებით სამართალზე, რკ, 1988.
54. დ. ჯალაბაძე, მასალები ფშაურ და ქისტურ ჩვეულებით სამართალზე, რკ, 1987.

55. ო. ზოიძე, მასალები აჭარის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, 1989-1990.
56. ო. ზოიძე, მასალები აჭარის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, 1991.
57. ო. ზოიძე, მასალები აჭარის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, 1988.
58. ო. ზოიძე, მასალები აჭარის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, № 1, 1989.
59. ო. ზოიძე, მასალები აჭარის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, № 2, 1989.
60. ო. ზოიძე, მასალები ლეჩხუმის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, 1989.
61. ო. ზოიძე, მასალები სამეგრელოს ჩვეულებით სამართალზე, რკ, 1988.
62. ო. ზოიძე, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, № 1, 1989.
63. ო. ზოიძე, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, № 2, 1989.
64. ო. ზოიძე, მასალები იმერეთის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, 1989.
65. ო. ზოიძე, მასალები ხევსურეთის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, 1988.
66. გ. დავითაშვილი, მასალები აჭარის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, № 1, 1989.
67. გ. დავითაშვილი, მასალები აჭარის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, № 2, 1989.
68. გ. დავითაშვილი, მასალები ლეჩხუმის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, 1989.
69. გ. დავითაშვილი, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, № 1, 1989.

70. გ. დავითაშვილი, მასალები გურიის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, № 2, 1989.

71. გ. დავითაშვილი, მასალები იმერეთის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, 1989.
72. გ. დავითაშვილი, მასალები თუშეთის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, 1992.
73. გ. დავითაშვილი, მასალები აჭარის ჩვეულებით სამართალზე, რკ, 1989.
74. ჭიათურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, საქმე 3162/18, საქმე - 7074.

75. ალ. ყაზბეგის სახელობის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილება, საქმე № 19, ხელნაწერი № 1547.

შინაარსი

სავალი	3
--------------	---

*0 I. სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი ქართულ ჩვეულებით
სამართალში საქართველოს ტალკული კუთხეების მიხედვით* 26

სენეთი	27
ქართლ-კახეთი	46
აჭარა, მესხეთი	62
რაჭა-ლეჩხუმი	82
იმერეთი, გურია, სამეგრელო	97
ხეცსურეთი, ფშავი	122
მთიულეთი, ხევი, თუშეთი	158

*0 II სასამართლო ორგანიზაციასა და პროცესთან დაკავშირებული
ძირითადი ასპექტები ქართულ ჩვეულებით სამართალში* 203

სასამართლო ორგანიზაცია	203
სასამართლო პროცესი	228
ზიუმი (ინფლისურ მნაზე)	235
ზიუმი (რუსულ მნაზე)	236
იტერატურა	237
არქივო მასალები	243

გამომცემლობის რედაქტორი ნ. ელიზბარაშვილი
ტექრედაქტორი ფ. ბუდალაშვილი
კორექტორები:
ც. მოლოდინი,
მ. ქუმსიაშვილი

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 23.02.04.
საბეჭდი ქაღალდი 60X84
პირ. ნაბეჭდი თაბახი 16.59
სააღრ.-საგამომც. თაბახი 14,25
ტირაჟი 300
შეკვეთა №123
ფასი სახელშეკრულებო

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
0128, თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზ., 14.

გამომცემლობა „პერიდიკა“
თბილისი, აკაკი წერეთლის გამზირი 112